

ZGODOVINSKI ČASOPIS

HISTORICAL REVIEW
ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

leto 1978 3 letnik 32

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 32, 1978, številka 3, strani 219—370

ZGODOVINSKI ČASOPIS

HISTORICAL REVIEW
ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

UDK 949.712(05)
UDC

YU ISSN 0350-5774

GLASILO ZGODOVINSKEGA DRUŠTVA ZA SLOVENIJO

Uredniški odbor: dr. Ferdo Gestrin
dr. Bogo Grafenauer
dr. Vasilij Melik (glavni in odgovorni urednik)
Janez Stergar (tehnični urednik)
dr. Miro Stiplovšek
dr. Jože Šorn
dr. Peter Vodopivec
dr. Fran Zwitter

Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

Redakcija tega zvezka je bila zaključena 20. 9. 1978.

Izdajateljski svet: Lado Ambrožič ml., dr. Marjan Britovšek, dr. Tone Ferenc (predsednik), dr. Ferdo Gestrin, Zdravko Klanjšček, dr. Jože Koropec, dr. Vasilij Melik, Darja Mihelič (tajnica), Drago Novak, dr. Janko Pleterski, Janez Stergar, dr. Tone Zorn, dr. Fran Zwitter

Prevodi: Božena Činkole (angleščina), Madita Šetinc (nemščina), Sergij Šlenc (italijanščina), Tatjana Vogrič (angleščina), Janez Zor (ruščina)

Zunanja oprema: Neta Zwitter

Upravnica revije: Marjana Centrih

Sedež uredništva in uprave: Pedagoško-znanstvena enota za zgodovino Filozoske fakultete v Ljubljani, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I, tel.: (061) 22 121, int. 209

Letna naročnina: za nečlane in ustanove 320 din, za društvene člane 180 din, za društvene člane-štoludente 90 din
Cena dvojne številke v prosti prodaji je 150 din, enojne 100 din.

Tekoči račun: Zgodovinsko društvo za Slovenijo, 50101-678-49040

Sofinancirata: Raziskovalna skupnost Slovenije
Izobraževalna skupnost Slovenije

Tisk: Tiskarna »Slovenija«, Ljubljana 1979

Naklada: 1400 izvodov

KAZALO — СОДЕРЖАНИЕ — CONTENTS

RAZPRAVE — СТАТЬИ — STUDIES

- Peter Petru, Kontinuiteta in diskontinuiteta naselitve v prehodnem obdobju iz kasne antike v zgodnji srednji vek 221—232
 Continuity and Discontinuity of the Settlement in the Transitional Period from Late Antiquity until the Early Middle Ages
 Непрерывность и прерывистость поселения в переходном периоде из поздней Антики в ранние Средние века
- Ferdo Gestrin, Migracije Slovanov v Fanu v 15. stoletju, njihova poselitev v mestu in družbena struktura 233—242
 The Migrations of the Slavs at Fano in the 15th Century, Their Settlement in Town and Their Social Structure
 Миграции славян в Фано в 15-ом в., их заселение города и общественная структура
- Jože Šorn, Pregled našega železarstva za stoletje od okoli 1760 do okoli 1860 243—277
 An Account of Iron Production in Forges for the Century from about 1760 to about 1860
 Обзор нашей черной металлургии за столетие от пригл. 1760 до пригл. 1860
- Milica Kacin-Wohinz, Nacionalno vprašanje Slovencev in Hrvatov v Italiji v politiki italijanske komunistične stranke (1921—1940) 279—293
 The national Question of the Slovenes and Croats in the Policy of the Italian Communist Party (1921—1940)
 Национальный вопрос словенцев и хорватов в Италии в политике Коммунистической партии Италии (1921—1940)
- France Filipič, KPJ v Sloveniji v času VIII. konference zagrebških komunistov 295—317
 The Yugoslav Communist Party in Slovenia at the Time of the 8th Conference of the Communists of Zagreb
 КПЮ в Словении во время VIII-ой конференции загребских коммунистов
- Dušan Nečak, Volitve v koroško kmetijsko zbornico 21. novembra 1976 319—329
 The Elections to the Carinthian Board of Agriculture on the 21st November 1976
 Выборы в каринтийскую крестьянскую камеру 21 ноября 1976 г.

ZAPISKI — ЗАМЕТКИ — NOTES

- Darja Mihelič, Rezultati ankete med profesorji srednjih šol SR Slovenije v letu 1978 331—334
 The Results of the Inquiry among grammar School Teachers of the Socialist Republic of Slovenia in the Year 1978
 Результаты анкеты среди учителей средних школ СР Словении в 1978 г.

DRUŠTVENO ŽIVLJENJE, KONGRESI IN SIMPOZIJ — ОБЩЕСТВЕННАЯ ЖИЗНЬ, СЪЕЗДЫ И СИМПОЗИУМЫ — SOCIAL LIFE, CONGRESSES AND SYMPOSIA —

- Darja Mihelič, VI. jugoslovanski simpozij o pouku zgodovine 335—337
 The VI Yugoslav Symposium on History Teaching
 VI-ой югославский симпозиум по вопросам обучения истории
- Jože Šorn, Mednarodni kulturnozgodovinski simpozij Modinci 1978 337—338
 The International Cultural Symposium Modinci/Mogersdorf 1978
 Международный культурно-исторический симпозиум Модинци 1978

Ferdo Gestrin, III. mednarodni kongres o povezavah med obema Jadranskima obalama: I rapporti popolativi e demografici	338—340
The III International Congress on Relations between the Two Adriatic Coasts	
III-ий международный съезд о связях между обоими берегами Адриатики	

OCENA IN POROČILA — РЕЦЕНЗИИ И АНОТАЦИИ — BOOK REVIEWS AND REPORTS

Zbornik za historiju školstva i prosvjete (Andrej Vovko)	341
Reallexikon der Assyriologie (-RIA) und vorderasiatischen Archäologie (Viktor Korošec)	342—347
Tomislav Raukar, Zadar u XV stoljeću (Ferdo Gestrin)	347—349
Veselin Kostić, Kulturne veze između jugoslovenskih zemalja i Engleske do 1700 godine (Janez Stanonik)	349—350
Jan Šofta, Abriss der sorbischen Geschichte (Tone Zorn)	350—352
Karl Dinklage, Geschichte der Kärntner Arbeiterschaft (Tone Zorn)	352—353
Radomir Luža, Österreich und die grossdeutsche Idee in der NS-Zeit (Tone Zorn) ..	353—354
Bibliografija člankov o delavskem gibanju na Slovenskem 1917—1941 (Olga Janša-Zorn)	354
Vodnik po partizanskih poteh (Drago Novak)	354—355

BIBLIOGRAFIJA — БИБЛИОГРАФИЯ — BIBLIOGRAPHY

Miloš Rybář, Zgodovinske publikacije v letu 1977	357—368
Historical Publications in 1977	
Исторические публикации в 1977 г.	

OBVESTILA — ИЗВЕЩЕНИЯ — INFORMATIONS

Obvestila	369—370
-----------------	---------

POVZETKI — ИЗВЛЕЧЕНИЯ — SYNOPSES

Povzetki razprav, članka in bibliografije v Zgodovinskem časopisu 3/1978	VII.—X.
--	---------

Peter Petru

**KONTINUITETA IN DISKONTINUITETA NASELITVE
V PREHODNEM OBDOBJU IZ KASNE ANTIKE
V ZGODNJI SREDNJI VEK**

Referat na 7. kongresu zgodovinarjev Jugoslavije v Novem Sadu od 4. do 7. okt. 1977

Gotovo je med najbolj temačnimi obdobji v preteklosti slovenskega prostora čas preseljevanja narodov med kasnoantičnim in zgodnesrednjeveškim kulturnim horizontom, ker nam manjkajo izčrpniji podatki in viri. Arheološko gradivo in najdišča stopnjujejo enigmatičnost, ker obstaja med značilnim antičnim materialom poznega 6. stoletja in najstarejšimi najdbami pripisanimi Slovanom odnosno Avaroslovanom (do sredine 7. stoletja) časovna zev, ki zajema skoraj stoletni hiat. Novejše raziskave so pomnožile število najdišč (sl. 1), na katerih srečujemo najmlajše pojave staroselske kulture ob karakterističnih slovanskih izkopaninah. Spričo tega se vsiljuje gledišče, da je naselitev posameznih predelov nepretrgana in je tako posredno izničen omenjeni časovni presledek.

Dokaze kontinuitete duhovnega izročila je strnjeno podal prof. Bogo Grafenauer v zborniku *Alpes Orientales*;¹ elemente, ki povezujejo zgodnesrednjeveško slovansko gradivo s predhodnimi stopnjami, pa je nakazal že A. Riegel² in jih je v zadnjem času obogatila vrsta arheologov od Z. Vinskega³ do J. Šašla⁴ z novimi pogledi in dognanji. Ker sloni naše vedenje o tem času pretežno na izpovedi arheološkega gradiva, bi sprva pokazali ostaline tega obdobja v kronološkem zaporedju in šele nato prešli na vrednotenje ostalih podatkov.

Arheološko gradivo nam s svojo pestrostjo in nenadnimi a značilnimi oblikami odseva prvenstveno modne in etnične spremembe. Ves bogat in formalno raznolik kulturni inventar časa preseljevanja narodov daje pretežno le oporo pri določanju noše in statusa nosilca v družbi ter je s tem posredno pokazatelj narodnostne pripadnosti, neuporaben pa je za podrobna proučevanja gospodarske strukture družbe v takratni Sloveniji. Vendar je lahko arheološko drobno gradivo iz obdobja preseljevanja narodov pomemben člen tudi v razlagi takratnih političnih dogodkov. Zato naj nam bo dovoljen bežen pregled takratne arheološke zapuščine, pri čemer opozarjamo na dvojnost gradiva.⁵ Preprosti in manj dragoceni predmeti materialne kulture domorodcev in njihovi grobovi prevladujejo nad

¹ Die Kontinuitätsfrage in der Geschichte des Altkarantänischen Raumes, *Alpes Orientales* 5, 1969, 55 ssl.; isti, *Naselitev Slovanov v Vzhodnih Alpah in vprašanje kontinuitete*, *Arheološki vestnik* 21—22, 1970—1971, 17.

² Die spätrömische Kunst — Industrie nach den Funden in Österreich-Ungarn I, (1901) in II (1923) z H. Zimmermannom).

³ Rani srednji vek u Jugoslaviji od 400. do 800. godine, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 5, 1971, 47 ssl.; isti, *Autochtone Kulturelemente zur Zeit der slawischen Landnahme des Balkanraumes*, *Posebna izdanja* 12, 1969, 171 ssl.

⁴ Problem naseljevanja vzhodno-alpskih Slovanov, *Kronika* 20, 1971, 3 ssl.; isti, *Omemba Slovanov v pesmi Martina iz Brage na Portugalskem*, *Kronika* 24, 1976, 151.

⁵ P. Petru, *Zaton antike v Sloveniji*, *Razstavniki Narodnega muzeja, Ljubljana* 1976; M. Slabe, *Poskus prikaza materialnih dokazov iz časa preseljevanja narodov v SR Sloveniji*, *Kronika* 20, 1972, 76 ssl.

bogatejšimi a redkimi grobovi, ki pripadajo večinoma na novo naseljenemu vladajočemu družbenemu razredu in nosilcu.

Vzporedni obstoj kulture staroselcev skozi obdobje germanske, hunske, gotske, frankovske, gepidske, langobardske in bizantinske vladavine v naših krajih je nadvse zanimivo dejstvo. Z govorico izkopanin je sedaj potrjeno nepretrgano življenje romaniziranih iliro-keltskih staroselcev na podeželju. Spričo svoje ubožošanosti so ti ljudje opuščali bogate prdatke v gručasto razporejenih grobovih, svoje rajne so pokopavali le s predmeti osebne rabe. Zato teh grobov starinoslovje dolgo časa ni upoštevalo. Šele novejšje raziskave so nakazale v njihovi tvarni zapuščini predmete, ki povzemajo obliko in okras izdelkov poznega 4. stoletja in jih prenašajo s spremembami v 6. stoletje (sl. 2). Pri tem je za končno fazo v razvoju kulture staroselcev značilen vpliv bizantinske umetne obrti.

Predmeti izrazito gospodarskega značaja najlepše odsevajo družbeni položaj staroselcev. Tako nakazujejo srpi, kose, glavniki za česanje volne, vretena za statve, deli stop za predelavo lanu, šila, noži in strojarska kraspala, igle, kopače, rala, nakovala itd. njihovo na živinorejo in skromno poljedelstvo oprto ekonomijo.

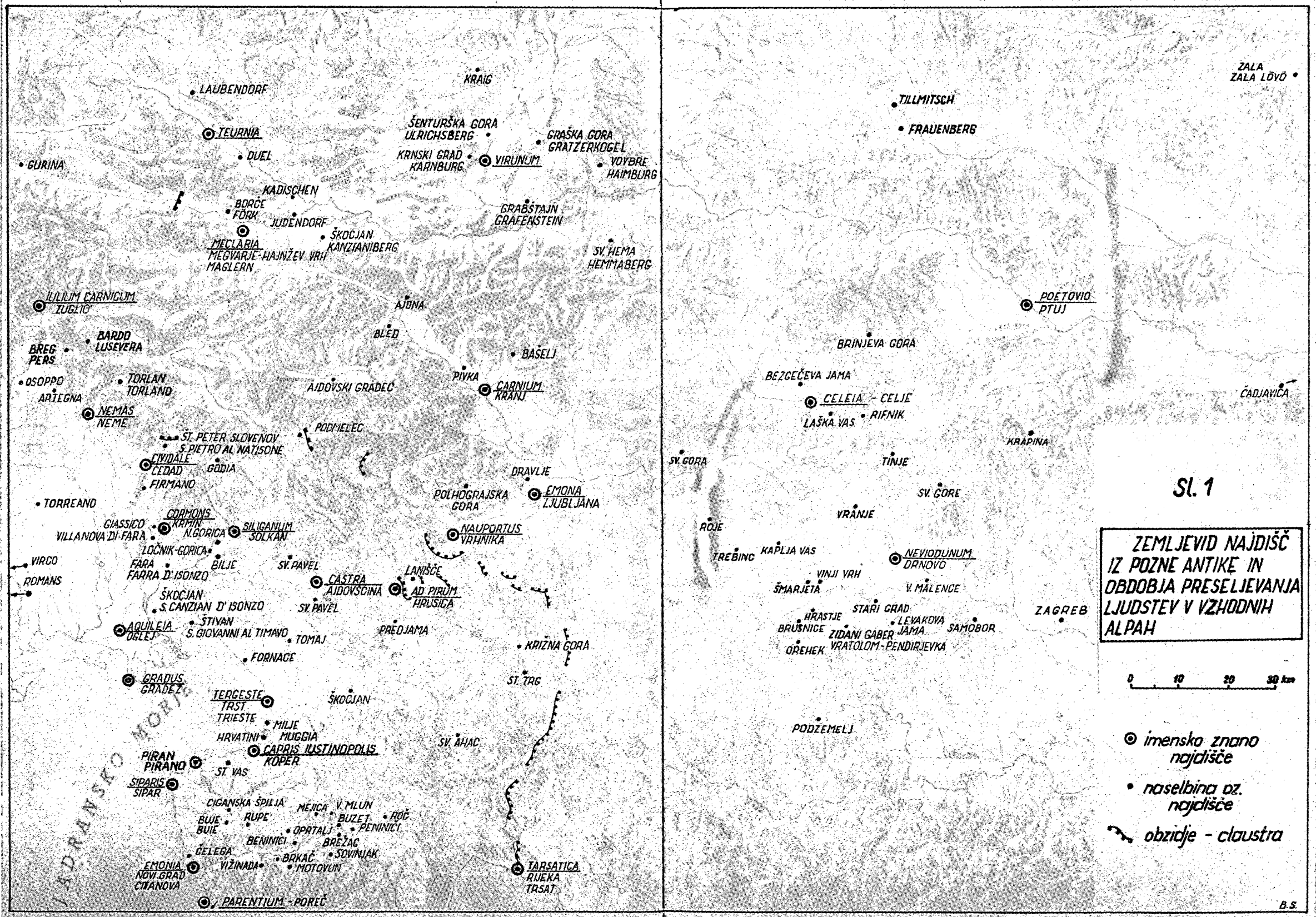
Vzporedno z izvirnimi oblikami staroselske materialne kulture nastopajo pri njih tudi uvoženi bizantinski kosi. Poglavitna novost se izraža v orožju z bogatimi garniturami pasnih okovov, ki nakazujejo spremembo v načinu bojevanja, ker je ta oborožitev prilagojena konjeništvu. Vendar je očitno, da so korenine bizantinskih umetnoobrtnih izdelkov iste z onimi pri naših staroselcih, zato so del skupne antične omike. Tako je jasno, da tu večkratne menjave oblastnikov niso docela prizadejale staroselcev, vztrajali in vzdrževali so svoje nepretrgano življenje antike ob tokovih prese-ljujočih se narodov vse do slovanske naselitve.

Da poudarimo kako neznaten je vpliv vladajočih priseljenih narodov na oblikovanje slovanske materialne kulture podajamo kratek ekskurz o značilnostih njihove tvarne zapuščine v naših krajih.

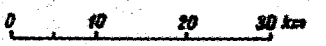
Med izkopaninami slovenskega prostora je hunskih najdb zelo malo. Izstopa okroglo zrcalo z okrasom zvezde na hrbtni strani, kakršnega sočasno uporabljajo hunske žene v območju Bajkala in Altaja ter nekatere druge posamične najdbe, predvsem trirobe puščice. Iz obdobja gotske vladavine med leti 489 do 536 je mnogo pričevanj njihove lastne umetno-obrtne tvornosti in likovnega izraza. Predstavni svet živalskega stila, tako značilen za germanska ljudstva, so Vzhodni Goti v južni Rusiji obogatili s prviniami visoko razvitih kultur grškega in prednjeazijskega izvora. Njihov lastni prispevek na področju materialne kulture je izum zlatarske tehnike vlaganja dragih kamnov v načinu celic, znanje, ki so ga prenesli kasneje v takratne kulture severnega Sredozemlja.

Dvajsetletno obdobje langobardske vladavine v sredini 6. stoletja je pustilo v Sloveniji močne sledove. Posebnost langobardskih grobov je, da imajo pokojniki pridano orožje. V njihovih grobovih najdemo dolge dvo-rezne meče, kratke udarne nože, vrboliste sulice in polkrožne ščitne grbe. Značilni izraz lastne zlatarske ustvarjalnosti so njihovi novci, fibule v obliki črke S, fibula s sedmimi roglji in pasne sponne s ščitastim trnom. K temu so uvedli v lončarstvo svojstven pečatni okras.

Očitno se umika domorodno prebivalstvo pred navalom tujih narodov v odročne pokrajine. Staroselci so se v strnjenih skupinah ohranili v odmaknjenih predelih, kakor dokazuje slovanska oznaka Vlah oziroma Lah za romaniziranega iliro-kelta v imenih Laško, Laška vas, Lahovče, Lahovše,

Sl. 1
ZEMLJEVID NAJDIŠČ
IZ POZNE ANTIKE IN
OBDOBJA PRESELJEVANJA
LJUDSTEV V VZHODNIH
ALPAH

- ⊙ imenska znano najdišče
- naselbina oz. najdišče
- - - obzidje - claustra

Lahovnik, Lahov graben, Lašče, Bašelj itd.⁶ Domorodno ljudstvo je preživelo tudi v soseščini večjih krajev, saj so posredovali slovanskim prišlekom predrimska imena rek Drave (Dravus), Save (Savus), Soče (Aesonius), Krke (Corcac), Kokre (Corcoras?), Kolpe (Colaps) in keltska preoblikovana imena krajev s končnico -dunum: Dunaj, Verdun, Tinje itd. Ti so prevzeli tudi geografske oznake Kras (Carusadius), Karavanke (Caravanca mons?), Kranjska (Carniola), Podjuna (Iuenna) in mnoga imena mest: Ptuj (Poetovio), Celje (Celeia), Trojane (Atrans), Beljak (Bilachium), Kranj (Carnium), Logatec (Longaticum), Koper (Capris) ali Žusterna (Iustinopolis), Piran (Pirano), Solkan (Siliganum)⁷ itd. Teh reliktoev je zahodno od kasnoantične obrambne črte, imenovane kot sistem *Claustra Alpium Iuliarum*⁸, dosti več kot v vzhodni Sloveniji, kjer njihovo število upade. Tako izgleda, da je odigralo kasnoantično obrambno obzidje določeno vlogo tudi na tem področju. *Claustra Alpium Iuliarum* so očitno tudi ločnica med tremi po družbeno-ekonomski osnovi različnimi regijami:

- a) obmorski pas z ohranjenimi rimskimi mesti;
- b) širši pas vojno-krajinskega značaja v zaledju *Claustra Alpium Iuliarum*, ki zajema vipavsko, goriško in furlansko območje, in
- c) vzhodnoalpsko — osrednjeslovensko območje z jedri naselitve v refugijih in zakotnih naselbinah.

Za poznorimska mesta v Primorju velja, da so ohranila neokrnjeno srčiko naseljencev in mnoge institucije, kakor jih poznamo pri zgodnjeantičnih kolonijah in municipijih s samoupravno voljenimi telesi od mestnega sveta (*ordo decurionum*) do posameznih upravnih izvršilnih osebnosti: županov (*II viri iure dicundo*), nadzornikov notranjega življenja (*II viri aedilicia potestate*) do finančnih uradnikov (*quaestores*). Poznoantična uprava mest je bila vse bolj zbirokratizirana, saj so bili uradniki na odločilnih položajih imenovani od centralne oblasti, tako najvišji uradniki (*comes, vir clarissimus*), izvršilni organi (*curatores, correctores*), kakor nadzorniki ter branilci občanov (*defensor civitatis*). Nedavno tega so v Trstu odkrili izredno važno cerkev-martirij⁹ z mozaikom z napisi donatorjev iz konca 5. stoletja, kjer so omenjene posebne oblike cerkvenih laičnih funkcionarjev, ki drugače v kasnorimskem imperiju niso izpričane. Na teh mozaikih omenjene stopnje so branilec (*defensor*), zastopnik oziroma zagovornik (*notarius*) in varuh (*custos*) cerkve in ljudstva. Iz tega sklepamo, da je prevzela cerkev samoupravno urejevanje zadev skupnosti preko voljenih kolegijev v času vojaških in drugih ujm, kakor to slikovito ponazarja tudi delovanje Severina na Donavi in več sorodnih institucij južne Recije v Säbenu.¹⁰ Cerkev je bila prisiljena prevzeti upravno-politično funkcijo, če je želela varovati svoje posesti (*fundus, massae, patrionium*) in dohodek iz urejenega gospodarstva srenje. Tržaško mesto je bilo v hudih časih preseljevanja narodov eksistenčno odvisno od trgovanja in je zato za gospodarski obstoj naselbine prvi pogoj varnost tovara. Glede na to so škofje skrbeli za urejeno mestno življenje in varnost svojega območja ter organizirali samozaščito v svojem okrožju ter zaščito prometa

⁶ M. Kos, Vlahi in vlaška imena med Slovenci, *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo* 24, 1943, 77 ssl.

⁷ M. Kos, O prevzemu antičnih krajevnih imen na slovenskem ozemlju, *Serta Kazaroviana. Izvestja na bulgarskija arheološki institut* 16, 1950, 241 ssl; isti, O imenih nekaterih krajev v Slovenskem Primorju, *Zbornik primorske založbe Lipa, Koper* 1956, 3 ssl.

⁸ J. Sašel - P. Petru s sodelavci, *Claustra Alpium Iuliarum*, Katalogi in monografije 5, 1971.

⁹ G. Pross-Gabrielli, *L'oratorio e la basilica paleocristiana di Trieste*, Roma 1968.

¹⁰ H. Vettors, Zum »Episcopos in castellis«, *Anzeiger der phil.-hist. Klasse der Österreichischen Akademie der Wissenschaften* 106, 1969, 75 ssl.

po morju in cestah v notranjost. Nosilci omenjenih funkcij¹¹ prihajajo tudi iz Ogleja (Aquileia), Gradeža (Gradus), kar nedvomno izpričuje obstoj predhodnim fazam samouprave priličenih ureditev v mestih Benečije in Istre ter Kvarnera, kakor je to utemeljil za upravno enoto Liburnia Tarsaticensis Mate Sulč.¹²

Na teh osnovah zgrajena rimska municipalna ureditev je živela v obmorskih mestih še do prihoda Slovanov, kakor je to dokazal Kostrenčič¹³ in prešla na Kvarneru vse do Labina v sestav hrvaške države, kakor sledi iz Konstantina Porfirogeneta.¹⁴ Notranjeistrska mesta so leta 804 na rižanskem placitu branila svoje pravice ob slovanskih prišlekih za pravičnejšo ekonomsko osnovo življenja. Zahodnoistrska in ostala mesta tržaškega zaliva pa kontinuirano nadaljujejo svoje življenje ob ohranjenih prebivalcih in antičnih institucijah tudi v 7. in 8. stoletju, čeprav prodro nove gospodarske oblike in se v okolici mest naseljujejo Slovani. Ti menjajo sestav naseljencev v etničnem smislu, kar ima svoj verjetni vpliv tudi v družbeno-političnem oziru.

Slovanska naselitev prinaša bistveno novino, ki je v nasprotju med mestom in podeželjem. Prišleki so politični gospodarji dežele, pa vendar so za daljši razpon izključeni iz življenja mest ali se mu spričo različne ekonomike izogibajo.

Mestna kultura obmorskih cerkvenih središč je pomembna tudi zato, ker je tu ohranjeno vedenje pisanja, kontinuiteta romanske književnosti in ostalih oblik antičnega kulturnega izročila.¹⁵

Za vojno-krajinski predel zahodne Slovenije je značilno v obdobju, ko so naši neposredni predniki že v Vzhodnih Alpah, da temelji na ureditvi po langobardskih vojno služnostnih velekmjetijah.¹⁶ Najdišča v Vipavski dolini, goriškem in furlanski ravnici¹⁷ se delijo v močna središča (npr. Čedad = Cividale = Civitas = Forum Iulium) ter na manjše poljedelske postojanke. Delitev je razumljiva že iz predhodne kasnorimske faze,¹⁸ ko so naseljevali to področje pripadniki graničarskih enot, omenjeni v vojaškem priročniku 5. stoletja (Notitia dignitatum) z oznako Iuliae Alpinae in jih stavljamo v območje kraških zapor.¹⁹ Koncept poznorimske obrambe na balkansko-italskih prelazih v zahodni Sloveniji, je s svojo defenzivno zasnovno dovoljeval očitno uporabo psevdokomitatskih čet, ki so nastopale kot vojska le v času nevarnosti, drugače pa so nekje v zaledju kmetovale.²⁰ Tak način družbeno-ekonomskega ustroja temelječega na agrikulturni so Langobardi po prihodu v Italijo priličili svojim gestaldijam, arimanimam, dvorcem-posestim (curtes) s služnostnim vojaškim plemstvom. Kakor so

¹¹ P. L. Zovatto, *Il defensor ecclesiae e le iscrizioni di Trieste*, Rivista di Storia della Chiesa in Italia, Roma 1966 cit. po Pross-Gabrielli.

¹² Liburnia Tarsaticensis, *Adriatica praehistorica et antiqua* (Miscellanea Gregorio Novak dicata), Zagreb 1970, 705 ssl.

¹³ M. Kos, O starejši slovanski kolonizaciji v Istri, *Razprave SAZU* 1, 1950; N. Klaić, Prva stoljeća u životu Hrvata na jadranskoj obali, *Materijali* 12, 1976, 3 ssl.; M. Kostrenčič, Postanak dalmatinskih sredovečnih gradova, *Šišićev zbornik*, Zagreb 1929, 113 ssl.

¹⁴ De administr. Imperio 30, 96 c.

¹⁵ B. Marušić, Istrien in Frühmittelalter, Pula 1969; isti, Neki problemi kasnoantične i bizantinske Istre u svjetlu arheoloških izvora, *Materijali* 12, 1976, 337; Z. Rapanić, Neka pitanja ranosrednjekovne latinske epigrafike na našoj obali, *Materijali* 12, 1976, 325; K. Jireček, Romani u gradovima Dalmacije kroz srednji vek, Posebna izdanja SANU 356, 1962.

¹⁶ A. Tagliaferri, *I Longobardi*, Milano 1969, 47 ssl.

¹⁷ M. Brozzi, Oggetti di ornamento dei popoli alpini in eta altomedioevale, *Antichità altoadriatiche* 9, 1976 (Aquileia e l'arco alpino orientale) 505.

¹⁸ H. Vettters, Von der spätantiken zur frühmittelalterlichen Festungsbaukunst, *Settimane di studio del Centro italiano di studi sull'alto medioevo*, Spoleto 15, 1968, 929 ssl.

¹⁹ *Claustra Alpium Iuliarum* in poznorimska obramba v Sloveniji, *Arheološki vestnik* 29, 1978.

²⁰ P. Petru, Antička naseljenost Slovenije, *Materijali* 15, 1978, 3 ssl; isti, Poznoantična naselitev Slovenije, *Arheološki vestnik* 29, 1978.

pokazala raziskovanja M. Brozija²¹ v Furlaniji, obstaja na zahodnem obrobju Slovenije poleg cerkvene in monastične organizacije še langobardski ustroj, kjer poleg kralja in kneza (rex, dux) kot najvišje oblasti deluje plemstvo, ki je dolžno dajati vojsko v času nevarnosti. Na kultiviranih in obljudenih postojankah staroselcev so Langobardi postavili svoje vojaške upravitelje, sami pa so zasedli tudi stare centre ali opuščena veleposestva ob rimskih cestah in kontinuirano nadaljevali avtarkično ekonomijo kasnorimskih latifundij.²²

Pokrajine severno in vzhodno od Claustra Alpium Iuliarum so v gospodarskem pogledu doživljale odločilno premeno že od obdobja notranjih vojn v rimskem cesarstvu. Nasprotja v družbi so pripeljala do zaporednih konfliktov vojno-političnega značaja skozi vse 4. stoletje, ko je Slovenija in Posavje ter Posavina zbirališče armad z vzhoda in zahoda.²³ Pokrajina, kjer je malo naravnih bogastev, in ki je navezana na tovarništvo ter trgovinsko izmenjavo, je bila za daljši čas zaprta in izključena iz normalnega menjalnega gospodarstva. Hkrati pa je vojaštvo izsesalo vse prehrabne rezerve in otežilo domačinom golo preživljanje. Zato je sledil nagel upad, ker se prebivalstvo ni moglo upreti vdorom plenilnih pohodov barbarskih plemen. Znamenja usihanja so se pokazala takoj. Amijan Marcellin poroča o odloku prefekta Panonije s pozivom, da naj prebivalci obnovijo vozove, ladje in domove; Hieronim poroča dobrih petdeset let kasneje o napol porušeni podrtih posestih v svoji očetnjavi na meji Dalmacije in Panonije.²⁴ To podobo propada dokazuje poleg prenehanja kovanja novcev v Sisciji in Aquileji, popolna ukinitvev in usihanje denarništva kot plačilnega sredstva²⁵ ter arheološko dokazano totalno uničenje mest Intercisa, Sopianae, Flavia Solva in občutno krčenje prejšnjih naseljenih površin v Aquincumu, Gorsiumu, Vindoboni, Carnuntumu, Poetoviju, Nevidodunumu, Celeji, Emoni in Virunumu.²⁶ V teh mestih srečujemo običajno borne dokaze življenja še do Atilovega prehoda v Italijo, ko izumro še ta oporišča.²⁷ Nekdanjo mestno kulturo zamenjujejo v 5. in 6. stoletju obzidane postojanke v zavetnih legah in na podeželju razsejane utrjene vlle. Edino mesto, ki vzcveti v obdobju preseljevanja narodov je po sedanjem poznavanju gradiva trdnjava Kranj (Carnium) na sotočju Save in Kokre. Nasprotno s prejšnjim odprtim mestnim gospodarstvom so te zemljiške posesti in zavetrni refugiji v centralni Sloveniji v sebi zaprte ekonomske enote, v katerih večino svojih potreb krijejo sami. Zato so trgovina in z njo vezane dejavnosti v naraščajoči krizi. Posledica je upadanje povpraševanja (in posredno zaradi tega krčenje obsega proizvodnje) po obrtnih in industrijskih izdelkih, narejenih v mestih, slabšanje položaja teh urbanih središč, in končno njihovo postopno izumiranje, ker je postala proizvodnja njihovih obratov, usmerjena v iztržek viškov vrednosti na skrčenem tržišču nerentabilna. Med prvimi se izselijo veleposestniki, trgovci in prekupčevalci, nato brodniki in prevoz-

²¹ M. Brozzi, *Il ducato Longobardo del Friuli*, Pubblicazioni della deputazione di Storia patria per il Friuli 6, 1975.

²² L. c., zemljevid pod

²³ Y. M. Duval, *Aquilee sur la route des invasions (350—425)*, *Antichità altoadriatiche* 9, 1976, 237 (Aquileia e l'arco alpino orientale).

²⁴ A. Mócsy, *Pannonia*, RE suppl. IX (1962).

²⁵ Primerjaj študijo P. Kosa v njegovem rk. magistreriju o novčnem obtoku v Vzhodnih Alpah; S. Soproni, *Über den Münzumlaf in Pannonien zu Ende des 4. Jahrhunderts*, *Folia Archaeologica* 20, 1969, 69 ssl.

²⁶ Načrtno je zbral podatke o uničenju v Vzhodnih Alpah R. Noll, *Spätantike Katastrophen-Befunde in der Austria Romana*, *Anzeiger der phil.-hist. Klasse der Österreichischen Akademie der Wissenschaften* 113, 1976, 372 ssl.; A. Alföldi, *Der Untergang der Römerherrschaft in Paonien I (1924)*; G. Alföldy, *Noricum*, London 1976, 176.

²⁷ S. in P. Petru, *Nevidodunum*, Katalogi in monografije 15, 1978; prim. tudi podatek o vojaški posadki v Poetoviju do Atila, ko je bila tam rojena mati zadnjega rimskega cesarja Romula Augustula.

niki. V mestih so do Atilovega pohoda 452 ostali le nujni uradniki, starokrščanska duhovščina, morebitna slabša vojaška posadka, nekateri obrtniki, manjši kmetje in proletariat.²⁸

Starokrščanska cerkev je obnavljala politično ureditev in vzdrževala red preko okrožij škofij, ki se večinoma ujemajo s predhodnimi rimskimi mestnimi področji. Dokazov za to je več. Med njimi je za Obdonavje živo pričevanje v Vita sancti Severini²⁹ in za osrednje slovensko območje podatek o ustanovitvi novih upravno-pravnih enot Alpes Iuliana³⁰ in civitas Noricum.³¹ Slednja obsega okrožje — in ne le mesto — Celelje in Poetovija. Da pa so ta mesta v drugi polovici 5. in v 6. stoletju le še nominalna središča škofij, spričujejo zelo revni znaki življenja v tem času na arealu bivših mest. Drug zgovoren podatek vidim v zadnjih izkopaninah na starokrščanskih cerkvah v refugijih, kjer je poseben sedež namenjen škofu. To nakazuje zelo verjetno možnost, da je škof popotoval po trdnjavah in tam uradoval.³²

Izginotje srčik rimske omike pomeni zato veliko vrzel in diskontinuiteto v kulturnem razvoju. Hkrati je propad mest povzročil tudi omrtvičenje kasnorimske civilizacije, ker je s tem dejansko propadla antična organizacija uprave, ki se zrcali navzven v neurejenih cestah, zanemarjenih mostovih, opuščeni brodovih, ukinitvi katastrof in drugih pregledov ter institucij. S tem je povzročena globoka sprememba gospodarske in socialne strukture. Predvsem pa je to sprožilo popolno spreobrnitev ekonomske osnove življenja, ki se odražajo celo v spremenjenih naseljenih območjih, ko prebivalstvo zapušča prejšnja nižinska naselja in poseljuje visokogorske postojanke celo daleč nad mejo, do katere uspevajo žitarice, kakor to kažejo utrdbe Bašelj, Ajdna nad Žirovnico in legendarni Prešernov Ajdovski gradec v Bohinju.³³ Prejšnje na viških obrtne in polindustrijske produkcije oprto gospodarstvo velikih mest je doživelo premeno s prehodom na kmetijstvo in naglašeno živinorejo.

Večino vsakodnevno potrebnih orodij so tu izdelovali sami, kupovali so le nujna živila, sol, olje, vina za cerkvene obrede, luksuzni nakit in orožje. Ta skromen obseg menjave dobrin je vplival na raven oblike trgovanja, ki sloni na izmenjavi naturalij, pri katerih denar ni potreben.

Kdor opazuje družbo pozne antike v Vzhodnih Alpah in jo primerja z zgodnjeroslovensko družbo, bi na prvi pogled ne videl mnogih niti, ki povezujejo izročilo obeh dob. Površni opazovalec bi mogel celo trditi, da je diskontinuiteta skoraj popolna. Če pa opazujemo dogodke razvojno, vidimo, da je ob avaro-slovenski naselitvi osrednje Slovenije antična kultura preko stopnjevanega upada v času preseljevanja narodov prišla na povsem drugačno raven. V gospodarskem pogledu zamenja prejšnje rimske, že na polindustrijski stopnji razvite produkcijske srčike v mestih, na manjših postojankah gojena živinoreja in skromno kmetijstvo. V politični ureditvi nadomesti poprejšnjo municipalno samoupravo pri zgodnjekrščanskih cerkvah organizirana združba srenj brez večje povezave s centrom. Ta skrbi

²⁸ J. Šašel, Problem naseljevanja vzhodno-alpskih Slovanov, Kronika 20, 1971, 3 ssl.; R. Egger, Die ältesten Pfarren des oberen Gailtales, Hermagor, Geschichte, Natur, Gegenwart, Klagenfurt 1969, 51 ssl.

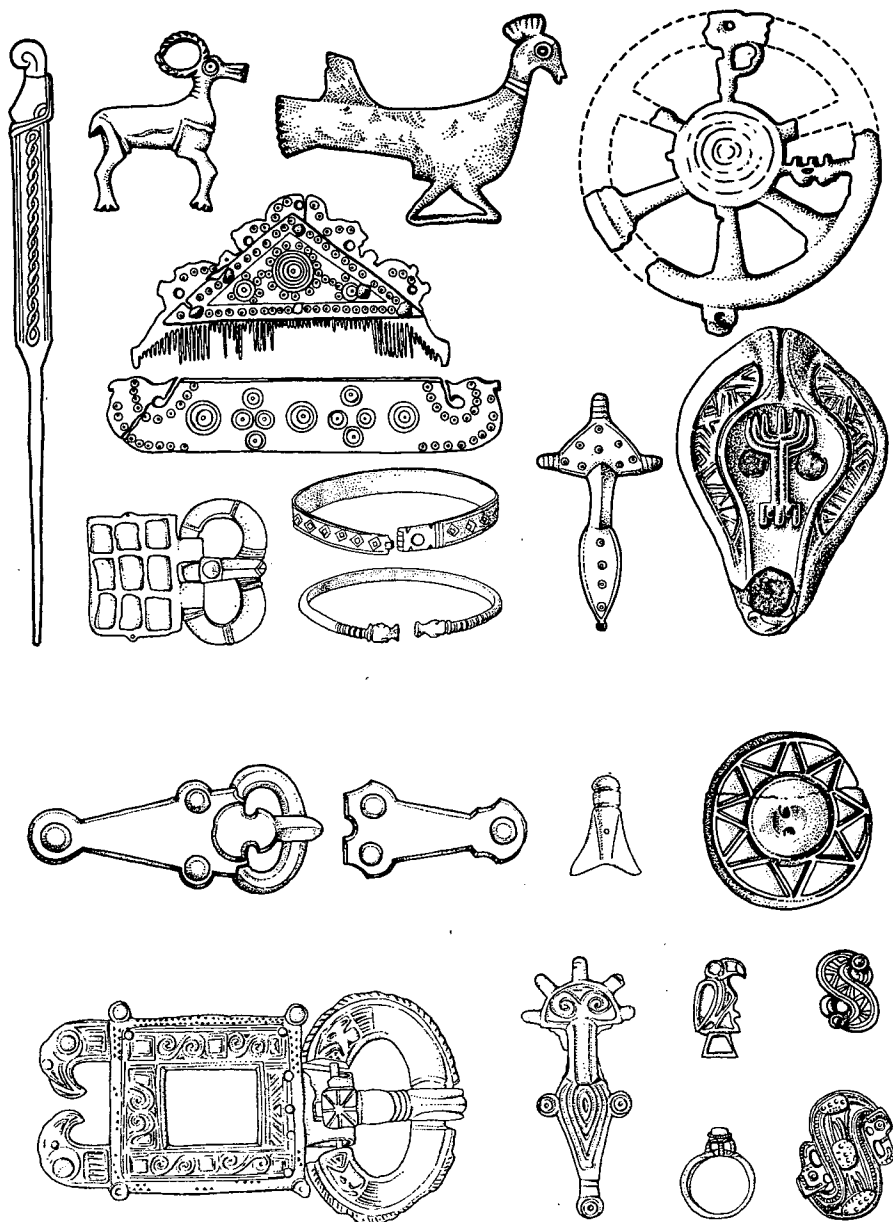
²⁹ R. Noll, Eugippius, Das Leben des heiligen Severin (Vita Severini), Schriften und Quellen der alten Welt, Band 11 (1963); isti, Die Vita sancti Severini des Eugippius im Lichte der neueren Forschung, Anzeiger der phil.-hist. Klasse der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 112, 1975, 61 ssl.; F. Lotter, Severinus und die Endzeit römischer Herrschaft an der oberen Donau, Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters 24, 1968, 309 ssl.

³⁰ J. Šašel, Alpes Iuliana, Arheološki vestnik 21/22, 1970/1971, 33.

³¹ Civitas Noricum, Wiener Studien 47, 1929, 146.

³² P. Petru, T. Ulbert, Vranje pri Sevnici, Katalogi in monografije 12, 1975, 125.

³³ Prim. prikaze posameznih postojank v številki, posvečeni kolokviju Zaton antike, Arheološki vestnik 29, 1978.

Slika 2. Izbor značilnih oblik materialne zapuščine romaniziranih iliro-keltskih domorodcev (zgoraj), predmeti bizantinskega in hunskega značaja iz obdobja njihovega kulturnega vplivanja v naših krajih (sredina) in karakteristično gotško-langobardsko gradivo, nastalo v času njihove nadoblasti pri nas (spodaj)

tudi za obrambo znotraj trdnjave. Spričo takega upada splošne omike ne preseneča, če arheologi ugotavljajo, da na postojankah iz prve polovice šestega stoletja ne poznajo več pisave, da izdelujejo za domačo rabo le še prostoročno narejeno keramiko, primitivne iz steklene paste zgetene okraske, da ne obvladajo več zidave z uporabo apna oziroma da jo opuščajo, kakor kažejo izkopanine v Ajdovščini, Ljubljani in Vranju pri Sevnici, kjer so odkrili najmlajše stavbe, grajene iz protja, zamazanega z glino.³⁴ Vrh tega je v pozabi mnogo drugega tehničnega znanja in veščin (poljedelstvo, mlini itd.). Če primerjamo to stopnjo kulture domorodcev v Vzhodnih Alpah in najbolj zgodnje oblike staroslovanske tvarne omike na postojankah Predloka pri Kopru, Tomaj, Sv. Pavel nad Vrtovinom, Kranj, Bled, Laška vas pri Celju, Brezje pri Zrečah, Ptuj, Slovenjgradec, Beljak itd.,³⁵ potem ugotavljamo v gradivu stičišča tako po tehnološki kot oblikovni plati. Ta direktna povezava se kaže v ostalinah tvarne omike preko lončenine, in sicer zelo grobo izdelane in okrašene z valovnico, ploščatih okroglih ter dvoramnih fibulah, iz žice spletenih zapestnicah, ploščatih prstanih, celicjem z emajlnimi vložki, ali z vstavki iz stekla in kamna, načinu izdelave steklenih jagod in njihovi obliki ter v prevzemanju form orožja, nožev, puščic.³⁶ (Zanimivo je, da v staroslovanski materialni kulturi ni direktnih prežitkov z značilnostmi gotske ali langobardske kulture, čeprav tvori slednja neposredni predoslovanski stratum.) Kontinuiteta je tu očitno nesporna in dokazuje ustrezni izobrazbeni nivo slovanskih priseljencev, da so mogli prevzeti zatečeno znanje. Isto velja za gospodarsko stopnjo njihove tvarne omike, ki očitno ni zaostajala za predhodno domorodniško in je tako posreden dokaz tudi za možno kontinuiteto in prevzem določenih vitalnih ekonomskih osnov življenja — npr. ročne spretnosti, obrti itd. Življenje staroselcev je slonelo na vrsti šele v kasni antiki nastalih središč, kjer je kontinuiteta naselitvenega prostora v slovanski zgodnji srednji vek večkrat izpričana. Drugi centri poznorimske naselitve, vojaška oporišča, upravna jedra ter srčike cerkvene oblasti pa so bili ob slovanskem prodoru porušeni in požgani ter tako dokazujejo popoln prelom s predhodnimi vodstvenimi družbenimi strukturami.³⁷

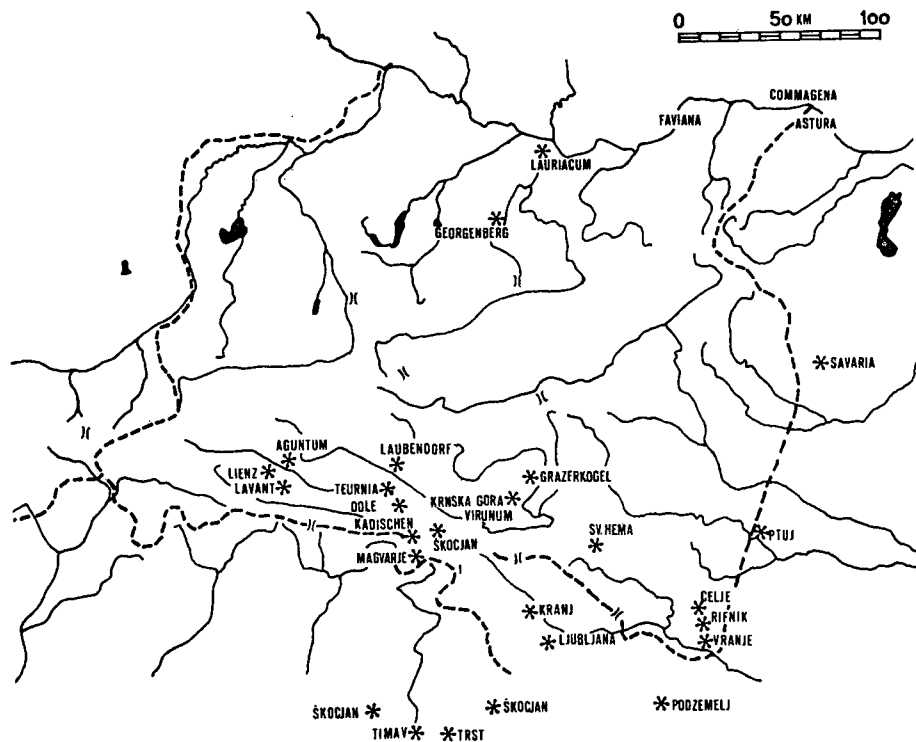
Vrh tega vidimo diskontinuiteto tudi v ekonomiki. Resda sta obe družbi navezani na živinorejo in nižjo obliko kmetijstva kot podlagami svojih zoženih in vase zaprtih gospodarstev, vendar je ta ekonomika pri preseljajočih se ljudstvih drugačna od živinorejskega gospodarstva v stalnih bivališčih domorodcev. Kakor so pokazala proučevanja transhumance je selitev čred drobnice iz Istre na Notranjsko del zelo stare oblike pastirskega gospodarstva, ki je močno podobna živinoreji staroslovanskih prišlekov. Toda osnovni razloček med obema je v tem, da je prvotna oblika prežitek, druga

³⁴ D. Svoljšak, T. Knific, Vipavska dolina, zgodnjerednjeveška najdišča, Situla 17, 1976, 11; J. Sašel, Erjavčeva cesta, Varstvo spomenikov 8, 1962, 277; o podobnih ostalinah na Vranju prim. Arheološki vestnik 30, 1979.

³⁵ T. Knific, Carniola in the early middle ages, Balcanoslavica 5, 1976, 111; P. Korošec v svoji še neobjavljeni disertaciji.

³⁶ I. Sivec-Rajterič, Gleicharmige Bügelfibeln in dem Altsässigen und karantanisch-köttlacher Kulturkreis, Balcanoslavica 4, 1975, 67 ssl. P. Korošec, Herkunft der karantanisch-köttlacher Schmuckgegenstände mit besonderem Akzent auf der Scheibenfibel, Balcanoslavica 4, 1975, 9 ssl.; Balcanoslavica 3, 1974 pa obravnava predvsem izvor in oblikovni zaklad najstarejše slovanske keramike širšega prostora Balkana, medtem ko v sestavkih zvezka 1, 1972 obravnavajo avtorji prve oblike slovanske materialne kulture pri nas.

³⁷ Gl. zemljevid požganih cerkva v Vzhodnih Alpah v drugi polovici 6. stoletja! Prim. še G. Piccotini, Ein spätantiker Silberlöffel aus Teurnia, Carinthia 167, 1977, 13 ssl., in literaturo v op. 26; isti, Das spätantike Gräberfeld von Teurnia, Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie 66, 1976. E. Toth, La survivance de la population romaine en Pannonie, Alba Regia 15, 1976, 107 ssl.; isti, Zu den historischen Problemen der Stadt Savaria und ihrer Umgebung zwischen dem 4.—9. Jahrhundert, Folia Archaeologica 27, 1976, 89 ssl.; isti, Vigilius episcopus Scaravaciensis, Acta archaeologica Academiae scientiarum Hungaricae 26, 1974, 269 ssl.

Slika 3. Zemljevid s pregledom najdišč, ki so bila porušena in požgana v času avaro-slovanskega prodora v Vzhodne Alpe

pa prinešena. Zato je upravičen sum glede kontinuitete v poljedelško-živinorejski ekonomiki zgodnjega srednjega veka, ki ga stopnjuje tudi dejstvo, da novi naseljenci ne prevzemajo izrazov, tehnologije in poljske delitve.³⁸

Diskontinuiteta v gospodarstvu ima svoj odraz tudi v družbeni ureditvi in strukturi, kakor sta kot zadnja poudarila Grafenauer³⁹ in Vilfan.⁴⁰ Družbeni razvoj Slovanov je sožitje s preostalimi staroselci pospešilo, vendar ni spremenilo njegovih bistvenih potez od velike družine preko župne skupnosti, županov, kosezov, knezov.

Najbolj upadljiva je diskontinuiteta cerkvene oblasti in organizacije v osrednjem slovenskem naselitvenem področju med Donavo in Savo. Ta poslednja jedra stare oblasti — in centre antične duhovne kulture — so Avaroslovani ob prihodu v Vzhodne Alpe dosledno požgali in porušili (sl. 3). Zato je diskontinuiteta na tem področju politične in duhovne nadvlade najbolj opazna.⁴¹

³⁸ B. Grafenauer, l. c.

³⁹ Alpes orientales 5, 1969, 72 ssl.

⁴⁰ S. Vilfan, Vprašanje kontinuitete pod tremi vidiki: naselje, promet, pravo, Alpes orientales 5, 1969, 87 ssl.

⁴¹ P. Petru, Zaton antike v Sloveniji, Ljubljana 1976, zadnji zemljevid in tukajšnja op. 26.

Presenetljivo je, da prevzamejo Slovani s starokrščanskim pogrebnim ritualom tesno povezane obrede skeletnega pokopavanja,⁴² navado dajati pokojniku pridanke, obred, ki ga ohranijo kot zadnji v Evropi tudi ob prehodu na novo višjo kulturno raven. To je tembolj presenetljiva ugotovitev, če velja ne docela sprejeto stališče, da so Slovani ob naseljevanju Balkana še uporabljali sežiganje mrličev.⁴³ Mimogrede bi ob tem naglasil, da tudi med staroslovanskimi grobovi ni opaziti takih, ki bi odstopali po svojem bogastvu pridakov. Tudi to je poteza, ki govori za to, da naši predniki prevzemajo kulturne prvine staroselcev in ne navad preseljujočih se vladajočih germanskih plemen, pri katerih srečujemo izrazito bogate aristokratske grobove.

Kot velik prežitek antične dobe se kaže upravno teritorialna ureditev tako karantanske kot panonske Slovenije in verjetno države Ljudevita Posavskega. Karantanija pokriva sprva celotni Noricum mediterraneum s središčem na Krnskem gradu pri Virunumu — rimsko prestolico te pokrajine. Še pokarolinška panonska Slovenija kneza Koclja in Pribine se sklada z obsegom poznorimskih provinc Pannonia Prima in Valeria, iz česar bi smeli sklepati, da je bila podobna ureditev tudi ob prihodu naših prednikov v 6. stoletju. Končno se verjetno ujema v zelo veliki meri področje vladavine Ljudevita Posavskega z rimsko provinco Savia (v virih tudi Pann. inf. in Savia, — pri *Conversio pa Pann. Orientalis*).⁴⁴

Tako vidimo, da je kontinuiteta od poznorimske politične ureditve preko naselitvene ureditve in kasnejših karolinških Mark in obsega slovanskih kneževin ohranjala antično izročilo. Spričo takega razvoja je razvidno, da je kontinuiteta antične dediščine v Vzhodnih Alpah obvarovana v zgodnesrednjeveškem obdobju v velikem pri osnovnih upravnoteritorialnih enotah. Prežitki te vrste in ostala pričevanja neposredne povezanosti s starejšim duhovnim in tvarnim izročilom dokazujejo obstoj staroselskega življa, ki je slovanskim prišlekom posredovalo antično in še starejšo dediščino.⁴⁵ To dokazuje tudi razvit nivo izobrazbe pri staroslovanskih naseljencih, da so mogli prevzeti kasneje duhovno omiko od domorodnega romanskega in romaniziranega prebivalstva velikih obmorskih mest. Medsebojno oplajanje in bogatenje kulturnih prvin v ustvarjalnem sožitju kultur prišlekov in staroselcev je izoblikovalo temelje razvitejšega gospodarstva in omike, ki doseže svoj vrh po 9. stoletju. V skupnem življenju in snovanju so po narodnosti različni prebivalci naših krajev izgrajevali dobrih dvesto let nove družbeno-ekonomske odnose, da bi ustvarili podstat naprednejšim civilizacijam zgodnjega srednjega veka: ketlaški, karantanski, istrsko-dalmatinski in belobrdski, ki so po zatonu antike prve, v katerih se staroslovanski naseljenci povzpno preko predhodnih oblik tvarne in duhovne omike.

⁴² J. Korošec, Uvod v materialno kulturo Slovanov zgodnjega srednjega veka, Ljubljana 1952, 79.

⁴³ J. Korošec, Ali so južni Slovani tudi sežigali svoje mrliče?, Zbornik filozofske fakultete v Ljubljani 2, 1955, 85 ssl.; M. Filipović, Spaljivanje mrtvih kot južnih Slovena, Rad vojvodanskih muzeja 8, 1959, 119 ssl.; J. Belošević, Die ersten slawischen Urnengräber auf dem Gebiete Jugoslawiens aus dem Dorfe Kašić bei Zadar, *Balcanslavica* 1, 1972, 73 ssl.

⁴⁴ S. Petru, Nekaj zgodnesrednjeveških najdb iz Gorjancev, *Arheološki vestnik* 18, 1967, 435 ssl.

⁴⁵ In obsežne literature, ki členi problematiko kontinuitete, prinašamo opozorila še na zbornik *Kulturbruch oder Kulturkontinuität im Übergang von der Antike zum Mittelalter*, Wege der Forschung, Darmstadt 201, 1968; O. Roller, Die Oberrheinlande in der Römerzeit, *Zeitschrift für die Geschichte des Oberrheins* 117, 1969, 1 ssl.; H. Schönberger, Das Ende oder das Fortleben spätrömischer Städte an Rhein und Donau, *Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen* 72/1 (1972), 102 ssl.; R. Egger, Der Alpenraum im Zeitalter des Überganges von der Antike zum Mittelalter, *Vorträge und Forschungen* 10, 1965, 15 ssl.; B. Saria, Die antike Stadt in Südosteuropa (Symposion »Die Stadt in Südosteuropa-Struktur und Geschichte), *Südosteuropa Jahrbuch* 8, 1968, 11 ssl.; Gradivo VI. kongresa jugoslovanskih arheologov, objavljeno v *Materijalih* 1, 1964 obravnava prav vprašanje kontinuitete v arheoloških dobah.

Zusammenfassung

ANSIEDLUNGSKONTINUITÄT UND- DISKONTINUITÄT IN DER ÜBERGANGSZEIT VON DER SPÄTANTIKE IN DAS FRÜHE MITTELALTER

Zu den am wenigsten erschlossenen Zeitabschnitten in der Vergangenheit des slowenischen Raumes gehört ohne Zweifel die Völkerwanderungszeit zwischen dem spätantiken und dem frühmittelalterlichen Kulturhorizont, weil es für diese Zeit an eingehenden Angaben und Quellen fehlt. Das archäologische Material und die Fundorte vertiefen das Rätsel, weil zwischen dem charakteristischen antiken Material aus dem späten 6. Jahrhundert und den ältesten, den Slawen bzw. den Awaro-Slawen zugeschriebenen Funden (bis zur Mitte des 7. Jahrhunderts) eine Kluft liegt, ein beinahe hundertjähriger Hiatus. Durch neuere Erforschungen ist die Zahl der Fundorte angewachsen (Bild 1), wo die jüngsten Charakteristika der Altsassenkultur neben dem charakteristischen slawischen Fundgut in Erscheinung treten. Der mehrmalige Wechsel der Oberherrschaft verschiedener Völker hat sich auf die Altsassen kaum ausgewirkt, neben den Strömungen der wandernden Völker führten sie, bis zur Niederlassung der Slawen, ein Leben wie in der Antike weiter (Bild 2).

Offensichtlich weicht die einheimische Bevölkerung vor dem Andrang fremder Völker in entlegene Landteile zurück. Die Altansässigen haben sich in geschlossenen Gruppen in abgelegenen Landstrichen erhalten, davon zeugen die slawischen Bezeichnungen Vlah bzw. Lah für den romanisierten Illyro-Kelten in den Namen wie Laško, Laška vas, Lahovče, Lahovnik, Lahov graben, Lašče, Bašelj usw. Die Altansässigen erhielten sich auch in der Nähe grösserer Orte, da sie den slawischen Zuwanderern vorrömische Flussnamen übermittelten: Drava (Dravus), Sava (Savus), Soča (Aesontius), Krka (Corcac), Kokra (Corcoras?), Kolpa (Colaps), daneben auch umgemodelte keltische Ortsnamen und geographische Bezeichnungen wie auch viele Städtenamen: Kranj (Carnium) Logatec (Longaticum), Koper (Capris) oder Zusterna (Iustinopolis), Piran (Pirano), Solkan (Siliganum) usw. Westlich von der spätantiken Verteidigungslinie, als System *Claustra Alpium Iuliarum* genannt, gibt es viel mehr solche Relikte als im östlichen Slowenien.

Claustra Alpium Iuliarum sind offensichtlich eine Scheidelinie unter drei, ihrer gesellschaftlich-ökonomischen Grundlage nach verschiedenen Regionen:

- a) dem Küstenland, wo römische Städte noch erhalten sind,
- b) einem breiteren Landstrich von Grenzlandcharakter im Hinterland von *Claustra Alpium Iuliarum*, das Gebiet von Vipava, Gorica und der Friaul umfassend, und
- c) dem zentralslowenischen Ostalpengebiet, wo die Bevölkerung in Refugien und abgelegenen Orten angesiedelt war.

Das Schwinden von Kerngebieten der römischen Kultur in Zentralslowenien reisst eine grosse Lücke und Diskontinuität in die spätrömische Zivilisation, weil damit tatsächlich der Verfall der antiken Verwaltungsorganisation verbunden war, der sich nach aussen hin in der Nichtinstandhaltung von Strassen, Vernachlässigung von Brücken, im Aufgeben von Fähren, der Aufhebung von Katastern und anderen Übersichten und Institutionen bemerkbar machte. Vor allem kam es dadurch zu einer völligen Umgestaltung der ökonomischen Lebensgrundlage, was in der Verlagerung von Siedlungsgebieten zum Ausdruck kommt, da die Bevölkerung die früheren Siedlungen in Niederungen verlässt und sich in hochgebirgigen Ortschaften niederlässt, sogar über der Grenzlinie, bis zu der das Getreide gedeiht. Die frühere, auf die Überschüsse der Gewerbs- und Halbindustrieproduktion gestützte Wirtschaft der Grossstädte macht mit dem Übergang auf die Landwirtschaft und betonte Viehzucht eine Wandlung durch.

Betrachten wir die einzelnen Ereignisse im Entwicklungsvorgang, dann sehen wir, dass die antike Kultur anlässlich der Niederlassung der Awaro-Slawen in Zentralslowenien, nachdem sie zur Zeit der Völkerwanderung stark zurückgegangen war, ein völlig anderes Niveau erreicht hat. Was die politische Ordnung betrifft, tritt an die Stelle der früheren Municipalselbstverwaltung eine bei frühchristlichen Kirchen organisierte Gemeindegesellschaft, die ohne engere Verbindung mit dem Zentrum bleibt. Angesichts eines solchen Zurückgangs der gesamten Kultur ist es gar nicht erstaunlich, wenn Archäologen feststellen, dass in Siedlungen aus der ersten Hälfte des 6. Jahrhunderts die Schrift nicht mehr bekannt ist, dass für den eigenen Gebrauch nur noch Keramik hergestellt wird, primitive, aus Glasmasse geknetete Schmuckgegenstände, dass das Mauern mit

Kalk in Vergessenheit geraten ist. Bei einem Vergleich dieser Kulturstufe bei den Einheimischen in den Ostalpen mit den frühesten Formen der altslawischen materiellen Kultur in den Siedlungen Predloka bei Koper, Tomaj, Sv. Pavel nad Vrtovinom, Kranj, Bled, Laška vas bei Celje, Brezje bei Zreče, Ptuj, Slovenj Gradec, Beljak usw. stellt man im Fundmaterial Berührungspunkte fest, sowohl was die Technologie als auch die Formgestaltung betrifft. Diese unmittelbare Verbindung geht aus dem Nachlass der Materialkultur hervor, die sich in grob angefertigten, mit Wellenlinien verzierten Tonwaren manifestiert, in flachen runden und zweiarmigen Fibeln, in aus Draht geflochtenen Armbändern, in zellenförmigen Emailinlagen oder Glas- bzw. Steineinlagen, in der Herstellungsart und Form von Glasbeeren und in der Übernahme von Waffen-, Messer- und Pfeilformen. Die Kontinuität ist hier offensichtlich unwiderlegbar und ist zugleich ein Beweis für das entsprechende Bildungsniveau der slawischen Zuwanderer, die imstande waren, das schon vorgefundene Wissen zu übernehmen.

Am offenkundigsten ist die Diskontinuität der Kirchenverwaltung und-organisation im zentralen slowenischen Siedlungsgebiet zwischen der Donau und der Save. Diese letzten Mittelpunkte der alten Herrschaft — und Mittelpunkte der antiken Geisteskultur — haben die Avaro-Slawen bei ihrer Ankunft in den Ostalpen konsequent niedergebrannt und geschleift. (Bild 3)

Durch die gegenseitige Befruchtung und Bereicherung von Kulturelementen im schöpferischen Nebeneinander der Kultur der Zuwanderer und Altansässigen wurden Grundlagen für eine höher entwickelte Wirtschaft und Kultur gebildet, die ihren Höhepunkt nach dem 9. Jahrhundert erreichen sollte. Im gemeinsamen Leben und Schaffen haben die der völkischen Abstammung nach verschiedenen Einwohner unseres Landes in gut zwei Jahrhunderten neue gesellschaftlich-ökonomische Verhältnisse geschaffen, um damit ein Substrat für die fortschrittlicheren Zivilisationen des frühen Mittelalters zu schaffen: für die Kottlacherkultur und die karantanische Kultur, für die istro-dalmatinische und die Bijelo-brdo-Kultur, die nach dem Untergang der Antike die ersten waren, in denen die neuen slawischen Einwohner über die Übergangsformen der materiellen und Geisteskultur der Spätantike hinausgegriffen haben.

Ferdo Gestrin

MIGRACIJE SLOVANOV V FANU V 15. STOLETJU, NJIHOVA POSELITEV V MESTU IN DRUŽBENA STRUKTURA

Predavanje na 3. kongresu o zvezah med obema jadranskima obalama v Foggii od 5. do 8. oktobra 1978

Priseljevanje slovanskega prebivalstva z vzhodnega jadranskega področja v Italijo je med drugim spreminjalo etnično strukturo prebivalstva — seveda le začasno — predvsem tam, kamor je tok migracij skozi daljši čas dovajal večje število slovanskih doseljencev. Med drugimi italijanskimi deželami so Slovani v sorazmerno velikem obsegu prihajali tudi v Marke, zlasti v obalna mesta in njihova ozemlja ter so ponekod več stoletij vplivali na etnično fiziognomijo teh mest; med drugimi tudi Fana, kar bo predmet našega razpravljanja.

Za boljše razumevanje obravnavane teme se mi zdi potrebno vsaj na kratko označiti nekatere gospodarske in politične značilnosti Fana in njegovega ozemlja v omenjenem času. Mesto je bilo središče zelo rodovitnega ozemlja, ki je dajalo osnovo eni izmed pglavitnih mestnih gospodarskih panog: agrikulturi s pglavitnimi pridelki žitom, vinom in oljem, katerih presežki so šli v veliki meri v izvoz, in s precej razvito živinorejo (govedo, drobnica). Tej gospodarski panogi je v poznem srednjem veku in zlasti v 15. stoletju ne samo zavoljo samega razvoja kmetijstva, marveč tudi zaradi številnih pojavov kuge in vojnih spopadov, ki so zmanjševali prebivalstvo, močno primanjkovalo delovne sile. To pa so med drugimi nadomeščali tudi doseljenci iz vzhodnojadranskih slovanskih dežel.¹

Na drugi strani je bilo gospodarstvo Fana močno vezano na pomorsko dejavnost, ki jo je omogočala ugodna lega ob morju. Mesto je bilo že tedaj pomembno središče ribolova, a še pomembnejše mesto gre pomorski trgovini, pomorstvu in ladjedelništvu. Že od začetka 13. stoletja dalje je bil Fano v živahnih trgovskih zvezah tudi z mesti na nasprotni strani Jadranskega morja² in je konkuriral okolnim markizanskim mestom od Pesara do Ancone, čeprav pomena teh dveh mest ni nikdar dosegel. Okoli srede 14. stoletja je mesto imelo zelo žive zveze z dalmatinskimi mesti Zadrom, Šibenikom in Splitom, z Dubrovnikom in tudi Senjem.³ O trgovini s tem mestom nam govori trgovska knjiga družbe dveh faneških trgovcev iz tega stoletja, ki jo hrani Državni arhiv v Fanu. Tudi mesta v Tržaškem zalivu so bila v tem času v zvezah z Markami. Že leta 1333 je nastala v Piranu trgovska družba za nakup žita v Markah in so družabniki imeli pooblastilo, da ga lahko kupujejo na ozemlju od Ferma do Senigallie.⁴ Tem zvezam lahko sledimo nato še daleč v novi vek. Prek Pirana in drugih mest v Tržaškem zalivu so bile od tega časa z Markami in vsekakor tudi s Fanom po-

¹ S. Anselmi, Schiavoni e Albanesi nell'agricoltura marchigiana dei sec. XIV e XV, Atti e memorie della deputazione di storia patria per le Marche, n. s. 82 (1977), str. 141 sl.

² Prim. J. Lučić, Pomorsko-trgovačke veze Dubrovnika i Italije u 13. stoljeću, Pomorski zbornik 5 (1967), str. 447 sl. in druge avtorjeve razprave.

³ ASFa, AAC III, 1 — Gabelle 1356.

⁴ Atti e memorie della società istriana di archeologia e storia patria 45 (1933), str. 309 — 1333 jul. 10.

vezane tudi slovenske dežele.⁵ Ni se čuditi, da mitninski red iz leta 1389 v Fanu med drugim blagom našteva tudi blago, ki je prihajalo iz vzhodno-jadranskih slovanskih dežel: raševina (rassia, tudi t. i. schlavine), grobo platno (canauccio), železo, sol, »ogrski« leseni pladnji (piateli vngareschi), deske iz Reke, Senja in Kanala ali Kanalske doline (tole fiumane, tole segnane segate, tole bassiana mečane da Segna, tole da Canali).⁶

V 15. stoletju so se trgovske in pomorske povezave med Fanom in slovanskimi kraji še povečale. Razen z dalmatinskimi mesti so se tedaj bistveno razširili stiki Fana s Senjem, Reko in slovanskimi deželami. V Fanu so nastajale vedno nove trgovske družbe tudi za trgovanje s slovanskimi deželami, faneški trgovci in ladjarji so imenovali svoje prokuratorje in faktorje za poslovanje v tamkajšnjih krajih in so pošiljali tja kapitane s svojimi ladjami.⁷ Senj je bil v tem obdobju pogosto cilj trgovine faneških trgovcev,⁸ a Reka, kamor je šel močan tok trgovine iz slovenskega in hrvaškega zaledja in ki je doživljala v 15. stoletju višek svoje srednjeveške trgovine, je privabljala tedaj trgovce iz Mark v precejšnjem številu.⁹ Toda slovenske in deloma tudi hrvaške dežele so bile povezane z Italijo in Markami tem bolj, čim bolj gremo h koncu 15. stoletja tudi prek mest Tržaškega zaliva. Menjava trgovskega blaga je dobivala tedaj še širši razpon in vrste blaga so se pomnožile. V Fano gredo iz vzhodno-jadranskih dežel v velikih množinah sol, železo in železni proizvodi, lesni izdelki vseh vrst, ki so služili tudi ladjedelnstvu, od srede 15. stoletja v vedno večjih množinah goveje in druge kože, dalje še vedno raševina in platno ter drugo blago v zamenjavo za žito, olje, vino, razno italijansko sukno, bombažno blago, barvila (gvado) in drugo. V teh trgovskih zvezah, zlasti v trgovini s kožami in železom, so dobivali vedno večjo vlogo trgovci iz slovenskih dežel, ki so opravljali tudi tranzitno trgovino iz ogrskih dežel proti Italiji.¹⁰ Odtod tudi proti koncu 15. stoletja tesne trgovske zveze med Fanom in Ljubljano. Faneški trgovci so nato posredovali to blago po svojem zaledju in še prek njegovih meja.

Obrt je bila v mestu precej razvita, toda še vedno so se v vsem obravnavanem obdobju tudi na tem gospodarskem območju odpirale možnosti za tuje, doseljene obrtnike vseh vrst.

Pomen Fana in njegovo gospodarstvo pa sta se v obravnavanem obdobju krepila tudi zavoljo politične situacije. Mesto je bilo do leta 1463 sedež signorije družine Malatesta, ki je višek dosegla za Pandolfa III. (1370—1427), ko sta pod njegovo oblastjo bili tudi mesti Brescia in Bergamo. Ti knezi so z raznimi ukrepi gospodarsko dejavnost svojega področja

⁵ Prim. F. Gestrin, *Pomorstvo srednjeveškega Pirana*, Ljubljana 1978, str. 7 sl.

⁶ ASFa, CM 3, f 2 sl. — 1386—1389.

⁷ Prim. ASFa, not. L. Mastropaolo A (1421—1442) — 1440 maj 1 : »... ad navigandum ad civitatem Venetiarum et partes Slavonie, Albanie, Turchie et qualiter ad quascunq; alias partes...«; ASFa, not. J. Roncoli B f 57' in 166' — 1472 nov. 9 in 1474 jan. 18; ASFa, AAC, Malefici 102, f 87 — 1474 april 26; ASFa, not. P. Graziani A, f 308 in 482' — 1489 avg. 19 in 1490 nov. 26.

⁸ Prim. ASFa, not. L. Mastropaolo A — 1440 maj 4; ASFa, not. G. Stati D — 1487 marec 10 in f 86' — 1487 maj 31.

⁹ Prim. ASFa, not. L. Mastropaolo A — 1421 okt. 5 in 1442 maj 26; ASFa, not. L. Mastropaolo C, f 185 — 1448 jul. 31; ASFa, not. P. A. Galassi F, f 15 — 1472 jul. 28; S. Gigante, *Libri del cancelliere*, *Monumenti di storia Fiumana* 2 (1912) in *Fiume* 9 (1931); M. Zjačić, *Knjiga riječkog kancelara i notara Antuna de Renno de Mutina (1436—1461)*, *Vjesnik državnog arhiva u Rijeci* 3 (1955/6), 4 (1957) in 5 (1959); S. Gigante, *Fiume nel Quattrocento*, *Fiume* 1913; A. Fest, *Fiume nel secolo XV*, *Bullettino* 3 (1913); F. Hauptmann, *Rijeka od rimske Tarsatike do hrvatsko-ugarske nagodbe*, *Zagreb* 1951; P. Blaznik, *Trgovske zveze Škofje Loke z Reko v luči notarske knjige Antona de Renno de Mutina 1436—1461*, *LR* 8 (1961), str. 75 sl. F. Gestrin, *Trgovina slovenskega zaledja s primorskimi mesti od 13. do konca 16. stoletja*, Ljubljana 1965, str. 82 sl.

¹⁰ F. Gestrin, *Trgovina slovenskih dežel z italijanskimi ob koncu srednjega veka in v 16. stoletju*, *Zgodovinski časopis* 29 (1975), str. 89 sl.; isti, *Trgovina s kožami v Markah v 15. in v prvi polovici 16. stoletja*, *Zgodovinski časopis* 30 (1976), str. 23 sl.

še pospeševali. Znani so ukrepi za dvig agrarne proizvodnje,¹¹ s čemer so se vključevali v splošne tendence pospeševanja kmetijstva, ki jih moremo v obravnavanem obdobju ugotoviti mnogokje v Markah, zlasti še v sosednji Senigalliji.¹² Pandolfo III. je napravil Fano tudi za tržišče rib s Trazimenskega jezera (lago di Perosia)¹³ in za središče solne trgovine, ki je bila pravzaprav knežji monopol.¹⁴ Pandolfo III. in Sigismundo Malatesta sta sklepala celo trgovske družbe za dovoz soli iz Paga v knežje skladišče v Fanu, od koder so ga nato pod vodstvom solnega urada razpečevali po podrejenem ozemlju.¹⁵ Prav tako pa je dal Pandolfo III. leta 1427 obnoviti staro faneško pristanišče, ki ni več zadoščalo takratnim potrebam.¹⁶ Tudi ko je prenehala oblast Malatesta in je mesto z ozemljem zopet prišlo pod neposredno oblast papeške države, se politični pomen Fana ni zmanjšal. Bil je namreč še vrsto desetletij edino obmorsko mesto v severnem delu Mark pod papeško oblastjo in mu je šla tudi v tem času posebna skrb.

Ob takih razmerah je Fano, čeprav ga ne gre primerjati ne po velikosti ne po gospodarski moči s Pesarom ali celo z Ancono, dajal veliko možnosti za doseljevanje, med drugim tudi Slovanov, kar bo skušala za 15. stoletje v naslednjem prikazati ta razprava.

Razprava je grajena na delu fondov bogatega arhiva v Fanu, zlasti na notarskih knjigah, na seriji Codici Malatestiani in na aktih starega občinskega arhiva (AAC) in na več kakor 2000 podatkih, od katerih jih je nekaj manj kakor 1500 za posamezne slovanske doseljence.^{16a} Seveda ti podatki nikakor niso popolni, ker že navedeni fondi niso bili v celoti izčrpani, a nekateri sploh niso bili pritegnjeni v obravnavo. Upoštevali smo le tiste doseljence, katerih slovanski izvor je bil nedvomen. Velik del doseljenecv se v virih označuje kot Slovan (Sclavus, Schiavono, redko Ciavo) ali ima dodano pojasnilo, da je iz slovanskih krajev oziroma iz »Sklavonije«, kar je splošna oznaka za slovanske kraje (de partibus Sclavonie, de Sclavonia). Prav tako so viri mnoge označevali po krajih oziroma po pokrajinah, iz katerih so prišli, npr. de Zagabria, de Modrussia, de Istria, de Dalmatia, de Bosina, de Servia in podobno. Posamezni doseljenci iz Hrvatske so nosili vzdevek Ungarus, a doseljenci iz slovenskih dežel so se praviloma označevali z majhnkom Teoticus, Theotonicus, le izjemoma tudi »de Alemania«. Le v majhnem odstotku je bilo treba slovanski izvor doseljenecv ugotavljati

¹¹ R. Mariotti, *Bandi malatestiani nel Comune di Fano. Curiosità storiche (1363–1463)*, Fano 1892, str. 12–19.

¹² Prim. S. Anselmi — R. Paci, *Senigallia, 1450–1486, 1972*; S. Anselmi, *Insiadamenti, agricoltura, proprietà nel ducato roveresco: la catastazione del 1489–1490, Quaderni storici 28 (1975)*, str. 37 sl. isti, *La selva, il pascolo, l'allevamento nelle Marche dei secoli XIV–XV*, Studi Urbinati, volume in onore di Fabio Cusin, 1976.

¹³ A. M. Girelli, *I catasti di Fano dal XIII al XVIII secolo*, Verona 1971, str. 6 op. 5.

¹⁴ ASFa, CM 3, f 12 — 1389.

¹⁵ ASFa, AAC II, 1 Consigli c 63 — 1406 avg. 20; ASFa, CM 4 — 1407 in f 205 — 1421 jun. 1.

¹⁶ ASFa, AAC II, 1 Consigli f 102; prim. C. Selvelli, *Il porto e il Vallata del porto di Fano*, Studia Picena 7 (1932), str. 1 sl.

^{16a} ASFa, *Notarile*: Baldi Severino (1364–1367), Gabriele Accursoli A (1387–1390), B (1390–1401), Antonio Laurenzi de Ceresia (1391–1403), Ludovico di Mastropaolo A, B, C, D (1421–1502), Giuliano Vanni (1423–1425), Giovanni Sabatini (1432–1434), Nicolò Castaldi (1445–1455), Evangelista di Domenico A, B, C, D (1444–1466), Pietro Antonio Galassi A — X (22 knjig) (1457–1488), Giacomo Roncoli A — T (18 knjig) (1460–1512), Galeotto Tomassini (1467–1474), Pierdominico Stati A — NN (34 knjig) (1470–1514), Santo Tonsi (1474–1493), Girolamo Nalli (1476–1481), Lodovico Vignatoli A — I (9 knjig) (1476–1516), Damiano Damiani (1477–1492), Pier Antonio Graziani A, B, C (1480–1498), Berizio Biancolini A, B, C, D (1483–1515), Tomasini Malatesta A, B (1483–1517), Giacomo Vici F (1488–1489), Giovanni Pietro Galassi (1488–1499), Gaspere Feltri (1489), Girolamo Stati (1492–1493), Niccolò Galassi B, C (1504–1519), Antonio Fusconi A — R (17 knjig) (1508–1536), Gaspere Cigni A, B (1518–1534), Francesco Torresi K, L, M, N (1525–1533), Piersimone Cenni A (1532–1553). ASFa, *Codici Malatestiani* (CM) 4, 6, 10, 18, 20, 69, 70, 71, 72, 84, 95, 96. ASFa, AAC : AAC II, 1 — Liber omnium nouorum civium (1440–1532); AAC II, 9 — Elenco degli artigiani (1535–1579); AAC II, 14 — Consigli (1468); AAC II, 60 — Consigli; AAC III, 1 — 114 Castati; AAC III, 1, 2, 10, 11 — Gabelle (1356–1456); AAC III, 4 (1432–1434); AAC III, 8, 74, 83 — Ufficio referendaria (1441–1443, 1528, 1538); AAC III, 23, 26, 27, 31 — Dazi speciali (1461, 1466, ok. 1470, 1543); AAC III, 28 — Annona; AAC — Cause civili 11 — 14; AAC — Libro dela fraternità di San Michele (1429–1459); AAC Ser. VII — Monte di Pietà (1573).

po osebnih imenih oziroma imenih prednikov (npr. Luca Joannis Lene Cille in podobno). V raziskavo sem dalje pritegnil praviloma le tiste Slované, ki jih viri imenujejo za prebivalce Fana (*habitor Fani*) oziroma ki so imeli posest na neposredno Fanu podrejenem ozemlju (in *curte Fani* in *fondo...*). Nisem pa upošteval tistih, ki so prebivali po kastroh in vaseh izven tega območja. Za pridobitev statusa prebivalca (ne samo za meščana) so morali slovanski doseljenci praviloma zaprositi in je o tem odločal predvsem mestni svet oziroma podestat, ki je sklep o podelitvi statusa prebivalca prosilcu posredoval. Nove prebivalce (in nove meščane) so vpisovali, če ne redno, pa vsaj občasno, v posebno knjigo novih meščanov in prebivalcev Fana.¹⁷

V Fano so se začeli doseljevati Slovani vsaj že v prvi polovici 14. stoletja,¹⁸ a v naslednji polovici je njihovo število že precej poraslo. V zadnjih dveh desetletjih tega stoletja se v Fano po dosedaj znanih podatkih omejnja že nekaj ducatov Slovanov.¹⁹ V 15. stoletju pa so migracije Slovanov v Fano in njegovo okrožje neprestano naraščale, vendar v prvi polovici stoletja še počasi, a nato izredno naglo, čim bolj gremo h koncu stoletja. Vzroke za to sorazmerno močno doseljevanje Slovanov je na eni strani iskati v ugodnih pogojih na območju Fana, na drugi strani pa v razmerah na vzhodnih obalah Jadranskega morja. Trgovske in pomorske zveze med Fanom in slovanskimi deželami, kakor smo jih zgoraj nakazali, a prav tako pomanjkanje delovne sile, so v veliki meri prispevali k doseljevanju in njegovi intenzivnosti. O tem ne govore zelo zgovorno samo podatki o socialni strukturi doseljencev, marveč tudi posamezne njihove izjave. Tako je npr. Margareta iz Dubrovnika, prebivalka Fana (*Malgarita da Raguxia abitatrice in Fano*), ko je bila kaznovana zavoljo tepeža s sosedo Leno, tudi Slovanko, leta 1409 prosila kneza Pandolfa III. za oprostitev kazni in posebej poudarila, da je ubožna tujka, ki je prišla, da bi v Fano živela od dela svojih rok.²⁰ Prav tako pa so vplivali na tok doseljevanja Slovanov v Fano (in v Italijo na sploh) revščina, beda in glad, pa razne kužne bolezni in naravne nesreče, ki so pestile prebivalstvo v slovanskih deželah. Zavoljo tega ni bilo ravno majhno število Slovanov, ki so prišli v Italijo povsem praznih rok in postajali hlapci in dekle, vojaki in paži ali so dobivali zemljo pod različnimi pogoji v obdelavo (*coloni*, *laboratorji*) in živino v oskrbo v obliki *socide*. Na drugi strani pa so poleg teh povsem ekonomskih vzrokov vplivali na povečane migracije Slovanov v Italijo in tudi v Fano in njegovo okrožje razni politični dogodki v samih slovanskih deželah. V prvi vrsti gre tu za prodiranje in osvajanje Turkov na Balkanu, a tudi za ožje politično dogajanje, kot npr. za upor v Grbalju (1448–1452) in za vojne med Benečani in Turki v drugi polovici 15. stoletja. Tako so mestne oblasti v Splitu leta 1454 v enem samem dnevu prepeljale v Apulijo in v Marke 100, drugič pa 76 revnih Bosancev.²¹ Po padcu Bosne leta 1463 in ko so bili Benečani v vojni s Turki na Moreji ter je turški pritisk na beneško Dalmacijo trajal celi dve desetletji, so begunci zopet masovno pritiskali na dalmatinska mesta in v izseljevanje prek morja v Italijo. Dubrovaške oblasti so

¹⁷ ASFa, AAC II, 1 — *Liber omnium nouorum civium* (1440–1532).

¹⁸ ASFa, AAC II, 3 f 15 — 1339 jul. 1.

¹⁹ ASFa, CM 10; ASFa, AAC III, 1 — *Gabelle* 1380; ASFa, not. G. *Accursoli* B.

²⁰ ASFa, CM 4, f 15 — 1409 marec 31: „... (sono) vna povereta fanciuela forestiera schiava la quale sono venuta a stare abitare in questa vostra città de Fano et vivere de brazzia ed mia fadiga...“

²¹ M. Sunjić, Prilozi za istoriju bosansko-venecijanskih odnosa 1420–1463, *Historijski zbornik* 14 (1961), str. 137; isti, O migraciji «de partibus Slavonie» u Markama do polovine XV stoljeća (Ancona), *Radovi* 8 (1974/1975), str. 487.

²² R. Jeremić - J. Tadić, Prilozi za istoriju zdravstvene kulture starog Dubrovnika 2, Beograd 1939, str. 187.

tedaj na svoje stroške vozile begunce v Apulijo, Marke in na beneško ozemlje.²² Tudi še v prvi polovici 16. stoletja so se iz zadarskega ozemlja leta 1525 in 1541 v velikem številu selili v Marke in Apulijo.²³

Slovani, ki so se doseljevali v Fano in njegovo ozemlje, so bili prvenstveno iz dalmatinskih in drugih primorskih krajev, bili pa so prav tako iz hrvatskega in slovenskega zaledja ter Bosne; iz Srbije pa so sem prišli le posamezniki.²⁴ Iz slovenskih dežel je šlo skozi vse to stoletje v odnosu na celoto sorazmerno malo izseljencev. Njihov odstotek je po posameznih četrstoletjih v Fanu v glavnem padal (15 %, 18 %, 13,5 % in 9,4 %). Primorsko področje od Istre do Kotora je v vseh četrstoletjih po številu doseljencev v Fano prevladovalo nad zaledjem, vendar izraziteje šele v zadnjih dveh četrstoletjih 15. stoletja. V tretjem četrstoletju je bilo razmerje med doseljenci iz zaledja in tistimi iz Primorja v razmerju 2 : 3 v korist slednjih, a v četrtem je bilo to razmerje že več kakor 1 : 3. Zlasti naglo je naraščalo izseljevanje iz območja Zadra, kjer je v tretjem četrstoletju izseljevanje v Fano v odnosu na drugo poraslo za 100 %, a v četrtem v odnosu na tretje za več kakor 350 %. V deležu doseljencev v Fano iz Primorja sta bila močnejše zastopana tudi Senj in zlasti v drugi polovici 15. stoletja tudi Dubrovnik. Z dalmatinskih otokov so prvi doseljenci na območje Fana prihajali šele od srede stoletja dalje. V hrvaškem zaledju je bilo kot področje izseljevanja v Fano ves čas relativno močno zastopana okolica Zagreba, dalje Modruša in v drugi polovici stoletja tudi Krupe. Med kraji v zaledju, iz katerih se javljajo v tem času slovanski doseljenci v Fanu, pa se omenjajo še Petrinja, Požega, Topusko, Zrinj, Blagaj in Knin. Iz Bosne se omenja v Fanu v tem stoletju sorazmerno manj doseljencev; bili so iz Bihaća, Kreke, iz doline Sane in Bosne; iz Srbije pa so bili, kakor že rečeno, samo trije doseljenci.

Poglejmo sedaj, kakšen je bil tok doseljevanja Slovanov v Fano in njegovo ozemlje po posameznih četrstoletjih 15. stoletja. V prvem se po dosedaj znanih, vsekakor nepopolnih podatkih omenja v Fanu 164 Slovanov, od katerih jih je bilo 13 tudi iz slovenskih dežel. Najkasneje pred koncem tega obdobja so Slovani v Fanu že imeli svojo bratovščino,²⁵ čeprav so bili vključeni tudi v druge, npr. v bratovščino sv. Mihaela. Med člani slovanske bratovščine sv. Nikolaja, ki je imela sedež pri cerkvi in samostanu sv. Avguština oziroma sv. Lucije, je tedaj zrasla potreba in zamisel, da bi si zgradili lastno kapelo v cerkvi svoje bratovščine, Prior in bratje omenjenega samostana so spomladi leta 1425 dovolili tedanjima priorjema slovanske bratovščine Simonu, sinu Klarina iz Ptuja (de Pettua de partibus Sclavonie), in Ivanu Mihaelu de Castro Bonarobbe (?), da na lastne stroške in stroške omenjene bratovščine zgradita pri njihovi cerkvi kapelo in eno ali dve grobnici za svoje potrebe.²⁶

V naslednjem četrstoletju je število Slovanov, ki se kot prebivalci javljajo v Fanu, le sorazmerno malo poraslo, vsega za 11 % na 182. V nasled-

²² M. Rešetar, Die serbokroatischen Kolonien Südtaliens, Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, Schriften der Balkankommission, Linguistische Abteilung IX. Wien 1911, str. 22.

²⁴ ASFa, not. L. di Mastropaolo A — 1443 jan. 2 (Magister Stefanus Francisci muratori Slavus de Seruia civis et habitator Fani); ASFa, not. P. A. Galassi C, f 368' — 1467 jan. 3 (Johannes Nicolai de Seruia habitator Fani); ASFa, not. P. Stati I, f 227' — 1494 jul. 26 (Joannes Turco olim Rasiuogli de Seruia partibus Sclavonie in confinibus Illirie habitator Fani).

²⁵ Prim. F. Gestrin, Versko življenje in institucije Slovanov v Markah od 15. do 17. stoletja, Zgodovinski časopis 31 (1977), str. 279.

²⁶ ASFa, not. G. Vanni — 1425 april 29: «... ubi possunt edificare in dicta ecclesia sub rotabulo Sancti Nicolai vnam capellam prope murum montanum dicte ecclesie et ibi facere possunt vnam vel duas sepulcras expensis eorum et dicte scole. Et quod in propter sit dicta capella et sepulcras ipsorum et heredibus ipsorum et Sclavorum decedentis in civitate Fani libere et inrevocabile...»

njih dveh dobah tega stoletja pa moremo opaziti pravi skok v doseljevanju slovanskega življa v Fano. Vzroke za to je morda iskati v novem političnem položaju, ko je Fano po letu 1463 prišel pod neposredno oblast papeške države, na drugi strani pa v delnem gospodarskem zastoju Dalmacije in v velikem pritisku in osvajanju Turkov, kar je proces migracij še povečalo, saj so doseljenci v Fano prihajali v tem času iz mnogo širšega ozemlja kakor pa v prvi polovici stoletja. Dejstvo je, da se je po naših podatkih število Slovanov v Fanu v tretjem četrstoletju dvignilo na 484, kar je za več kakor 265 %. V zadnji četrtini 15. stoletja je doseljevanje še vedno naraščalo, naštetih smo mogli v Fanu kar 636 Slovanov ali za skoraj 31,5 % več kakor v predhodnem obdobju.

Pri teh številkah gre prvenstveno za družinske poglavarje oziroma za vdove in hkrati za Slovane, ki so jih viri, kakor že rečeno, praviloma označevali za prebivalce Fana. Če število družinskih poglavarjev pomnožimo s 3 in posebej štejemo tiste, ki so nedvomno bili samski (dekle in hlapci, pastirji, kurirji in deloma tisti, ki so stopali v odnos socide oziroma kolonata), dobimo naslednje število v Fanu prebivajočih Slovanov po obdobjih: 354, 506, 1356 in 1600. Toda pri tem je treba poudariti, da v te številkah nisem štel Slovanov, ki se v tem stoletju v Fanu zvrstijo kot vojaki in druge vrste oboroženci. Teh pa je bilo v drugem in tretjem četrstoletju 15. stoletja blizu 450.²⁷ Slovanska kolonija v Fanu skozi celotno 15. stoletje torej nikakor ni bila majhna, še zlasti ne, ker sem nismo šteli Slovanov, ki so v istem času prebivali v okolnih kastroh in vaseh.²⁸ Če namreč glede na podatek iz leta 1642, ko je Fano z neposredno podrejenimi vasmi imel okoli 8600 prebivalcev,²⁹ sodimo, da tudi v 15. stoletju prebivalstvo ni moglo biti bistveno manjše ali večje,³⁰ tedaj so Slovani v njem predstavljali upoštevanja vreden odstotek prebivalstva. Ti so v vsakokratnem obdobju po naših podatkih bili naslednji: nad 4 %, blizu 6 % (brez vojakov), 15,7 % in 18,6 %. Razumljivo je potem, da je bilo v Fanu zlasti v drugi polovici 15. stoletja tudi precejšnje število slovanskih duhovnikov, večinoma redovnikov dominikanskega, frančiškanskega in avguštinskega samostana v Fanu ter eremitov iz samostana sv. Blaža v Marano.³¹ Med svetnimi duhovniki se omenjajo le redki.³²

Vsi ti Slovani, karkoli so že bili po družbeni strukturi, so prebivali ali v Fanu, kjer so bili ali postajali lastniki hiš ali pa so hiše jemali v najem, ali so — v manjšem obsegu — prebivali tudi na območju Fana (in curte Fani) v raznih »fondih«, v katerih so dobivali kot koloni oziroma laboratorji zemljo v obdelavo in so v posameznih primerih z njo vred dobili tudi hišo v uporabo (npr. v »fondo Rosciano«). V vsem obravnavanem obdobju so Slovani prebivali precej na široko po mestnih predelih, vsekakor vedno v večjem delu mestnih kontrad, celo v samem središču mesta okoli mest-

²⁷ Prim. F. Gestrin, Slovani v službi pri Malatestovih organih v Fanu (1434—1455), Zgodovinski časopis 19/20 (1965/1966), str. 161 sl.; glej še Studia Picena 36 (1968), str. 1 sl.

²⁸ V drugi polovici 15. stoletja je v kastroh in vaseh Cartoceto, Serrungarina, Montigiano, Marotta, Saltara, Piaggie, Carignano, S. Giorgio, Ripalta, Montemarciano, S. Costanzo, S. Andrea, Cerasa, Isola, Montemaggiore, Caminate, Mondolfo in Tumba živelo — po naših, vsekakor nepopolnih podatkih — okoli 350 Slovanov v 113 družinskih enotah.

²⁹ Prim. Fano 8 (n° 4), jul.—sept. 1972, str. 38; P. B. Borgogelli, Un censimento del 1656, Studia Picena 3 (1927): tedaj je samo mesto imelo 4322 prebivalcev (cit. po Fano 9, 1974, str. 96). Ancona naj bi istega leta imela 9556 prebivalcev, a s predmestji 13.495.

³⁰ Leta 1816 naj bi imel Fano 14.673 prebivalcev — Fano 10, 1975, str. 67.

³¹ V tretji četrtini 15. stoletja je bilo v faneških samostanih 6 dominikancev (od njih 1 prior), 6 frančiškanov (od njih 1 gvardijan) in 1 eremit, a v zadnji četrtini 11 dominikancev (od njih 1 prior), 9 frančiškanov (od njih 1 vicegardijan), 3 avguštinci in 6 eremitov (od njih 2 priorja).

³² Cfr. ASFa, not. L. di Mastropaolo D, f 244 — 1502 avg. 2.

nega trga in škofije.³³ Vendar je med posameznimi kontradami skozi celo stoletje prebivalo največ Slovanov v kontradi sv. Marka in nato v drugi polovici 15. stoletja tudi še v kontradi sv. Petra in Valle. Ker so prebivali tudi v kontradah sv. Andreja, sv. Krištofa in sv. Lucije, kjer so imeli sedež bratovščine in kapelo v cerkvi sv. Avguština, moremo reči, da so Slovani nekako sklenjeno prebivali v predelu mesta vzdolž mestnega obzidja ob morski obali, kamor so vodila močno utrjena Porta Galea. Toda, če vzamemo vse v Fanu živeče prebivalstvo, je vendar še vedno velik del Slovanov v vsem obravnavanem obdobju živel tudi izven zgoraj omenjenih kontrad.³⁴

Leta 1493 pa so mestne oblasti s posebnim odlokom zapovedale, da morajo Slovani živeti le v kontradi sv. Marka (skupaj z židi). O vzrokih za tako odločitev moremo le domnevati. Ker pa tako številni Slovani, kakor smo jih ugotovili za konec 15. stoletja, nikakor ne bi mogli prebivati samo v omenjeni kontradi, se nam zdi cilj sprejetega odloka precej jasen: v mestu naj bi se iz kakršnihkoli vzrokov število slovanskega prebivalstva zmanjšalo. Rezultati odloka so se namreč močno pokazali že v prvi četrtini 16. stoletja. Tedaj je število Slovanov, ki jih nam znani viri omenjajo, padlo na približno toliko, kolikor jih je bilo ob sredi 15. stoletja (177 omemb ali okoli 520 ljudi). Upadel je tudi tok novih slovanskih doseljencev, saj se tedaj vsi novi prebivalci Fana iz njihovih vrst izrecno označujejo kakor novi, česar v prejšnjih obdobjih nismo zasledili.³⁵ To upadanje števila Slovanov in njihove vloge v mestu je morda povezovati s hkratnim propadom slovanske bratovščine sv. Nikolaja. Leta 1506 je namreč bratovščina Slovanov v Fanu prenehala obstajati. Prišla je, kakor pravi vir, zavoljo slabega gospodarjenja skoraj na nič. Toda pomemben je bil še drug vzrok: zaradi kuge se je tedaj večji del članov bratovščine razkropil po varnejših krajih. Premoženje bratovščine sta tedaj upravljala le dva izvoljena člana: Ivan Pazaglia³⁶ in Simon Portantis.³⁷ V maju tega leta sta ta dva skupaj z nekaterimi drugimi člani bratovščine (Martinom iz Korčule, Ivanom Simichirtio (?), Markom iz Dubrovnika, ki so ga imenovali tudi Marko Zoppo, in Ivanom, Blaževim sinom) prosili škofa v Fanu, da bi bratovščino sv. Nikolaja in vse njeno premoženje združil z bratovščino sv. Duha, seveda z vsemi pravicami in častmi, ki jih je imela bratovščina Slovanov. Priorja in nekateri člani bratovščine sv. Duha, ki so prisostvovali temu aktu v škofijski palači, so to sprejeli.³⁸ Toda poudariti je treba, da so Slovani tudi še v tem času prebivali v celi vrsti mestnih kontrad,³⁹ vendar tudi že izven mestnega ob-

³³ V prvi četrtini 15. stoletja so Slovani v Fanu prebivali v naslednjih kontradah: Vescovado, di S. Marco, di S. Bernardo, di S. Maria del Riposo, di S. Pietro della Valle, di S. Leonardo, di S. Antonio, di S. Andrea (ali di S. Giovanni della Cloaca), di S. Silvestro in di S. Nicola. V naslednji četrtini jih srečamo poleg teh še v kontradah: di S. Giovanni dei figli di Ugone, di S. Cristoforo, di S. Tommaso. V tretjem četrtstoletju, ko je bila razprostranjenost Slovanov po mestu največja, jih srečamo poleg zgornjih vseh še v naslednjih kontradah: di S. Arcangelo, di S. Vito, di S. Salvatore, di S. Simone, di S. Lucia in v kontradi Postrine (?). Toda v zadnji četrtini stoletja so prebivali še v naslednjih kontradah: di S. Marco, di S. Andrea, di S. Pietro della Valle, di S. Antonio, di S. Giovanni dei figli di Ugone, di S. Leonardo, di S. Silvestro, di S. Nicola, di S. Tommaso, di S. Giacomo in di S. Cristoforo.

³⁴ V tretji četrtini 15. stoletja, ko imamo za to problematiko največ podatkov, odpade na zgoraj omenjene kontrade 63 družin, a na vse ostale po mestu 51.

³⁵ Prim. ASFa, not. P. Stati V, f 1 — 1504 dec. 7: »... (XY) locavit Petro Marasino Sclavono nunc habitatori noviter in civitate Fani...»; P. Stati HH, f 136 — 1511 sept. 23: »... (YX) vendidit Joanni Gregorij de Sclavonia habitatori... noviter civitatis Fani...»

³⁶ ASFa, not. P. Stati T, f 145 — 1504 avg. 24: »... Joannes Pazaglia Martini de Crupa partibus Sclavonie habitator Fani et contrate Sancti Marci. Glej zanj še ASFa, not. P. Stati L, f 80 — 1513 okt. 10: id. O, f 201' — 1500 jun 6; id. R, f 348 — 1503 marec 27 (omenjena njegova hiša v kontradi sv. Marka); id. T, f 206' — 1504 sept. 13; id. X, f 91' — 1505 nov. 21.

³⁷ ASFa, not. P. Stati N, f 431 — 1499 april 12: Simon Stephani Portantis Sclavonus; glej še P. Stati P, f 378 — 1501 sept. 1; id. T, f 224 — 1504 sept. 25; id. FF, f 17' — 1510 marec 13; id. HH, f 98 in 99 — 1511 sept. 2 (omenja se njegova hiša v kontradi sv. Andreja).

³⁸ ASFa, not. T. Malatesta A, f 277 — 1506 maj 11: »... quod scola Sancti Nicolai di Fano alias dicta la scola dei Schiavi propter mala et igniga gubernia et bonorum dilapidationes fuerit et sit extenuata et quasi in nihilum reducta...»

³⁹ To so bile kontrade: di S. Marco, di S. Pietro della Valle, di S. Andrea, di S. Nicola, di S. Tommaso, di S. Antonio, di S. Giacomo, di S. Silvestro, di S. Leonardo in Vescovado.

zidja pred Porta Galea (ali Marina). Do konca 16. stoletja je nato — tako sodimo, čeprav v proučevanje nismo pritegnili tako številnih virov kakor za prvo četrtino tega stoletja — število Slovanov še hitreje upadalo in zmanjševalo se je tudi število kontrad, v katerih so prebivali.⁴⁰ Vendar srečujemo Slovane v Fanu še v začetku 17. stoletja.⁴¹ To upadanje slovanske kolonije v Fanu, čim bolj gremo h koncu 16. stoletja, je vsekakor povezano z dvema dejstvoma: na eni strani s slabljenjem migracijskega toka, a na drugi strani s stalno prisotnim, čeprav včasih tudi počasnim stapljanjem Slovanov in njihovih potomcev z lokalnim, domačim prebivalstvom.

Poleg obsega slovanskih migracij v Fano in razporeditev Slovanov po mestnih kontradah je še posebej zanimiva njihova družbena struktura, s katero je bil nedvomno v veliki meri povezan proces asimilacije. Za to problematiko imamo v uporabljenih virih precej manj podatkov, kakor pa je omemb Slovanov; na splošno moremo reči, da jih je v nam znanem gradivu za polovico manj. Po posameznih zgoraj uporabljenih dobah imamo glede na število omenjenih Slovanov naslednje odstotke podatkov o družbeni pripadnosti oziroma poklicu in dejavnosti: 45,7 %, 56 %, 45 %, 25 %, 50,5 %. Vendar tudi ti podatki potrjujejo družbeno strukturo slovanskih doseljencev, kakor smo jo mogli ugotavljati na splošno in kakor so jo posamezne študije že prikazale za ožji prostor in določeno časovno obdobje.⁴²

Večji del slovanskih doseljencev je v vsem obravnavanem obdobju v Fanu polnil nižja in najnižja delovna mesta. Bili so to hlapci in dekleta (famuli, pediseque), pastirji in socidanti, tovarniki in kurirji, koloni (coloni, laboratores), redko tisti, ki so zemljo šele spreminjali v kulturno zemljišče (pastinato),⁴³ in prostitutke. Po četrtoletjih 15. stoletja je odpadlo na to družbeno kategorijo po 57,3 %, 41,1 %, 51,1 % in 51,1 % vseh po poklicih opredeljenih Slovanov v Fanu. Ta sorazmerno visok odstotek slovanskih doseljencev te najnižje družbene kategorije je v Fanu kot izrazitem središču kmetijskega področja in z veliko potrebo delovne sile na področju agrikulture popolnoma razumljiv. Sem v to grupo bi morda morali šteti tudi številne Slovane, ki so zlasti v času signorije Malatestov služili v Fanu kakor vojaki, stražarji in paži. Vendar jih v zgoraj navedene Slovane in odstotke po poklicih nismo vključili. Njihovo število pa zlasti v drugi četrtini 15. stoletja, ko doseže višek, ni bilo majhno (okoli 300); pozneje (zlasti po letu 1463) se njihovo število hitro zmanjšuje, vendar jih v tretjem četrtoletju zasledimo še 93. Proti koncu 15. stoletja pa Slovanov med vojaki in oboroženci v Fanu ne srečamo več.⁴³

Slovanov, ki so pripadali med srednje-nižje družbene sloje, je bilo še vedno ves čas zelo visok odstotek. Po vrstnem redu uporabljenih dob je nanje odpadlo 32 %, 43,2 %, 41,1 % in 41,7 %. V to družbeno kategorijo smo šteli vse vrste obrtnikov, mornarje, ribiče, gostilničarje, kramarje, mlinarje, male posestnike zemljišč, glasbenike, oglarje in končno vse tiste, ki so prejemale ali dajali v depozit manjše ali večje vsote denarja pa tudi žito in vino, pa tudi tiste, ki so opravljali kakšne nižje mestne službe (plazarius, preco). Ob teh podatkih je treba poudariti vsaj dve značilnosti. Prva je nedvomno sorazmerno nizek odstotek te družbene plasti v prvem četrtoletju 15. stoletja, ki si ga razlagamo tako, da doseljevanje obrtnikov iz

⁴⁰ V tem poznejšem času srečujemo Slovane še v kontradah: Vescovado, di S. Marco, di S. Pietro della Valle, di S. Andrea in di S. Giovanni dei figli di Ugone.

⁴¹ Prim. ASFa, AAC III, 113, Catasto 1603, f. 22.

⁴² Glej razpravo B. G. Zenobi v tem letniku ZC.

⁴³ Prim. S. Anselmi, Schiavoni e Albanesi, o. c., str. 159 sl.

^{43a} ASFa, CM 96 — Libro de mostra se ha a Fano (Mostre de castellani e di contestabili /1461—1475/). Glej šc op. 27.

dalmatinskih mest, ki so bili pozneje v Fanu zelo zastopani, pred letom 1420 ni bilo močno. Druga značilnost pa je v tem, da med to skupino prevladujejo obrtniki, ki so imeli velik razpon dejavnosti: od krojačev in čevljarjev do tkalcev in zlatarjev ter marangonov in kalafatov. Relativno majhen odstotek doseljencev se javlja med mornarji in ribiči. Če je bilo to razumljivo za prve, ker Fano ni bilo ravno pomembno пристanišče, pa je nekoliko manj razumljivo za druge, saj je bilo Fano že tedaj središče ribolova.⁴⁴

Le sorazmerno majhen delež slovanskih doseljencev je uvrščati v srednje sloje faneške družbe, medtem ko seveda ni nihče izmed njih prodril v sam njen vrh. Tu gre za maloštevilne trgovce (npr. iz Dubrovnika, Zadra, Senja, Ljubljane), dalje za ladjarje in kapitane in za posestnike rustikalnih zemljišč. Po posameznih obdobjih 15. stoletja je znašal njihov odstotek kakor sledi: 10,7 %, 15,7 %, 7,8 % in 7,2 %. Velika večina teh odstotkov odpade na posestnike zemljiške posesti, v celotnem stoletju kar 63,1 %. Stanje v drugi četrtini 15. stoletja, ko je ta sloj dosegel še enkrat višji odstotek kakor povprečno v drugi polovici stoletja, je povezovati s porastom števila zemljiških posestnikov v procesu družbene rasti doseljenih Slovanov; od 18 predstavnikov tega sloja jih je tedaj odpadlo kar 16 na zemljiške posestnike.

To družbeno strukturo seveda ne smemo jemati statično. Ves čas se je namreč odvijal, res da počasi, proces družbeni rasti doseljenih Slovanov zlasti iz nižje v srednjo-nižjo kategorijo. Nanj kažejo podatki za posamezne doseljence, iz katerih spoznamo počasno rast npr. iz kolona ali socidanta v lastnika zemlje, ki daje sam naprej zemlje v obdelavo ali živino v socio, ki sprejema ali daje v depozit, posoja denar, prodaja in kupuje zemljiško posest itd. Nekateri so si pridobili z nakupom, s poroko in dediščinami kar veliko posest, ki jo moremo spoznati tudi iz njihovih testamentov.⁴⁵ Rezultati tega procesa niso mogli priti do izraza v navedenih odstotkih zlasti zaradi dotoka novih doseljencev — še posebej v času močnega doseljevanja — ki so v največji meri pripadali nižjim družbenim slojem. To trditev zelo ilustrirajo podatki za drugo četrtino 15. stoletja, ko je število Slovanov sorazmerno malo poraslo, in pa za prvo četrtino 16. stoletja, ko je dotok Slovanov, kakor smo že spoznali, močno upadel. V teh dveh obdobjih je namreč število pripadnikov srednjega in srednje-nižjega sloja precej preseгло število nižjega sloja, ki je sicer absolutno prevladoval. V procentih se to izraža v razmerju 58,9 % (43,2 % + 15,7 %) : 41,1 % za prvo obdobje in v razmerju 58,6 % (48,4 % + 10,2 %) : 41,4 % v drugem obdobju. Poudariti pa je v zvezi s tem še eno. Ta proces je šel v veliki meri vzporedno z vključevanjem doseljenih Slovanov v novo sredino in z njihovim postopnim stapljanjem z domačim prebivalstvom. Povedano z drugimi besedami: družbeni dvig doseljenih Slovanov je ob upadanju migracij vodil v njihovo hitrejšo etnično in jezikovno asimilacijo z domačo sredino.⁴⁶

⁴⁴ Prim. A. M. Girelli, *I catasti*, o. c., str. 6.

⁴⁵ Prim. F. Gestrin, *Migracije Slovanov v Italijo. Rezultati jugoslovanskega zgodovinskega raziskovanja*, *Zgodovinski časopis* 32 (1978), str. 7 sl.

⁴⁶ Prim. B. G. Zenobi, o. c.

Riassunto

LE IMMIGRAZIONI DEGLI SLAVI A FANO NEL QUATTROCENTO,
LORO INSEDIAMENTI IN CITTA E STRUTTURA SOCIALE

Nel processo di immigrazione in Italia, gli slavi vennero a stabilirsi anche nelle Marche, specie nelle città costiere e nei territori che vi facevano capo. Così ad esempio l'immigrazione slava interessò anche Fano dove segnò forti punte specie nel Quattrocento ma proseguì, seppure con minore intensità, nel periodo successivo. A Fano si registrano slavi ancora nel Seicento. L'Autore tratta principalmente tre problemi: il numero degli immigrati slavi nella Fano quattrocentesca; l'ubicazione dei loro insediamenti cittadini; e la loro struttura sociale. Nel Quattrocento il numero di tali immigrati andò continuamente aumentando fino a raggiungere nell'ultimo quarto del secolo qualcosa come il 18,5 % della popolazione complessiva ovvero 1600 unità su un totale di circa 860 abitanti. In tutto questo periodo gli slavi si andarono stabilendo in pressoché tutte le contrade cittadine benché in prevalenza nei quartieri lungo la costa. Nel 1493 le autorità cittadine stabilivano che gli slavi dovevano abitare in contrada S. Marco (assieme agli ebrei), pur tuttavia ancora nel Cinquecento, quando il loro numero era ormai fortemente calato, gli slavi abitavano sparsi nella maggioranza dei quartieri urbani. Per tutto il secolo, più del 50 % di questi immigrati era occupato in attività subalterne e infine (servi e serve, pastori, coloni ecc.). Un'esigua minoranza — il 10 % — apparteneva alla classe media (proprietari terrieri, mercanti, armatori), mentre tutto il resto degli immigrati slavi rientrava nei ceti medio bassi della società fanese (in primo luogo artigiani, marinai, pescatori, piccoli proprietari, merciai ecc.). Tali strutture sociali non vanno naturalmente prese in modo statico in quanto per tutto il tempo fu in corso un processo di promozione sociale degli immigrati slavi anzi tutto dalle categorie subalterne a quella medio bassa. Avanzamento sociale che con la flessione delle immigrazioni portò a una più rapida fusione dell'elemento slavo con l'autoctona popolazione italiana.

Jože Šorn

PREGLED NAŠEGA ŽELEZARSTVA ZA STOLETJE OD OKOLI 1760 DO OKOLI 1860

Razprava še zdaleč ni »zgodovina železarstva na Slovenskem« za citirano stoletje, temveč le poskus, odgovoriti na nekaj vprašanj, ki zadevajo tehniški oziroma tehnološki aspekt železarstva (1. in 3. poglavje), industrijsko-proizvajalno zmogljivost naših plavžev in fužin (4. in 6. poglavje), položaj in razraščanje delavstva železarske stroke pred razmahom kapitalizma (5. in 7. poglavje), končno hoče biti 2. poglavje vsaj v neki meri prav skromen donesek k študiju zelo zagatnega problema, namreč ugotavljanja, koliko je železarstvo doprineslo k družbenemu bruto produktu vsaj na Kranjskem. Tako kot pri tekstilu tudi pri železarstvu vidimo, da odpade večji del družbenega produkta na Gorenjsko in da se je slovenski del štajerske pričel dvigati šele z razrastom premogovništva, medtem ko je slovenski del Koroške živel predvsem od svinčarstva in železarstva (težišče Mežiška dolina z leškim premogovnikom!).

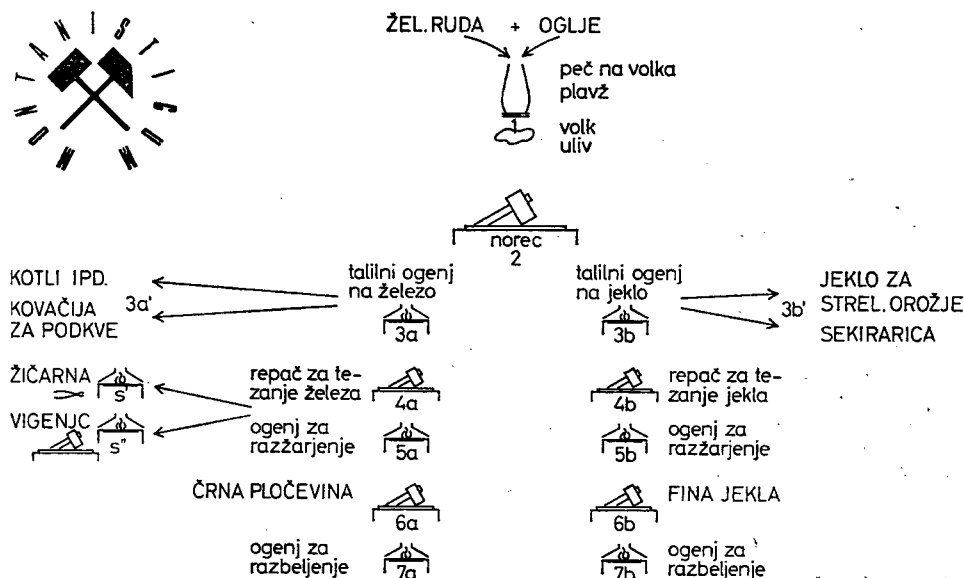
Ko bomo imeli na voljo še več elementov, na osnovi katerih bomo mogli ugotoviti družbeni bruto produkt za določeni časovni obseg ali za določeno zemljepisno enoto, bomo dobili še bolj zaokroženo podobo o pomenu in vrednosti določene industrijske panoge za socialno zgodovino družbe v slovenskem prostoru.

1. Sistemizacija plavžev in fužin na Slovenskem

Povsod v Evropi so že od srednjega veka dalje bili rudarstvo, plavžarstvo in fužinarstvo, znani s skupnim imenom montanisticum, tako zelo specialna gospodarska panoga, da so ji namenili posebno zakonodajo, jo vrednotili drugače kot druge sektorje proizvodnje in ji posvetili posebno skrb. V slovenskem prostoru Evrope seveda ni bilo prav nič drugače. Prvi del — rudarstvo — je obsegalo izkop rude, pranje, odbiranje (tudi sejanje), tesarska dela v jami, dovoz rude do peči. Drugi del — plavžarstvo — je obsegalo dela pri peči, na primer praženje, vsipanje rude, nadzorovanje plavljenja ali redukcijskega poteka v plavžu oziroma v peči na volka, opravljanje pri teku žlindre in surovega železa iz plavža ali spravljanju volka z ležišča na prosto. Tretji del — fužinarstvo — se je nanašal na obdelovanje pridobljenega surovega železa v presnih ognjih in pod kladivi, potem v raznih drugih ognjih, nato še na proizvodnjo končnih izdelkov v posebnih obratih. Pojem »fužinarstvo« v splošnem obsega tako plavžarstvo kot fužinsko delo v ožjem smislu besede, vendar je interna delitev dela to dvoje vedno ločila. Dodamo naj še, da je k normalnemu delovanju montanisticuma spadalo tudi ogljarstvo, to je, sekanje lesa in kuhanje oglja, merjenje in dovoz le-tega k peči oziroma fužini.

Priložena skica poenostavlja sicer zapleten sistem uporabe raznih ognjev in raznih kladiv v fužinah ter njihove medsebojne kombinacije, izrazoslovje pa poskuša prilagoditi smislu določenega fužinskega postopka. Brez skice in samo z opisovanjem bi nam bila marsikatera posebnost težko razumljiva, s čimer bi to poglavje pač ne doseglo svojega namena glede

pojasnjevanja proizvodjalnega poteka. Po drugi strani spet nismo smeli — zaradi obsega in bistvene naloge te razprave — iti v prepodrobnosti, ker bi ponovno otežili in zameglili »predočenje« vsega postopka.

Slika 1. Do dovoljene skrajnosti poenostavljena upodobitev vsega proizvodjalnega poteka v plavžarstvu in fužinarstvu. Rezultat redukcije železove rude (vulgo taljenja) v peči na volka je bil volk, to je žareča železova gmota hlebcaste oblike, ki so jo morali po končanem redukcijskem procesu vsakokrat s kleščami in drugimi pripravami izvleči s svojega ležišča na prosto. Rezultat redukcije železove rude v plavžu ali rezultat plavljenja pa je bila plav, bolj počasi tekoča železova snov. Spustili oziroma ulili so jo v peščeno plitko banjo ali kalup. Ta uliv, ulivek — po obliki zelo debelo ploščo, dolgo 1,5 m, široko 25—30 cm, visoko 3—10 cm, so koroški plavžarji imenovali celek (die Gänze, tudi Strizelflossen ali kar Flossen). — O presnjih ognjih in kladivih je govor v besedilu razprave.

Leva veja ognjev in kladiv ilustrira obdelavo železa, desna obdelavo jekla. Tam in tu so uporabljali za presnanje ali za odvzemanje in dodajanje ogljika surovemu železu istoimenske ognje in istoimenska kladiva. Odločilno je bilo le to, v kateri ogenj so dali presnati kose surovega železa: ali v talilni ogenj na železo ali v talilni ogenj na jeklo.¹

V desetletjih pred sredino 18. stoletja so se zaradi določene neučinkovitosti rudarskih oblasti, dalje zaradi ugodnih tržnih razmer, končno zaradi konkurence med fužinarji razmahnile samovolja in zlorabe. Da bi okrepljena državna oblast prek rudarskih uradov vzpostavila boljšo disciplino in ustalila določen proizvodjalni postopek, je objavila tako imenovane fužinske rede. Štajerski fužinski red so publicirali 25. septembra 1748, na

254

¹Vsi fužinski ognji so bili presni ognji (redukcija v plavžu ni presnanje!); imena za njih so bila različna le glede na funkcijo, ki so jo imeli v določenem delu celotnega proizvodjalnega postopka. Presnanje ali vulgo frišanje v citiranih talilnih ognjih je bila prva ali osnovna stopnja fužinarskega poteka, s katero so plemenitili surovo železo. S presnanjem so odvzeli ogljik ali v celoti, če so hoteli dobiti mehko = kovaško = palično železo, ali le delno, če so hoteli dobiti jeklo. Razen tega so s presnanjem odvezali še druge škodljive sestavine, na primer žveplo, fosfor itd. Nemški izrazi za osnovnopresne ognje so bili Frischfeuer = Rennfeuer = Zerrenfeuer. V, naših virih nastopajo izključno koroška in štajerska imena, pri čemer koroška močno prevladujejo.

njegovi osnovi dne 24. aprila 1759 koroškega. Prvi je veljal seveda tudi za slovenski del štajerske, drugi *via facti* za Kranjsko.² Za Kranjsko je pričel uradno veljati šele z ukazom dvornega dekreta z dne 16. januarja 1780.^{2a}

Oba reda sta razvrstila obrate fužinske dejavnosti v pet skupin. Odločal je finalni proizvod. Ker naše fužine niso bile nikakršna izjema glede nereda in samovolje — saj so še 1764 razpravljali o neredu v kranjskem železarstvu —, uporabljamo citirana reda za merilo opredeljevanja tudi naših fužin. Imena in karakteristike skupin so bile naslednje:

1. *Fužine za razkosanje ali velike laške fužine* (Grosswällisch- oder Splassenhämmer; splassen = spalten). Te so določeno večjo gmoto pridobljenega surovega železa³ razbile, razcepile, razkosale, razdelile na nekaj manjših kosov. Te kose so smele potem presnati in jih grobo oblikovati v polproizvode. Imeli so obliko zelo debelih krajših drogov, nekakšnih debelc.

Teh fužin je bilo v avstrijskem alpskem svetu v primeri z drugimi fužinami sorazmerno malo. Locirane so bile v neposredni bližini pravih rudnikov železa na severovzhodnem Koroškem (Hüttenberg) in severozahodnem štajerskem (Eisenerz). Na področjih tako imenovanega gozdnega železa so delovale vse naše fužine in zato velikih laških fužin pri nas ni bilo (»Gozdno železo« ni bila po strukturi bistveno slabša železova ruda, le kopalni je niso v obliki jaškov in rovov, temveč so jo nekako nabirali po globelih naših planin; lastniki pravih rudnikov železa so »nabiranje« prezirali oziroma svojo rudo vrednotili više). Velike laške fužine so morale imeti plavž, norca in talilni ogenj ali na železo ali na jeklo.⁴ Na skici so ti objekti zaznamovani s številkami 1, 2, 3 a — oziroma 1, 2, 3 b. Polproizvode so prodajale drugim fužinam za nadaljnjo obdelavo. Tudi naše fužine so redno dokupovale polproizvode iz koroških (manj iz štajerskih) velikih laških fužin. Te fužine so smele zaradi potreb lokalnega tržišča v lastni režiji in pod lastno streho le del svojih polproizvodov podelati v podkve in podobne dnevno potrebne artikle, sicer je pa moralo težišče ostati na pridobivanju surovega železa in na njegovem razkosavanju.

2. *Fužine za presnanje* (Walloschhämmer; v naših dokumentih tudi Wallaschhämmer, Balloschhämmer in podobno) so se razlikovale od prej omenjenih fužin po tem, da so smele nadalje obdelovati polproizvode, se pravi, jih razzariti, pod kladivom razbiti v manjše dele in jih presnati. Tudi so se smele še bolj približati izdelavi končnih proizvodov s tem, da so jim

² Max. Joseph Gritzer, Handbuch der kärntner'schen Hammerordnung vom 24. April 1759, Klagenfurt 1843, str. 1—4. — Starejše in tudi že novejše postopke v fužinarstvu obdelujejo mnogi avtorji; nekaj te literature sem nanizal v prispevku Naše zgodovinopisje o rudarstvu in fužinarstvu na Slovenskem, Zgodovinski časopis XXV, 1971, str. 279—290. Evropski pregled (vključno Avstrijo s slovenskim prostorom) nudi zelo obsežno in temeljito delo Practische Eisenhüttenkunde, oder systematische Beschreibung des Verfahrens bei der Roheisenerzeugung, der Stabeisenfabrication, dem Giessereibetriebe und der Stahlbereitung, ... bearbeitet von Carl Hartmann, Dritter Theil, Weimar 1843, Vierter Theil, Weimar 1846. Za Avstrijo je odločilen Peter Tunner, Gemeinfaßliche Darstellung der Stabeisen — u. Stahlbereitung in Frischherden ... Grätz 1846. Zelo uporaben je tudi Carl von Scheuchenstuel, Idiotion der österreichischen Berg- und Hüttensprache, Wien 1856.

^{2a} AS, Namest., fasc. 28, 1—2, 1850—1860. — Koroški red je v originalu imel naslov Kärntner Hammer-Nagel-Schmid- und Draht-Ordnung; bil je torej precej več kot samo fužinski red.

³ Imenom surovo železo (Roheisen) so poimenovali končni proizvod reducirnega postopka v plavžu (Hochofen = Flossofen) ali v peči na volka (Stuckofen), ko je bil goden za nadaljnjo obdelavo, torej za presnanje. Končni proizvod je bil ali lito jeklo ali lito železo (volk seveda ni bil lit!), čeprav so mu vedno rekli surovo železo. Po barvi so ga delili v belo in sivo surovo železo: belo je bilo bolj »železno«, sivo bolj »jekleno«. Kar ni bilo ne ono ne to, so imenovali polovinsko surovo železo (halbirtes Roheisen). Pri koroškem gozdnem železu je bilo polovinstvo zelo pogost pojav. Presnanje takega surovega železa je bilo bolj zapleteno.

⁴ Talilni ogenj je gorel v posebnem štiristraničnem ognjišču (Frischherd, Zerrenherd), ki je bilo v zvezi s puhalom. Kosu surovega železa, ki se je presnal, so dodajali ogljik s pomočjo v prah zdrobljene oglja: tako so dobili jeklo, taljeno jeklo (ne zamenjaj z litim jeklom!). Takemu ognju so rekli »talilni ogenj na jeklo«, nemško Hartzzerrenfeuer, ker je omogočil železu prehod na jeklovo strukturo. Ognju, v katerem so kosu surovega železa odvzemali ogljik in škodljive primesi, so rekli »talilni ogenj na železo«, nemško Weichzerrenfeuer. Tak ogenj je kosu železa omogočil prehod na železovo strukturo.

256
257

258

dovolili izdelovati zelo grobo pločevino, kotle, jeklo za strelno orožje in druge ognja varne velike artikle. Fužino za presnanje ali balošno fužino so sestavljali objekti št. 3 a, 2, 3 a' — ali 3 b, 2, 3 b'.

V celotnem fužinarskem proizvodnem postopku so fužine za presnanje fungirale kot predstopnja obdelovalnih fužin, torej tistih obratov, ki so proizvajali vse končne izdelke za potrebe širokega tržišča. Balošne fužine so bazirale predvsem na talilnem ognju (ali na železo ali na jeklo) in na težkem kladivu norcu ali drugem podobnem težkem kladivu;⁵ smele so imeti tudi kladivo lažje vrste, na primer repača (težišče torej ni bilo na plavžu ali peči na volka).

3. *Fužine za tezanje ali brescianske fužine* (Streck- oder Brescianhämmer; v naši terminologiji tudi cajnarice, kajti nem. Streckhammer = Zainhammer) so bile prave obdelovalne fužine, saj so smele iz balošno presnanega železa izdelovati tezano, tračno in palično železo, to se pravi, železo, ki je bilo »vlečeno« v obliko traku ali palice oziroma šibike. Težišče brejšjanskih fužin je bilo na objektih št. 4 a in 5 a.

Po tehnični strani sta bistvo cajnarice predstavljala kvalitetnejši presni ogenj — imenoval se je ogenj za razžarjenje — in repač kot hitreje udarjajoče kladivo.⁶ Brejšjanska fužina je smela poleg tega jedra imeti še kot »predstopnjo« balošni talilni ogenj na železo (oziroma na jeklo) ali kak drug podoben ogenj ter eno izmed težjih kladiv, da je s tem v lastni režiji olajšala delo osnovnima elementoma, značilnima za cajnarico (objekta št. 2 in 3 a).

4. *Fužine za jeklo* (Stahlhämmer) so smele predvsem izdelovati jeklo v debelih drogovih, potem še jeklo za razna orodja in kôse. Zato je imela objekte št. 4 b in 5 b ter 2 in 3 b. Dovoljeno jim je bilo nadalje, izdelovati tudi tako imenovana specialna jekla, če so zaprosile za takšno koncesijo.

Cajnarica je specifični izraz za obdelovalnico železa. Obrat, ki je na isti proizvodni stopnji obdeloval jeklo, se je pač imenoval fužina za jeklo. Sem ter tja zanjo le naletimo na terminus Brescianstahlhammer, torej cajnarica za jeklo. Ta izraz je veljal za obrate, kjer so izdelovali enostavnejše jeklarske proizvode (verige, zobata in druga kolesa).⁷

5. *Fužine za pločevino* (Blechkämmer) so izdelovale tako imenovano črno pločevino. V ta namen so ali kupile v fužinah za presnanje grobo pločevino in jo obdelale na naročeno debelino ali pa same izkovale iz kupljenih železnih trakov zahtevano kvaliteto in velikost pločevine. Zaradi posebno topega kladiva in močnega ognja za razbeljenje niso kombinaciji

259 ⁵Zois enači Walloschhammer = Frischschmidten in trdi, da ima vsaka njegova balošna fužina po dva talilna ognja, vsak ogenj pa svoj lastni Grobhammer; vsak da je povprečno težak 196 kg (Podatek se nanaša na Boh. Bistrico). — Norec, težko kladivo, je imelo v nemščini različna imena: Grobhammer = Grosshammer = Wällischhammer = Luppenhammer = Patschhammer; opredeljevala jih je naloga, ki so jo imeli v sklopu proizvodnega postopka. Na primer: Zelezarna v Vitanjah je imela v Florijanovi fužini Wällschhammer, v Jožefovi fužini Zerrenhammerschlag; fužina Lovrena II je imela Grobhammer, valjarna in pudlarna Store je 17. 11. 1850 prejela koncesijo za Patschhammer, sočasna literatura pa ga zdržema imenoma parno kladivo ali Dampfhammer.

260 ⁶Samo kot informacijo smemo enačiti brejšjanska fužina = cajnarica. Pri pozornejšem opazovanju tehnološkega postopka vidimo naslednjo razliko: tračne proizvode je toliko neko drugo in morda tudi sicer nekoliko drugačno kladivo v primeri s proizvodnjo palic ali šibik. Če smo prav doumeli vire, so jeklo pogosteje tračili ali »štrekali« kot pa železo, in železo so pogosteje paličili ali »cajnali« kot pa jeklo. Zois je na primer navajal posebej Zainhammre in posebej Streckhammre (govori o kladivih in ne o lopah, fužinah!); Bistrica pod Retno je vendarle imela »Streck- oder Zainhammer«, Muta samo Streckhammre, drugi spet samo Zainhammre. Tržiške fužine so za izdelavo sekir uporabljale tračno jeklo. Kroparji in drugi so kovali žeblje iz paličnega železa. Smemo torej sklepati: cajnarica je brejšjanska fužina, kjer so po pravilu samo cajnali (paličili), štrekarica je brejšjanska fužina, kjer so po pravilu samo štrekali (tračili). Nekaj kladiv — in zato tudi fužin, lop — je pa po sili razmer bilo vendarle tudi dvostavnih.

261 ⁷Ni bilo nujno potrebno, da je vsaka fužina delovala v svojem lastnem prostoru, lopi. Pojem balošna fužina, brejšjanska fužina se v svojem osnovnem smislu besede nanaša na posvem določen del celotnega proizvodnega poteka. Šele v prenesenem pomenu je fužina = lopa, poslopje, Hütte. Zelo pogosto — morda celo v večini primerov? — je pod streho iste obsežnejše stavbe, delavnice, poslopja delovalo več ognjev, več kladiv, ki so bili po namenu različni.

obeh elementov nič več rekli cajnarica (čeprav so pločevino tudi tezali), ampak kar fužina za pločevino ali tudi pločevinarna.⁸ Oba njena osnovna elementa sta oštevilčena s št. 6 a in 7 a.

Obrat za izdelavo specialnih jekel — kot pendant k pločevinarni — ni imel svojega posebnega imena, čeprav je moralo jeklo iz jeklarske cajnarice tudi prestati še posebno obdelavo (na primer peresa za ure, vzmeti in osi za kočije ter — pozneje — lokomotive). Tak obrat bi mogli imenovati na primer fužina za fina jekla.⁹ Na skici glej št. 6 b in 7 b.

Naše fužine so bile v smislu kategorizacije obeh omenjenih redov uvrščene v drugo (2, 3 a — ali 2, 3 b), tretjo (4 a, 5 a) in četrto (4 b, 5 b) skupino. Druga kategorija pri nas po večini ni bila v sebi zaključena enota; na tržišču je s svojimi proizvodi redkeje nastopala samostojno, ker je bila v bistvu v službi tretje kategorije. Tretja kategorija fužin je skoraj po večini speljala delo v stranske nekategorizirane obrate, na primer v žičarno (S' ali žarilni ogenj in žične klešče) in še zlasti v vigenjc (S'' ali žarilni ogenj in hitro kladivo). Seveda so dale v naših primerih tem stranskim obratom koncesijo za ognje in kladiva redne rudarske ali montanske oblasti. Odtod izvira terminus montanski ogenj.

Delavci v vigenjcu ali žebjarji, torej žebjarji, so bili zato dolgo časa *via facti* tudi nekako podrejeni rudarskemu sodišču. Šele jurisdiksijski normativ iz leta 1784 je odločil, da so žebjarji podrejeni krajevni politični oblasti, ne več omenjenemu sodišču. Žebjarjem so zato predlagali, naj izdelajo žebjarjski red. Leta 1802 so ga res sestavili in je bil seveda zelo podoben redom drugih notranjeavstrijskih provinc.^{9a} S tem je pravni status kranjskih vigenjskih žebjarjev »nazadoval«. To je potrdil tudi neki dokument iz februarja 1809, ko je zapisal, da velja žebjarjski red tako za cehovske kovače črnih žebeljev na starejskem kot za necehovske kovače na Kranjskem in Koroškem.^{9b}

Bilo pa je nekaj malega vigenjcev, ki jim je koncesijo za ogenj in kladivo dala nižja političnoupravna oblast. Tu je po pravilu šlo za večje navadne kovačije, ki so utegnile poleg kovaških izdelkov proizvajati še tipične fužinske artikle, na primer žeblje, sekire, dleta, tanjše železne drogeve, okove in podobno.

Pri nas so bile najbolj razširjene brešjsanske fužine in so le-te osnova našega železarstva; torej moremo tretirati fužine za presnanje kot njihovo »predstopnjo«, peč na volka oziroma plavž in proizvodnjo surovega železa pa kot njihovo »pred-predstopnjo«. Potemtakem moramo pri študiju našega železarstva izhajati iz dveh dejstev: prvič, podjetja so bazirala na eksploataciji gozdnega železa, drugič, najbolj razširjene so bile cajnarice. Lastnik cajnarice, ki je istočasno kopal železovo rudo (ta dejavnost je bila

262 ⁸Dne 24. 9. 1783 je smel kočevski ključavničar Matevž Gruber postaviti fužino za izkovanje pločevine. Gotovo ni šlo za pločevinarno v smislu pravkar opisane kategorije, temveč le za manjši pomožni obrat. Ker se o Gruberju potem ne piše več, pomeni, da dovoljenja najbrž zaradi prevelikih stroškov ni izkoristil.

263 ⁹Vendar smo le naleteli na izraz rafinirnica jekla. Rafiniranje se nemško imenuje *verfeinern*, *gerben*, *gerben*, proizvod pa *Raffinirstahl*, *Gerbstahl*. Rafinirali so v pečeh, ki so zmogle dati izredno visoko temperaturo, imenovano varilni sij (*Schweisshitze*); pečem so rekli varilna peč ali *Schweisssofen*.

264 ^{9a}AS, Gub. arh. 1795—1809, fasc. 111, 1795—1802. — Joža Gašperšič se sprašuje (Vigenjc, str. 68), če pošterovci niso morda *Bestandnehmer*. Ažmanovo poročilo iz Kamne gorice z dne 22. 12. 1797 enači pošterovci = *Posterschmieden* in pojasnjuje, da so to ljudje, ki delajo privatno in za svoj račun (*als welche auf eigene Hausarbeiten*). Ti so dobili šibike šele po tem, ko so bili zadovoljeni podjetnikovi kovači (*Gewerken-Schmiede*). — Smemo torej navezati na latinski terminus: *Poster* (*Schmied*) = *posterus*? — Tak način pomeni, da je bilo nekaj kovačev toliko premožnih, da so mogli iz svojega kupiti šibike, niso pa več zmogli kapitala za postavitev lastnega vigenjca; zatorej so si za čas kovanja v obliki domače obrti (kmečka proizvodnja ali *Baurenfabriken* in *tkalstvu*) enostavno »spoddelile« podjetnikov vigenjc — seveda proti primerni odškodnini —, dokler niso podelali svojih šibik, spodobili, ko je bil ta že prazen, že na voljo za naslednjega kovača, to je za pošterovca.

265 ^{9b}AS, Gub. arh. 1795—1809, fasc. 111, 1803—1809.

zunaj kategorizacije), je prosil in redno dobil koncesijo za peč na volka ali plavž in norca, toda surovo železo in polproizvod je moral uporabljati izključno za nadaljnjo obdelavo v lastni režiji; prodaja mu je bila prepovedana. Zato je prosil in redno prejel tudi koncesijo za balošno fužino, fužino za prvo ali osnovno presnanje. Iz cajnarice je skoraj vedno zavil v žičarno ali v vigenjc.

Fužine za presnanje z lastno pečjo na volka ali z lastnim plavžem so bile Zgornja in Spodnja Kropa, Kamna gorica, Bohinjska Bistrica, Mislinja itd., presne fužine brez peči ali brez plavža so bile Bela peč I (lastnik Ruard), Bistrica-Retna, Zavrstnik, Vitanje itd.¹⁰ — Za boljše razumevanje tega in naslednjih pet odstavkov priporočam vzporedno zasledovanje podatkov v razpredelnicah o stanju fužin in peči oziroma plavžev leta 1770 in med leti 1785 in 1820 v nadaljevanju razprave.

Brešjanske fužine so bile le v manjšem številu samostojni obrati. Večinoma so imele priključeno »predstopnjo«. Tu je šlo torej za kombinacijo dveh fužin, toda baza je bila cajnarica. Samostojne so bile na primer Muta, Oplotnica, Pozabljeno, Bistrica-Retna, tudi Mislinja je imela poleg presne fužine s plavžarsko »predstopnjo« še posebno brešjansko fužino.¹¹

Nekaj cajnaric kot samostojnih oziroma boljše rečeno izoliranih obratov v naši razpravi nismo zajeli, ker nikakor niso sodile v tisto fužinarsko strukturo, ki smo jo orisali v zgornjih odstavkih. Konkretno gre za pet kroparsko-kamnogoriških fužinic ali cajnaric, ki so nastale kot izrazito stranski, zasebni obrati in zato zunaj omenjene strukture; nekateri podatki dopuščajo možnost, da v njih najbrž niso goreli montanski ognji.^{11a}

Fužin za izdelavo pločevine ali pločevinarn nismo v slovenskem prostoru zelo dolgo časa imeli.

Fužin za jeklo je bilo pri nas komaj nekaj manj kot železarn. Nekateri jeklarske fužine so bile samostojni obrati, nekatere poseben oddelek železarske fužine. Samostojni jeklarski obrati so bili Radovna, Mojstrana, Bela peč II (lastnik Cavalari), Bela peč III (lastnik Huber), Javornik, Sava. Posebne jeklarske oddelke pod streho železarne sta imeli Bela peč I in Mislinja.¹²

Koncesijo za žičarno so po pravilu imele le cajnarice. Take cajnarice so bile pri nas sestavni del fužine na primer v Stari fužini, v Pozabljenem, v Beli peči I.

Tudi koncesijo za žebljarno ali vigenjc so imele samo cajnarice. Vigenjcev je v splošnem bilo neprimerno več kot žičarn. Klasične vigenjce so imeli v obeh Kropah, v obeh železnikih, v Kamni gorici, Bohinjski Bi-

¹⁰ Zelo veliko virov za študij fužinskih naprav hrani Arhiv SR Slovenije, Ljubljana (cit. AS). Za obe Kropi na primer Rudarska knjiga M 27, str. 87; za Kamno gorico prav tam, str. 50; za železnike Rudar. knjiga M 28, str. 29 — in Rud. knj. 13, str. 13—14; za Boh. Bistrico M 13, str. 26; za Mislinjo Fevdna in koncesijska knjiga, str. 187; za Vitanje prav tam, str. 201—202, Rudarska knjiga V B, str. 82. — Vitanjsko železarno so sestavljale tri lope, Florijanova, Mihaelova in Jožefova fužina. Florijanova fužina je bila tipična balošna fužina, saj je imela pod streho dva talilna ognja na železo, en talilni ogenj na jeklo in eno balošno kladivo.

¹¹ Za Oplotnico: AS, Rudar. knj. M 1, str. 345; Posestna knjiga, str. 190, Fevdna in koncesijska knjiga, str. 20. — Oplotniško podjetje so sestavljale tri stavbe: Ferdinandova, Ignacijeva in Antonijeva fužina. Koliko je bilo podjetje vredno, ne omenjajo, le za Muto citirajo leta 1840, da je vredna 30.000 glid (prav gotovo z gozdom vred).

^{11a} AS, Gub. arh. 1795—1809, fasc. 111, 1795—1802 (Podatki so iz leta 1797). — Te cajnarice omenja tudi Joža Gašperšič, Vigenjc, str. 8—9. — Konjunktura v železarstvu konec 18. stoletja je bila tolikšna, da je resnično primanjkovalo domačega cajnanega železa. Kroparji so 1797 zapisali, da že nekaj časa pridobivajo letno 4600 centov (257,6 ton) železa za šibike, da pa ga letno zanesljivo potrebujejo 5300—5400 centov (296,8—302,4 ton); zato bi jim šesta cajnarica prišla zelo prav. — Konjunktura se kaže tudi v tem, da so za izkopavanje šibik iz sleherne enote kovnega železa, ki so ji rekli Puschen, некоč plačevali postavno določenih 17 kr mezde, da pa je sedaj ta mezda zdržema višja, »stalno prekoračena, vedno presegana«.

¹² Viri za Radovno AS, Rud. knj. M 13, str. 10 in 15; za Belo peč II Rud. knj. M 1, str. 30; za Belo peč III prav tam, str. 45.

strici, Zagradcu, ob Bistrici nad Kamnikom itd.¹³ Nekaj malega vigenjcev je bilo tudi nemontanskih.

2. Struktura fužinske proizvodnje

Da je glavno fužinsko delo naših obratov slonelo na cajnaricah za železo, cajnaricah za jeklo in na vigenjcih, nazorno ilustrirajo tudi naslednji sumarni podatki za Kranjsko:¹⁴

Leto	1764	1766	1767	1768	1769	1770
Število kladiv	57	57	57	56	56	56
Lopate, krampi, motike itd.	17.000 kosov	1.608 kosov	5.098 kosov	11 ton	13 ton	14 ton
Kôse	40.000 kosov	43.000 kosov	5.700 kosov	23 ton	28 ton	29 ton
Srpi in slamorezni noži	4.000 kosov	5.200 kosov	882 kosov	1 tona	1 tona	2 toni
Balošno in tračno železo	37 ton	44 ton	840 ton	131 ton	118 ton	144 ton
Železna žica	63 ton	114 ton	169 ton	48 ton	44 ton	45 ton
Žebli vseh vrst	526 ton	32 ton	184 ton	402 toni	420 ton	471 ton
Cajnano železo	67 ton	131 ton	543 ton	87 ton	96 ton	105 ton
Cajnano jeklo	481 ton	459 ton	117 ton	426 ton	449 ton	460 ton

V razpredelnici na strani 256, ki ugotavlja stanje fužin in plavžev leta 1770 na Slovenskem, smo registrirali 33 težkih kladiv ali norcev in 24 lažjih kladiv ali repačev, skupaj torej 57 kladiv. Pravkar smo videli, da je bilo nekaj časa 57 kladiv težke in srednje kategorije, potem pa 56 teh sredstev za proizvodnjo. Gre za razliko enega kladiva. Ker so podatki iz poznejše razpredelnice zbrani iz uradnih in poluradnih dokumentov (prepisi koncesijskih listin, vpisi v rudarske knjige, podatki fužnarjev samih), je verjetno, da je v citiranih letih eno kladivo stalo ali zaradi popravil ali zaradi načrtovane zamenjave z boljšim kladivom in podobno. V vsakem primeru proizvodnja zaradi tega ni utrpela večje škode.

Takoj tudi vidimo, da so nekaj časa šteli izdelana orodja v kosih, potem so prešli na tehtanje. To morda moti enotnost razpredelnice, toda nihanja prodaje ne zasenči. Prej bi mogli trditi, da je tonaža močno zaokrožena in da je štetje kosov nazornejši način za merjenje, za ugotavljanje proizvodnje in njene višine.

268 ¹³ Za Zagradec AS, Rud. knj. M 1, str. 109, dalje Bergbuchs Urkunden 1877—1885 (za Kranjsko, št. 565. de 1880, potem M 13, str. 24; in M 27, str. 175. — Za Bistrico—Kamnik Arhiv dvorne komore, Dunaj (cit. ADK), Münz- und Bergwesen, Krain, fasc. rd. št. 1620, dalje AS, Rud. knj. M 28 in M 13, str. 9.

¹⁴ ADK, Innerösterr. Kommerz, fasc. rd. št. 397.

Strukturo proizvodnje kranjskih fužin moremo dokumentirati in vsaj delno primerjati s koroško strukturo še s pomočjo nekih drugih podatkov. Obravnavajo sicer izvoz železnega in jeklenega blaga prek Trsta v tujino za Avstrijo (zelo verjetno le za Spodnjo Avstrijo), dalje za Štajersko, Koroško in Kranjsko. Ker sta gravitirali k Trstu predvsem Koroška in Kranjska, Štajerska in Spodnja Avstrija bistveno manj, so mogoče določene primerjave samo za prvi dve deželi, še zlasti so primerno točni podatki za Kranjsko, ker je ta dežela malo izvažala po kopnem (odprt ji je bil predvsem izvoz v smeri Hrvaške), domača potrošnja pa tudi ni bila zelo znatna. Ker je izvoz preračunan na vrednost železnega in jeklenega blaga, gre razpredelnici v bistvu za to, da ugotovi, kolikšna je trgovina predvsem notranje-avstrijskih dežel s tujino prek Trsta in koliko je potemtakem »prišlo tujega denarja v dežele«. Istočasno nam številke pomenijo donesek k ugotavljanju deleža železarske in jeklarske industrije pri družbenem produktu. Razpredelnica je sestavljena takole (vse v goldinarjih):

Kranjsko železarstvo ni moglo konkurirati koroškemu in štajerskemu glede obeh vrst pločevine, glede komerčnega železa, orožja in sekir; proizvodnja jekla je že bila na boljšem, prav tako obdelano železo in kôse; brez konkurence so bile kranjske fužine edinole v žebjarstvu. Leta 1779 je vsa dežela Kranjska proizvedla 1846 ton surovega železa. Ker so od celotnega kvantuma iztržili za železove izdelke prek 120.804 gld (daleč največ za žeblje), za jeklove pa več kot 66.480 gld, je skupni iztržek presegel vsoto 187.284 gld.¹⁵ Če to vsoto primerjamo s podatki pravkar navedene razpredelnice za leta 1760—1763, spoznamo brez težav, da 1779 ni bilo še konjunktorno leto, da pa je razmah že stal brez vrati. Ne opiramo se pri tem toliko na nek mlajši pripovedovalni podatek literature iz okoli 1782, češ da proizvede Kranjska na leto 450—560 ton žebeljev in da na ta račun zasluži svojih 150.000—200.000 goldinarjev,¹⁶ kolikor bolj na razpredelnico o proizvodnji surovega železa na str. 20, kjer zlasti izstopata leti 1785 in 1786. Pri tem ne smemo prezreti pomanjkljivih navedb za 1780: tudi spričo velikih vrzeli seštejemo količino na blizu 1400 ton.

Taka je podoba v proizvodnji, medtem ko je v trgovanju z železom nekoliko drugačna. Zois je že dolgo časa imel v zakupu prodajo proizvodnje kar cele vrste koroških fužin, vključno edine koroške fužine za črno pločevino v Volšperku. Pri tej založniški prodaji je Zois seveda primerno dobro zaslužil. Danes vemo za pet ali šest koroških fužin, ki so bile glede prodaje vezane izključno samo na Zoisa in ni tako nemogoče, da bomo odkrili še kakšno zvezo.¹⁷ Pri tem seveda ne mislimo na fužino v Mislinji pod Pohorjem, ki je bila njegova privatna last in je ves čas izvažala delno prek Trsta. Tudi tisti sodčki žebeljev, ki jih je upravitelj Jožef Adam Globočnik poslal 1781 iz mislinjske fužine v Ljubljano, niso obtičali tu, ampak so nadaljevali pot v Trst in dalje prek morja.¹⁸

Na prelomu 18. in 19. stoletja so se proizvodne zmogljivosti kranjskih fužin in kupna sposobnost tujih tržišč skoraj podvojile. Glede tega je priložena razpredelnica zelo zgovorna (vse v goldinarjih):¹⁹

¹⁵ AS, Rubrica Montanicum et Minerale, Lit. B, Num. 1, Vol. 4.

¹⁶ Hermann, Ritter Benedikt Franz Johann von —, Abriss der physikalischen Beschaffenheit der österreichischen Staaten und des gegenwärtigen Zustandes der Landwirtschaft, Gewerbe etc., Petersburg und Leipzig 1782, str. 80.

¹⁷ Hermann Wiessner, Geschichte des Kärntner Bergbaues, III. Teil, Kärntner Eisen (Archiv . . . , 41., 42), Klagenfurt 1953, str. 249; prim. še Kärntens gewerbliche Wirtschaft von der Vorzeit bis zur Gegenwart, Klagenfurt 1953, str. 212.

¹⁸ AS, Zoisov arhiv, fasc. 7.

¹⁹ AS, Gubernijski arhiv, Reg III, fasc. 32, 111 — za leta 1795—1809.

Izdelki iz železa in jekla

	Črna ploče-vina	Pocinkana ploče-vina	Železna žica	Navadno ko-merno železo	Obdelano železo	Orožje	Žebli	Motike in sekire	Kose in srpi	Jeklo	Skupaj v gld
1760											
Avstrija			56.684	93	63				1.470		58.310
Štajerska	15.960	1.907	921	6.214		2.457			2.640		30.099
Koroška	7.398		180.106	1.087	1.485	73.591	19.999		6.728	140.405	508.007
Kranjska			14.008	13.125	30	106.239			6.738	96.632	242.022
1761											
Avstrija	936			53.697					1.945		56.578
Štajerska	17.412	2.505	1.113	5.210		36	3.808		8.895		38.979
Koroška	6.291		168.773	762	14.052	69.189	20.450		12.781	169.402	532.784
Kranjska			8.451	6.884		95.944	54		3.489	70.673	189.104
1762											
Avstrija			65.947		142						66.089
Štajerska	13.347	1.490	1.526	14.157		3.138	16.091				49.749
Koroška	7.669		148.193	1.081	20.324	67.002	19.966		13.762	152.213	502.351
Kranjska			9.752	12.197	2.347	95.954			7.773	78.799	206.822
1763											
Avstrija		26		65.472	660				1.176		67.334
Štajerska	15.125	2.271		15.422	30				16.794	225	55.532
Koroška	6.217		88.816	196.712	943	6.000	90.435	24.041	18.657	191.478	623.299
Kranjska			13.729	18.094	1.448		87.118	129	6.629	81.475	208.612

Leto	Skupna vrednost prodanega blaga	Vrednost v tujino prodanega blaga	Doma pro- dano za	Domača pro- daja v %
1798	453.662	393.062	60.598	13
1800	558.971	439.573	119.398	21
1801	656.125	559.519	96.606	15
1802	553.393	472.146	81.248	15
1803	652.942	572.126	80.815	12
1805	700.918	571.995	128.922	19
1808	911.417	771.556	139.860	15

Podatki nedvoumno dokazujejo že znatno konjunkturo. Velik delež pri vse boljši prodaji železnih izdelkov imajo prav gotovo takratni vojni dogodki v Evropi: 1799—1802 druga koalicijska vojna proti Franciji; 1805 tretja koalicijska vojna; 1808 se Avstrija sama pripravlja na vojno proti francoski armadi. Tej konjunkturi je že 1809 sledila recesija, ki se je v naslednjih letih samo še poglobljala. Že v letu 1809 je bila vsa prodaja vredna le še 430.000 gld; v deželi je ostalo blago za 20 % vrednosti, to je, za nekako 86.000 gld.

Sicer je res, da že 1724 slišimo glasove o tem, da je tudi v območju Jadranskega morja pričelo konkurirati švedsko železo (tudi bosensko železo ni bilo tod neznano) in da so vsaj še 1749 v Italiji kupovali prav švedsko železo, toda količinskih podatkov ni navedel nihče.²⁰ Zato domnevamo, da ni šlo za tolikšne švedske pošiljke, da bi bila zaradi njih proizvodnja koroških in kranjskih fužin občutneje prizadeta. Kolikor so 1720 in 1749 ljudje ponavljali trditev, da je »trgovina z jeklom in železom zelo propadla«, gre ta bolj na račun majhne finančne zmogljivosti starih založnikov železarske industrije in tehnične opremljenosti proizvajalcev oziroma njihovih obratov; ko se je takoj po sredini 18. stoletja uveljavil Michelangelo Zois kot glavni trgovec z železom v Ljubljani in kot bistveno pomembni založnik, kaj kmalu tudi kot lastnik nekaterih gorenjskih fužin, se je krizno obdobje končalo in posel je stekel. Stanje na Gorenjskem se je popravilo še bolj, ko je Valentin Ruard kupil iz istih razlogov zanemarjeno jeklaro na Savi pri Jesenicah.

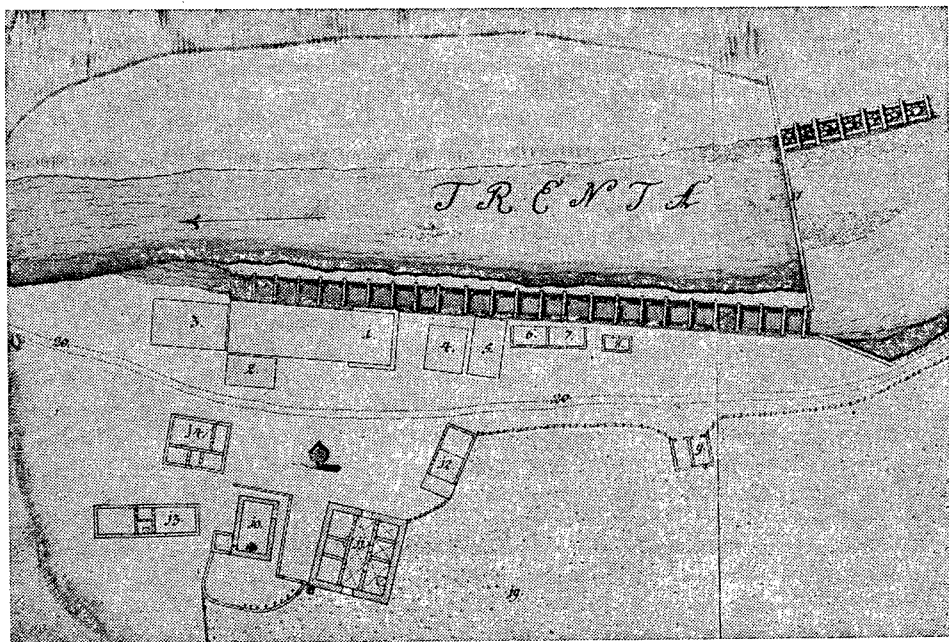
3. Peči in fužine na Slovenskem

Predstaviti bo treba obrate, ki so — združeni — ustvarjati proizvodnjo enoto, ki jo imenujemo montanistikum. Kar na začetku naj dodamo, da štejemo sèm tudi čabar, ker je pač spadal pod rudarsko oblast v Ljubljani in ker je bil v prodajo njegovega železa in sploh v politiko, ki se je spletala okoli te fužine, močno vpleten Zois.

Naslednja razpredelnica nam bo s potrebnimi podatki dovolj nazorno ilustrirala *strukturo posameznih obratov*. Tabela je sicer precej nepopolna, in sicer iz dveh razlogov: prvič, registrira le tiste obrate, ki so jih utemeljili do leta 1820 (to so še izrazito klasične fužine), drugič, nismo mogli zlasti za obrate v slovenskem prostoru severno od Karavank ugotoviti vseh potrebnih podatkov (tekoče številke od 19 do 26). Vidimo, da so prav do konca 18. stoletja sestavljali jedro slovenskega fužinarstva obrati, ki so delovali že pred letom 1700. Teh fužin je bilo najmanj 26 po številu, plavžev in peči na volka pa 12 (oziroma 13, ker je imel čabar peč na volka in plavž, toda sko-

²⁰ AS, Dolski arhiv, Raigersfeldovi spisi, fasc. XX; podatki se nanašajo na leto 1720. — Proti koncu leta 1751 si je Franc Rakovec-Raigersfeld zapisal, kako je Zois pripovedoval: Železo prihaja tačas iz Švedske v Sinigaglio v vedno večjih količinah in je dvakrat cenejše kot koroško železo; železo prihaja tudi prek Soluna in je tudi cenejše (Prav tam, Diaria 1751—1756, gl. pod datumom 15. 11. 1751).

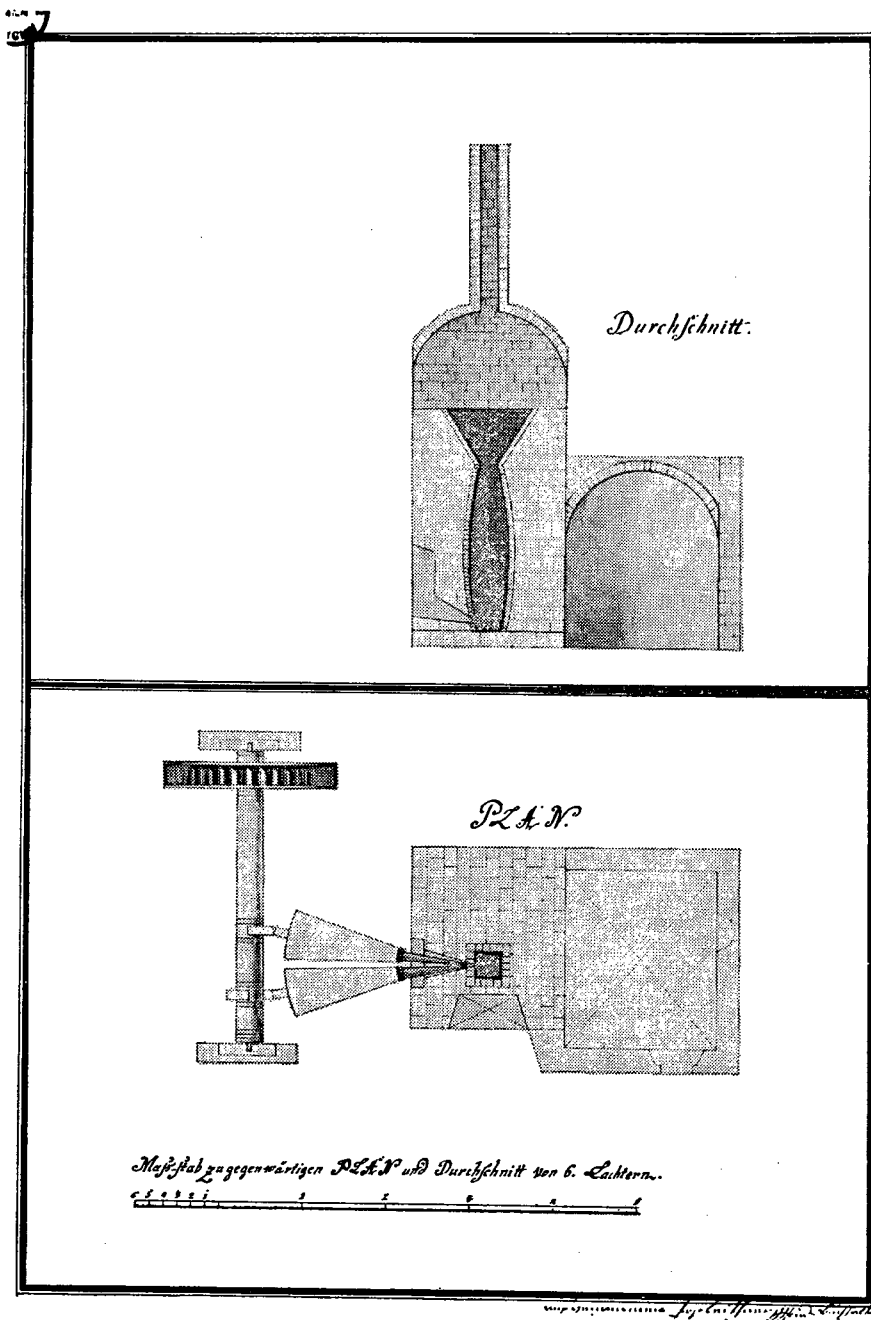
raj izključno je bil v pogonu le plavž). Največjo proizvodno zmogljivost tako glede surovega železa kot polfinalnih in finalnih izdelkov so imele fužine Sava (s plavžem), Plavž (s plavžem), Mojstrana in Radovna. Plavški plavž je nehal taliti leta 1774; bil je samostojna enota in ni imel ob sebi nobene fužine. Oba plavža in vse tri fužine so bile od 1700 do 1766 last raznih fužinarjev in njihovih založnikov, od tedaj dalje last le dunajskega grosista Valentina Ruarda.²¹ Naslednjo skupino starih obratov so predstavljale fužine Bohinjska Bistrica (skoraj do konca stoletja 18. s pečjo na volka), Pozabljeno, Stara fužina (enako skoraj do konca citirane dobe s pečjo na volka), Javornik (s plavžem). Vse štiri fužine s pečmi in plavžem so pripadale približno do sredine 18. stoletja raznim lastnikom, prav kmalu po sredini samo Michelangelu Zoisu.²² Vseh sedem fužin s 5 pečmi in plavži

Slika 2. Prav zanimivo je opazovati, kako so za neznatne fužine včasih ohranili odlične načrte, za pomembne fužine pa nimamo podobne dokumentacije. Kaj vemo na primer o mislinjski fužini? Razen podirajoče se baročne upravne zgradbe sredi zravnane fužinskega prostora nam niso mislinjski fužinarji ohranili kaj prida ostankov. — Trentarski načrt označuje s številko 1 poslopje, kjer so bili peč na volka, balošna ogenj in kladivo in še posebej ogenj za tezanje, s številko 5 kočo nekdanje žebjarne, s številko 6 kovačijo za orodje, s številko 7 mlin, s številko 8 kočo nekdanje žage, s številko 10 Loretino kapelo, s številko 11 podjetniško hišo s hlevom (12), s številko 13 stanovanje za knape in fužinske delavce, s številko 17 jez na Soči (Trenta Fluss). — Risal leta 1780 Jožef Leitner, knjigovodja v idrijskem rudniku, nekoč geodetski učenec Jožefa Mraka. — Arhiv dvorne komore, Dunaj, zbirka kart, signatura N 264 (Hofkammerarchiv, Kartensammlung).

²¹ Za Ruardove obrate AS, Ru F II, Ruardov arhiv, fasc. 7; dalje Rud. knjiga M 1, za Pasjek še posebej M 28, str. 233.

²² Za Zoisove obrate AS, Rud. knj. V A, str. 281; dalje Posestna knjiga, str. 175; potem Zoisov arhiv, fasc. 29 (vse za Mislinjo); nato Rud. knj. M 1, str. 569; sledi M 13, str. 19, 25 in 29; končno Zoisov arhiv, fasc. 27 in 28 — in Zoisov arhiv Ru F III, knjigi št. 11 in 12. Pritegniti moramo še Bergbuch Urkunden 1851—1855 (za Kranjsko), št. 30 de 1853; za proizvodnjo Zoisov arhiv Ru F III, fasc. 204, za število delavcev fasc. 34.

Slika 3. Naris (zgoraj) in tloris (spodaj) trentarske peči na volka. Jašek je bil visok okoli 5 metrov. Tloris kaže način vpihovanja sape v spodnji del jaška. Hrbt-na stran peči je bila obrnjena k vodi, prsna stran — tam, kjer so peč vsakokrat posebej odprli, da so izvlekli volka, je stena tanjša, da so jo lahko hitreje zazidali — je gledala proti upravni zgradbi. — Risal 1780 isti Jožef Leitner. — Arhiv dvorne komore, zbirka kart, signatura N 265.

je sestavljalo obrate prve kategorije, ker so imeli največjo proizvodjalno zmogljivost in najkvalitetnejše izdelke.

Drugo kategorijo so sestavljali obrati, ki so imeli manjšo proizvodjalno moč, manjši izbor proizvodov, šibkejšo osnovo in slabšo organizacijo dela. Vsi so bili last domačinov iz tistega kraja in skoraj vsi so bazirali na ne-elastičnem deležniškem sistemu. Pojem deležniški sistem ne pomeni, da gre za skupno lastništvo v obliki nekakšne današnje delniške družbe ali tudi zadruga.²³ Že pred 18. stoletjem je pojem deležniški sistem pomenil, da tisti, ki ima v lasti oseminštirideseti del fužine (v ulomku 1/48), ima pravico taliti lastno rudo z lastnim ognjem šest zaporednih dni v letu. Tej enoti so rekli delež ali tudi dan. Prek 10 deležev pri plavžu in fužini (ne velja za kovačije za žeblje!) je prišel le malokdo.²⁴ V Kropi so bili v 17. in 18. stoletju močni deležniki Grošlji in Žigoni, ki so pokupili veliko deležev, za njimi so se v 18. in 19. stoletju uveljavili med drugimi tudi Potočniki in Pibrovci; v Kamni gorici so v 18. in 19. stoletju izstopali Tomani in Globočniki, ki so pokupili vse deleže. V železnikih so bili vidni podjetniki Dermote, Plavci in zlasti Globočniki, ki so sredi 19. stoletja pridobili oziroma pokupili kar 60 % vseh deležev.²⁵

Materialno je bil dan, točneje fužinski dan (Hammertag) tista utežna enota polproizvoda, ki je tehtala — kot jim je pokazala praksa — največ 30 centov ali 1680 kg čistega paličnega železa.^{25a}

V drugo kategorijo so torej spadali naslednji obrati: Obe Kropi, oboji železniki, Kamna gorica (vsi z deležniško pečjo in fužino), dalje Zagradec s pečjo na volka,²⁶ potem vse tri Bele peči in najslabše zapisani erarni Čabar s samo enim stalno delujočim plavžem. S prvimi petimi pečmi in fužinami te kategorije je bilo gospodarjenje zelo zapleteno in prav nič nismo začuden, če kaj pogosto slišimo iz ust izvedencev zelo pikre in kritične pripombe. Plavž in fužina v Čabru sta bila edina enota, ki je bila last državne oziroma montanskega erarja. Deloval je do 1785 v zelo odročnem kraju in ni bil za fužinarje nikoli kaj prida interesanten. Enako siromašna zadeva kot Čabar je bila tudi peč na volka s fužino v Trenti, saj ni bila po 40 letih delovanja (1742—1784) vredna niti ne celih 6400 gld. Najbrž je Jožef Lovro Silbernagel, lastnik nekaterih železarskih obratov v Borovljah in Bajdišah, ob nakupu 1774 upal, da bo fužino usposobil za boljše in večjo proizvodnjo. V fužino je investiral okoli 20.000 gld, a — že 1784 prosil rudarsko oblast, da nekako kupi ali posreduje nakup vse njegove trentarske lastnine. Fužina pa je ostala sama in propadala.²⁷

Neko poročilo fužinarskega izvedenca iz konca 18. stoletja se podcenjujoče obregne ob kroparske in njim podobne peči in popisuje, kako vse fu-

²³ Posebna družba na kukse je izpričana v letu 1793 in je bila dejanska lastnica pasješkega plavža. Deležništvo je bilo razdeljeno na 128 kuksov (AS, Rud. knj. M 28, str. 233). Kdaj se je vpisala v rudarske knjige in kdaj zbrisala, še ne vemo točno.

²⁴ Vir, citiran v opombi 15, prinaša tudi zanimivo kalkulacijo, ki ima nekakšen naslov »Celotna kalkulacija fužine iz leta 1779«. Vendar iz podatkov takoj razberemo, da ne gre za celotno kalkulacijo fužine, temveč le za določena a ne imenovanega deležnika, ki je imel skupaj tri deleže ali tri plavžne dni v letu. V 24 urah je pridobil nekako 840—900 kg surovega železa, kar je zneslo v treh tednih ali 18 dneh 16.128 kg železa, že primernega za presnanje. Ker je bil cent ali 56 kg vreden 75 gld, je znašala vsa vrednost (facit) železa 21.600 gld. Špričo izdatkov (vir jih specificira) v višini 20.204 gld se je kosmati dobiček povzpel temu deležniku na višino 1396 gld, čisti dobiček na nekaj več kot 1172 gld.

²⁵ Jože Gašperšič, Vigenjc, Ljubljana 1956, str. 63—64 (Vodniki Tehniškega muzeja Slovenije, VII).

²⁶ Ze 24. 12. 1781 je Toman iz Krke prosil, da sme napraviti »tovarno« oročja. Dovolili so mu tudi zato, ker »boroveljska tovarna orožja nima nobenega izključnega privilegija« (AS, Montanistica, Lit. F, Num. 3, Vol. 1). — S Tomanovo fužino za strelno orožje ni bilo seveda nič, ker je bil ves posel zanj daleč predrag.

^{25a} AS, Gub. arh., 1795—1809, fasc. 111, 1795—1802. — Nek drugi podatek pravi, da se v kroparski cajnariji pridobi letno 6750 centov ali 378 ton kovnega železa za šibike. Podatek pove, da je morala fužinica kupiti več kot polovico osnovno presnanih kosov železa zunaj Kroepe, tudi zunaj dežele (na Koroskem).

²⁷ ADK, Münz- und Bergwesen, Krain, fasc. rd. št. 1581, 1584 in 1591.

žine te naše druge kategorije obratujejo že dvesto let nespremenjeno zastarelo. Ta resnična sodba ni veljala za Zoisove in Ruardove obrate, kajti oba lastnika sta pokazala še največ dinamike glede modernizacije pri tehniški opremi, pri vpeljavi drugačnih delovnih odnosov do rudarjev in fužinarjev v primeri s famliljarnimi Kroparji in Železnikarji, pri temeljitejši izrabi proizvodjalnih sredstev, pri iskanju novih tržišč, skratka: pokazala sta še največ elementov kapitalističnega gospodarjenja s podjetjem in v podjetju.²⁸

Razpredelnica, o kateri smo govorili že zgoraj, je takšnale:²⁹

Fužine in peči oziroma plavži (Stanje leta 1770)	Leto ustanovitve	Koncesija za peč/plavž	Talil. ogenj na železo	Talil. ogenj na jeklo	Norec	Ogenj za tezanje	Repač	Ješa ali vigenjc	Ogenj za razzarjenje	Orodni ogenj	Žične klešče	Oblikovalna kladiva
1. Zgornja Kropa	↑	↑	1	1	2	2	6					
2. Spodnja Kropa			1	1	2	2	6					
3. Zgor. Železniki			1	1	1	1	8					
4. Spod. Železniki			1	1	1	1	8					
5. Kamna gorica			1	1	2	2	8					
6. Boh. Bistrica			2	1	1	1	6			1		
7. Stara fužina			2	1	2	2	10		1		1	
8. Javornik				3	3							
9. Sava				5	5		1		2			
10. Plavž												
11. Zagradec			1	1	1	1	4					
12. Čabar			2	1	1	1				1		
13. Pozabljeno					1	1			1		1	
14. Radovna				2			2					
15. Mojstrana				3	3		1		1	1		
16. Bela peč I			2	1	3		1		1		1	2
17. Bela peč II				1	1							2
18. Bela peč III				2	2							2
19. Črna												
20. Področca												
21. Mlinare												
22. Bistrica-Rož												
23. Podljubelj I												
24. Kapla-Rebrca												
25. Lipica												
26. Sp. Borovlje												
27. Mislinja	1724	1762	3	3	3	1	1					
28. Bistrica-Retna	1735		2		2		2					
29. Bistrica-Kamnik	1735	1735	1		1	1	1	7				
30. Podljubelj II	1737											
31. Trenta	1742	1742	1		1	1	1					
Skupaj najmanj	31	15	21	20	33	16	24	63	6	3	3	6

²⁸ Za nekatere obrate — tudi slovenskokoroške — še vedno ne vemo, kako so gospodarili, ker imamo le splošne podatke, takšnih specialnih kalkulacij pa ne.

²⁹ Sestavljena je na podlagi dolge vrste virov, ki sem jih pregledal v Arhivu Slovenije (Rudarske knjige, spisi k njim, Zoisov arhiv, Ruardov arhiv, arhiv KID), Arhiv dvorne komore (fond Münz- und Bergwesen, Krain), Koroški deželni arhiv (Zbirka Rosthorn). Glede tiskanih virov, uradnih statistik in literature se sklicujem na svoj sumarni pregled Naše zgodovinopisje . . . , ZC XXV, 1971, str. 279—290.

Glede obratov, situiranih v slovenskem prostoru severno od Karavank, nikakor ne moremo trditi, da o njih ni podatkov in da zato o njih ne vemo ničesar. Težava je v tem, da je bila metoda dela pri raziskovalcih, ki so publicirali tekste, nanašajoče se na te fužine, drugačna od naše in si z njihovimi izsledki ne moremo mnogo pomagati pri takem sistemu obravnave, kot ga imamo mi. Zato bo še najprimerneje, da pregledamo vire iz našega zornega kota. Do takrat naj zadošča samo izvleček iz omenjene literature: O Črni se trdi, da se navaja že 1620; grofje Thurni so 1775 — potek v vmesnem času se ne citira — prosili koncesijo za postavitev ene pečl, dveh kladiv, ene cajnarice, ene kosárne in štirih žičarn; leta 1780 se prenese žeb-ljarna iz Velkoveca v Črno. Tako je Črna postala eno najpomembnejših železarskih podjetij Koroške. Fužina v Področici je pričela delovati vsaj v 17. stoletju; 1736 jo je zakupil grof Egger, 1759 je že propadla, 1772 jo ponovno vzpostavijo. Mlinare so delovale že v 16. stoletju. Obrati v Bistrici v Rožu so delovali od 16. stoletja dalje. Leta 1752 je tu imel Rauscher tri fužine, tri cajnarice, trinajst žičarn, v Plavžu Koljenc pet žičarn in eno cajnarico; v Grabnu je bila ena fužina, pet žičarn, ena cajnarica; Tobija Hubmershofen je imel šest žičarn in eno cajnarico, Silbernagel eno fužino in štiri žičarne. Lipica je obratovala že pred 1700, a jo je lastnik kmalu opustil; neznano kdaj po 1700 je delo obnovila in 1793 so tu že izdelovali črno pločevino, od 1807 dalje celo belo ali pocinano pločevino, prvo v Avstriji (1800 zaposlovala 33 delavcev); 1791 je kupil Lipico grof Egger. V Spodnjih Borovljah je imel Kulnik eno fužino, štiri žičarne in eno cajnarico; v letih okoli 1760 je vse blago dobavljal Zoisu. Podljubelj je deloval že pred 1700, prenehal pa 1754; glavni upnik te fužine je bil Zois. Od 1732 dalje je kupoval železne izdelke pri Christallniggu Codeilli, za njim Zois. Christallnigg je imel že pred 1700 fužino v Kapli in na Rebercah. Od 1719 dalje je bil njegov glavni odjemalec ljubljanski trgovec z železom Tomšič, ki je letno kupil izdelkov za več kot 20.000 gld.³⁰

Fužinam, ki smo jih našeli v razpredelnici in zunaj nje, se je v drugi četrtini 18. stoletja priključilo pet fužin, od katerih je verjetno najvidnejša bila tista ob Bistrici nad Kamnikom.³¹ Toda samo toliko časa, kolikor je preteklo od trenutka, ko si je Mislinja zgradila svoj plavž. Potem se je ta podpohorska fužina pod Zoisovim vodstvom oziroma v Zoisovem lastništvu hitro povzpela v vodilno skupino slovenskih železarn.³² Glede organizacije proizvodnje in splošne prodajne konjunktore, kar je vplivalo na povečanje produkcije, se je pričela bolj razgibana doba za rudarstvo in železarstvo z drugo polovico 18. stoletja. Opazimo namreč večje investicije v nekatere obrate (Bohinjska Bistrica, Javornik, Sava, Mojstrana, Bistrica v Rožu, Mislinja), torej intenzivno gospodarjenje; vse manj je bilo ekstenzivnosti. Poslednja fužina, ki je pričela obratovati povsem na novo, je bila trentarska.

Ta kolikostni obseg je zadoščal skoraj pol stoletja. Ko ni več zadoščal, se je uveljavil nov razmah fužinarstva, poslednji v stoletju pred modernizacijo industrije, razmah, ki je šel hkrati v širino in globino. V širino v tem smislu, da so podjetniki utemeljili 12 novih fužin in 6 plavžev, v globino

³⁰ Hermann Wiessner, Geschichte des Kärntner Bergbaues, III. Teil (prim. op. 17), str. 111.

³¹ AS, Rudar. knj. M 13, str. 16.

³² Njene stavbe ali lope so se imenoval: Antonijev ali Zgornji hamer (= fužina), Zigov ali Srednji hamer, Angelov ali Spodnji hamer, Ernestin hamer, Maksimiljanov hamer, Elizabetin hamer, sedmi pa pa ni bil hamer ampak Mariae Frischhütte; ta najnovejši objekt je bil največji, zgrajen pa proti koncu predmarčne dobe; nudil je streho številnim že modernim železarskim napravam. Antonijev hamer je dajal zavetje 1 talilnemu ognju na železo in 1 talilnemu ognju na jklo, enako tudi Angelov hamer, Ernestin hamer pa je imel le 1 ogrevalni ogenj, zato pa dve težki kladivi (na eni osi).

278
279
280

v tem smislu, da so nekatera podjetja tesneje navezala rudarje na novi interni rudarski in fužinarski red (na primer Zois, Ruard), da so zamenjala peči na volka s plavži (na primer Zois) in da so povečala proizvodnjo surovega železa in izdelkov iz njega. Novi razmah se je uveljavil v letih od okoli 1785 do okoli 1820. Zajel je nove predele slovenske zemlje: šest fužin in dva plavža so zrastle v vzhodni polovici Slovenije,³³ tri fužine in dva plavža na Dolenjskem, le ena fužina še na Gorenjskem³⁴ in dve na Koroškem; dva koroška plavža so prizidali že obratujočima fužinama. Medtem ko bomo večanje v proizvodnji surovega železa obravnavali nekoliko pozneje, želimo tu rekapitulirati novi razmah:

Fužine in plavži (Porast med leti 1785 in 1820)	Leto ustanovitve	Koncesija za plavž	Talil. ogenj na železo	Talil. ogenj na jeklo	Norec	Ogenj za tezanje	Repač	Ješa ali vigenjc	Ogenj za razžarjenje	Orodni ogenj	Žične klešče	Oblikovalna kladiva
1. Kokra	1785		2		2		1					
2. Muta	1786		2		1							
3. Loče	1787											
4. Oplotnica	1788		2		1	1	1					
5. Vitanje	1788		2		1	2	1					
6. Pasjek	1792	1792	1		1	1	1					
7. Bajdiše		1794										
Bistrica-Rož		1795										
8. Dvor	1795	1795	6		3							
9. Fužina-Bohor	1807	1807	2		1							
10. Lovrenc I	1812		1		1							
11. Lovrenc II	1817	1817										
12. Zavrstnik	1818		1		1							
	12	6	19		12	4	4					

Bistrico v Rožu smo že citirali; tu smo jo ponovili samo zaradi plavža. Zato je nismo oštevilčili. Fužina v Bajdišah je sicer starejša od plavža, toda delovala je sila neredno, to je, z mnogimi in dolgotrajnimi presledki. Zaradi tega ne moremo citirati letnice ustanovitve, ampak le leto, ko so koncesionirali plavž. Smiselno je, da pojmujeemo to leto tudi kot moment, ko so utemeljili fužino. Od tega trenutka dalje je bil njen obstoj neprekinjen.

Ob koncu želimo to poglavje poživiti z mnenjem sodobnikov o konjunkturi v drugi polovici 18. stoletja. Leta 1797 je sporočil podjetnik Jurij Ažman iz Kroke, da je trgovina z žebli porasla za več kot 50 odstotkov in da hoče za zadovoljitev kroparskih vigenjskih potreb postaviti šesto zasebno cajnarico (to je bila njegova prva). Njegovi nasprotniki so takoj protestirali, da se trgovina z žebli ni povečala za polovico, se pa izdelki res že dokaj let

³³Plavž v Fužini pod Bohorjem je nosil ime Antoni (AS, Fevdna in koncesijska knjiga, str. 1; Posestna knjiga, str. 1; Nova posestna knjiga, I, str. 57; Rudar, knj. V A, str. 1).

³⁴Za Kokro AS, Rud. knj. M 13, str. 1-2, str. 23; dalje M 28, str. 315.

dobro prodajajo in da se zato na veliko uvaža koroško presnano železo. Najbolje je opazoval svoj in polpretekli čas kamnogoriški podjetnik Ignac Toman, Ažmanov nasprotnik, ki nam je med drugim sporočil tudi tole: Od časa, ko je vladarica poživila notranjo kupčijo oziroma jo — bolje rečeno — na novo ustvarila, se je proizvodnja povečala tako glede količine kot glede vrst ali sort. Povišale so se pa tudi cene, kajti v obtok je prihajalo vse več denarja. Število rudarjev v rudnikih se je pomnožilo, ker so podjetniki znali najti pravo in dobro tržišče. Dražeče se orodje in višajoče se mezde so podjetniki zlahka plačali z bankovci (mit blanken Gelde). Logično se je morala tudi mezda cajnarjev zravnavati v sorazmerju z orodjem in dražjimi delavci, to je, morala se je zvišati. Toda v ravnovesju je morala biti po drugi strani tudi z neprestanimi popravili in spolnitvami cajnaric. Rešitev je uspela zato, ker so lastniki cajnaric modro upoštevali duha postave in niso suženjsko sledili črki predpisov. Če ne bi bilo tako, bi se že moral izseliti večji del kovaškega moštva.^{34a}

4. Proizvodnja plavžev in peči na volka

Redni in izdatni podatki za *proizvodnjo naših peči na volka in plavžev* so — kot je normalno za stoletje pred modernizacijo industrije — pomanjkljivi in netočni prav do zaključka 18. stoletja. Vzrok ni samo v nedodelani statistični službi, ampak precej tudi v tem, da so fužinarji iz davčnih razlogov navajali včasih lažne podatke, končno tudi v tem, da so pri pečeh na volka in pri plavžih prakticirali dve »talilni« kampanji letno. Spomladanska se je pričela sredi ali konec pomladi, jesenska se je mnogokrat zakasnila zaradi pomanjkanja rude. »Taliti« so pričeli v pozni jeseni in kampanjo končali celo v januarju, včasih šele v februarju. Tu smo januarsko ali februarsko proizvodnjo vedno priračunali jesenski kampanji, ki naj bi se pričela oktobra-novembra in končala konec decembra. Po smislu je spadala tja, ne pa že k novi spomladanski kampanji. Na račun statistične službe moramo pripisati opombo, da vse do časov deblokade Evrope to ni bila specialna služba z družbenopolitično ali ekonomskopolitično funkcijo. Takšne službe še niso potrebovali. Če so kdaj zapisali določene podatke, je šlo to v prilog že znanega bilanciranja. Zapisovanje proizvodnje zaradi obdavčitve (»davek na proizvodnjo«) je povsem realna zadeva, in prav tu moramo iskati vse potrebne stvarne podatke.

Vsaka kampanja je trajala le nekaj tednov, v drugi polovici 18. stoletja povprečno osem do deset tednov, v letu skupaj največ enaindvajset tednov ali nekako pet mesecev. Ves ostali čas sta peč na volka ali plavž stala hladna. Govorili smo že o veliki neizkoriščenosti proizvodjalnih sredstev v stoletju pred modernizacijo industrije — in prav tu imamo nov dokaz za to dejstvo. Neizkoriščena je bila tudi delovna sila. Najbrž je bila večina rudarjev v večjem delu 18. stoletja v slovenskem prostoru — tudi drugje v Evropi je bil to pogost pojav zlasti v področju gozdnega železa — bolj v kmetijstvu kot v rudarstvu zasidrana množica. Mali kmetje in kočarji so kopali ali so pomagali kopati rudo v času, ko ni bilo večjih poljskih opravil. V času kopanja rude jih je podjetnik zalagal z žitom (v tem primeru ni zalaganje isto kot založništvo!), ki ga je potem pri meznem obračunu vkalkuliral v plačilo. Ker taki »rudarji« niso vsi delali marno, so na račun

^{34a} AS, Gub. arh 1795—1809, fasc. 111, 1795—1802.

žita dolgovali podjetniku včasih kar znatne denarje in so pri tem upali, da bodo kdaj le delali tako intenzivno, da bodo dolgove poplačali.

Zmogljivost cajnaric skupaj s »predstopnjo« (balošna fužina) je bila precej velika, saj je delo teklo neprekinjeno v vseh delovnih dneh določene koledarskega leta. Zato so pomanjkanje lastnega surovega železa nadomestili z nakupom v domačih plavžih in v koroških velikih laških fužinah. Nekatere fužine so včasih dokupile petdeset odstotkov in celo tudi več surovega železa druge.

Za naše domače peči na volka in plavže so podatki o višini proizvodnje v tridesetletju 1746—1775 naslednji (vse v tonah):

Peč na volka oziroma plavž	1746	1757	1762	1765	1769	1770	1771	1772	1773	1774	1775	1777
Sava										213	213	
Javornik	157	168		170	193					207		
Plavž				101	168					207		
Zg. in Sp. Kropa						280						2403
Zg. in Sp. Železniki										231		
Kamna gorica						108						
Bistrica- Kamnik			99				65					
Zagradec							100	125	45			
Boh. Bistrica												175
Čabar						69						

Na osnovi teh močno nepopolnih podatkov morda že smemo sklepati, da sta bili najmanj leti 1774 in 1775 vsaj na Gorenjskem kar precej ugodni v primerjavi s prejšnjimi leti. Morda celo pomenita uvod v intenzivnejšo plavžarsko in rudarsko dejavnost in v boljše tržne razmere. Vendar ne moremo zapisati te domneve z večjo trdnostjo. Za kaj takega je še vedno premalo podatkov; ko bodo prišli na dan novi, bo podoba popolnejša. Vse kaže, da je bil plavž na Savi naš najmočnejši plavž in da je sam proizvedel približno toliko kolikor obe ali kroparski ali železnikarski peči na volka. Konkurrirala sta mu lahko le plavža na Javorniku ali na Plavžu. Končno moramo še opozoriti na to, da so za Zgornjo in Spodnjo Kropo v letu 1775 zelo verjetno navedli zmotno številko; prav zato smo ji dodali znak za vprašaj. Za 50 % nižja proizvodnja bi bila realnejša, ker je že proizvodnja za leto 1770 izredno visoka.

Medtem ko se navaja za leto 1779 sumarno, da je znašala skupna proizvodnja surovega železa na Kranjskem 1846 ton, kar je morda spodnja meja povprečja v tej deželi, pričenjajo z letom 1780 teči skoraj skozi vse desetletje bogatejši podatki posamezno za devet plavžev in peči na volka (v tonah):

Peč na volka oziroma plavž	1779	1780	1782	1784	1785	1786	1787	1788	1789
Sava		605		767	724	982			
Javornik		480			166	455	285	210	384
Boh. Bistrica			169		162	176	178	172	137
Zg. in Sp. Železniki		222		232	190	186			
Zg. in Sp. Kropa					170	181			
Kamna gorica			90		80	73			
Bistrica-Kamnik			103	76	80	88			
Zagradec		37	71	38	44	56			
Stara fužina			140		158	160	197	182	144
Trenta		35							
Mislinja					276	367	227	301	153
Skupaj	1846				2050	2724			

V letih 1785 in 1786 smo uspeli sešteti proizvodnjo skoraj vseh slovenskih peči na volka in plavžev. Morda označujeta sešteti količini skrajno zgornjo mejo povprečja; zlasti za leto 1786 velja domneva, da je šlo za izjemno ugodno leto, ki je preseglo zgornjo mejo povprečja. K proizvodnji surovega železa moramo pripisati tole načelno pripombo: dostikrat sta določena peč na volka ali plavž stala vse leto hladna, ker so normalno delo preprečevala popravila, prezidave, elementarne nesreče, premajhna zaloga železove rude in podobno. Zlasti pogosto so stali manjši reducirni objekti, na primer Bistrica nad Kamnikom, Zagradec, Čabar, Trenta, Kamna gorica. Za mislinjski plavž nimamo približno prvih dvajset let na voljo nobenih podatkov, vsaj za zdaj ne, ko pa jih lastnik fužine citira, spoznamo, da je imel kar precejšnjo zmogljivost. Leta 1786 so savski, javorniški in mislinjski plavž skupaj proizvedli skoraj 66 % vsega surovega železa v slovenskem prostoru.

Večina devetdesetih let 18. stoletja je sicer glede gostote podatkov nekoliko revnejša, toda to, kar je zapisano, nas opozarja na tri posebnosti: Prvič, novi plavž v Bohinjski Bistrici, ki je pričel redno proizvajati 1791 in je nadomestil odpravljeni peči na volka tod in v Stari fužini, se je izkazal prav dobro, drugič, Dvor ob Krki je — vsaj v začetku — zablestel, tretjič, novi manjši plavž v Pasjeku je nadkriljeval zagraškega in kamnogoriškega ter se za nekaj časa postavil ob bok vsaj eni ali kroparski ali železnikarski peči na volka. V večjem delu devetdesetih let je proizvodnja nihala takole (v tonah):

Objekt	1791	1792	1793	1794	1795	1796	1797
Bohinj. Bistrica		320	335	389			269
Zg. in Sp. Kropa	142						
Zg. in Sp. Železniki					186	127	
Dvor					200	402	
Pasjek				37	50	111	115
Zagradec					100		
Bistrica-Kamnik						50	

Podatki, ki jih navajamo, seveda niso sami sebi namen. So nekakšen kazalec na številčnici družbenega produkta in nas zgovorno poučujejo, da smo v času večanja prosperitete. Če te številke povežemo s podatki iz dru-

gih proizvajalnih sektorjev (tekstil, steklo, opekarstvo, usnje in podobno), potem moremo zlahka ugotoviti, da sta se podjetništvo, zlasti seveda industrijsko podjetništvo in njegova proizvodnja intenzivirala. Momentov, ki so omogočali to intenzivnost, je seveda veliko, na primer večja kupna moč domačega in tujega tržišča, vse večja koncentracija ali osredotočanje podjetnikov na en sam gospodarski posel, čvrstejša povezanost proizvajalcev znotraj založniškega sistema, smotrnejša gospodarska politika državne administracije, itd., itd. S tem so dobila načela kapitalističnega gospodarjenja vse večjo možnost prodora. Velik delež pri uveljavljanju takšnih načel imajo nekateri fiziokratski nazori, ki so jih vpeljali v sfero industrije in industrijske politike. O tem bomo več spregovorili nekoliko pozneje, tu naj zadošča le pripomba, da se je fiziokratizem pričel uveljavljati v industrijski politiki države v blagi obliki že po letu 1770, veliko bolj še po letu 1780.

Glede železarstva moramo priznati, da so bili dosežki naših plavžev in peči na volka v letih 1785 in zlasti 1786 neka izjemnega. Naslednja razpredelnica nas bo v tej domnevi potrdila. Vendar se je povprečje proizvodnje dvignilo in ostalo na povečani količini vse do znamenitih vojaških, političnih in gospodarskih dogodkov, ki so se pričeli vrstiti z letom 1809. Vzrok za boljšo prodajo v tujino utemeljujemo tudi s povečano potrebo v splošnem ter z vplivom dogodkov v Franciji, ki so po 1790 opozarjali avstrijske politične in vojaške oblasti, da se je treba oskrbeti z določenimi industrijskimi proizvodi. Razpredelnica, na katero smo se pravkar sklicevali, je naslednja (v tonah):^{34b}

Objekt	1798	1799	1800	1801	1802	1803	1804	1805	1806	1807	1808	1809
Sava	551		492	531	502	551		456			480	482
Javornik Boh.	264		293	207	282	215		220		322	173	168
Bistrica	225	257	172	303	169	276	285	221	181	191	69	140
Zg. in Sp. Kropa	159	130	174	194	157	208		179	213		203	202
Zg. in Sp. Železniki	186		173	166	143	159	140	141	162	118	140	161
Kamna gorica	68	66	76	100	52	91		92	53		69	70
Bistrica-Kamnik	47		47	27		51		28		87	47	56
Zagradec	58		46	46	26	37		25			22	22
Dvor	267	253	227	279	198	238		237		168	168	174
Pasjek				67		54		90		76	71	63
Mislinja			149									
Skupaj	1825		1849	1920		1880		1689			1442	1538

Sešteli smo proizvodnjo za leta, ki imajo največ podatkov. Kljub temu, da nam manjkajo podatki za nekatere plavže in peči na volka, smemo vsaj pri teh letih računati, da se je proizvodnja surovega železa gibala med 1600 in 2000 tonami, kar je v povprečju gotovo več, kot prejšnja leta (z izjemo omenjenih dveh izrednih konjunktornih let). Ta »gotovo več« bo seveda treba še dokazati s podatki, ki jih trenutno nimamo na voljo. Dvom zbu-

^{34b} Za podatke v letih 1798, 1800—1803, 1805, 1808 in 1809 prim. originalne konsignacijske tabele za Kranjsko o rudarskih produktih, za leto 1810 izkaz o železarski potrebi lesa ali oglja — v AS, Gub. arh. 1795—1809, fasc. 111, 1795—1802 (poleg že znane literature).

jajo dejstva, da je zaradi naravnih okoliščin elan v Pasjeku hitro popustil in leta, ko je plavž stal hladen, so bila vse bolj pogosta. Tudi Dvor je popuščal, a se je še lahko kosal z Javornikom, medtem ko je Sava bila praktično nenadkriljiva. Predvsem Bohinjska Bistrica, manj obe kroparski ali obe železnikarski peči na volka skupaj, so bile standardna sredina. Za vse je glavni problem bil ta, kako nakopati čim več železove rude, kajti tehnika kopanja je bila ponekod še zelo podobna nabiranju železove rude. Dvor se je v iskanju zalog gozdnega železa dobesedno razlezel po pol Dolenjske, Bistrica nad Kamnikom je dovažala rudo iz deset ur oddaljenih nahajališč, Kroparji in železnikarji so pretaknili že vso Jelovico in sosednje višine, pasješki rudarji so dodobra pregledali vsak hektar gozda na Kumu in na njegovem predgorju.

Dokler smo zaverovani v citirane številke, smo zaverovani v gozdno železo ter v zmogljivost njegovih plavžev in peči na volka. Ko se ozremo okrog sebe na področja pravih rudnikov železa, opazimo po eni strani podobno dinamiko v dogajanju konec 18. stoletja, po drugi strani vse večjo razliko v investicijski in proizvodni zmogljivosti železarskih podjetij. Za ilustracijo tako dinamike kot razlik bomo navedli proizvodnjo surovega železa na Koroškem in porast števila železarskih objektov v nekaterih severnih dednih deželah. Na Koroškem se je proizvodnja vzpenjala takole:

Leta 1759	4.480 ton	Leta 1794	10.864 ton
Leta 1780	5.600 ton	Leta 1808	13.059 ton
Leta 1783	8.400 ton	Leta 1814	4.351 ton

Približno dvajset let (1759—1780) je potrebovala proizvodnja, da se je povečala za 20 odstotkov, potem se je v breme treh letih (1780—1783) dvignila za 33 %; v celoti je v teku pol stoletja ali v letih od 1759 do 1808 poskočila proizvodnja surovega železa na ozemlju severno od Karavank nekako za 66 %. Takega skoka si proizvodni potencial južno od Karavank ni mogel privoščiti niti v mislih. Opozorimo naj še na to, da se je proizvodnja skrčila od 1809 do 1814 kar za približno 66 %!

Pri severnih dednih deželah se bomo omejili na drugačne podatke. Češka je 1776 imela 103 plavže in 131 fužin, dvanajst let pozneje (1788) že 135 plavžev in 290 fužin. Moravska je že zaostajala, saj je 1776 izkazala 80 plavžev in 21 fužin, leta 1789 pa 81 plavžev in 31 fužin. Tisti skromni ostanek šlezije, ki je pripadel Avstriji, je v istem letu 1776 naštel 5 plavžev in tri fužine, trinajst let pozneje (1789) sedem plavžev in pet fužin. Avstrija nad Anizo se razlikuje v tem smislu, da je zmanjšala število plavžev od šest na štiri (1783 in 1790), število fužin pa povečala od 251 na 284 objektov.³⁵

Paralele so naslednje: Vse dežele izpričujejo proti koncu 18. stoletja čedalje večjo širino in globino industrializacije, le da je dinamika v prostoru južno od Karavank umirjenejša od prostora severno od tod. Razlika se je nato večala. Glede razlike v višini kapitala med podjetniki južno od Karavank in severno od njih se bomo omejili na en sam pomemben primer: tisti Maks Tadej grof Egger, ki je 1791 kupil železarno v Lipici, je pritegnil k sodelovanju v svojih podjetjih 108 deležnikov, ki so mu pomagali ustvariti glavnico v višini 220.000 gld (vračal jih je s štiri odstotnimi obrestmi). Toliko kapitala in toliko družabnikov ni mogel v tistem trenutku zbrati še noben gorenjski fužinar, čeprav bogatih trgovcev ni manjkalo.

³⁵ Karl Přibram, Geschichte der österreichischen Gewerbepolitik von 1740 bis 1860 — Erster Band, 1740 bis 1798, Leipzig 1907, str. 405—407.

Nekaj resnice je pač še v tem, da je trgovska mentaliteta prevladovala nad industrijsko.

5. Delavstvo

Fužine s pripadajočimi plavži in rudniki, če so jih imele, so bile naj-tipičnejši predstavnik klasičnega pojma o fabriki. Proizvajale so namreč s pomočjo ognja in posebnih sredstev za proizvodnjo, na primer kladiv, klešč za žico in podobno. Tudi *delavstvo* teh fabrik je že dolgo časa imelo posebno mesto med delavstvom raznih industrijskih panog. Podrejeno je bilo rudarskim instancam, po tradiciji je uživalo določene bonitete (na primer oproščenost vojaške službe, reparacijskih del na cestah in podobno) in delo je bilo težje kot v drugih panogah.

Medtem ko so dela v rudnikih, pri plavžih in v fužinah opravljali samo moški, pa v kovačijah že ni bilo več tako. Samo za ilustracijo navajamo podatek iz nekega zapisnika, ki pripada letu 1750, češ da dela v Kropi več kot 40 parov kovačev, med njimi tudi žene, vdove in otroci (celo 8 let stari otroci).³⁶ V takšnih in podobnih kovačijah v železnikih, Kamni gorici in še kje so delale kar cele družine. Nekakšno družinsko delo ni bilo omejeno samo na kovačije; poznajo ga v steklarstvu, v sitarstvu, pozneje tudi v slamnikarstvu. Tu gre za vprašanje zaslužka in ne za problem delitve dela. Zato so pa imeli kovači v koledarskem letu kar 171 prazničnih in le 194 delovnih dni.^{36a}

V rudnikih, pri plavžih in v fužinah je bila situacija bistveno drugačna. Bolj ko so prodirali fiziokratski nazori v industrijsko dejavnost, v tem primeru v tradicionalni fužinarski sistem, bolj so čutili spremembe tako podjetniki kot delavci. Te spremembe bomo študirali na primeru bohinjkega kota enostavno zato, ker je prav Zojs o tem še največ zapisal. Seveda so spremembe zaznali že po letu 1770, vendar žgoče šele po 1780. Zojs na primer v tolikšni meri, da je prav 1780 izjavil, kako bi bil srečen, ko bi mogel prodati vse svoje fužine za ceno stroškov (Bohinjski fužini, tisto v Bistrici in ono v Stari fužini, je cenil na 100.000 gld ali manj).³⁷ Ni jih prodal, ampak ga v letih 1788—1792 vidimo v Bistrici, na Javorniku in v Mislinji, kako je vneto študiral zagatni položaj in izhod iz njega; odločil se je za modernizacijo obratov in za velike spremembe v organizaciji rudarskega in fužinarskega dela.

V rokopisu z naslovom *Predpis o plačilu za rudo v Bohinju*, ki nosi datum 15. septembra 1788 (na ovitku je tudi napis *Rudarski reglement za Bohinj*),³⁸ se je pritoževal, da so se razmere zanj pričele slabšati po letu 1780, ko so ukiniteli nižjega rudarskega sodnika za Bohinj. Ta je namreč z rednimi pregledi reševal vse sporne zadeve med podjetjem in delavci, verjetno največkrat v korist podjetja. Tudi stari sistem glede rudarskih

³⁶ ADK, Münz- und Bergwesen, Krain, fasc. rd. št. 1574.

^{36a} Poročilo kamnogoriških podjetnikov guberniju maja 1798 (AS, Gub. arh. 1795—1809, fasc. 111, 1795—1802). — Čeprav je poročilo iz leta 1798, smemo verjeti, da je bila taka praksa že dolga tradicija in da so tudi v naslednjih letih, morda celo v desetletjih, prav enako malo delali. To ne velja samo za kamnogoriške žeblijarje, čeprav poročilo citira konkretno le njih, temveč za vse gorenjske vigenjske kovače. — Kamnogoriški so svoja praznovanja specificirali takole: 52 nedelj, dalje 14 zapovedanih praznikov, ki niso »padli« na nedeljo, potem 26 nezapovedanih praznikov, še 52 nadaljnjih dni zato, ker je bil v tednu sistematično en dan prazen »zaradi težkega dela, zaradi oskrbe z življenjskimi potrebščinami in zaradi tehtanja železa pri podjetniku«; ker so vsako soboto delali le do opoldne, so računali 52 polovičnih sobot ali 22,5 dni (!), poleg tega so v postu delali vsako soboto samo do 8. ure zjutraj, kar je skupaj zneslo 4,5 dni.

³⁷ Jože Zontar, *Neznana pisma Zige Zoisa*, *Kronika II*, 1954, str. 188—191.

³⁸ AS, Zoisov arhiv, Ru F III. — Dalje: Marija Verbič, *Bohinjsko rudarstvo in fužinarstvo* konec 18. stoletja, *Kronika IV*, 1956, 6—14, Ivan Mohorič, *Dva tisoč let železarstva na Gorenjskem*, I, Ljubljana 1969, str. 125—128.

opravil, glede nakupa rude od rudarjev in glede zalaganja z žitom le-teh namesto totalnega izplačila mezde v gotovini, kar je veljalo od 1743. dalje, se je z novimi uredbami podrl. V boljših jamah so delavci delali samo toliko, da so z delom poplačali žito, ki so ga prejeli iz kašče. Več so delali, da so prejeli mezdo tudi v gotovini, le v primerih izredne stiske. Bogatejši podložniki so prihajali v svoje jame na delo samo toliko, da so odrinili druge reflektante. Zaradi novega stanja po letu 1780 niso knapi kar po več let odpirali novih jam in starih niso poglobljali. S tem so spravili plavže v veliko stisko za rudo, Zoisa pa pripravili k reorganizaciji medsebojnih odnosov.

V tem času je imel Zois v Bohinju 170 rudarjev, ki so imeli osemurni šiht. Ta je bil takrat v navadi povsod v deželi. Vsaka kompanija je pričela v gori delati v ponedeljek opoldne, zapustiti jo je smela šele v petek popoldne. Zaradi težav, ki so se pojavile v novih razmerah in smo jih že omenili, je podjetnik ukinil z 29. septembrom 1788 vsa stara pravila, staro tradicijo, in izjavil, da bo odslej kopal rudo v lastni režiji, da bo torej vpe-ljal podjetniški način kopanja rude, to je, dogovorjeni, pogodbeni, akordni način izkopa rude. Knapi so bili pravzaprav že od nekdaj zgolj pogodbeni delavci njegovega podjetja, vendar se je sčasoma med njimi zasedrlo mnenje, da imajo lastninsko pravico do rudnih jam. Vse, do česar so od 1743 dalje imeli pravico, je bilo le to, da je podjetje od njih kupilo rudo in jim dajalo žito iz kašče. V resnici je prava last rudarjev bil zgolj jamski in drug delovni material, na primer orodje za obtesanje, les, vitel in izpi-rališča za rudo, kočice za spanje in razno orodje.

Osnovo za reorganizacijo rudarskega dela je dala dvorna resolucija z dne 4. januarja 1787. Le-ta ukazuje, da se ukineta zalaganje z žitom in zastavnina, dva za Gorenjsko tako značilna pojava, in da se delavci odslej plačujejo samo v gotovini (v nemški veljavi). Na tej osnovi je Zois določil, da bo plačal vsak cent ali 56 kg čiste, oprane in presejane rude po 12 kraj-carjev. Vse to delo da morajo rudarji opraviti na svoje stroške. Rudo bodo odtetali kar na gori. Vsak rudar, ki bo v redu opravljal svoje šihte, bo torej dobil prvega v mesecu 4 gld nem. veljave predujma.

Do takrat so rudarji kopali rudo na dobro srečo. Podjetnik je po novem odredil, da bodo to delali pod nadzorstvom in vodstvom podjetja, konkretno Bohinjske Bistrice, kamor je s to reorganizacijo osredotočil vodstvo vsega bohinjskega rudarstva in fužinarstva. Od sedaj dalje so rudo iz revirja Jame in Rudno polje začasno še vozili v Staro fužino, iz revirjev Rudna dolina in Gorjuše pa v Bistrico. Lokalni nadzor nad jamami se je poostril; vodil ga je jamski pisar z dvema faktorjema v glavnem revirju na Gorjušah. Vsi trije so bili podrejeni upravi v Bistrici. Zois je število jaškov in rudarjev zmanjšal; doslej je v 96 jaških delalo 170 mož posadke, odslej je delo teklo le v boljših jaških in le z 80 knapi. Njihovo delovno leto se je odslej pričelo po košnji, to je, na Mihelovo. Rudarjem so tudi povedali, naj nihče ne pride h kašči prej, preden ni faktično pričel delati. Na Mihelovo so tudi prejeli prvi denar za oktober. Določili so, da podjetje ne bo vzelo rude od nobenega rudarja, ki ni v pogodbenem odnosu s podjetjem. To pomeni, da odslej ni imelo podjetje sebe več za nekakšno nakupovalnico rude, ampak za firmo, ki dela le s svojimi pogodbenimi delavci. V tem vidimo tehten premik v smer modernejšega podjetništva. Sicer so še naprej ru-darili v glavnem kmetje, vendar ne več vsak, ki si je to omislil, temveč le tisti, ki so ga vpisali v matični list. Po novem niso rudarji smeli praznovati praznikov, ki jih je odpravila omenjena dvorna resolucija. Določili so, da

Slika 4. Del Pohorja nad Mislinjskim grabnom, torej visoko nad Zoisovo fužino s plavžem. Upodobljena (idealizirano?) so tri opravila: izvoz rude iz jame, razbijanje večjih grud rude, dovoz rude iz drugih jam na delovišče (točneje: odhod praznih voz). Obe enoosni vozili — na Kranjskem so takemu vozilu rekli kripa — imata med kolesi železno zavorno palico. Na desni strani obeh vozil je cev za vodo, da so mogli prati rudo kar pri rudnikih. Gozd okoli rovov ali jam je že razredčen, ker so debela uporabili kot jamski les, dalje v fužinske namene (lope, jezovi, ostrešja) in za kuhanje oglja. — Slika je Tab. 6 v Balthasar Hacquetovi Oryctographiji carniolijske, III, Leipzig 1784.

kdor bi se spozabil in vseeno praznoval, bo za vsak praznovani dan kaznovan z odtegljajem enega goldinarja nemške veljave. Za košnjo je podjetje določilo čas od Jakoba do Jerneja (od 25. julija do 24. avgusta).

Odslej je morala vsaka kompanija povedati mesec dni prej, kateri jašek bo opustila ali sploh nehala delati, sicer bo zgubila pogodbeni denar in matični list. To je pomenilo, da bodo vse članke kompanije črtali iz moštvene knjige. Poostritev delovne discipline je šla še dalje. Določeno je bilo, da bo kompanija zgubila pogodbeni denar in matični list, če je en teden ne bo v določeni jašek (seveda v delovnih mesecih). Podjetje je smelo rudarje prestaviti na drugo delovno mesto, če so to narekovala potrebe. Če bi knapi ne pristali na prestavitev, bi bili odpušteni in bi prav tako zgubili svoj matični list, ki ga je sicer hranila uprava na Bistrici. Isto se je zgodilo s tistimi, ki so sejali rudo z goljufivo mrežo, to je, z mrežo, ki se je razlikovala od tiste prave in jo je hranila uprava, in ki so dalje rudi naknadno dodajali jalovino; te so izročili višjemu rudarskemu uradu, da so prejeli zasluženo kazen.

Rudo so tehtali dvakrat letno. Zaboj so kot taro odtehtali; pri deževnem vremenu so odbili 5 % teže na račun vlage. Tak odstotek je bil takrat v rabi splošno in povsod: Jamski pisar Anton Žerovnik, ki je stoloval s faktorjema na Gorjušah, je pričel voditi potrebne knjige s 1. oktobrom 1788. Glede razpršenih delovišč je podjetje sklenilo, da jih bo opustilo, tudi za-
tegedelj, — kot je pripisal Zois, — da bo nadzor v manjšem številu revirjev boljši in enotnejši.

Kmetje so že prej, kmalu po letu 1750, pričeli izsekavati listnati gozd. Posek se je povečal do te mere, da okoli 1770 fužinskim podjetjem ni preostalo drugega kot da so za drag denar sekala bukve v teže dostopnih krajih. Oblast je tudi ukinila uredbo o pridržanih gozdovih, ki je bila za fužinarje zelo ugodna. V smislu te uredbe so bili nekateri večji in izdatnejši gozdovi rezervirani za fužinarje, da so se mogli nemoteno oskrbovati z lesom oziroma ogljem v korist svojih fužin. Po njeni razveljavitvi se je oglje takoj podražilo. Povrh vsega je še uvedba osebne svobode leta 1782 zmanjšala ponudbo delovne sile³⁹ in prepovedali so prisiliti otroke, da bi delali za odplačilo dolgov, ki so jih pri podjetju napravili še njihovi starši. Prepoved je izšla pač na osnovi predpisov z dne 20. novembra 1786 in 18. februarja 1787, ki niso dovoljevali zaposliti otroke v fabrikah.⁴⁰

Ker sta se spremenila ves delovni sistem in delovna disciplina,⁴¹ ker se je oglje podražilo in ker razpršeno obratovanje ni bilo več rentabilno, se je Zois odločil, da bo namesto dosedanjih dveh vsaksebi oddaljenih peči na volka (Stara fužina, Bistrica) zgradil en sam primeren plavž v Bistrici. Tako se je tudi zgodilo in stara peč na volka v Bistrici je delovala le še do julija 1790, nakar je podjetnik prižgal plavž. Z vsemi naštetimi novostmi in spremembami se je zaključila le prva stopnja modernizacije v smer kapitalizma.

Redukcije iz leta 1792 izvirajo iz notranjih strukturnih premikov, ko je šlo podjetniku za koncentracijo delovne sile in povečanje proizvodnje (dve stari peči je zamenjal en sam modernejši plavž), torej za čim večjo rentabilnost en bloc. Zois je gotovo vedel za spremembe v svetu, v Angliji, v Franciji in drugod. Po redukciji 1792 je bilo stanje naslednje:⁴²

Kategorija delavcev	Javornik 1792	Boh. Bistrica 1792	Stara fužina 1792	Mislinja 1800
Delavci v železarni		17		26
Delavci v jeklarni	30			
Rudarji	42	90		35
Žebtljarji		60	100	
Žičarji		3	1	
Dninarji	19	28	19	5
Gozdarji				83
Pisarji, uradniki	5	4	3	
Skupaj	96	202	123	149

³⁹ Zois je prvotno zapisal v svoje besedilo »... weil die Konkurrenz zum Arbeitsverdienste in der arbeitenden Classe vermindert werden musste«, a je besedico 'arbeitenden' prečrtal in pustil samo tekst »in der Classe« (podčrtal J. Š.). — To tolmačimo kot da je za arbeitende Classe imel svoje delavce, zaradi reforme sproščena delovna sila, ki je delo šele iskala, pa bi zanj utegnila biti morda »die (freizügige) Classe«, pri čemer je beseda die Classe zanj kot gospoda in fužinarja pomenila sploh vse podložnike ali die untertänige Classe ali die Classe der Untertanen.

⁴⁰ Zois je ob tem zapisal: Endlich kam eie für Krain auf einseitige Vorstellungen eines Advokaten (to bi utegnili biti dr. Jožef Luckmann, rojen v Kropi 27. 2. 1760) eigens geschöpfte Resolution, die das seit 1550 im Lande üblich geweste Verlagsystem gänzlich umwarf, da es verbotnen ward, die Kinder der Arbeiter um die Schulden der Eltern in Haftung zu nehmen, und da befohlen ward, alle Löhnungen in baarem Gelde, nach dem Wiener current Fuss, abzureichen (podčrtal J. Š.). — Več o dr. Jožefu Luckmannu, ki je kot Kropar dobro poznal otroško delo v vigenjcih, primerjaj delo, ki ga je napisala Dana Zwitter-Tehovnik, Wirkungen der Französischen Revolution in Krain, Wien—Salzburg 1975, str. 80—96 (Veröffentlichungen des Historischen Instituts der Universität Salzburg, XII).

⁴¹ Temeljno spremembo v delovnih in mezdnih odnosih v Bohinju je Zois nakazal z besedami »... und das neue Erzgeding hierinfals in die Fusstapfen des alten Erzkaufs treten wird...«, s čimer je povedal, da stopa na mesto nekdanjega za kmete ugodnega nakupa rude od strani podjetja novi sistem, ki je absolutno ugoden za podjetje, to je, fiksna pogodba o izkopu rude ali tako imenovani izkop na akord. Prejšnji nakup rude ali Erzkauf (podjetje je kupilo rudo pri kmetu-rudarju) je brez odtegljajev znašal 16 kr v kranjski veljavi od centa (56 kg), z odtegljaji 12 krajcarjev. — Da se je akord za podjetje obnesel, vidimo iz povečane proizvodnje surovega železa.

⁴² AS, Zoisov arhiv, fasc. 34.

Ker Radovna ni imela svojih rudarjev, se je pač prav na Javorniku zmanjšalo število za deset; Bistrica je zaradi koncentracije rudnih jam na Gorjušah in drugje po hribih zmanjšala število knapov že jeseni 1788, tako da je višje število 90 dokaz novo nastale situacije. Pač pa sta Bistrica in Stara fužina odpustili nekaj pisarjev, medtem ko pričujočih podatkov za Mislinjo trenutno še ne moremo primerjati z vzporednimi navedbami, veljajočimi samo zanjo.

Seveda se samo z Zoisovimi fužinami ne moremo zadovoljiti, ker bi radi dobili zaokroženo podobo za ves montanistikum v slovenskem prostoru. Strnjene podatke imamo le za Kranjsko v letu 1811,⁴³ za druge fužine le občasne podatke in še to ne za vse obrate. Za Kranjsko so, kot je videti, številke močno zaokrožene navzgor in zato izpostavljene kritiki. Predvsem ne gre samo za rudnike železa, ampak za rudnike in fužine sploh. Kropa je presenetljivo zaokrožena na 1000 delavcev, Kamna gorica na 600 in tržiške kovačije na 100 delavcev. Res je verjetno, da Ruardove fužine v Beli peči niso bile nič večje od preostalih dveh fužin v istem kraju. Danes še ne vemo, kaj je popisovalec prištel Ruardu v Beli peči, da je dosegel tako visoko številko. Ko bomo imeli na voljo točnejše podatke, bomo mogli razpredelnico, ki jo tu objavljamo, bistveno korigirati. To še toliko bolj, ker se nanaša na leto 1811, na leto kriznega obdobja zaradi omenjenih zunanjih okoliščin:⁴⁴

Zap. št.	Podjetje	Število delavcev
1.	Zoisovi rudniki železa na Javorniku	210
2.	Rudniki železa v Bohinjski Bistrici	338
3.	Ruardovi rudniki železa na Savi	291
4.	Ruardovi rudniki železa v Pasjeku	93
5.	Auerspergovi rudniki železa na Dvoru	204
6.	Urbančičevi rudniki železa v Kamniku	145
7.	Rudniki železa v Železnikih skupno	870
8.	Rudniki železa v Kropi skupno	1000
9.	Rudniki železa v Kamni gorici skupno	600
10.	Lazzarinijevi rudniki železa v Zagradcu	94
11.	Ruardove fužine v Beli peči	89
12.	Cavalarjeve fužine v Beli peči	17
13.	Gruberjeve fužine v Beli peči	30
14.	Ignaca Jabornigga fužine v Trziču	43
15.	Andreja Jabornigga fužine v Trziču	43
16.	Fužine tržiškega gospostva	55
17.	Kovačije v Trziču skupno	100
18.	Kordičeve fužine v Retnem trenutno ne obratujejo	
19.	Fuchsove fužine v Zgornji Kokri	20
20.	Rudnik svinca Elizabete Luckmann v Rižah	47
21.	Ruardov rudnik svinca na Savi	10
22.	Rudnik svinca Jožefa Žerovca v Knapovžah	6
23., 24., 25., 26. in 27.	Premogovniki skupno	62
28.	Erarna steklarna v Zagorju ob Savi	60
29.	Rudnik živega srebra v Idriji leta 1809	725
	Skupaj	5152

Pločevinarna Lipica ob Dravi na Koroškem je 1800 imela 33 delavcev, za vrsto drugih fužin v vzhodni polovici slovenskega prostora (razen za

⁴³ Pisec sicer trdi, da se tabela nanaša na leto 1811, toda v to rahlo dvomimo, ker so številke v nekaterih primerih presenetljivo visoke. Morda je tabelo res sestavljal v tem letu, se pa podatki nanašajo (vsaj v nekaterih primerih) na eno izmed prejšnjih let, oziroma so sploh mešanica raznih let.

⁴⁴ AS, Ruardove fužine in rudokop Sava, fasc. 8.

Mislinjo) še nimamo podatkov, ki bi temeljili na zanesljivih virih. V splošnem so rudniki imeli precej veliko število rudarjev, medtem ko so fužine štejele od 20 do 60 delavcev. Rudarji v premogovnikih se v tem času, ko premog še ni imel prave veljave, seveda nikakor ne morejo kosati s poklicnimi tovariši pri železovi rudi; mogli so se primerjati kvečjemu s tistimi pri svinčevi rudi.

Do tu smo govorili v glavnem le o večjih in največjih železarskih podjetjih. Nekoliko moramo pogledati še k vigenjskim žebjarjem, kako so le-ti občutili konjunkturo in zložno usmerjanje v modernejši način medsebojnih delovnih odnosov (podjetnik: delavec) in v nov sistem dela ali v prve oblike kapitalizma. V času konjunktura leta 1807 so na Kranjskem izdelali nov osnutek žebljarskega reda za vigenjske žebjarje, s katerim so dokaž zaostrili določbe starega reda iz leta 1802. Novi je med drugim določal tole: Za dogovarjanje glede sprejema žebjarjev na akordno delo za naslednje koledarsko leto so določili izključno samo Mihelov teden in noben drug termin. Pomembno je, da poudarimo, kako so naglašali določbo, da kalo ne sme biti večji od tistega, ki ga je določil fužinski red za Koroško (bojda 30-odstotni kalo) in da bo vsaj žebjar plačal goldinar kazni, če bo svojevoljno praznoval. Kot prej pri Zoisu beremo sedaj tudi pri žebjarjih, da otroci nikakor ne smejo delati za poravnavo dolgov, ki so jih »pridobili« še njihovi starši. Pač pa je za žebjarje gotovo bila zelo boleča določba, ki je prepovedala skrito kupčijo (Schleichhandel) s tako imenovanimi avanzo žebli. Avanzo žebli so sicer pripadali žebjarju, ker jih je izdelal iz kala, iz izmeta, ki je nastajal v podjetju. Ker so pa žeblje vendarle kovali iz gospodarjevega železa in v gospodarjevi delavnici, je bil od sedaj dalje žebjar dolžan prodati gospodarju žeblje po kurentni ceni. Žebjar jih torej odslej ni smel več prodajati »pod roko«. Starodavni praksi se je bližal konec. — Pri vsem tem nam ne gre za polzvedovanje, koliko so se žebjarji ustrašili ali ne ustrašili strožjih določb, temveč za to, da opozorimo, kako so od delavcev zahtevali vse večjo delovno disciplino in red ter s tem izganjali iz podjetij domačnost in familijarnost, ne samo iz velikih podjetij, temveč tudi iz manjših in najmanjših.^{44a}

Brali smo že, kako so naši fužinarji dodatne količine surovega železa kupovali v koroških plavžih. Vzpostavitev Ilirskih provinc je podjetnike spet prisilila k nadaljnjim redukcijam delovne sile. Avstrijska vlada je prepovedala izvoz surovega železa iz svojega dela dežel v te province in od decembra 1809 dalje res ni prišla nobena večja pošiljka v francoski del njenega nekdanjega ozemlja. Posledica je bila, da so podjetniki bili prisiljeni obdržati na delu le toliko delavcev, kolikor je bilo potrebnih za to, da so podelali domače surovo železo. Ostale so odpustili. Kdaj in koga so redukcije najbolj prizadele, bo pokazala tale razpredelnica:⁴⁵

Redukcija je najbolj prizadela rudarje, drvarje, ogljarje in žebjarje. V splošnem sta Radovna in Javornik reducirala 43 % zaposlenih, Bistrica in Stara fužina celo 47 % delavcev. V glavnem je podjetnik izločil predvsem manj kvalificirane delavce, medtem ko je ostalo število visokokvalificiranih delavcev in pisarjev nespremenjeno ali bilo znatno manj znižano.

Odprava Ilirskih provinc še nikakor ni pomenila odprave vseh težav, ki so se nakopičile pred tem dogodkom. Kdor je takrat mislil, da bo ukinitve celinske zapore povzročila novo industrijsko konjunkturo, se je hudo zmotil. Ukinitve je namreč prvenstveno koristila dosedanjemu »zaporniku«

^{44a} AS, Gub. arh. 1795—1809, fasc. 111, 1803—1809.

⁴⁵ AS, Zoisov arhiv, fasc. 29.

Kategorija delavcev	Zoisova jeklarna Radovna—Javornik			Zoisova železarna in žebljarna Boh. Bistrica—Stara fužina		
	1810	1811	1812	1810	1811	1812
Rudarji	32	24	18	94	70	45
Drvarji in ogljarji	94	56	48	150	130	82
Drobilci rude	12	10	6	8	6	4
Plavžarji	8	8	8	9	9	9
Kovači pri presnanju	15	15	12	9	9	4
Kovači pri kladivih	4	4	3	8	6	6
Žebjarji				160	100	80
Fužinski tesarji	8	6	3	6	4	3
Čuvaji skladišč	3	2	2	3	2	1
Domači vozniki	4	3	2	5	4	3
Faktorji in pisarji	5	5	5	2	2	2
Skupaj	185	133	107	454	342	239

— Angliji. Z obsežnim izvozom svojega blaga je tako rekoč zatrpala vsa pomembnejša evropska pristanišča in Evropo ponovno blokirala, sedaj se veda z drugačnimi sredstvi, z nizkimi cenami svojih preštevilnih izdelkov. To je občutil tudi znaten del Notranje Avstrije. Koroška je na primer še 1808 proizvedla v svojih 19 plavžih že 13.059 ton surovega železa. Leta 1814 je brezdelno počivalo 11 glavnih plavžev (60 %), proizvodnja pa je padla na tretjino nekdanje proizvodnje. Da so to močno občutili tudi rudarji, plavžarji in fužinarji, ni treba posebej poudarjati. Za ta del Notranje Avstrije še nimamo zadostnih podatkov o redukcijah delavcev, za slovenski prostor pa smo glede tega precej na boljšem. Primerjava med leti 1809 in 1817 je kar precej zgovorna:⁴⁶

Fužine	Število deležnikov		Zmanjšanje za okoli
	1809	1817	
Železniki	41	8	80 %
Kropa	58	12	80 %
Kamna gorica	14	5	64 %
Skupaj	113	25	78 %

Potrebna je bila dolga vrsta let, da se je število deležnikov pomnožilo, da se je proizvodnja popravila in da je število delavcev spet poraslo. Redukcije delavcev so bile namreč znatne. Sodobniki navajajo, da je Zois odpustil iz vseh svojih podjetij 350 delavcev, Ruard iz svojih številnih obratov celo prek 600 delavcev, Dvor 124 delavcev (od 216 v letu 1809 na 92 v letu 1817). Pri žebjarjih omenjenih petih fužin je bila redukcija takš-nale:

Fužine	Število žebjarjev		Zmanjšanje za okoli
	1809	1817	
Železniki	420	292	30 %
Kropa	620	360	42 %
Kamna gorica	350	208	40 %
Skupaj	1390	860	38 %

Kot da bi se dogovorili, so vsi montanistični podjetniki na Kranjskem in Koroškem navedli kot vzroke za takšno derutno stanje naslednje štiri točke: povišana izvozna carina, večji davki, porast življenjskih stroškov,

⁴⁶ AS, Gubernijski arhiv, Reg VIII, fasc. 58, 1817—1834.

pritisk tuje konkurence. Prva dva elementa sta šla v korist državne blagajne in vrhovna administracija ni imela namena, tu kaj popustiti, tretjega elementa ni mogel seveda nihče uspešno razrešiti z dekretom, in glede tuje konkurence so podjetniki trdili, da sta angleško in švedsko železo (in svinec) celo v sredozemskem bazenu cenejša povprečno za 20 odstotkov ter da more in mora država tu pač nekaj ukreniti. Še 1824 so vsi fužinarski podjetniki iz obeh dežel kolektivno prosili za odstranitev ovir. Končno je državna oblast le zmanjšala carinske postavke in druga plačila.

6. Nov vzpon klasičnega fužinarstva in prve odločilne strukturne spremembe

Seznanili smo se z železarstvom v kriznem obdobju in naglasili nekaj elementov, ki dokazujejo krizo. Vendar ni bilo povsod tako. Fužina v Misljini je prejemale koncesije prav v letih 1812, 1827 in 1837; Muti so točno 1816 dali koncesijo za ogenj, ki je pomagal izdelovati valjano železo. Auerpergov Tržič se je razveselil koncesije za plavž že 1817, čeprav je ta visoka peč ugasnila 1831.⁴⁷ Ko je plavž zagorel, so Grmovko ali Tržič III (Polakovo kosárno) spremenili v jeklarno,⁴⁸ medtem ko je Tržič I dokončno prejel 1823 koncesijo za montiranje peči, ki je izdelovala cementno jeklo.⁴⁹ Jabor-nigovemu Tržiču II so podpisali nadaljnje koncesije 1821 in 1830.⁵⁰ Fužinarju na Javorniku so vročili dovoljenje za fino tezanje jekla 1827. Še neki drug moment opozarja po eni strani na konjunkturo, po drugi strani na spreminjanje odnosa do delavcev. Zois je 1831 sporočil svojim kovačem na Javorniku, da bo v letu 1832 ostal zaposlen in plačan pač po opravljenem delu le tisti, ki bo izdeloval brezhibno blago in ne bo presegel 25-odstotnega kala. Kdor bo imel med letom večji kalo, torej večji upadek, več izmečka pri kovanju, bo odpuščen in omenjeno plačilo se bo obračunalo kot da je imel krajši delovni čas (= več ko bo izmečka, krajši bo obračunski delovni čas). Oboje, konjunktura in spreminjanje odnosa, je logična odvisnost: zaradi konjunktura je podjetnik terjal od svojih delavcev maksimum napora in pozornosti (konec klasične lagodnosti), manjša količina izmečka je pocenila proizvodnjo, ker ni bilo treba tako pogosto pretapljati ostankov izpod kladiva. Upadek je vsekakor še vedno velik; bistveno se je zmanjšal z dodatnimi strojnimi napravami, z vpeljavo valjanja in podobno, do česar je prišlo na Gorenjskem v splošnem precej pozneje.

Zoisova kalkulacija je vredna vse pozornosti. Toda na severovzhodnem obrobju slovenskega prostora se je dogajalo nekaj revolucionarnega, nekaj, kar je pomenilo bistveno odločilen korak v *modernizacijo železarske industrije* pri nas in v znatnem delu Avstrije sploh. Rosthorni iz Dunaja so namreč dogradili 1835 železarno na Prevaljah in vanjo vgradili šest modernih pudlovk, valjarno, vrsto kvalitetnih ognjev in specialnih kladiv. Eksperimentirali so z laškimi lignitom in ga hoteli na vsak način vključiti v proizvodni postopek. Uspeli so in rezultat tega dela je bil doma in v določenem delu Avstrije vse kaj drugega prej kot neopazen: od 1838 dalje so proizvajali železniške tračnice, od 1842 osi, od 1844 obroče za kolésa. Misljina ni hotela zaostajati: 1840 so ji koncesionirali valjarno, kupolko in peč za fine metale (= za kvalitetno jeklo). Od kdaj naprej sta izdelovali osi za

⁴⁷ AS, Rudarska knjiga M 1, str. 57, dalje M 27, str. 43.

⁴⁸ AS, Rudar. knj. M 1, str. 85, dalje M 13, str. 20 in 31.

⁴⁹ Zariti je bilo treba palice mehkega železa v ogljenem prahu in neprodušno zaprtih kamenitih zabojih, varnih pred ognjem. Pri tem se je palično železo vezalo s toliko ogljika, kolikor je bilo potrebno za preobrazbo na jeklo.

⁵⁰ AS, Rud. knj. M 1, str. 69, dalje M 9, str. 5, potem M 13, str. 19, končno M 27, str. 43.

383
384
385
386

vagone tudi železarni v Mislinji in Borovljah, še ne vemo točno, vsekakor sta bili 1870 že uvrščeni v skupino proizvajalcev takšnih osi.

Veliko zaslug za napredek domačih železarn je pripadlo domačim strokovnjakom. Celjan Jožef Senica (1816—1886), ki je študiral tehnične vede na Dunaju, je pet let (1835—1840) delal v Mislinji, ko pa je končal še rudarsko šolo, je v isti Mislinji postal rudniški in fužinski upravitelj (1842—1845); od 1850 dalje je bil direktor srednjekoroške železarne Frantschach in pod njegovim vodstvom so tu izdelovali tračnice za semmerinško prog. Od 1854 do 1859 je bil rudniški in fužinski direktor na Javorniku. Borovljčan Valentin Poschinger (1828—1900), sin tamkajšnjega puškarja, je končal rudarsko akademijo v Leobnu in se 1858 zaposlil v Kokri, potem na Javorniku. Ljubljčan Anton Jugovic (1836—1902) je absolviral tehniko v Gradcu in rudarsko akademijo v Leobnu, potem se je zaposlil v Mislinji in postal tudi njen upravitelj. Gradil je bessemerko na Prevaljah, vpeljal Siemensove peči na Štajersko in uvedel izdelavo opeke iz žlindre. Matija Jarič (1835—1901) iz koroškega Hrastovca je študiral montanistiko v študentski in pozneje postal rudarski direktor podjetja Österreichisch-Alpine Montangesellschaft, nato rudarski svetnik. In tako dalje. Teh nekaj primerov zadostuje za ugotovitev, da domačini niso stali ob strani, ko je šlo za modernizacijo domačih železarn in da so bili močna postavka v celotnem industrializacijskem procesu slovenskega prostora. V glavnem so vstopali v službo tik pred 1840, še bolj po tem letu.⁵¹

Dvor je postal urejena in ambiciozna železarna šele pod vodstvom Ignaca Pantza. Proslavil se je tudi s tem, da je kot drugi v Avstriji (prva je bila spomlad ali poleti 1834 neka češka visoka peč) vpihal vročo sapo v plavž. Pri prvi kampanji 1834—1835 je dobil temperaturo zraka 110° R (137,5° C), v drugi kampanji 1835—1836 je z izboljšanim aparatom že dosegel 325° C, v tretji kampanji 1836—1837 celo 362,5° C. Pri teh poskusih je sodeloval nameščenelec direkcije Friderik Bruno Andrieu, od 1841 fužinski kontrolor v Vordernbergu, od 1850 dalje graditelj moderne železarne v Štorkrah (od 1850 do konca 1858 velika konjunktura za železarstvo!) in lastnik koncesije za enajst pudlovk, tri varilne peči in dve žarilni peči, dve valjni liniji, prvo za grobo, drugo za fino valjanje, štiri parne kotle itd. Štore so od začetka šestdesetih let izdelovale odlične oklepne plošče za avstrijsko vojno mornarico in ladijski inženir Lučavnik, ki jih je 1865 preskušal, se je o njih izrekel kar pohvalno.⁵²

Okrog leta 1840 nastopajoča konjunktorna doba je povzročila, da so se modernizirale vse pomembnejše železarne. Zgornji in Spodnji železniki so 1835 prejeli koncesijo za drugi talilni ogenj, podobno se je štiri leta pozneje razširil tudi Andrioli. Prav tako 1839 je smel Ruard premestiti svoj pasješki plavž v Zagorje ob Savi (česar sicer ni uresničil) in dovolili so mu, da ob izlivu Medije v Savo zgradi pudlarno in valjarno pločevine raznih debelin. Gradnja se je pričela 1842; niso je — vse tako kaže — dokončali, če pa so jo (dobro ohranjene ruševine so močan argument za to), so okoli 1848 že

⁵¹ Österreichische Zeitschrift für Berg- und Hüttenwesen: za Senico 34. Jgg, 1886, Vereins-Mitteilungen, str. 122; za Pošingerja 48. Jgg, 1900, Vereins-Mitteilungen, str. 64; za Jugovica 50. Jgg, 1902, Vereins-Mitteilungen, str. 16; za Jariča 49. Jgg, 1901, Vereins-Mitteilungen, str. 28. — Prim. tudi Naši znameniti tehniki Ljubljana 1966 (za razna področja znanosti).

⁵² Innerösterreichisches Industrie- und Gewerbeblatt, IV. Jgg, Grätz 1842, str. 39, dalje še III. Jgg, 1841, str. 403; za Lučavnika (tudi Lučovnika) Österreichische Zeitschrift für Berg- und Hüttenwesen, 13. Jgg, 1865, str. 4. — Isti časopis, 14. Jgg, 1866, str. 159, piše, da je bila oklepna fregata Habsburg opremljena z oklepni ploščami, izdelanimi v železarnah Štorkrah in Zeltweg. Štore so izdelovale takšne plošče vsaj od 1862 dalje. — Viktor Lučavnik je bil od 1870 do 1896 profesor na Trgovski in navtični akademiji v Trstu (Srečko Vilhar, Katalog pomorske literature Študijske knjižnice v Kopru; O morju in pomorstvu, Koper 1967, str. 8 in 12. — Dalje še Miroslav Pahor, Slovenski dijaki in študentje na pomorskih šolah (1754—1941); zbornik z naslovom 10 let Višje pomorske šole Piran, Portorož 1970, str. 56).

opustili vsak nadaljnji trud. Prav takrat, ko so začeli s temi deli v Zagorju, je smela montirati valjarno za valjano železo različnih debelin tudi Kokra. Bohinjska Bistrica je zaostajala; koncesijo za valjarno so ji vročili šele 1847. Navadna kovačija v Mostah pri Žirovnici se je 1844 preobrazila v fužino za fino tezanje, dve leti pozneje ji je sledila po isti poti še Bistrica pod Retno, potem ko se je razširila. Dvor je smel 1848 spremeniti dva talilna ognja na jeklo v tri kupolke.

Ob teh modernizacijah so v štiridesetih letih 19. stoletja pričeli tudi v Avstriji nadomeščati stare klasične termine ogenj za presnanje, talilni ogenj, žarilni ogenj in podobno, z novimi besedami. Seveda ni šlo pri tem zgolj za menjavo besed, ampak tudi za spremembo strukture celotnega postopka oziroma proizvajalnega postopka, kar je rezultat vnetega študija kemije, fizike in tehnologije nasploh. Pudlovke, kupolke in podobne racionalnejše peči so spodrinile klasiko in vzporedno s tem so od navedenega desetletja dalje le še redkokdaj govorili o fužinah. Razpravljali so o železarnah, o jeklarnah; o fužinah le v primerih, ko je šlo za manjši in nemodernizirani železarski obrat. Železarna v Bohinjski Bistrici je smela vgraditi peč za cementno jeklo 1853, istočasno Ruardova Sava kupolko. Ponikve (južno od Turjaka) so dočakale stavbno dovoljenje za železarno in plavž 1855, koncesijo za pogon plavža dve leti pozneje.^{52a} Ponikve so stekle v času, ko je avstrijsko železarstvo zašlo v krizo zaradi tega, ker je država znižala carino na angleške izdelke (tračnice in podobno) za petdeset odstotkov in več. Komaj je steklo delo v Ponikvah, že so morali vse delo ustaviti (1859), ker ni bilo kvalitetne železove rude; s slabšo rudo proizvodnja ni bila rentabilna. Kmalu po tistem, ko je kvalitetna jeklarna grofa Thurna na Ravnah vgradila še pudlarno in valjarno (1853—1854), je dal Bessemer patentirati svoj talilni postopek (1856) in z njim odprl novo stran v zgodovini železarstva.^{52b} Tik pred tem patentiranjem je (1855) delovalo v slovenskem prostoru 36 rafinirnic (Kranjska 17, slovenska Koroška 11, slovenska štajerska 8) in skupaj 12 plavžev, od tega na Kranjskem devet, na slovenskem štajerskem dva, na slovenskem Koroškem eden. Izmed mnogih možnih primerjav se omejujemo na eno samo, ki se tiče števila zaposlenih delavcev. Prevaljska železarna je imela 604 zaposlene ljudi, od tega 560 delavcev, vseh osem rafinirnic slovenske štajerske 758 zaposlenih, od tega 697 delavcev. Če bi upoštevali še Thurnove obrate na Ravnah, v Črni in Mežici, bi koncentracija železarstva v Mežiški dolini daleč prekosila vso slovensko štajersko s svojim razpršenim železarstvom.⁵³

Vsekakor se moramo vrniti k proizvodnji surovega železa na Slovenskem. Do 1830 ni skupna proizvodnja — vsaj nikoli smo preverili do sedaj — nikoli preseгла 2000 ton. V teku naslednjih 15 let se je podvojila, do viška v letu 1862 več kot početverila. Računana v tonah je proizvodnja napredovala takole:

Večjo zmogljivost taljenja plavžev so dosegli na dva načina: prvič, z zvišanjem plavža, drugič, s povečanjem števila talilnih tednov. Leta 1780 je bil savski plavž visok le 7,5 metrov. V času konjunktore sredi 19. stoletja so bili plavži že višji: leta 1853 so zgradili novi visoki peči na Javorniku in

^{52a} AS, Bergbuchs Urkunden 1877—1885 (za Kranjsko), št. 565 de 1880.

^{52b} Napredek po Evropi je zasledoval in ga širil v Avstriji profesor na Joanneumu Peter Tunner; o tem je napisal več del, na primer: Ueber den gegenwärtigen Stand des Puddelfrischprozesses und dessen Verhalten zur Innerösterreichischen Heerdfrischerey, Wien 1838; Ueber Rails-Fabrikation, Wien 1838; Die Walzwerke als Stellvertreter der Hämmer im Eisenhüttenwesen, Grätz 1839; Beiträge zur Abänderungen der innerösterreichischen Herdfrischerei (Grätz 1845). — Obravnava tudi stanje v železarstvu na Kranjskem; vsa dela so ilustrirana.

⁵³ Österr. Zeitschrift für Berg- und Hüttenwesen VIII, 1860, str. 263.

Leto	Kranjska	Slov. Štajerska	Slov. Koroška	Skupaj
1832	1530	307	291	2128
1836	1959	334	310	2603
1837	2801	370	302	3473
1844	3193	415	397	4005
1850	3207	473	411	4091
1853	3703	914	609	5226
1857	5108	1724	717	7549
1859	5912	1088	876	7876
1860	6072	1200	1019	8291
1861	6369	993	816	8178
1862	6744	1164	1017	8925

na Savi, tako da je bil javorniški plavž visok 11,4 m, savski 12 metrov. Nekaj let nato so pregledali še druge plavže in ugotovili, da je tisti v Bohinjski Bistrici visok 8,8 m, v Kropi spodnji 5,7 m, zgornji 5,2 m. Višji je bil plavž v Fužini pod Bohorjem (9,5 m), mislinjski ga je za spoznanje presegal (9,8 m). Oba nova plavža, ki so ju postavili v Gradacu in Ponikvah, sta bila takrat najvišja tovrstna objekta na Slovenskem: gradaški je meril v višino 13,3 m, ponikevski celo 14,2 metra. Dva inženirja v Štorah sta po postopku, ki so jima ga privilegirali 1860, prozivajala surovo železo iz rude in žindre; v ta namen sta v železarni zgradila talilno peč, visoko 5 metrov, ki je bila precej podobna kupolni peči, ni pa bila kupolna peč. Ta majhni plavž posebne oblike je služil eksperimentiranju, zato ga nismo upoštevali v nobeni razpredelnici.

Tako je ostalo naslednjih 15—20 let; po 1870 so jih pričeli spet zviševati: bajdiškega so dvignili za 2,2 metra (1871), savskega že 1875 za več kot 5 metrov, da je dosegel višino 17,2 metra itd.

Talilni tedni so bili pri naših plavžih zelo skromni po številu. Češki plavži so 1862 talili že 50 tednov, zgornještajerski plavži 41 tednov, oba slovenskoštajerska in koroški povprečno 33 tednov, kranjski celo samo 21 tednov. To pomeni, da so kranjski obratovali le po približno pet mesecev na leto. Ker sta bili letno dve talilni kampanji, je na jesensko odpadlo dva meseca taljenja, na spomladansko tri mesece. Približno tako je na Slovenskem ostalo vse do 1870, torej do pričetka obratovanja oziroma taljenja v prevaljskem plavžu; ta je obratoval že kar 43 tednov letno ali celih deset mesecev.⁵⁴

Spričo dejstva, da je bilo slovensko ozemlje področje gozdnega železa in da so domačini še vedno talili s plavži manjšega volumna, ni nič nenavadnega, da je proizvodnja znašala le tri do štiri odstotke vse avstrijske proizvodnje surovega železa. V proizvodnji je vodil gorenjski kot, toda svoji povprečji sta dvignili tudi vzhodna Slovenija (Mislinja, Fužina pod Bohorjem) in severni slovenski prostor (Bajdiše, Borovlje, Bistrica v Rožu). Gorenjska je v navedenih letih producirala od 68 do 83 % vsega slovenskega surovega železa, nataljenega na klasičen način, to je, s pomočjo oglja in vodnih pogonov. Prav leta 1862, ko so gorenjski plavži in peči na volka dosegli svoj maksimum glede količine, je bila udeležba 75-odstotna. Po tem letu se je Gorenjska izčrpala in krivulja se je obrnila navzdol. Prav ob koncu tistih let, s katerimi zaključujemo našo razpravo, se je sunkovito dvignila proizvodnja slovenske Koroške — beri: prevaljskega plavža na koks. Padanje gorenjske proizvodnje, dviganje koroške in nihanje štajerske produkcije surovega železa nam dokumentira naslednja razpredelnica (v tonah):

⁵⁴ Der Bergwerks-Betrieb ... der Österr.-Ungar. Monarchie ... für das Jahr 1871, Wien 1873, str. 136.

Leto	Kranjska	Slov. Štajerska	Slov. Koroška	Skupaj
1863	5 716	1 272	1 103	8 091
1864	5 327	820	1 243	7 390
1865	4 183	1 257	1 167	6 562
1866	2 787	1 715	1 209	5 711
1867	3 956	1 372	996	6 324
1868	5 139	1 097	1 384	7 620
1869	5 180	1 196	1 417	7 793
1870	3 583	871	5 255	9 709
1871	3 866	1 130	7 752	12 748

Skupna proizvodnja obeh slovenskoštajerskih plavžev je dosegla svoj višek leta 1866, pri čemer je bil mislinjski plavž precej zmogljivejši od fužinskega. Kranjska industrijska družba je kupila vse Zoisove in Ruardove obrate v času njihove velike recesije in prve znatne zadolženosti obeh bivših lastnikov. Verjetno so hoteli ljubljanski grosisti-upniki, predvsem firma Luckmann, z nakupom zavarovati svoje kredite, svoja posojila, toda dejstvo je, da je terjala modernizacija obeh zastarelih železarn in jeklarn ogromna investicijska sredstva; domači grosisti in banke jih niso zmogle in zato so pritegnili k sanaciji — tuji kapital (najprej dunajskega, pozneje še berlinskega).

Prevaljski plavž je prav gotovo predstavljal znatno cezuro v proizvodnji surovega železa v slovenskem prostoru. Proizvajal ga je iz uvožene hüttenberške železove rude. Novost je tudi v naslednjem dejstvu: leta 1871 je delovalo v Avstriji 132 plavžev in samo devet jih je uporabljalo koks v talilnem postopku (okoli 7 odstotkov). Koks in oglje je mešalo šest plavžev, med njimi mislinjski, s koksom, premogom in ogljem so talili železovo rudo v dveh plavžih, z antracitom in ogljem pa v enem plavžu. Prevaljski plavž, ki je talil izključno samo s koksom, je bil potemtakem pomemben celo v avstrijskem merilu.

7. Delavstvo v zmoderniziranem železarstvu

Ko je 1835 prosila železarna na Dvoru za podelitev deželne fabriške koncesije,⁵⁵ je v vlogi navedla, da dela zanjo prek 800 ljudi in da proizvaja litoželezne izdelke tudi za armado. V prošnji za izstavitev podobnega dokumenta 1847 je bila Serafina Zois veliko bolj pedantna; točno je popisala vsa proizvodna sredstva in dodala, da zanjo dela 230 ogljarjev, 150 rudarjev, 30 žebjarjev, 23 fužinarjev, 15 plavžarjev itd., skupaj 502 človeka. Zunanaj tega števila je vožnje opravljalo okoli 160 kmetov, pozimi je 450 ljudi vozilo oglje na saneh.

Konjunktura se je — s presledkom v letih 1848—1849 — nadaljevala v glavnem vse do poletja ali jeseni 1858, ko so nekateri obrati zelo skrčili proizvodnjo. Prav trenutek prevesenja konjunktura v recesijo smo zajeli v razpredelnico in se omejili samo na število delavcev (brez proizvodnje), ker je le-te vedno prve doletela posledica recesije, to je, redukcija:

Podjetje	Leto	De- lavci	Ru- darji	Fuži- narji	Dni- narji	Va- jenci	Nad- zor.	Moj- stri	Urad- niki	Sku- paj
Rosthorn	1857	1766				20	9		13	1808
	1858	1768				33	12		16	1829
Zois	1857	106			750	17	9	3	9	894
	1858	103			820	17	9	3	9	961
Ruard	1857		134	78	452					664
	1858		156	80	485					721
	1859		174	86	490					750
Putzer	1857	350				18	4		7	379
	1858	100				10	4		7	121

Svoje delavce je specificiral samo Ruard; če bi tako napravil tudi Rosthorn, bi moral v koloni »rudarji« navesti kopače premoga na Lešah, ker kopačev železove rude ni imel. V premogovniku je tačas delalo okoli 300 delavcev (rudarjev, tesarjev, opekarjev, voznikov premoga, odbiralcev itd.). Njegovi samski delavci so stanovali v kasarnah, poročeni so imeli posamezne hišice s skromno ohišnico. Oboje je dajalo podjetje rudarjem v zakup. Za vse prevaljske delavce je funkcionirala bolnišnica, lekarni pa sta bili dve, pri železarni in pri premogovniku. Dobro za nas bi bilo, če bi Rosthorn navedel v koloni »dninarji« število voznikov, gozdnih delavcev in podobnih nekvalificiranih zaposlencev. Kajti s septembrom 1858 se je število delavcev silno skrčilo: odpuščenih je bilo 1252 delavcev in rudarjev, tako da je ostalo na delu le 516 delavcev in 10 vajencev (23 vajencev odpuščenih). Nas bi zelo zanimalo zvedeti, v kakšnih sorazmerjih je redukcija prizadela določene skupine poklicev in dninarjev (nekvalificiranih delavcev). Zaradi tega lahko samo splošno rečemo, da je bil kvalificirani kader veliko manj prizadet kot nekvalificirani, rudarji v premogovniku pa spet veliko bolj kot kvalificirani v železarni.

Putzerjeva železarna v Štorah je bila še mlada železarna, zato je recesijo prej občutila kot prevaljski obrat. Putzer je že v jeseni 1857 zreduciral število delavcev za sto (od 350 na 250) in število vajencev za tri (od 18 na 15). V prvi polovici 1858 je sledila druga redukcija; njen rezultat je zapisan v razpredelnici. Pred prvo redukcijo je podjetnik imel v premogovniku Pečovje 397 dninarjev in rudarjev, na koncu je ostalo le še 108 zaposlencev.

Vedeti moramo, da sta Prevalje in šture bili pudlarni in valjarni, prirejani za izdelovanje železniških tračnic in podobnih modernih izdelkov. Ker je takrat država na veliko uvažala angleške tračnice, ki so bile po izjavah strokovnjakov slabše kakovosti kot domače tračnice, zato pa neprijemno cenejše, sta najprej zabredli v težave prav obe omenjeni pudlarni in valjarni. Zois in Ruard sta proizvajala klasično komercialno železo in izdelke iz njega, zato ju recesija ni prizadela. Nasprotno, oba sta dobro uspevala; to dokazujejo številke zaposlenih delavcev.

Za druge obrate še nimamo zadovoljivih podatkov za delavce prav za omenjena leta. Auerspergov Dvor je bil zelo velika železolitvarna, ki je 1855 imela 88 fužinarjev, 29 vajencev, dva mojstra in tri uradnike (za rudarje, voznike, gozdne delavce še ne vemo); Thurnova obrata, prvi v Črni je imel štiri presne ognje, valjarno, dve težki kladivi, žičarno in parni stroj 40 KM, drugi v Mežici je imel presni ogenj in žičarno (v celoti 19 klešč za vlečenje žice in 8 panjev za izdelavo žičnikov), sta oba imela skupaj 60 fužinarjev, deset mojstrov, štiri vajence in štiri uradnike. — Mislinja je 1857 imela 55 rudarjev, Fužina 24 rudarjev, Muta osem fužinarjev, tri vajence ter po

enega mojstra in uradnika, medtem ko sta Vitanje in Oplotnica skupaj imeli 57 delavcev (brez specifikacije), po sedem mojstrov in vajencev ter tri uradnike. Za vse te železarske obrate še ne vemo, kako so doživljali recesijo, je pa zelo verjetno, da je sploh niso občutili.

Zusammenfassung

EINE ÜBERSICHT DES SLOWENISCHEN EISENHÜTTENWESENS IN DER ZWEITEN HÄLFTE DES 18. UND DER ERSTEN HÄLFTE DES 19. JAHRHUNDERTS

Von den maria-theresianischen Reformen wurde auch das montanistischem bzw. das Eisenhüttenwesen berührt. Die steierische Hammerordnung wurde am 25. 9. 1748 veröffentlicht, die Kärntner Hammerordnung, die auch für Krain galt, am 24. 4. 1759. Auf Grund der beiden Hammerordnungen und nach der Durchsicht von Konzessionsurkunden konnten alle Eisenhammerwerke im slowenischen Nationalraum kategorisiert werden. Aus der Systemisierung ging hervor, daß der Schwerpunkt des Hüttenwesens auf dem Betrieb von Brescianhammern lag. Vor der Inkrafttretung der beiden Hammerordnungen waren im slowenischen Nationalraum wenigstens 31 Eisenhammerwerke in Betrieb gewesen, mit fünfzehn Stuck- und Flossöfen, mit wenigstens 66 verschiedenen Frischherden und mit wenigstens 63 verschiedenen Hammern. In der Zeit der Konjunktur gegen Ende des 18. Jahrhunderts und Anfang des 19. Jahrhunderts (1785—1820) — die Zeit der Illyrischen Provinzen ausgenommen — entstanden im slowenischen Raum noch weitere 12 Eisenhammerwerke und 6 neue Flossöfen. Diese neu entstandenen Eisenwerke besaßen insgesamt wenigstens 23 verschiedene Frischherde und 16 verschiedene Hämmer. Die Verzeichnisse auf Seiten ... und ... zählen diese Produktionsmittel auf.

Für die Gesamtproduktion des Roheisens gibt es lange keine vollkommenen Angaben. Für das Jahr 1779 wird zitiert, daß nur in Krain in Stuck- und Flossöfen insgesamt 1040 Tonnen Roheisen produziert wurden. Erst für die Jahre 1785 und 1786 stehen uns Angaben für den gesamten slowenischen Raum zur Verfügung. Die Produktion ist aus der Tabelle auf Seite ... ersichtlich. Es muß darauf hingewiesen werden, daß die drei leistungsfähigsten Flossöfen (Sava und Javornik bei Jesenice, Mislinja unter dem Pohorje) im Jahre 1786 ganze 60 % des gesamten Roheisens hergestellt haben. Die beiden erwähnten Jahre zeichneten sich durch eine gute Konjunktur aus, da sich die Roheisenproduktion gegen Ende des 18. Jahrhunderts hauptsächlich zwischen 1600 und 2000 Tonnen hielt.

Die Gründung der Illyrischen Provinzen verursachte einen bestimmten Stillstand oder eine Rezession für das Eisenwesen im westlichen Teil des slowenischen Raumes. Nach der Liquidierung der Illyrischen Provinzen und der Aufhebung der Kontinentalblockade setzte eine neue Konjunktur ein. Die Produktion des Roheisens verdoppelte sich, die Zahl der Berg- und Hüttenleute nahm auch beträchtlich zu. In den Jahren der herrschenden Konjunktur, unmittelbar vor der Gründung der Illyrischen Provinzen, waren in Eisenbergwerken, bei Stuck- und Flossöfen, in Eisenhammern, Nagelschmieden, Drahthammern, Sichel- und Sensenschmieden und in anderen Eisenwerken über 4000 Arbeiter beschäftigt, Fuhrleute, Kohlenbrenner und andere Hilfsarbeiter mit einbegriffen. Für den Vormärz werden verschiedene Zahlen angegeben, doch sind alle wesentlich größer als die obenerwähnten.

Mit der Modernisierung altertümlicher Eisenhammerwerke und mit dem Aufbau völlig neuer Eisenhütten wurde im slowenischen Raum teilweise schon nach dem Jahr 1835, hauptsächlich aber nach dem Jahr 1840 begonnen. Die Konjunktur dauerte noch über das Jahr 1860 hinaus an. Dann traten große Störungen im Eisenhüttenwesen ein, was zur Folge hatte, daß das Eisenwesen in diesem Gebiet mit dem Eisenwesen im Kärntner Hüttenberg und im steierischen Eisenerz nicht mehr Schritt halten konnte.

ZGODOVINSKO DRUŠTVO ZA SLOVENIJO

YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I, tel.: (061) 22 121, int. 209

vas vabi, da vstopite v društvo kot redni član

Društveni člani po nižji ceni prejemajo osrednje društveno glasilo »Zgodovinski časopis«, imajo popust pri nabavi knjig iz društvene zaloge, lahko sodelujejo pri strokovnih in družabnih prireditvah društva (zbovovanja, predavanja, strokovne ekskurzije in podobno) ter brezplačno prejmejo društveno značko in izkaznico.

Za leto 1978 znaša društvena članarina 30 dinarjev, članarina z naročnino na »Zgodovinski časopis« pa 180 dinarjev. Za študente je društvena članarina z naročnino polovična — 90 dinarjev. Za leto 1979 sta naročnina in članarina nekoliko višji, pač pa bo večji tudi obseg »ZČ«; poleg studentov bodo imeli popust tudi upokojnenci, dolgoletni člani društva.

Prijavnico za vpis v društvo lahko zahtevate na društvenem naslovu, članarino in naročnino pa vplačate osebno ali na društveni žiro račun številka 50101-678-49040.

Na sedežu Zgodovinskega društva za Slovenijo, v Ljubljani, Aškerčeva 12/I, lahko še vedno dobite večino letnikov predvojnega »Glasnika Muzejskega društva za Slovenijo«, kazali publikacij Muzejskega društva in prvih petindvajsetih letnikov »Zgodovinskega časopisa«, nekatere druge starejše historične publikacije, še zlasti pa večino letnikov društvenega glasila — »Zgodovinskega časopisa« (ZČ):

ZČ I/1947 (ponatis) — 100 din	ZČ XXIV/1970, št. 1-2 — razprodan
ZČ II-III/1948-49 — 100 din	ZČ XXIV/1970, št. 3-4 — 80 din. (kmalu razprodan)
ZČ IV/1950 — 150 din (kmalu razprodan)	ZČ XXV/1971, št. 1-2 — 100 din (kmalu razprodan)
ZČ V/1951 — razprodan	ZČ XXV/1971, št. 3-4 — 100 din (kmalu razprodan)
ZČ VI-VII/1952-53 — razprodan	ZČ XXVI/1972, št. 1-2 — razprodan
ZČ VIII/1954 — 40 din	ZČ XXVI/1972, št. 3-4 — razprodan
ZČ IX/1955 — 100 din	ZČ XXVII/1973, št. 1-2 — 60 din
ZČ X-XI/1956-57 — 100 din	ZČ XXVII/1973, št. 3-4 — 100 din (kmalu razprodan)
ZČ XII-XIII/1958-59 — 150 din (kmalu razprodan)	ZČ XXVIII/1974, št. 1-2 — 80 din
ZČ XIV/1960 — 40 din	ZČ XXVIII/1974, št. 3-4 — 50 din
ZČ XV/1961 — 100 din	ZČ XXIX/1975, št. 1-2 — 60 din
ZČ XVI/1962 — 50 din	ZČ XXIX/1975, št. 3-4 — 60 din
ZČ XVII/1963 (ponatis) — 150 din	ZČ XXX/1976, št. 1-2 — 120 din
ZČ XVIII/1964 — pred ponatisom	ZČ XXX/1976, št. 3-4 — 120 din
ZČ XIX-XX/1965-66 — 50 din	ZČ XXXI/1977, št. 1-2 — 140 din
ZČ XXI/1967 — 40 din	ZČ XXXI/1977, št. 3 — 100 din
ZČ XXII/1968, št. 1-2 — 30 din	ZČ XXXI/1977, št. 4 — 100 din
ZČ XXII/1968, št. 3-4 — 120 din (kmalu razprodan)	ZČ XXXII/1978, št. 1-2 — 150 din
ZČ XXIII/1969, št. 1-2 — 60 din	
ZČ XXIII/1969, št. 3-4 — 80 din (kmalu razprodan)	

Za nakup kompleta ZČ odobravamo poseben popust. Za naročila, večja od 200 dinarjev, je možno obročno odplačevanje. Člani Zgodovinskega društva s poravnanimi tekočimi društvenimi obveznostmi imajo 25-odstotni popust, študentje 50-odstotni popust. Za naročila iz tujine velja 20-odstotni pribitek na cene knjižne zaloge.

Publikacije lahko naročite in prejmete osebno na društvenem sedežu, prav tako pa tudi po pošti.

Ponatis zvezkov ZČ, ki so že razprodani, lahko naročite v prednaročilu.

Milica Kacin-Wohinz

**NACIONALNO VPRAŠANJE SLOVENCEV IN HRVATOV V ITALIJI
V POLITIKI ITALIJSKE KOMUNISTIČNE PARTIJE
(1921—1940)**

Razvoj odnosov Komunistične partije Italije do nacionalnega vprašanja jugoslovanskih manjšin v Italiji še ni temeljiteje raziskan, kakor tudi ni raziskan splošen razvoj komunističnega gibanja v Julijski krajini v razdobju med dvema vojnama. Zato bom v tem prispevku poskušala nakazati le nekatere momente v razvoju teh odnosov, kakor so razvidni iz doslej dostopnih virov. Ti viri pa so predvsem dokumenti italijanske komunistične partije do 1936, deloma gradivo italijanskih policijskih organov in spominski podatki. Konkretna problematika slovensko-hrvatske manjšine v Italiji je zadevala predvsem italijansko komunistično partijo, ki je vključevala tudi slovenske in hrvatske komuniste, medtem ko je za Komunistično partijo Jugoslavije postalo vprašanje aktualno v tridesetih letih, tedaj, ko se je začelo celoviteje reševati vprašanje Slovencev, razdeljenih in zatiranih v treh državah.

Zaradi preglednosti lahko razdelimo problematiko na štiri faze. Prva obsega razdobje od ustanovitve Komunistične partije Italije leta 1921 do tretjega kongresa januarja 1926; to je čas, ko italijanska partija še ne čuti potrebe po reševanju nacionalnega vprašanja, pač pa jo začenjajo zaznavati posamezni slovenski komunisti v Italiji in v Jugoslaviji. Druga faza obsega razdobje od srede leta 1925 do 1930; tedaj italijanska partija načrtuje posebno nacionalno politiko in je v stiku z jugoslovansko partijo. Za tretjo fazo, ki sega do leta 1935 je značilno poenotenje delovanja obeh komunističnih partij, ki privede do izjave treh komunističnih partij o slovenskem nacionalnem vprašanju. V četrti fazi pa se nacionalno vprašanje v Julijski krajini rešuje v okviru ljudskofrontne politike. Navedeni mejniki, ki seveda niso togi, v posameznih razdobjih so še druge zareze, sovpadajo z mejniki preusmeritve kompleksne politike italijanske komunistične partije. Stališča do narodnega vprašanja oziroma narodnih manjšin v Italiji so bila seveda odvisna od splošne partijske politike, zato jih je tudi težko obravnavati ločeno.

V prvi fazi, to je od leta 1921 do 1926 se komunistična stranka z vprašanjem narodnih manjšin ni posebej ukvarjala. Priznavala je splošno načelo o pravici narodov do samoodločbe, vendar ni videla potrebe po aplikaciji tega načela na razmere v Italiji. Stranka se je v prvih letih obstoja pod vodstvom Amadea Bordige usposabljala za končni cilj, za proletarsko revolucijo in prevzem oblasti v Italiji, zato jo niso zanimale druge možnosti razrednega boja, prehodne oblike delovanja in povezave z drugimi naprednimi gibanji, čeprav jih je narekovala objektivna situacija. Ni torej slučaj, da je bilo za stranko tudi nacionalno vprašanje manjšin v Italiji nepomembno. Gibanje manjšine za ohranitev nacionalnih pravic se ji je zdelo nacionalistično in brez smisla, češ da v buržoazni družbeni ureditvi tako ni mogoče doseči enakopravnosti. Rešitev nacionalnega vprašanja je videla v zmagi proletarske revolucije. V časopisu *Il Comunista* iz leta 1921

je rečeno: »Dokler bodo obstajali nacionalizmi ne bo mogoče izkoreniniti militarističnih blodenj, ki dušijo drugojezična ljudstva podjarmljena tujemu narodu. Narodnostno vprašanje je nerešljivo, dokler ne bodo odstranjeni umetni motivi, ki ga ustvarjajo, dokler ne bodo odpravljene politične meje med nacijami, ki ovirajo etnične skupine pri prehajanju iz dežele v deželo.«¹ Sicer pa je treba upoštevati, ne glede na Bordigov politični koncept, da je bila komunistična stranka že hitro po nastanku potisnjena v defenzivo pred fašističnim nasiljem in večji del svojih energij je porabljala za obnavljanje svojih vrst.

V Julijski krajini so bile tendence in vera v takojšnjo revolucijo še posebej močno zakoreninjene, tako med komunisti, kot med širšimi delovnimi množicami. Revolucionarne tendence so bile posledica težkih gospodarskih razmer v Trstu in deželi, odtrgani od svojega naravnega zaledja. Obdržale so se tudi po letu 1920, ko so revolucionarne možnosti v Italiji in v svetu že upadale. Bile so značilne zlasti za Slovence in Hrvate, ki so bili po socialni strukturi večinoma majhni kmetje, pol kmetje in delavci, brez lastne velike buržoazije. Meščanski sloj, ki se je pred vojno že močno afirmiral v Trstu in Gorici, je bil po italijanski okupaciji Julijske krajine razteptan in pognan v emigracijo. V fašistični Italiji so bili Slovenci in Hrvatje dvakrat prizadeti: poglobljala se je njihova gospodarsko-socialna podrejenost in grozila jim je raznaroditev. Zato so od spremembe družbenega reda pričakovali rešitev vseh vprašanj, gospodarskih in nacionalnih. Toda dotlej, ko naj bi zmagala proletarska revolucija, je bilo tudi treba zadostiti najosnovnejšim nacionalnim zahtevam, kot so bile slovenske šole in pravica do uporabe materinega jezika. Za ohranitev teh pravic in za revizijo raznarodovalne politike sta si prizadevali le meščanski politični društvi Edinost v Trstu in Gorici, prek poslancev v rimskem parlamentu (Vilfan, Šček, Besednjak, Stanger, Podgornik in Lavrenčič). Društvi sta bili sicer nazorsko ločeni v tržaško narodnoliberalno in goriško krščanskosocialno strujo, vendar sta bili v prizadevanjih za ohranitev nacionalnih pravic enotni in obe enako narodnjaški. Delovali sta na osnovi dosledne lojalnosti do države in oblasti — tudi fašističnih — z metodo protestov in prošanj. Ker se nobena druga stranka v Italiji ni zavzemala za nacionalne pravice manjšine, so množice, vzlic simpatijam za komunizem in revolucijo, dejansko sledile nacionalnim voditeljem. Vendar je razočaranje nad neučinkovitostjo njihove politike, tako na področju nacionalnih pravic, kakor v reševanju gospodarskosocialnih težav, po letu 1924 povečalo simpatije množic za komunistično gibanje, kar se je pokazalo v rezultatih parlamentarnih volitev. Tedaj je okrog desettisoč slovenskih in hrvatskih kmetov glasovalo za komunistično listo, ki je dobila na slovenskem podeželju celo več glasov kot leta 1921 in dva mandata. Prvič je bil izvoljen na komunistični listi tudi Slovenec — Jože Srebrnič. Komunistični vpliv na slovensko-hrvatske kmečke množice pa se ni povečal zaradi komunistične dejavnosti na nacionalnem področju, saj partija ni imela nikakršnega programa za to delo. Povečal se je zgolj zaradi njene splošne razredne in protifašistične dejavnosti. Beda kmečkega in delavskega sloja, ki se je nenehoma večala, in razočaranje nad politiko nacionalnih strank ter nad Jugoslavijo, ki je podpisala prijateljsko pogodbo z Italijo, ne da bi dosegla koncesije za manjšino v Julijski krajini, sta radikalizirali množice in porajali v nedrjih nacionalnega gibanja revolucionarno mladinsko strujo, ki se je razvila v ilegalno nacionalno revolucionarno organizacijo — TIGR.

¹ Il Comunista, 10/4/1921, I soliti croati.

Volilni uspeh komunistov na podeželju je vzbudil vprašanje, kako obdržati in poglobiti vpliv na kmečke množice. »Glavni predpogoji so tu, da postanemo polagoma stranka, ki bo predstavljala zahteve in interese ogromne večine našega prebivalstva«, je tedaj zapisal mlad tržaški komunist Vladimir Martelanc. To pa stranka lahko doseže le, če bo povezala boj za socialne pravice z bojem »proti nasilni asimilaciji« slovenske manjšine.² Podobno je voditelj slovenskih komunistov v Italiji Ivan Regent zagotavljal osrednjemu vodstvu stranke, da so narodne pravice stvar eksistence narodnostne skupine in hkrati proletarske pravice, zato komunistična stranka ne more mimo tega dejstva. Ker narodne zahteve nimajo ničesar opraviti z nacionalizmom, saj zadevajo vse sloje prebivalstva, jih mora stranka sprejeti za svoje, le tako bo slovenski narod našel svojo naravno stranko in zaščitnika.³

Sicer pa vprašanje Slovencev in Hrvatov v Italiji ni bilo rešljivo zgolj z bojem za vsakdanje nacionalne in socialne pravice, ne glede na to, koliko bi ta prizadevanja uspevala v fašističnem režimu, temveč je bilo treba poudariti kompleksno končno rešitev nacionalnega vprašanja zlasti za Slovence, ki tudi v Jugoslaviji niso imeli nacionalne enakopravnosti. Te potrebe se je zavedla skupina mladih tržaških slovenskih komunistov z Martelancem in Pertotom, ko je že leta 1923 ugotavljala, da hoditi mimo nacionalnega vprašanja kot doslej, »bi pomenilo, da smo se postavili izven slovenskega političnega življenja in damo našim nacionalistom možnost opravičbe njihovega naziva, vrhovnih predstavnikov slovenskih nacionalnih interesov v Italiji.«⁴ Rešitev vprašanja se je ponujala z Leninovimi načeli o pravicah narodov do samoodločbe in ocepitve in s stališči Komunistične internacionale iz leta 1923 o povezavi razrednega boja z bojem za osvoboditev zatiranih narodov in manjšin. Na tej osnovi se je razvijala misel o povezavi boja za socialno emancipacijo z bojem za popolno osvoboditev Slovencev in Hrvatov v Julijski krajini. Glasnik teh idej je bila leta 1925 revija Delavsko-kmetska matica, ki so jo izdajali slovenski komunisti v Ljubljani. V njej je med drugim zapisano, da je nacionalno vprašanje v Julijski krajini rešljivo že v kapitalistični družbi in ne šele v neki oddaljeni bodoči socialistični ureditvi. Rešljivo da je z zahtevo: »popolnoma svobodna samoopredelitev Slovencev, Hrvatov in Italijanov do eventualne ocepitve teh narodov od Italije in priključitve k drugi državi, ali pa ustanovitve nove samostojne republike ali celo do ustanovitve več novih republik. To se pravi: narodi na tem spornem ozemlju morajo dobiti suvereno voljo in svobodo, da razpolagajo sami s seboj.«⁵ V končni fazi je bila predvidena združitev Slovencev v neodvisni delavsko-kmečki republiki, vključeni v federaciji balkanskih delavsko-kmečkih republik.

Ta načela, ki jih je Martelanc razvijal v tisku in v razpravah tržaškega partijskega vodstva, so vzbudila mnoga nasprotovanja. Starejši komunisti so v tej zahtevi videli nacionalizem in so rešitev narodnega vprašanja še kar naprej prepuščali revoluciji v Italiji, nekaterim pa se obravnava vprašanja sploh ni zdela potrebna, češ, da nacionalno vprašanje v Julijski kra-

² Delo, 17/4/1924, Vprašanje Julijske krajine.

³ Archivio centrale dello Stato (ACS), Ministero dell'Interno, Direzione generale della pubblica sicurezza, Divisione degli affari generali e riservati (Min. Int., Dir. Gen. PS, AGR), Atti speciali, b. 9. Poročilo s podpisom Matveje Orlov (Ivan Regent) brez datuma, ki ga je zapolnila policija na sedežu osrednjega vodstva KPI.

⁴ V. Martelanc, Narodno vprašanje v naši politiki v Julijski Benečiji, 1923–1930, rokopis v Arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana (AIZDC).

⁵ Zapiski delavsko-kmetske matice, 1925, št. 1, str. 30. K taktiki v narodnostnem vprašanju na Primorskem.

jini sploh ne obstaja. Tržaški komunistični časopis *Il Lavoratore* se je ogradil od Martelančevih tez in jih obsodil kot »nacionalistično pisanje«. Pač pa je Antonio Gramsci priznal upravičenost aplikacije leninističnih tez na razmere v Julijski krajini, vendar je novo vodilno jedro z Gramscijem, ki je ustvarjalo novo partijsko politiko, vprašanje odlagalo, ker je hotelo najprej obračunati z Bordigovim vodstvom.⁶

Novo vodstvo, ki je prevladalo leta 1926, je izoblikovalo novo politiko italijanske komunistične stranke na osnovi individualizacije gonilnih sil revolucije in zaveznikov. Poleg industrijskega delavstva sta bila za nosilca revolucije priznana tudi revni kmet, zatirane narodne manjšine in kolonialni narodi. V tej novi politiki je torej boj narodnih manjšin našel svoje mesto, tembolj ker je postajal revolucionaren spricho zaostrovanja fašističnega raznarodovalnega in gospodarskega pritiska.

Tretji kongres Komunistične partije Italije, januarja 1926 v Lyonu, je potrdil novo politiko in zavzel stališče tudi do nacionalnega vprašanja, tako kakor so ga formulirali slovenski komunisti v letih 1923—1925. V tezah o nacionalnem in kolonialnem vprašanju, pripravljenih za kongres, je rečeno, da bo italijanska partija v sporazumu z jugoslovansko in avstrijsko izoblikovala akcijski program za delo med manjšinami v Julijski krajini in na južnem Tirolskem. Glede Slovencev so teze nalagale partijama v Italiji in Jugoslaviji, da vodita boj za pravico do samoodločbe, zoper italijanski in srbski imperalizem, ki naj privede do odcepitve Slovencev od Italije in Srbije in do »ustanovitve neodvisne slovenske republike v sklopu Federacije balkanskih narodov«. Za komuniste v Julijski krajini so teze predvidevale boj proti raznarodovanju in proti davčnemu pritisku, organiziranje slovenskih kmečkih množic in njihovo vključitev v kmečko internacionalo, zaveznitvo teh množic z revolucionarnim proletariatom in boj proti vodstvu narodnoliberalne in krščanskosocialne stranke. Glede meja bodoče slovenske države je v tezah rečeno, da to vprašanje ne obstaja, ker je njena ustanovitev odvisna od ustanovitve Federacije balkanskih narodov in delavske države v Italiji; v delavsko-kmečkih državah pa tako ne more biti nacionalnih nasprotij in vprašanja meja.⁷

Nimamo na voljo uradnega dokumenta o nacionalnem vprašanju, ki bi ga bil sprejel tretji kongres KPI januarja 1926. Iz sekundarnih virov pa je razvidno, da je kongres potrdil omenjene splošne principe in vključil zatirane nacionalne manjšine med nosilce revolucije, kar je pomenilo kvaliteten skok v politiki na nacionalnem področju. Odtlej je italijanska partija dosledno zagovarjala osnovno načelo o samoodločbi, dasi je v uresničevanju te politike prihajalo do raznih odklonov.

S tem začne druga faza v razvoju komunističnega koncepta in delovanja na nacionalnem področju, za katero je značilno poglobljeno proučevanje razmer v Julijski krajini, iskanje najprimernejših gesel za osvojitve najširših slovensko-hrvatskih množic in iskanje organizacijskih oblik, ki bi garantirale proletariatu vodstvo nacionalnega gibanja. Teze in načrte za delo na nacionalnem področju so sestavljali vodilni slovenski komunisti (Martelanc, Vodopivec, Regent, Ferjančič, Bernetičeva, Rovani, Vatovec, Srebrnič). O vprašanju pa je intenzivno razpravljalo vodstvo italijanske partije v emigraciji v Parizu (zlasti Silone, Grieco, Longo in Tasca) ter vodstvo tržaške federacije. Razprava, ki je trajala do leta 1929, je zadevala

⁶ V. Martelanc, *Narodno vprašanje*, cit. d.

⁷ ACS, Min. Int., Dir. Gen. PS, AGR, 1925, b. 103. »Tesi per il lavoro nazionale e coloniale«, ki jih je zaplenila policija poleti 1925 na sedežu vodstva KPI.

predvsem povezavo kmečkega vprašanja z nacionalnim, ustvarjanje enotne fronte slovensko-hrvatskega prebivalstva in oblike bodoče slovenske države.

Glede kmetov, ki so sestavljali pretežno večino prebivalstva, je bila predvidena ustanovitev avtonomne zveze slovenskih in hrvatskih kmetov, poleg italijanske Zveze za obrambo revnih kmetov. Slovensko-hrvatska kmečka zveza naj bi zastopala gospodarsko-socialne in nacionalne zahteve vsega kmečkega prebivalstva. Postala naj bi organizacijski instrument za komunistično taktiko na nacionalnem področju, protiutež narodnjaškim organizacijam in jedro enotne fronte. Toda prave kmečke organizacije v tistih težavnih okoliščinah fašističnega totalitarnega režima niso zaživele. Posledice delovanja komunistov med slovenskimi in hrvatskimi kmeti so se pokazale šele v letih 1931—1933, ko je prišlo do znanih kmečkih demonstracij po istrskih krajih, ki jih je organiziral Natal Kolarič. Demonstranti v Istri so zahtevali poleg davčnih olajšav, odpisa dolgov in hipotek, tudi odstranitev fašističnih županov — podestatov in pravico do uporabe materinega jezika v šoli in uradih. Ta komunistična akcija je uspela zaradi velike revščine kmečkega prebivalstva. V letih svetovne gospodarske krize je bilo na tisoče malih kmečkih posestev prodanih na dražbi, in nekdanji lastniki so postajali koloni na lastni zemlji. To razlastitveno politiko je fašistična oblast favorizirala, saj je bila sestavni del raznarodovalne politike.

Enotna fronta, ki jo je predvidevala Komunistična internacionala kot fronto proletariata, je za zatirano nacionalno manjšino v Julijski krajini pomenila fronto vseh plasti prebivalstva, delavske, kmečke in srednje, pod vodstvom delavsko-kmečkih odborov. Najboljši teren za ustvarjanje enotnosti so bila ilegalna narodnjaška kulturno-prosvetna društva. V njih naj bi komunisti izpodrinili vpliv nacionalnih voditeljev. Platforma za enotnost je bil boj proti fašizmu, zaščita gospodarskih in političnih interesov, odpor proti raznarodovanju in oborožena obramba množic pred fašističnim nasiljem. Iz delavsko-kmečkih odborov naj bi se konstituiral slovenski narodni svet. Narodni svet je bil predviden kot ustanovna slovenska narodna skupščina (Assemblea costituzionale di tutti gli Sloveni), ki bi prevzela vlogo oblasti v prehodnem razdobju iz demokratičnega v socialistični sistem. Ta ideja pa je bila leta 1929 opuščena, ker je vsebovala elemente »buržoazne demokracije«. Tedaj je namreč prevladalo stališče Kominterne o neposredni revoluciji in diktaturi proletariata, brez vmesnih stopenj demokratične državne ureditve. Hkrati je, kot kažejo viri, bila opuščena tudi zanimiva misel o ustanovitvi posebne, nacionalno ločene organizacije slovensko-hrvatskih komunistov v Julijski krajini v sestavu KPI. Ta zamisel priča, da se je vodstvo KPI v letih 1927—1928 zavedalo kolikšen revolucionarni potencial predstavlja gibanje za nacionalno osvoboditev, če ga bo vodila organizacija, ki ni »italijanska«. Deset let pozneje je to zamisel realizirala KPJ z ustanovitvijo komunističnih partij Slovenije in Hrvatske na jugoslovanskem ozemlju, medtem ko italijanska partija te možnosti ni več omenjala. Opuščen pa je bil tudi namen o ustanovitvi posebnega biroja iz predstavnikov komunističnih partij Italije in Jugoslavije, ki bi koordiniral delovanje med Slovenci in Hrvati na obeh straneh rapalske meje. Prevladala je bojazen, da bi tak organ postal avtonomen oziroma, da bi deloval brez kontrole obeh partij. Namesto koordinacijskega biroja je bila leta 1930 ustanovljena pri centralnem komiteju KPI komisija za nacionalna vprašanja.⁸

⁸ Dokumentacija o navedenih problemih je v Inštitutu A. Gramsci v Rimu, Archivio del PCI (IG, APCI).

Omenjeni načrti in smernice za delovanje so bili le stvar razprave v partijskih vodilnih organih in šele leta 1929 je politični sekretariat (*ufficio politico*) centralnega komiteja sestavil in objavil načrt platforme za politično akcijo komunistov v Julijski krajini. Poleg omenjenih opustitev — slovenski narodni svet, slovensko-hrvatska komunistična organizacija, koordinacijski biro — je načrt omejeval tudi enotno fronto, ko je izključeval vsakršno povezavo s slovensko-hrvatskimi nacionalnimi strujami in celo z narodnimi revolucionarji, zaradi njihove metode individualnega terorja. Splošno načelo o pravici nacionalne manjšine do samoodločbe in odcepitve od Italije je sicer potrdil, toda konkretizacijo tega načela je vezal na interese revolucije. Kajti, je rečeno v načrtu, »mi ne podpiramo vsakega nacionalnega gibanja, marveč le tistega, ki ima stvarno revolucionarno vsebino. To pomeni, da mi vprašanja osvoboditve zatiranih ljudstev ne presojamo z vidika abstraktne pravice, marveč z vidika realnosti in interesov revolucije.«⁹ Ivan Regent je to formulacijo kritiziral, kakor pravi v svojih spominih, ker nacionalnega vprašanja ne gre reševati le z vidika interesov revolucije. Revolucionarna rešitev vprašanja namreč pomeni »priznati gospodarsko vsebino vprašanja samega in pomagati narodnim manjšinam v ... boju proti zatiranju ... ne le z nekega kramarskega stališča ... marveč zato, ker je to dolžnost revolucije.«¹⁰

Stališča platforme, ki so zoževala teze slovenskih primorskih komunistov sestavljene v letih 1926 in 1927, so bila najbrž posledica nove strankine preusmeritve, ki je tedaj obračunala z desno frakcijo, in njene rigorozne disciplinske podreditve Kominterni, pa tudi posledica izkušenj na terenu. Medtem, ko so se razvijale razprave o delu z nacionalno manjšino, so se namreč dogodki v Julijski krajini razvijali po svoje. Nacionalnorevolucionarna organizacija je s terorističnimi in propagandnimi akcijami pridobivala simpatije prebivalstva, pridruževali so se ji celo nekateri mlajši slovenski komunisti, ki so jih privlačevala konkretna protifašistična dejanja. Po ocenah komunističnega vodstva je tak razvoj dogodkov grozil partiji v Julijski krajini, da ostane na repu dogodkov in da slovenski komunisti podležejo meščanskemu konceptu nacionalnega gibanja. Zato je vodstvo ostro kritiziralo komuniste v Julijski krajini. Ruggero Grieco je leta 1930 v *Stato operaio*¹¹ ugotavljal, da komunisti v Julijski krajini nacionalnega vprašanja ne razumejo, zato vlada zlasti med italijanskimi komunisti v Trstu mnenje, da ta problem ne obstaja in da je nacionalno gibanje manjšine zgolj nacionalizem. Slovenski komunisti pa po ocenah vodstva ne znajo povezati nacionalnega boja z razrednim, rešitev nacionalnega vprašanja gledajo ločeno od socialne preobrazbe družbenega reda, zato sprejemajo nacionalistično koncepcijo nacionalnega boja. Vladimir Martelanc, ki se je od leta 1923 poglobljeno ukvarjal z vprašanjem, vendar je bil leta 1927 poslan na drugo delo, pa je v poznejših spominskih zapiskih, sestavljenih v Sovjetski zvezi kritiziral italijansko komunistično partijo, ki da je navzlic ogromnemu koraku naprej, podcenjevala nacionalno vprašanje in ga še vedno tretirala kot postransko, kar pa spričo napetosti med Italijo in Jugoslavijo ni bilo. To je po njegovem izviralo iz dejstva, da italijanska stranka italijanskega imperializma ni ocenjevala dovolj kritično in ni razkrinkavala njegove agresivnosti in ekspanzivnosti. Ker je Slovence v Julij-

⁹ *Lo Stato operaio*, 1930 (IV), št. 8, avgust, str. 514, *Schema di una piattaforma per l'azione politica delle organizzazioni comuniste della Venezia Giulia*.

¹⁰ I. Regent, *Spomini*, Ljubljana 1967, str. 314–315.

¹¹ *Lo Stato operaio*, 1930, (IV), št. 11–12, str. 744, *Garlandi, Su alcune deviazioni della linea leninista nella politica nazionale*.

ski krajini gledala le kot kmečko rezervo proletarske revolucije, je prisojala hegemonijo nad nacionalnim gibanjem manjšine italijanskemu proletariatu, ne pa slovenskemu, to pa tudi iz bojazni »kaj bo z našo krajino v primeru revolucije v Italiji«. ¹²

Nevarnost vojne med Italijo in Jugoslavijo je vzbujala v italijanski komunistični partiji skrb, kako se bo v tem primeru obnašala slovensko-hrvatska manjšina. Obstajala je upravičena bojazen, da bo stopila na stran jugoslovanske vojske, ki bi v primeru revolucije v Italiji posegla čez mejo. Zato je bilo že v tezah iz leta 1927 rečeno, da bo treba nacionalno manjšino pravočasno pridobiti za komunistično rešitev nacionalnega vprašanja, jo čim tesneje navezati na italijansko revolucijo in jo pozvati k oboroženi obrambi revolucionarnih dosežkov italijanskega proletariata pred reakcionarno intervencijo jugoslovanske vojske. Revolucija se je namreč zdela možna le v Italiji, zaradi akutnosti notranjega položaja, ne pa tudi v Jugoslaviji in na Balkanu, zato naj bi slovensko-hrvatska manjšina v mejah socialistične Italije osnovala delavsko-kmečko republiko »čeprav v embrionalni obliki«, in bi povabila tudi Slovence v Jugoslaviji in Avstriji, da se ji pridružijo.

Še na IV. kongresu KPI, aprila 1931, so obstajali dvomi o upravičenosti brezpogojne pravice manjšin do odcepitve. Delegat iz Genove — Attilio Tonini, Beretta — je poudarjal, da je treba v primeru sovjetske oblasti v Italiji, ustanoviti avtonomne republike na ozemljih nacionalnih manjšin; zato je spraševal: »zakaj... bi morali mi danes pristati na njihovo odcepitev od Italije, če to pomeni poklonitev tega ozemlja fašistični Jugoslaviji?« Tržačan Anton Ukmar je izrazil zahtevo slovenskih komunistov, da »preidejo od propagande k oboroženemu boju« in postavil pogoj, da se sme odcepitev »uresničiti le v primeru, da se ustanovi slovenska sovjetska republika«. Grieco pa je odgovarjal, da morajo komunisti brezpogojno podpirati nacionalno osvobodilni boj in napovedal radikalno modifikacijo dotodanjih tez o delu na nacionalnem področju z vidika, da se nacionalne manjšine bijejo proti fašistični državi »in so zato gonilna sila revolucije«. Predstavnik Kominterne F. Heckert je še odločneje pribil: »Nas danes ne zanima kaj bodo storili tirolski Nemci in Slovani v Julijski krajini, ko bo obstajala sovjetska Italija: danes obstaja fašistična država, ki jo je treba zrušiti. Italijanski komunisti podpirajo boj za popolno neodvisnost manjšin; slovanski in nemški komunisti pa bodo poleg tega delovali še za sovjetsko rešitev vprašanja in dokazovali, da problem ni rešljiv s priključitvijo manjšin k drugi imperialistični državi.« ¹³ Sicer pa iz virov ni razvidno, da bi kongres sprejel tudi kakšna uradna stališča v tem vprašanju, dotaknil se ga je le mimogrede, v diskusiji. Da vprašanja komunisti na terenu, pa tudi v vodstvu niso pravilno gledali, razberemo še iz Togliattijeve kritike komisiji za nacionalna vprašanja leta 1932. Ugotavljal je, da vse napake izvirajo iz dejstva, da komunisti ne vidijo pravilno objektivne zgodovinske povezave med protimperialističnim bojem in bojem za nacionalno osvoboditev. Ker ne razlikujejo med zatiralskim in zatiranim narodom imajo slovenske nacionalne voditelje za sovražnike Slovencev in Hrvatov, s tem pa zničujejo celotno nacionalno vprašanje. ¹⁴

Tretja faza v razvoju komunistične politike do vprašanja nacionalnih manjšin zajema razdobje od 1930 do 1935. Zanj je značilno, da se stališča

¹² V. Martelanc, cit. d.

¹³ P. Secchia, *L'azione svolta dal partito comunista in Italia durante il fascismo 1926—1932*, Annali G. Feltrinelli, 1969, str. 396—397, 400, 407.

¹⁴ IG, APCI, 1051/5, Riunione commissione nazionale, 25 genn. 1932.

o slovenskem nacionalnem vprašanju konkretnije izoblikujejo in dobe avtoritativno potrditev v medpartijskih deklaracijah. Stiki med italijansko in jugoslovansko partijo glede nacionalnega vprašanja so se razvijali od leta 1927 dalje. Šlo je za usklajevanje stališč in delovanja med nacionalno manjšino v Italiji in med Slovenci in Hrvati v Jugoslaviji. Komunistična stranka Jugoslavije, ki je od leta 1923 zastopala pravico narodov do samoodločbe in odcepitve je na IV. kongresu v Dresdenu leta 1928 to pravico proglasila za dolžnost; odcepitev jugoslovanskih narodov od imperialistične Srbije naj bi bila obvezna. Ta program razbitja Jugoslavije je nastal pod vtisom ocen Komunistične internacionale o nevarnosti imperialistične vojne in napada na Sovjetsko zvezo, v katerem bi Jugoslavija kot zaveznica Francije igrala pomembno vlogo. Tedaj je bila tudi prvič uradno izražena parola o boju za združeno Slovenijo.

Na posvetovanju predstavnikov italijanske in jugoslovanske komunistične partije januarja 1930 — najbrž je bilo v Moskvi — so bila med drugim postavljena naslednja skupna gesla: proti imperializmu, proti monarhiji, proti fašizmu, proti imperialistični vojni, za Sovjetsko zvezo, za zemljo delovnim kmetom brez odškodnine, za pravico uporabe materinega jezika, za slovenske in hrvatske šole z lastnimi učitelji, za pravico združevanja, za ponovno vzpostavitev razpuščenih organizacij, za predvojaško vzgojo v materinem jeziku, za služenje vojaškega roka v domačem kraju. Gesla: »za enotno in neodvisno Slovenijo in Hrvatsko; za delavsko-kmečko vlado; za balkansko federacijo delavsko-kmečkih republik«, so pomenila konkretizacijo načela o pravici Slovencev in Hrvatov do samoodločbe in odcepitve od obstoječih držav. Tedaj je bilo tudi sklenjeno, da postane časopis Delo glasilo obeh partij za Slovence v Italiji in Jugoslaviji, za istrske Hrvate pa je bila določena posebna priloga k časopisu Proleter.¹⁵ Delo, ki ga je urejal Lovro Kuhar, je izhajalo kot skupno glasilo v letih 1930—1935 in je posvečalo posebno pozornost slovenskemu nacionalnemu vprašanju. Naslednji rezultat poenotenja politike obeh partij je bila skupna izjava sprejeta februarja 1933. V njej sta italijanska in jugoslovanska komunistična partija obsodili priprave na imperialistično vojno in se obvezali podpirati boj »vseh zatiranih narodov in narodnih manjšin v Jugoslaviji in v Italiji za popolno pravico do samoodločbe in do odcepitve Slovencev od obstoječih držav.«¹⁶

Medtem je skupina slovenskih komunistov v Moskvi (italijansko stranko je v skupini zastopal Ivan Regent, jugoslovansko pa Dragotin Gustinčič in Karel Hudomal) dobila nalogo, da podrobno prouči gospodarski in politični položaj Slovencev. Na osnovi tega elaborata, objavil ga je tudi Stato operalo pod naslovom Note sulla Slovenia, so aprila 1934 tri komunistične partije, italijanska, jugoslovanska in avstrijska, sprejele skupno izjavo o rešitvi slovenskega nacionalnega vprašanja. Izjavile so, da ne priznavajo nasilnega razkosanja slovenskega naroda, zato bodo brezpogojno podpirale pravico Slovencev do samoodločbe tja do odcepitve od imperialističnih držav Jugoslavije, Italije in Avstrije. To geslo so opredelile z geslom: »boj za zedinjenje slovenskega naroda« in za vzpostavitev delavsko-kmečke oblasti. V izjavi se partije ne omejujejo zgolj na načelno podporo slovenskemu nacionalnemu gibanju, marveč nalagajo komunistom vladajočih in zatiranih narodov dolžnost, da usmerijo svoje delovanje za uresničenje gornjih gesel v priprave in razvijanje vsakdanjih bojev množic

¹⁵ Arhiv centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije, fond Komunistična internacionala, 57/548—549. KPI sta zastopala Gallo (Luigi Longo) in Quinto (Radolovich Michele), KPJ Albert in Gorkič, komunistično mladino Jugoslavije Stefan, balkansko federacijo pa Baum.

¹⁶ Delo, XII, št. 1, marec 1933.

proti vsem oblikam nacionalnega zatiranja s strani srbske, italijanske in avstrijske buržoazije.¹⁷ To je bil nov kvaliteten element v komunistični nacionalni politiki, saj je obvezoval komuniste zatiralskih narodov, da se v boju zoper lastno buržoazijo bore za pravice zatiranih narodov in manjšin. Sicer pa je pomen izjave predvsem v dejstvu, da je bilo slovensko nacionalno vprašanje prvič postavljeno v okvir mednarodnega delavskega gibanja. Za slovenske komuniste v vseh treh državah je izjava pomenila začetek novega obdobja, ki je peljalo naravnost v oborožen narodnoosvobodilni boj pod geslom združene in neodvisne Slovenije. Komunistična partija Italije pa je slovensko vprašanje popularizirala prek revije *Lo Stato operaio*. Toda po letu 1936 izjave ne omenja več javno, morda zato, ker so bila načela o odcepitvi dela Julijske krajine od Italije ovira za ustvarjanje ljudske fronte demokratičnih sil v Italiji? Italijanske antifašistične stranke, s socialistično vred, so namreč Slovincem in Hrvatom v Italiji ponujale le avtonomijo in so torej vztrajale na rapalski meji.

Tripartitna izjava je bila sprejeta v trenutku, ko je stopala v ospredje nova faza v razvoju delavskega gibanja: faza povezovanja vseh demokratičnih sil v svetu v ljudsko fronto za boj proti fašizmu in proti vojni.

Ljudska fronta v Sloveniji je nastajala na osnovi boja za nacionalno enakopravnost, kajti program razbitja Jugoslavije se je umaknil programu za njeno ohranitev v obliki svobodne zveze jugoslovanskih narodov. Ta sprememba je nastala pod vtisom nevarnosti agresije na Jugoslavijo in stališča, da se morejo jugoslovanski narodi le skupno uspešno boriti proti fašizmu. Za Slovence v Julijski krajini pa ljudskofrontna politika ni pomenila novosti, saj je komunistični program že od leta 1926, kot smo videli, predvideval enotnost gibanja vseh plasti slovensko-hrvatskega prebivalstva na osnovi nacionalnih zahtev in protifašizma. Novost je bila le v tem, da je bilo sedaj predvideno zaveznitvo komunistične partije tudi z vodstvi nacionalnih strank in ne samo med množicami v bazi. Toda v Julijski krajini ni bilo strank, razen fašistične in ilegalne komunistične. Obstojele so sicer vodilne skupine liberalne in krščanskosocialne struje v Trstu, v Gorici in v emigraciji v Jugoslaviji, toda edino organizirano meščansko gibanje je bila narodnorevolucionarna organizacija — TIGR — z vodstvom v Jugoslaviji. Časopis *Delo* je že leta 1933 pozival »pristaše katoliških organizacij, nacionaliste vseh stremiljenj, tigoriste in nestrancarje, naj se strnejo v enotno fronto in ustanove antifašistične odbore«.¹⁸ Oktobra 1935, potem ko je bila sprejeta ljudskofrontna politika, pa je glasilo KPI *Unità* povabilo vse borce za svobodo Slovencev, da se pridružijo komunistom in korakajo z njimi proti fašizmu. Komunistična partija Italije je izjavila, da želi vzpostaviti stik z nacionalnimi organizacijami v Julijski krajini ter z njihovimi voditelji, da bi skupno obravnavali nujna vprašanja boja proti fašizmu. Opozorila je, da je njen program, ki povezuje nacionalno osvoboditev s socialno emancipacijo, pač drugačen od programa nacionalistov, toda to ne more biti ovira za poenotenje boja proti fašizmu in proti vojni v Etiopiji. Del poti z nacionalnimi organizacijami, v interesu Italijanov ter Slovencev in Hrvatov, je torej skupen.¹⁹

Na poziv, ki ga je ponatisnil emigrantski časopis *Istra* v Zagrebu, se je odzvalo vodstvo nacionalnih revolucionarjev in sprejelo pobudo komunistične partije. Tako sta v decembru 1935 vodstvi obeh organizacij sprejeli

¹⁷ *Lo Stato operaio*, 1934, (VIII), št. 4, str. 349—351 in *Delo*, XIII, št. 8, junij 1934.

¹⁸ *Delo*, XII, št. 4—5, avg.—sept. 1933.

¹⁹ *Istra*, 1/11/1935.

pakt o akcijski enotnosti. Komunistična partija Italije in komunistična federacija v Julijski krajini sta se obvezali bojevati se »za priznanje in aplikacijo pravice do samoodločbe Slovencev in Hrvatov . . . vključno s pravico do odcepitve od italijanske države«. Nacionalnorevolucionarno gibanje Slovencev in Hrvatov v Julijski krajini pa se je obvezalo organizirati enotno akcijo delovnih množic za zaščito njihovih življenjskih potreb in enotno delovati s komunistično partijo in z italijanskim narodom za zrušenje fašistične diktature. Paktu je bil dodan še podroben seznam vsakdanjih minimalnih zahtev manjšine, socialnih in nacionalnih, za katere se bosta organizaciji enotno borili. S tem so se nacionalni revolucionarji odrekli metodi individualnega terorja. Obe strani sta sprejeli še obvezo, da ustvarita slovensko in hrvatsko ljudsko fronto in jo povežeta z italijansko ljudsko fronto.²⁰

Ta pakt je bil prvi in edini sporazum, ki ga je KPI sklenila z neko nedelavsko stranko v času pred drugo vojno. Bil je logična posledica razvoja komunistične politike na nacionalnem področju, posledica dotedanjega sodelovanja privržencev obeh gibanj na terenu in posledica preusmeritve nacionalnorevolucionarne organizacije. Ta je že ob ustanovitvi TIGR-a leta 1927 želela povezati svoje delovanje s komunističnim gibanjem in do leta 1929 so obstajale akcijske in organizacijske povezave med nacionalnimi revolucionarji in nekaterimi mladimi slovenskimi komunisti. Vendar je vodstvo KPI to sodelovanje obsodilo, ker komunisti niso uspeli preusmeriti gibanja h komunistični konceptiji nacionalnega boja. Po sodnem procesu leta 1930, ki je terjal štiri življenja, so nacionalni revolucionarji začeli opuščati individualni teror. Nehali so tudi enačiti italijanski narod s fašizmom in začeli iskati zaveznike v italijanskih in evropskih naprednih gibanjih. To jih je nujno pripeljalo v zavezništvo z italijansko komunistično partijo, tudi zato, ker so množice na terenu simpatizirale z njeno aktivnostjo. Na osnovi določil akcijskega pakta so leta 1936 izdajali ilegalni časopis Ljudska fronta, ki je po mnenju Grieca vseboval še preveč levičarska gesla. Posebej pa je zanimivo, da je tudi ta list povezoval nacionalno osvoboditev primorskih Slovencev in Hrvatov s proletarsko revolucijo v Italiji.

Ta misel, ki je bila več ali manj vedno navzoča v italijanski komunistični partiji, je bila ponovno izražena še leta 1936 v pismu partijskega vodstva italijanskim tržaškim komunistom. Italijanski komunisti v Trstu so namreč izrazili pomisleke glede odcepitve Slovencev in Hrvatov, češ, da je teritorij Julijske krajine nacionalno mešan in se ga tudi z gospodarskega vidika ne more razmejiti. V odgovoru na te pomisleke (pismo je bilo objavljeno v *Stato operaio* in podpisano z r. g. — najbrž Ruggero Grieco) je zato rečeno, da zahteva po samoodločbi Slovencev in Hrvatov »verjetno ne bo postavljena konkretno, razen v slučaju revolucionarne situacije v Italiji« in da pravica do odcepitve nacionalnih manjšin »ne pomeni, da se morajo te obvezno odcepiti od italijanske države: tej pravici se bodo lahko tudi odrekle: to je njihova stvar«. Sicer pa more na njihovo odločitev vplivati italijanski proletarijat, je še rečeno v pismu, ki ima »nalogo, da vodi boj za nacionalno osvoboditev Julijske krajine«.²¹

Očitno je torej, da je italijanska partija sicer dosledno zastopala temeljno načelo o samoodločbi, vendar njegove realizacije v obliki zedinjene Slovenije in Hrvatske zunaj Italije ni popularizirala. S tega vidika moremo presojati tudi dejstvo, da pakt z nacionalnimi revolucionarji ne omenja

²⁰ Lo Stato operaio, 1936 (X), št. 2, str. 132—136.

²¹ Lo Stato operaio, 1936 (X), št. 6, str. 416—421.

gesla o boju za zedinjeno Slovenijo, kakor je bilo formulirano v izjavi treh partij komaj dve leti preje. Čudno se zdi, da je italijanska partija še leta 1936, ko je bil fašizem v Italiji na višku, Jugoslavija pa je postajala predmet naci-fašistične agresije, videla možnost revolucije predvsem v Italiji, ne pa tudi v Jugoslaviji. Je bil mar odgovor tržaškim komunistom le taktična poteza? Tolažba, da se meje ne bodo premaknile, kar naj bi utrjevalo vpliv komunistov na italijanske množice in olajševalo ustvarjanje ljudske fronte tudi v Trstu? Pet let pozneje, 1941. se je zgodilo prav nasprotno: v Jugoslaviji in ne v Italiji je izbruhnila revolucija, ki so se ji pridružili tudi Slovenci in Hrvatje v Julijski krajini.

Za dobo po letu 1936 nimamo na voljo virov, ki bi kazali, kako se je razvijalo stališče italijanske partije do manjšinskega vprašanja. Stato operalo tega vprašanja ne omenja več; tudi v skupni izjavi italijanske in jugoslovanske komunistične partije, iz maja 1937, ki obsoja Ciano-Stojadinovićev sporazum, ni omenjeno. Pač pa ta izjava odraža revolucionarno situacijo v Jugoslaviji, ki je nastajala ob polarizaciji sil na fašistične in protifašistične pozicije. Prav tedaj je KPJ realizirala sklep o ustanovitvi komunističnih partij Slovenije in Hrvatske, ki sta s svojim vplivom posegli tudi onstran rapalske meje.

Ker ne vemo, kakšna so bila stališča KPI po letu 1936, z gotovostjo pa moremo sklepati, da se z nacionalnim vprašanjem vodstvo ni več ukvarjalo, saj je bilo v težki krizi, poskušajmo prav na kratko ugotoviti, kako se je komunistična nacionalna politika ta čas odražala na terenu, v Julijski krajini.

Komunistična organizacija v Trstu je bila prav v letih pred vojno v zatonu. Do leta 1938 so obstojala jedra italijanskih komunistov v Trstu, Istri in spodnji Furlaniji. Izdajali so list Fronte popolare v dveh jezikih, v Istri pa *La voce del popolo*. Toda vsebina teh ilegalnih časopisov je bila sektaška in tudi iz policijskih virov — drugih ni na voljo — je razvidno, da so tržaški komunisti odklanjali zaveznitvo s slovensko-hrvatskimi nacionalnimi strujami. Imeli so jih za skrajno nacionalistične. Nacionalnega vprašanja očitno niso doumeli, zanikali so, da bi obstajalo, in videli le gospodarsko vprašanje Trsta. Izjema je bila v tem pogledu morda skupina P. Morgana, vendar razen podatkov o njegovi zvezi s slovenskimi narodnjaki, podrobnosti iz policijskih virov niso razvidne. Toda leta 1938 so policijski vdori praktično uničili organizacijo v Trstu. Tedaj se je, po ocenah tržaškega zgodovinarja P. Panizona, »zaključil cikel bojev, ne da bi ustvaril nadaljnja pomembna gibanja ... Prav v trenutku, ko se tudi v Trstu začno množice nekako odmikati od fašizma, je aktivnost partije minimalna, kar dokazuje njeno absolutno nesposobnost prilagajanja novim nalogam, izvirajočim iz nove situacije.«²²

Vse drugače je bilo na slovenskem podeželju, pa tudi med slovensko manjšino v Trstu in Gorici. Prava organizacija slovenske ljudske fronte, predvidena v paktu med KPI in nacionalnimi revolucionarji, kot kaže, ni nastala, nastajala pa je enotnost protifašističnega delovanja. Komunističnih stališč do nacionalnega vprašanja in ljudskofrontne politike ljudje kajpada niso mogli poznati. Še komunisti so bili z njimi najbrž le površno seznanjeni, saj je policijski režim onemogočal širjenje literature in propagande. Posledice pa so se vseeno pokazale, tudi zaradi spremenjenega položaja v svetu. Iz partijskih in policijskih poročil iz leta 1936 je namreč

²² P. Panizon, *Vent'anni di lotte del Partito Comunista d'Italia*, *Bollettino dell'Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel Friuli-Venezia Giulia*, IV, št. 2-3, avgust 1976, str. 56.

razvidno, da so bile ta čas slovenske množice močno razgibane. Razporeženje do fašistične Italije je bilo, po policijskih poročilih, iz dneva v dan bolj sovražno, kar se je kazalo v dejanjih nepokorščine, nemirih, javnem izražanju slovenskih čustev in upornosti do oblasti. Odnos Slovencev do priseljenih Italijanov se je spreminjal ob spoznanju, da fašizem zatira obe ljudstvi. Na to spremembo so vplivale zlasti izkušnje slovenskih mladeničev, ki so se pri vojaki seznanjali in bratili z italijanskimi vojaki. Ljudje niso več gledali v Jugoslaviji edine rešiteljice; prek svojcev v emigraciji so namreč spoznavali, da je položaj revnega človeka v Jugoslaviji prav tako težak kot v Italiji, zato so rešitev iz gospodarske bede in narodne tlačenosti videvali v naprednem gibanju v svetu in v Italiji. Najbolj značilno za ta čas pa je bilo izrazito protivojno razpoloženje slovenskih množic, zlasti na podeželju. Nasprotovale so vojni tudi zato, ker so se zavedale, da bo v spopadu med dvema sosednjima državama prav obmejno ozemlje najbolj trpelo. Mestno italijansko prebivalstvo pa je nasadalo fašistični propagandi o gospodarskem napredku, ki naj bi ga prinesla vojna. To različno razpoloženje je poglobljalo prepad med mestom in podeželjem, ki ga je fašistična politika načrtno ustvarjala. Za Komunistično stranko Italije je bil boj proti vojni glavno geslo za razkrinkavanje fašistične imperialistične politike in za spodbijanje njenega vpliva na množice. Boj proti vojni je pomenil sintezo protifašistične akcije, zato je tudi našel najbolj plodna tla prav med slovenskim prebivalstvom. Konkretni primeri odpora proti vojni so se pokazali ob napovedi vojne Etiopiji, jeseni 1935. Tedaj je nekaj sto slovenskih in hrvatskih mož dezertiralo in emigriralo v Jugoslavijo, drugi, ki so bili vpoklicani, pa so s svojci javno in množično demonstrirali proti vojni s prepevanjem slovenskih pesmi, vzkliki in transparenti.

V takšnem razpoloženju, ki sta ga povzročila brezupen položaj slovensko-hrvatskega obubožanega in zatiranega človeka ter spremenjen položaj v svetu, ki je napovedoval vojno, je bil učinek delovanja posameznih komunistov odvisen le od tega, koliko so bili sposobni prilagoditi propagando resničnim potrebam množic in splošnemu ljudskemu nezadovoljstvu. Neposredni pokazatelj učinkovitosti komunistične propagande je bilo dejstvo, da so v teh letih mnogi nacionalni revolucionarji vstopili v komunistično partijo.²³

V razdobju od leta 1937 do 1940 je komunistično gibanje med Slovenci v Julijski krajini doseglo višek, z njim pa tudi slovensko nacionalno in splošno protifašistično gibanje. Jedro slovenske komunistične organizacije je bilo v Trstu, s študentom Pinkom Tomažičem, vendar je bila aktivnost obrnjena na podeželje, ne pa na industrijski proletariat. Ker zvez z vodstvom italijanske stranke ni bilo, je bila najbrž Tomažičeva iniciativa pod vplivom Komunistične stranke Slovenije, ki se je ustanovila aprila 1937. Ta vpliv je tembolj verjeten, ker se je Tomažič vrnil iz emigracije v Jugoslaviji in je poznal program, taktiko in dejavnost slovenskih komunistov. Manifest ustanovnega kongresa Komunistične stranke Slovenije je med drugim zahteval podporo boju za nacionalne pravice manjšine v Italiji in Avstriji, ker »slovenski narod se ne more in ne sme odpovedati svojemu staremu cilju: ZDRUŽENE IN SVOBODNE SLOVENIJE«. ²⁴

Tomažičev program, ki ga žal poznamo le po spominskih in policijskih podatkih, je vseboval stališča, ki so jih formulirali slovenski komunisti v letih 1925—1927, stališča izjave treh partij in ljudskofrontne politike. Pred-

²³ IG, APCI, 1379/105—132, 1401/19.

²⁴ Zbornik ob štiridesetletnici ustanovnega kongresa KPS, ČZP Komunist, Ljubljana 1977, str. 276.

videval je združitev vseh Slovencev, v Italiji, Avstriji in Jugoslaviji, v samostojno slovensko sovjetsko republiko. (Martelančeva formulacija iz leta 1925 je bila delavsko-kmečka republika.) Za dosego tega cilja je napovedal neizprosni boj proti fašizmu, povezavo vsega naprednega slovenskega prebivalstva v enotno fronto in povezavo te fronte z italijanskim proletariatom. Ustvarjanje slovenske protifašistične fronte je Tomažič dopolnil s pripravami na oboroženo vstajo Slovencev v Italiji, ki naj bi izbruhnila v trenutku italijanskega napada na Jugoslavijo. Dejstev, ki kažejo na uresničevanje programa v smeri enotne protifašistične fronte tu ne moremo navajati, omenimo le dejavnost in povezovanje tržaške nazorsko različno usmerjene slovenske mladine in njenih stikov z mladino na podeželju ter sodelovanje nacionalnih revolucionarjev s komunisti pri zbiranju orožja za načrtovano oboroženo vstajo. Policijski in sodni preiskovalni organi, ki so leta 1940 gibanje odkrili, najbrž niso naključno uvedli enotnega sodnega postopka na drugem tržaškem procesu decembra 1941 proti privržencem različnih nazorov. Ugotavljali so namreč, da gre za gibanje, ki je nazorsko sicer razvejano, toda ima skupen cilj: osvoboditev Slovencev.²⁵ Tomažič in štirje nacionalni revolucionarji so bili tedaj ustreljeni.

Iz tega skopega pregleda je mogoče povzeti naslednje: Slovenski komunisti na Primorskem so bili prvi pobudniki za razčiščenje in reševanje nacionalnega vprašanja manjšin v Italiji na osnovi leninističnih načel. Komunistična partija Italije je to pobudo sprejela in v letih 1926—1936 zastopala naslednja temeljna stališča: boj za brezpogojno pravico nacionalnih manjšin do samoodločbe, vključno z odcepitvijo od Italije; ustanovitev slovenske in hrvatske delavsko-kmečke republike; boj italijanskega in slovensko-hrvatskega proletariata za uresničenje teh načel in za vsakdanje nacionalne zahteve manjšin; enotna ali ljudska fronta vseh plasti zatiranih manjšin za boj proti fašizmu in nacionalno osvoboditev, povezana z italijanskim proletariatom.

Ob uresničevanju teh gesel pa je prihajalo do zgrešenih ocen, ki so v določenem trenutku omejevala načelna stališča. Tako se je partija nagibala k enačenju slovensko-hrvatskega vprašanja s kmečkim vprašanjem, zato je predvidevala hegemonijo italijanskega in ne slovensko-hrvatskega proletariata v nacionalnem gibanju; v tem gibanju je namreč gledala predvsem rezervo za italijansko socialistično revolucijo. Podcenjevala je revolucionarni potencial nacionalnega protifašističnega boja, ki je bil dokazan z oboroženimi akcijami nacionalnih revolucionarjev, zato je omejevala protifašistično akcijo na mobilizacijo množic in propagando, dasi so bile te množice razpoložene za vstajo. Ker ni dovolj poudarjala razlike med zatiranim in zatiralskim narodom in razlike med slovenskim samoobrambnim nacionalizmom ter italijanskim imperializmom, je povzročala na terenu — zlasti v Trstu — enačenje obojnega nacionalizma in predsodke do nacionalnega gibanja manjšin. Revolucionarno situacijo je predvidevala predvsem v Italiji, zato se ji je zdela odcepitev Slovencev in Hrvatov ne-realna in zato tudi ni popularizirala gesla o zedinjeni Sloveniji, dasi ga je v medpartijskih deklaracijah sprejemala. Ostaja pa odprto vprašanje, zakaj so uradne medpartijske deklaracije, pa tudi notranji dokumenti, formulirali rešitve le za slovensko nacionalno vprašanje, ne pa tudi za hrvatsko? Tudi v Tomažičevi dobi je govora le o slovenski sovjetski republiki. To razdobje pa se razlikuje od prejšnjih predvsem po tem, da slovenski

²⁵ AIZDG, it. fond, fasc. 1019.

komunisti delujejo avtonomno in so pod vplivom Komunistične partije Slovenije. Tedaj utrdijo temelje za razvoj poznejšega oboroženega narodno-osvobodilnega boja, ljudske vstaje in socialistične revolucije. Značilnost primorskega narodnoosvobodilnega boja je v tem, da ni imel med Slovenci resnega nasprotnika in da se ni razvila neka avtohtona kontrarevolucija, kakor po drugih slovenskih deželah. To dejstvo je bilo posledica dolgoletne bitke za ohranitev nacionalne individualnosti, ki je bila v bistvu protifašistična in ne nazadnje posledica prilagajanja komunističnega razrednega delovanja slovenskim nacionalnim zahtevam, ki se je navzlic viškom in padcem, težavam in odklonom že od leta 1923, kot smo videli, kontinuirano razvijalo.

LA QUESTIONE NAZIONALE DEGLI SLOVENI E CROATI IN ITALIA NELLA POLITICA DEL PCI (1921—1940)

Sulla scorta di documenti del PCI e di altro materiale, viene trattata nel saggio l'evoluzione delle posizioni del PCI nei riguardi della questione nazionale delle minoranze slovena e croata oppresse nell'Italia fascista. La tematica è svolta per periodi delimitati da spostamenti qualitativi della politica del partito nel campo nazionale: un primo (1921—1926) in cui il PCI non prende ancora in considerazione la questione nazionale la cui soluzione è demandata alla rivoluzione proletaria; nel secondo (1926—1930) il partito riconosce ai gruppi etnici il ruolo di portatori della rivoluzione prospettando nei riguardi della questione nazionale una politica particolare; negli anni 1930—1935 il PCI mette a punto tale politica coordinandola con le posizioni del Partito comunista jugoslavo; infine negli anni 1936—1940 risolve la questione nazionale nel quadro della politica del fronte popolare.

A conclusione del saggio l'Autrice giunge alle seguenti constatazioni: l'iniziativa per una chiarificazione e soluzione della questione nazionale ispirata ai principi leninisti viene dai comunisti sloveni della Venezia Giulia. Il PCI fa sua l'iniziativa propugnando con coerenza l'incondizionato diritto delle minoranze etniche oppresse all'autodeterminazione ivi compresa la separazione dall'Italia e l'istituzione di una repubblica operaia e contadina sloveno-croata. Prevede la lotta del proletariato italiano e sloveno e croato per l'attuazione di questo principio e per le comuni rivendicazioni delle minoranze etniche nonché un fronte unitario e più tardi popolare costituito da tutti i ceti delle popolazioni slovena e croata unite nella lotta contro il fascismo e per la liberazione nazionale e legato alla lotta di classe del proletariato italiano. Nell'elaborazione dell'attività concreta nel campo nazionale il PCI giungeva talora a giudizi errati circa la situazione contingente, giudizi che in un determinato periodo infirmavano la portata dei principi e ne ostacolavano la realizzazione.

In un primo tempo il partito fu portato a indentificare la questione nazionale sloveno-croata con la questione contadina. D'altro canto vedendo nel movimento delle minoranze anzitutto una riserva per la rivoluzione proletaria prevede in seno al movimento l'egemonia non del proletariato sloveno e croato bensì di quello italiano. Sottovalutando il potenziale rivoluzionario della lotta armata dei rivoluzionari nazionali risolve la propria attività alla propaganda fra le masse benché queste si mostrassero disponibili all'azione insurrezionale. Troppo modesto era il rilievo dato alle differenze tra popolo oppressore e popolo oppresso, cioè tra il nazionalismo di autodifesa degli sloveni e croati e l'imperialismo italiano, tutte circostanze che portavano all'incomprensione da parte dei comunisti della Venezia Giulia, specie a Trieste, per la questione nazionale e all'identificazione dei due nazionalismi suscitando di conseguenza pregiudizi nei confronti del movimento nazionale delle minoranze. Una situazione rivoluzionaria il PCI la preconizzava soltanto in Italia per cui la separazione delle minoranze etniche non era considerata realistica e pertanto il partito, pur ribadendo in sede di dichiarazioni interpartitiche la legittimità del programma della Slovenia unita, non mostrava grande impegno a popolarizzare lo slogan. Nel periodo successivo i comunisti sloveni operano nel PCI in modo autonomo sotto l'influsso del Partito comunista sloveno sulla piattaforma della dichiarazione tripartitica del 1934 e della politica del fronte popolare. E'allora che consolidano le basi su cui si svilupperà più tardi la lotta di liberazione nazio-

nale, l'insurrezione popolare e la rivoluzione socialista. L'assenza di una controrivoluzione slovena autoctona nel corso della II guerra mondiale è indubbiamente da ascrivere alla pluriennale lotta degli sloveni e croati della Venezia Giulia per la preservazione della propria identità nazionale e alla legittimazione da parte del movimento classista comunista delle rivendicazioni nazionali slovene e croate. Questo processo di adattamento delle due istanze si andò sviluppando nonostante alti e bassi, difficoltà e deviazioni per tutto il periodo dal 1923 in poi.

Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, YU-61000 Ljubljana,
Trg osvoboditve 1, izdaja v založbi Partizanske knjige iz Ljubljane
revijo

PRISPEVKI ZA ZGODOVINO DELAVSKEGA GIBANJA

»Prispevki« objavljajo razprave inštitutskih sodelavcev in drugih avtorjev o zgodovini delavskega gibanja, o problemih slovenske zgodovine od prve svetovne vojne dalje, še posebej pa o obdobju narodnoosvobodilne borbe in socialistične revolucije.

Na revijo se lahko naročite neposredno pri založbi (Partizanska knjiga, YU-61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 12), kjer dobite tudi vseh štirinajst dosedanjih letnikov.

Po nekajletnem premoru je tik pred izidom nov zvezek revije.

KRONIKA

Časopis za slovensko krajevno zgodovino

Sekcija za krajevno zgodovino Zgodovinskega društva za Slovenijo že šestindvajseto leto izdaja svoje glasilo — »Kroniko«. Revija je ilustrirana in poleg poljudno-znanstvenih prispevkov iz slovenske krajevne zgodovine pogosto objavlja tudi razprave in članke, ki po svoji problematiki presegajo ozke lokalne okvire. »Kronika« ima namen popularizirati zgodovino in zato poroča o delu zgodovinskih ustanov in objavlja ocene novih knjig, pomembnih za slovensko zgodovinopisje.

»Kroniko« je moč naročiti na sedežu njenega uredništva in uprave v Ljubljani, Mestni trg 27/III. Letna naročnina za tri številke znaša 120 dinarjev, posamezna številka velja 40 dinarjev.

Po izredno ugodnih cenah so na razpolago tudi večinoma vsi starejši letniki revije: od 6/1958 do 23/1975 po 50 din, letnika 24/1976 in 25/1977 po 75 din.

V seriji »Knjižnica Kronike« so doslej izšle naslednje publikacije:

- Milko Kos, SREDNJEVEŠKA LJUBLJANA, topografski opis mesta in okolice (1955), 96 strani. Cena: 20 dinarjev;
- Igor Vrišer, RAZVOJ PREBIVALSTVA NA OBMOČJU LJUBLJANE (1956), 72 strani. Cena: 20 dinarjev;
- Vlado Valenčič, SLADKORNA INDUSTRIJA V LJUBLJANI (1957), 68 strani. Cena: 20 dinarjev;
- Sergij Vilfan — Josip Černivec, ZGODOVINA LJUBLJANSKE MESTNE HIŠE (1958), 128 strani. Cena: 20 dinarjev;
- Peter Vodopivec, LUKA KNAPELJ IN ŠTIPENDISTI NJEGOVE USTANOVE (1971), 104 strani. Cena: 30 dinarjev.

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

Revija z najdaljšo tradicijo med slovensko zgodovinsko periodiko (v letu 1979 izide že njen 50. letnik) objavlja prispevke, ki niso zanimivi le za bralce iz severovzhodne Slovenije, saj posegajo tudi v širši okvir slovenske zgodovine.

ČZN izdaja Zgodovinsko društvo v Mariboru s sodelovanjem mariborske univerze. Naročiti ga je moč pri Založbi Obzorja, YU-62001 Maribor, Partizanska 5.

France Filipič

KPJ V SLOVENIJI V ČASU VIII. KONFERENCE ZAGREBSKIH KOMUNISTOV

Referat na znanstvenem posvetu »Osma konferenca zagrebških komunistov in razvoj KPJ — ZKJ kot moderne stranke delavskega razreda«, ki ga je organizirala v Zagrebu 23. in 24. februarja 1978 Mestna konferenca ZKH Zagreb

Ob zgodovinskem sporočilu VIII. konference zagrebških komunistov, ki je potekala 25. in 26. februarja 1928, nameravam spregovoriti o nekaterih značilnostih političnega in organizacijskega položaja KPJ v Sloveniji v okoliščinah kriznega položaja ob skrajni zaostritvi frakcijskih bojev v KPJ in ob procesu njihovega razreševanja v zvezi z objavo Odprtega pisma IKKI. S tem bi rad prispeval nek delež k širšemu razumevanju obdobja ob koncu dvajsetih let na Slovenskem, tega prelomnega časa duhovne in ekonomske stiske človeštva, ki se odraža v sprepletu vseh protislovij tudi v revolucionarnem boju jugoslovanskih komunistov.

Iz obilice preHITEVAJOČIH se dnevnih dogodkov bom poskusil z osvetlitvijo nekaterih mejnih situacij izluščiti obrise idejnih prvin v delovanju in v odločitvah slovenskih komunistov, zlasti v njihovem razmerju do nekaterih ključnih problemov, ki so se takrat pojavljali v delovanju KPJ v Jugoslaviji kot celoti in ki so ob določenih posebnostih še izjemno pomembni za pokrajinsko organizacijo KPJ v Sloveniji. Med temi problemi naj posebej poudarim tiste, ki so prišli tako značilno do izraza v širšem vsebinskem obsegu konference zagrebških komunistov; ta je postavila v ospredje okrepitev enotnosti partije ter brezkompromisen boj proti frakcionaštvu in sektaštvu v njenih vrstah, potrebo po organizacijski utrditvi partijskih organizacij in idejnem dvigu njihovega članstva, nujnost vključevanja industrijskega proletariata v vrste KPJ in formiranje partijskih celic v industrijskih podjetjih, nujnost delovanja komunistov med množicami ter mobilizacije množic za boj proti izkoriščanju ter izigravanju socialne zakonodaje in nujnost boljše vizacije partije.

Svojo razpravo sem vgradil v časovni okvir od sredine leta 1927 do prvih dni leta 1929, do razglasitve šestojanuarske diktature. Ob možnostih, ki jih nudi razpoložljivo dokumentarno gradivo, soočeno s tiskom, znanstvenimi razpravami in spominskimi sestavki akterjev tistega časa,¹ se bom

¹ Za razpravo sem uporabljal dokumentacijo iz arhiva Komunistične internacionale, mikrofilmsko gradivo v arhivu CK ZKJ v Beogradu in v Zgodovinskem arhivu CK ZKS v Ljubljani, nadalje dokumentacijo iz sodnih procesov proti komunistom, zlasti corpora delicti iz teh procesov iz fondov Državnega sodišča za zaščito države v arhivu CK ZKJ v Beogradu ter nižjestopenjskih sodišč istotam in v Zgodovinskem arhivu CK ZKS v Ljubljani in v arhivu Muzeja narodne osvoboditve v Mariboru. Med časopisjem tega obdobja naj posebej omenim tednik Enotnost, Delavsko politiko in revijo Svobodna mladina. Uporabil sem izjave ing. Dragotina Gustinčiča (pri avtorju), dr. Dušana Kermavnerja (pri avtorju), Franceta Klopčiča (članki in zapisi v Zgodovinskem arhivu CK ZKS in pri avtorju), dr. Bratka Krefta (pri avtorju), dr. Milana Lemeža (pri avtorju), med razpravami pa: Janko Pleterski — Nacionalno vprašanje v Jugoslaviji v teoriji in v politiki KPJ-KPS (Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1967, IZDG), dr. Metod Mikuž — Slovenci v stari Jugoslaviji, 1965, Mladinska knjiga), Edvard Kardelj — Razvoj slovenskega narodnega vprašanja (1957, Državna založba Slovenije), Edvard Kardelj — Po petindvajsetih letih (1959, Cankarjeva založba), prof. Mane Trbojevič — VIII. mjesna konferencija zagrebačke organizacije KPJ, gradja (1959, Naprijed, Zagreb), dr. Gordana Vlačić — Osma konferencija zagrebačkih komunistov (1976, Zagreb, Školska knjiga — IHRP), Ubavka Vujošević — Tri nepoznata spisa Đure Đakovića o frakcijskim borbama u KPJ, prilog za biografiju Đure Đakovića (Zbornik 12, 1975, Historijski institut Slavonije i Baranje), Ivan Regent — Spomini (1967, Ljubljana, Cankarjeva založba), dr. Slavoljub

ustavil ob nekaterih zgodovinskih mejnikih in dogodkih, ki so zlasti pomembni za delovanje KPJ v Sloveniji v že očitnem obdobju.

V razgibanem vzdušju predvolilnega boja pred parlamentarnimi volitvami je 31. julija 1927 potekala v Ljubljani V. pokrajinska konferenca KPJ.² Iz zapisnika konference, ki je sicer skopo in konspirativno napisan, je vendar mogoče izluščiti bistven potek konference in ugotoviti probleme, ki jih je obravnavala. Vsekakor je potekala pod vplivom ocen in stališč, ki jih je v aprilu 1937 izoblikoval III. plenum CK KPJ.^{2a}

Na zboru v Ljubljani je bilo predvsem govora o političnem položaju v vodstvu pokrajinske organizacije z ozirom na frakcionaštvo v centralnem partijskem vrhu, o problemu skupnega nastopa s reformisti na parlamentarnih volitvah in o načinu, kako bi se s svojim delovanjem komunisti čim bolj približali množicam.

Med konferenco sta bili predloženi dve resoluciji, ki sta očitno nakazovali dokaj razlikujoča se mnenja v vrhu pokrajinske organizacije ob oceni političnega položaja v stranki in glede uporabe taktike enotne fronte na predstojećih volitvah. Ing. Gustinčič, ki je bil takrat sekretar P. S. (pokrajinskega sekretariata), je predložil prvo resolucijo. V njej je namenil posebno pozornost obstoju dveh struj v pokrajinski organizaciji. Po njegovem mnenju se je ta dvojnost izražala tako v različni oceni mednarodne in nacionalne gospodarske in politične situacije s strani nekaterih članov stranke kot v volilni kampanji ob nerazporeženju proti kandidaturi nekaterih sodrugov, češ da so preeksponirani komunisti, kar da spominja na likvidatorske težnje iz leta 1925.³ V diskusiji je pozneje ing. Gustinčič to svojo trditev o dveh strujah v pokrajinski organizaciji še podrobneje obrazložil, češ »da so v centrali frakcije in da obstoja odsev teh frakcij tudi pri nas«.

Drugo resolucijo je predložil »Prizma«.⁴ V njej je polemiziral s stališči ing. Gustinčiča, zlasti z njegovo oceno o dveh strujah v stranki. V kolikor je mogoče ugotoviti, je resolucija »Prizma« postavljala v ospredje potrebo po ugotovitvi strankinih dosedanjih izkušenj pri delu z množicami, da bi se na osnovi teh izkušenj lahko nakazalo pot, kako priti do množic. Resolucija je tudi izražala mnenje, češ da je vodstvo stranke v Sloveniji odrezano od množic. To trditev je ing. Gustinčič v diskusiji odločno zavrnil, češ da je dokaj pretirana.

Cvetković — Napredni omladinski pokret u Jugoslaviji 1919—1928 (1966, Beograd, Institut društvenih nauka), France Klopčič — Kritično o slovenskem zgodovinopisju, zlasti članek Boj proti frakcijam znotraj slovenske komunistične partije (dvajseta leta) (1977, Ljubljana, Državna založba Slovenije), Istorjski arhiv Komunističke partije Jugoslavije, Tom II (1949, Beograd, Zgodovinski oddelek, CK KPJ), Pregled zgodovine Zveze komunistov Jugoslavije (1963, Ljubljana, IRP, Beograd — IZDG, Ljubljana), dr. Branislav Gligoričević — Demokratska stranka i politički odnosi u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (1970, Beograd, Institut za savremenu istoriju), Kronološki pregled dogodkov iz zgodovine delavskega gibanja na Slovenskem 1918—1929, Alenka Nedog — Milica Kacin — Wohinz, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1965, 1—2, IZDG), Ljubo Boban-Maček i politika HSS 1928—1941 (Zagreb, 1974, Liber), dr. Todor Stojkov — Opozicija u vreme šestojanuarske diktature 1929—1935 (Beograd, 1969, Prosveta), France Klopčič — Neravnodušni državljani (1974, Ljubljana, Državna založba Slovenije), Slobodan Petrović — Sedam sekretara SKOJ-a (Beograd, 1962, Rad), Slavko Kremenšek — Slovensko študentsko gibanje 1919—1941 (Ljubljana, 1972, IZDG) Pero Damjanović — Tito pred nalogami zgodovine (Ljubljana, 1977, ČZP Komunist), dr. Janko Pleterški in Branko Božič — Politična in socialna zgodovina Jugoslavije (Maribor, 1975, Založba Obzorja), France Kresal — Nastajanje akcijske enotnosti slovenskega delavstva. (1966 Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, IZDG).

² Zapisnik o poteku V. pokrajinske konference KPJ v Sloveniji, dokument uvrščen med corpora delicti v arhivu CK ZKJ v Beogradu, vzet iz sodnega spisa Deželnega sodišča v Ljubljani, Vr. IX/866.

^{2a} Tretja plenarna seja CK KPJ, Resolucija o političnem položaju, poročila P. B. in neposrednih nalogah partije, KI 1927/11, Arhiv CK KPJ.

³ Konec leta 1925 so bili trije člani vodstva KPJ v Sloveniji, Ciril Štukelj, Alojz Sedej in Ivan Makuc zaradi »likvidatorske politike«, zlasti zaradi paktiranja s SSJ izključeni iz komunistične stranke. Glej France Klopčič: Neravnodušni državljani, članek »Nove pregrupacije v delavskem razredu in naša taktika«.

⁴ Po podatkih v Zgodovinskem arhivu CK ZKS je Prizma Albert Hlebec.

Velik vpliv na potek pokrajinske konference je imel zastopnik politbiroja centralnega komiteja »Bor«.⁵ Ugotavljal je, da je slovensko strankino vodstvo v krizi, da pa je treba preprečiti, da ta kriza ne pripelje do frakcijskih grupacij v slovenskem delu stranke. Odločno se je potegoval za to in je tudi dosegel, da je bil naposled v skupno, enotno resolucijo, ki jo je pokrajinska konferenca na koncu sprejela s 86 proti 35 glasovi, vključen stavek: »Pokrajinska konferenca se izjavlja proti vsem poizkusom stvarjanja frakcij od katerekoli strani«.

Kakšno je bilo stališče pokrajinske konference v sprejeti resoluciji o enotni fronti na parlamentarnih volitvah, iz njenega zapisnika ni mogoče razbrati. Vsekakor pa je diskusija o tem problemu morala biti zelo obširna in zaostrena, saj je v njo zelo avtoritativno posegel tudi zastopnik »Bor«, navajajoč izjavo Römmeleja (člana Izvršnega komiteja Komunistične internacionale) »če je sploh dopustiti stranki v Sloveniji taktiko enotne fronte na volitvah«. Nedvomno je konferenca zelo zaostрила svoje stališče do skupnega nastopa komunistov z reformisti. Slovenska pokrajinska organizacija je bila namreč na III. plenumu CK KPJ močno kritizirana, češ da je ob volitvah v oblastne odbore, januarja 1927, storila napako s tem da je — po oceni plenuma — v skupni volilni platformi s socialno demokracijo odstopila od svojih zahtev ob nacionalnem in kmečkem vprašanju in tako podlegla podcenjevanju lastnih sil, pripravljena iti »v enotno fronto za vsako ceno«.

Dejansko so komunisti v Sloveniji šli potem na parlamentarne volitve v okviru DKRB in pod geslom enotne fronte le skupno z Bernotovo JSDS, a ne z SSJ, s katero so se pogajanja dokončno razbila že teden dni pred pokrajinsko konferenco, na sestanku 24. julija 1927 v Mariboru.⁶ Ob tem naj povemo, da je DKRB potem nabrala v Sloveniji 9184 glasov, kar je pomenilo zanj relativen uspeh, čeprav je ostal brez poslanca, medtem ko je SSJ zbrala 8928 glasov in dosegla s tem izvolitev enega poslanca.⁷ Ob skupnem nastopu bi lahko bila DKRB in SSJ tretja najmočnejša skupina v Sloveniji.⁸

Če analiziramo potek V. pokrajinske konference v Sloveniji, lahko ugotovimo dve pomembni dejstvi: prvo, da je odločno zavrnila sleherno možnost frakcijskih grupacij med slovenskimi komunisti, in drugo, da je dala močan poudarek težnji po usmeritvi partijske dejavnosti k množicam.

Skopo dokumentacijo o tej konferenci dopolnjujejo podatki predstavnika P. S. iz Slovenije »Valjina«⁹ na IV. plenumu CK KPJ, konec novembra in začetek decembra 1927.¹⁰ Ob tem, ko je poročal o pokrajinski konferenci, je spregovoril tako o organizacijskem položaju stranke v Sloveniji in njeni povezavi s centrom, načenjajoč pri tem tudi problem frakcionizma, kot o delovanju slovenskih komunistov v strokovnih organizacijah, o čemer pa

⁵ Po mnenju ing. Dragotina Gustinčiča in dr. Dušana Kermavnerja (izjavi obeh sta pri avtorju) bi moralo pisati v zapisniku namesto »Bor« v resnici »Bon«. Oba sta izjavila, da je kot zastopnik P. B. CK KPJ konferenci prisostvoval Jaka Zorge, ki se je posluževal tega ilegalnega imena.

⁶ Enotnost, 29. julija 1927, članek »Razbijaški manevar voditeljev SSJ — razkrinkane«.

⁷ Enotnost, 16. septembra 1927, članek »Volilni rezultati«.

⁸ SLS je prejela 106.240 glasov, SDS 26.289 glasov, SKS 14.472 glasov, medtem ko sta DKRB in SSJ skupaj prejela 18.112 glasov, kar je bilo znak določenega premika slovenskih množic na levo.

⁹ Predstavnika P. S. iz Slovenije na IV. plenumu CK KPJ »Valjina« je bil, kot povzemamo po njegovi lastni izjavi, dr. Dušan Kermavner. Dr. Kermavner je navedel mnoge podrobnosti o poteku plenuma, na katerega je bil poslan, kot je sam izjavil, namesto Marcela Zorge, a za odhod v Zagreb, kjer je plenum potekal, ga je pridobil Albert Hlebec. (Izjava pri avtorju.)

¹⁰ IV. plenum CK KPJ, ki je potekal 27. ter 28. novembra in 1. decembra 1927 v Zagrebu, KI 1927/24, Arhiv CK ZKJ. Glej tudi podrobnosti o nastopu slovenskega predstavnika v razpravi dr. Gordane Vljajić: Osmna konferenca zagrebačkih komunista, stran 66 in 67, nadalje Pregled zgodovine ZKJ, stran 110 in 111 ter Josip Broz Tito, Sabrana djela, opomba 196.

na pokrajinski konferenci, vsaj v kolikor je mogoče to razpoznati iz zapisnika, ni bilo govora.¹¹

Pri obravnavi organizacijske povezave stranke v Sloveniji s centrom je bil »Valjin« zelo kritičen: »Slovenski del stranke je, kar se tiče zveze s partijskim centrom, bil v takšnem položaju, kot da je slovensko gibanje del stranke, izgrajene na federativni osnovi. (...). Naše zveze s PB so bile dobre, toda od teh zvez ni bilo realne koristi, ker ni bilo nikakšne praktične pomoči s strani PB.« Vzrok za takšno stanje naj bi bilo iskati, sodeč po Valjinovih besedah, v znatni meri v frakcionaški dejavnosti v vrhu stranke: »Notranjepartijski boj je slabil stranko in njen center. (...). Frakcijska kriza, ki onemogoča delo, je zajela samo partijski center v Srbiji, druge pokrajine ni zajela, čeprav ima v njih reflekse. Slovenski del stranke se noče mešati v ta boj.« — Tako se v »Valjinovih« izvajanjih na IV. plenumu v celoti potrjuje stališče, ki ga je zavzela V. pokrajinska konferenca organizacije KPJ v Sloveniji v zvezi s problemom frakcionaštva.

»Valjin« je nadalje poročal, da je pokrajinska konferenca v Sloveniji odobrila sklepe aprilskega plenuma in sprejela resolucijo o delu in o nalogah stranke. Med problemi, pomembnimi za gibanje v Sloveniji, je na prvem mestu navedel organizacijskega, vprašanje izgradnje partijske organizacije. »Rezultati volitev so pokazali porast našega vpliva,« je dejal, »in mi moramo ta vpliv tudi organizacijsko zajeti.«¹²

Na koncu se je »Valjin« ustavil še ob sindikalnem vprašanju. Podrobneje je razložil specifičnost tega vprašanja za Slovenijo: »Mi moramo delovati v URSS sindikatih enako kot tovariši v Bosni. Mi nimamo neodvisnih sindikatov v Sloveniji, medtem ko imajo naši nasprotniki sindikalno gibanje. Nam so potrebne legalne pozicije, ki se jih zelo težko osvoji. Ta potreba po legalnih pozicijah je tako nujna v našem gibanju, da je v težnji za njimi izzvala »težnjo« za formiranje legalne partije, kot je bila NDSJ.«

Položaj v sindikalni organiziranosti v Sloveniji je resnično silil k razrešitvi. Vse od združitve bivših neodvisnih sindikatov s sindikati Strokovne komisije v URSSJ, decembra 1925 v Ljubljani,¹³ se je ob postopnem upadanju števila strokovno organiziranega delavstva med slovenskimi komunisti in levo orientiranimi člani reformističnih sindikatov vedno bolj uveljavljala težnja za obnovo strokovnega gibanja in ustanavljanje neodvisnih strokovnih zvez tam, kjer so reformistične bile neučinkovite ali pa celo v razzulu. Ta težnja je na raznih delavskih zborih prav v tem obdobju prihajala vedno bolj zahtevno do izraza, med drugim na konferenci »dekalistov« v Mariboru 26. junija 1927,¹⁴ ali na rudarski konferenci v Zagorju 16. oktobra 1927,¹⁵ svoj poudarek pa je tudi našla v volilnem programu DKRB za parlamentarne volitve v septembru 1937 v geslu »Za popolno svobodo strokovnega organiziranja.«¹⁶

IV. plenum CK KPJ se je v sklepih potem postavil na stališče, da je potrebno sindikalno delo komunistov v Sloveniji aktivirati tam, kjer so reformistične strokovne organizacije propadle, organizirati nove in jih povezati v jugoslovanskem okviru z Neodvisnimi sindikati, sicer pa težiti za osvajanjem obstoječih strokovnih organizacij. Težnjo za formiranje legalne

¹¹ Mišljena je V. pokrajinska konferenca KPJ v Sloveniji, 3. 7. 1927.

¹² Glej opombo št. 8.

¹³ France Kresal: Nastajanje akcijske enotnosti slovenskega delavstva. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1966, št. 1—2, stran 69.

¹⁴ Enotnost, 1. julija 1927, članek »Konferenca dekalistov v Mariboru.«

¹⁵ Enotnost, 21. oktobra 1927, članek »Rudarska konferenca v Zagorju za obnovo strokovnega gibanja.«

¹⁶ Volilni proglas DKRB »Delovnemu ljudstvu v mestu in na vasi«, Enotnost, 12. avgusta 1927.

stranke pa je plenum najostreje obsodil, češ da predstavlja nerazumevanje političnega položaja, ki da se razvija v pravcu odkrite vojaško-fašistične diktature in da je tudi znak opuščanja izgradnje nelegalne partije.

Komaj dober mesec po IV. plenumu CK KPJ se je sestal 7. in 8. januarja 1928 aktiv slovenskih komunistov na VI. pokrajinski konferenci, ki je deloma nadaljevala razpravo o problemih, ki so bili v ospredju že na IV. plenumu CK KPJ (organizacija stranke, pobijanje legalističnih tendenc, problemi strokovne organiziranosti), pomemben poudarek pa je dala tudi obravnavi nacionalnopolitične problematike. O tej konferenci nam pričata dva dokumenta, Resolucija k poročilu in Strokovna resolucija.¹⁷ Iz prve resolucije je razvidno, da je konferenca poskušala ubirati pot dokaj kompleksne analize političnega položaja v državi in še posebej v Sloveniji, zlasti ob odnosu buržoaznih strank do nacionalne problematike slovenskega naroda, do njegove borbe proti izkoriščanju, zatiranju in za samostojnost.

V določeni meri pa so potek konference predvidevale že direktive, ki jih je za svoja delegata na njej, »Karloviča« (Djuko Cvijića) in »Rogića« (Jako Žorgo) na svoji 10. seji 5. januarja 1928 izoblikoval politbiro CK KPJ.¹⁸ Te direktive so se glasile:

a) »zbijanje legalističnih tendenc, ki podcenjujejo pomen ilegalnega partijskega dela in podčrtavanje dejstev, kako zaradi organizacijskih slabosti niso organizacije izkoristile in stabilizirale uspehe pravilne volilne kampanje;

b) odstranjevanje strahu od delovanja v reformističnih sindikatih in uresničevanje sklepov plenuma o sindikalnem vprašanju v Sloveniji;

c) glavna naloga konference je koncentrirati moči v boju proti legalističnim in sektaškim tendencam ter za izgradnjo organizacije prvenstveno s pritegovanjem industrijskih delavcev v sindikalno gibanje, uveljavljanje odlikujočih se vidnih delavcev v partijskih organizacijah in njihovih vodilnih organih.«

Zbor slovenskih komunistov se je potem v bistvu ravnal po teh navodilih. Ob izhodiščih, ki so jih nakazovala, sta bila potem zasnovana oba konferenčna dokumenta. Tako vsebuje Resolucija k poročilu poleg že navedene nacionalnopolitične problematike niz ugotovitev v zvezi z notranjo učvrstitvijo stranke ter premagovanjem idejnih in organizacijskih slabosti v njej, v zvezi z bojem proti ostankom socialnodemokratskih tradicij in problemom nerazumevanja vodilne vloge stranke v delavskem gibanju, kar naj bi se med drugim, kot je na to že opozoril IV. plenum CK KPJ, tudi izražalo v težnji po ustanovitvi legalne stranke. V duhu navodil politbiroja je konferenca v tem istem dokumentu spregovorila tudi o problemu discipline v stranki, o striktnem izvajanju statuta in navodil v delovanju celic, o delovanju frakcij v strokovnih in drugih zunajstrankinih organizacijah, o pritegovanju industrijskega proletariata v celice, ob tem poudarjajoč potrebo po varovanju konspiracije. Striktno izvajanje vseh teh navodil, oziroma napotil za oživitvev notranjepolitičnega in organizacijskega življenja v celicah — kot je poudarjeno v resoluciji — je obsežno v formulaciji, ki naj bi izražala temeljno nalogo: boljše vizacijo stranke.

Znaten del prve resolucije je konferenca posvetila ugotovitvam v zvezi z razpravo o položaju in nalogah KPJ v Sloveniji ob dveh osrednjih notra-

¹⁷ Resolucija k poročilu in Strokovna resolucija, oba dokumenta uvrščena med corpora delicti, vzeta iz sodnega spisa Deželnega sodišča v Ljubljani VR. IX. 866/28, v arhivu CK ZKJ. Datum konference je razviden iz »Pojasnila« (ing. Dragotina Gustinčića), ki je sestavni del dokumentacije zasedanja P. S. KPJ za Slovenijo med 25. februarjem in 5. marcem 1928, KI 1928/26, 1. do 5. Arhiv CK ZKJ.

¹⁸ Poročilo o 10. seji P. B. 5. januarja 1928, KI 1928/3, arhiv CK ZKJ.

njepolitičnih dogodkih, ki sta privedla v tem obdobju do pomembnih premikov v slovenski in jugoslovanski politični sferi: ob paktiranju SLS z radikali po sporazumu dr. Korošca 10. julija 1927 na Bledu z ministrskim predsednikom Vukičevićem, kar je potem slovenske klerikalce tudi pripeljalo v vlado, in ob združitvi HSS in SDS štiri mesece pozneje, 10. novembra 1927 v opozicijsko Kmečko-demokratsko koalicijo. Ob teh dveh dogodkih se je postavljalo vprašanje: kakšna sta mesto in vloga KPJ v Sloveniji v teh spremenjenih političnih sorazmerjih in kakšna naj bi bila strateška in taktična usmeritev KPJ, da bi si dejansko utrla pot k množicam, da bi lahko vplivala nanje? Odgovor, formuliran v resoluciji, je bil sledeči:

»S tem, da se je SLS odrekla svoji dosedANJI nacionalni politiki (parola avtonomne Slovenije) in stopila v službo hegemonistične politike srb-ske buržoazije pod vodstvom dvora in njihovih (?) za uvajanje generalsko fašistične diktature, boj slovenskega naroda za samostojnost ni likvidiran. Kljub vstopu SLS v vlado, se nadaljuje hegemonistično zatiranje slovenskega naroda in se naprej z ogromnimi davki izžema delovno ljudstvo. Gotove koncesije, ki jih more SLS dobiti od vlade, morejo koristiti le slovenski buržoaziji in bogatim kmetom. Zaradi tega bo začela SLS kljub svoji močni gospodarski in verski organizaciji prej ali slej slabeti. Ker je SDS zastopnica mestne buržoazije, ker je SKS, ki skupno s SDS tvori Kmečko-demokratsko koalicijo, stranka podeželske buržoazije, a SSJ z delavskimi institucijami plačan in korumpiran agent vladajočega režima, JSDS pa okostenela sekta brez možnosti razvoja, je KSJ edina stranka, ki more zbrati okrog sebe široke mase delovnega ljudstva Slovenije, tako v boju za neposredne interese kot za nacionalno samostojnost. Ona pa more to nalogo izvršiti le, ako se ideološko in organizacijsko izgradi in ako bo z revolucionarnimi akcijami vedno zastopala interese delavcev in kmetov in se borila tudi za njih delne zahteve, ne da bi pri tem izgubila izpred oči svoj končni cilj socialno revolucijo.«

Ta formulacija o strateški in taktični usmeritvi KPJ v tem času je zanimiva z različnih zornih kotov. Prvič: že sama po sebi je svojska po načinu izražanja kot primer takratne »kominternske« frazeologije. Drugič: v najostrejši obsodbi vseh »buržoaznih« in obeh delavskih strank v Sloveniji razodeva tisto brezkompromisno principielnost v odnosu do njih, ki je zelo zoževala manevrski prostor komunistov v Sloveniji in ki je potem kaj kmalu leta 1928 pokrajinsko organizacijo spravila v hude škripce v razhajanjih mnenj glede sodelovanja z buržoaznimi strankami, tako, na primer ob glasovanju zastopnikov DKRB za načelnike občinskih odsekov v ljubljanskem občinskem svetu, ali pa ob stališčih, ki so jih slovenski komunisti zavzeli do problema revizije ustave. Tretjič: ko govori o akcijski usmerjenosti slovenskih komunistov, med drugim o njihovem boju za »nacionalno samostojnost« slovenskega naroda, se dejansko, čeprav z aspekta politične taktike, vključuje v spreplet političnih in moralnih razsežnosti široke obravnave slovenskega nacionalnega vprašanja v širši javnosti. Ta obravnava je v tem času zajemala predvsem levo usmerjeno intelektualno mladino, zlasti člane Kluba študentov marksistov na ljubljanski univerzi, med katerimi je bilo precej članov KPJ, in sodelavce revije »Svobodna mladina«, ki je začela januarja 1928 izhajati kot naslednica »Mladine«, glasila Koso-velovega kroga.¹⁹ Resolucija III. državne konference KPJ iz januarja 1924

¹⁹ Lojze Ude, urednik Svobodne mladine, je v uvodniku številke 1—2 prvega letnika zapisal: ... da bo revija »izpovedovala svojo slovensko misel in da bo prav tako brezobzirno« (kot prej Mladina) »nadaljevala borbo za kulturo, gospodarsko in politično osamosvojitve Slovencev, združeno z borbo proti kapitalističnemu družbenemu redu«. (12. januarja 1928).

o nacionalnem vprašanju, ki je izoblikovala stališče, da je treba vsem narodom v Jugoslaviji priznati njihovo pravico do samoodločbe, vključujoč pravico do odcepitve, ki pa naj ne bi bila obvezna, je doživljala svojo aplikacijo na slovenske razmere v vehementnih razpravah, v katerih se je prvenstveno oblikovala zahteva po zedinjeni Sloveniji.²⁰

Geslo zedinjene Slovenije se je v programu KPJ pojavilo že zelo zgodaj v drugi polovici dvajsetih let. Dne 1. julija 1926 je PK KPJ za Slovenijo ob razpravi o nettunskih konvencijah izdal poseben letak z zaključnim pozivom: »Za pravico do samostojne države vsakemu narodu na Balkanu! Za zedinjenje Slovencev v svobodno Slovenijo!«²¹ 30. decembra 1927 pa je KPJ objavila v svojem legalnem glasilu, v Enotnosti, izjavo o nacionalnem vprašanju, deklaracijo, ki jo je podal zastopnik DKRB Andrej Čanžek v mariborski oblastni skupščini. Izjava je po svoji zasnovi dejansko sestavni del Resolucije k poročilu pokrajinske konference: »Danes, ko je šla tudi Slovenska ljudska stranka po poti Radića in kapitulirala pred srbsko buržoazijo, podčrtavam kot zastopnik delavskega razreda, da se slovensko delovno ljudstvo ne more odpovedati boju proti nacionalnemu zatiranju za popolno nacionalno svobodo vseh zatiranih narodov, to je za uveljavljanje pravice samoodločbe tudi za slovenski narod s ciljem svobodne in zedinjene Slovenije v federativni zvezi s svobodnimi sosednjimi narodi.«^{21a}

V Strokovni resoluciji pokrajinske konference so bila v bistvu potrjena stališča, ki so jih obsegala navodila politbiroja CK KPJ, posebej glede vstopanja v reformistične sindikate kot glede ustanavljanja samostojnih strokovnih zvez. Med organizacijami, v katere je treba vstopiti, je resolucija naštel S. Ž. J. (Savez železničara Jugoslavije), S. M. R. (Savez metalških radnika) O. R. S. (Opšti radnički savez), Zvezo živilcev, lesnih in monopolskih delavcev ter Zvezo privatnih nameščencev, a Zveza rudarjev in Zveza stavbinskih delavcev naj bi bili novo ustanovljeni. Pomembna je bila odločitev konference, da je potrebno pri Pokrajinskem sekretariatu ustanoviti pokrajinsko strankino strokovno komisijo, na katero naj bi bil vezan celotni sistem frakcij članov partije v posameznih organizacijah in zvezah. O tem, do kolike mere je potem tovrstna organiziranost partijske povezave v strokovnih organizacijah res delovala, ni dovolj podatkov. Med gesli, pridanimi Strokovni resoluciji, najdemo poudarjeno zahtevo po popolnem strokovnem zedinjenju, nadalje zahtevo za demokracijo v strokovnih organizacijah, v katerih naj bi zrušili nadvlado strokovne birokracije, itd.

Med letom 1928 se je potem strokovna politika slovenskih komunistov odvijala po možnostih v okvirih na konferenci izoblikovanih napolit. Njene osnovne črte je mogoče razpoznavati predvsem iz obširnega gradiva, ki ga je prinašal časopis Enotnost. Slovenski komunisti so v mnogih primerih bili pobudniki boja za delne zahteve delavcev, ali pa so se v ta boj vsaj pomembno vključevali. Tako so posegli v boj železničarjev ob poteku nacionalizacije na železnici, ob ukrepih in omejitvah v škodo železničarjev in ob

²⁰ V številki 1—2 letnika 1928 Svobodne mladine velja predvsem opozoriti na članek Jožeta Dolenca Pravica samoodločbe do odcepitve, v katerem je postavljena zahteva po »svobodni in zedinjeni Sloveniji«, in to ne v okviru SHS. »Ker nam Slovincem kot narodu v nobeni izmed držav, na katere smo razkosani, niso priznane temeljne narodne pravice, enakopravnost in suverenost, upravičeno trdimo, da smo Slovenci v celoti nesvobodni narod, iz česar izhaja, da je predvsem nesmiselno vezati slovenski problem na katerokoli teh držav ali ga iz nje ven reševati.« S takšno formulacijo Dolenc izraža stališče KPJ.

²¹ Janko Pleterški — Nacionalno vprašanje v Jugoslaviji in politiki KPJ — KPS. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1967, št. 1—2, stran 294.

^{21a} Enotnost, 30. decembra 1927, članek »Deklaracija dekalistov v okrožni zbornici«.

²² Enotnost, 27. januarja 1928, članek »Železničarjem grozi komercializacija«, Enotnost, 30. marca

nezakonitih odpustih.²² Enotnost je opozarjala na obrambo osemurnega delavnika in na izvajanje in izboljšanje zakona o zaščiti delavcev,²³ potegovala se je za pomoč brezposelnim, ugotavljala je probleme proletarske mladine in pogubnost izseljevanja v tujino (Belgijo in Argentino), kjer so bili delavci izpostavljeni najhujšemu izkoriščanju. Članki v Enotnosti so večinoma napisani živahno in neposredno, v njih je mogoče razbrati delež komunistov pri organiziranju takratnega stavkovnega gibanja v Sloveniji, tako ob stavki kovinarjev v tovarni Titan v Kamniku²⁴ in v stavkovnem boju steklarjev v Hrastniku, Zagorju in Rogaški Slatini. Enotnost je obravnavala tudi probleme strokovne organiziranosti rudarjev, stavbinskih in živilskih delavcev. Tako je iz njenega pisanja 23. novembra 1928 razvidno, da so slovenski komunisti poskušali realizirati sklep pokrajinske konference o ustanovitvi samostojnih strokovnih organizacij rudarjev in stavbinskih delavcev. Konec julija 1928 so bila namreč velikemu županu v Ljubljani predložena v potrditev pravila nove »Strokovne organizacije stavbinskih delavcev«, a 30. avgusta 1928 pravila nove »Strokovne organizacije rudarjev«, vendar pa je veliko županstvo, v sporazumu z notranjim ministrstvom, potrditev pravil zavrnilo in ustanovitev obeh organizacij prepovedalo.²⁵

Mimo srditih napadov na socialne demokrate, ki so v mnogih člankih v Enotnosti prikazani kot vir vsega zla v strokovnem gibanju,²⁶ pa so se vendar uveljavljala tudi stališča, ki so iskala vzroke za neorganizirano delavstva širše, v splošnem položaju proletariata, tako v porazih, ki jih je doživel v preteklosti — zlasti 1924 do 1926, — kar je povzročilo njegovo malodušje in prestrašenost, nadalje v ofenzivi kapitala, kateremu bi se bilo mogoče upreti uspešno samo z utrjevanjem enotnosti delavskega razreda (seveda samo »od spodaj«), in v lastni neaktivnosti.²⁷

Slovenski komunisti so vseskozi pripisovali velik pomen nastopom svojih članov na parlamentarnih tribunah. V splošnem poslabšanju političnega položaja v državi, še zlasti po sestavi nove Vukičevičeve vlade 23. februarja 1928, v kateri je prevzel notranje ministrstvo dr. Anton Korošec,²⁸ je bilo v pogojih zožujočih se možnosti javnega nastopanja za slovenske komuniste še bolj dragoceno, da so lahko preko zastopnikov DKRB v občinskih odborih in v mariborski oblastni skupščini dvignili svoj glas. Slovensko pokrajinsko vodstvo KPJ je 21. maja 1928 pisalo partijskemu okrožju Vzhod I v Mariboru: »Pomagajte našemu oblastnemu poslancu s predlogi in kontrolirajte njegovo delo. Naš glas v oblastni skupščini se mora čuti. Vsi delavci in kmetje morajo videti, da je poslanec DKRB njihov edini in

1928, članek »Železničarji za svoje pravice«, Enotnost, 20. aprila 1928, članek »11 zaupnikov odpuščenih«, itd.

²³ Enotnost, 7. septembra 1928, članek »Ofenziva proti osemurniku«, Enotnost, 1. maja 1928, razglas »Delavci! Kmetje!«, Enotnost, 8. julija 1928, članek »Apetit slovenskih industrijalcev«, Enotnost, 13. julija 1928, članek »Industrijalci in socialne institucije«, Enotnost, 3. februarja 1928, članek »Ne v Argentino!«, Enotnost, 2. marca 1928, članek »Pomoč brezposelnim v drugih državah — Kaj pa v Jugoslaviji?«, Enotnost, 20. aprila 1928, članek »Ne v Belgijo!«, Enotnost, 31. avgusta 1928, članek »Mizerni položaj proletarske mladine«, itd.

²⁴ Enotnost, 25. maj 1928, članek »Mezdno gibanje kovinarjev v Kamniku«, Enotnost, 15. junij 1928, članek »Štrajk pri Titanu v Kamniku«, Enotnost, 20. julija 1928, članek »Steklarji na braniku svojih zahtev«, Enotnost, 2. novembra 1928, članek »Kaj nas uči steklarski štrajk?«.

²⁵ Enotnost, 23. novembra 1928, uvodnik »V obrambo pravice strokovnega združevanja delavcev«.

²⁶ Enotnost, 10. februarja 1928, članek »Po strokovnem kongresu«, Enotnost 8. junija 1928, članek »Razkrinkani hlapci režima«, Enotnost, 28. septembra 1928, članek »SSJ — odkrita zaveznica režima«, Enotnost, 9. novembra 1928, članek »Socialpatriotje — repek buržoazije«.

²⁷ V Enotnosti je 16. decembra 1927 pod naslovom rubrike »Za konsolidacijo delavskega gibanja« objavljen prvi prispevek k široki razpravi, ki teče potem v listu v tej rubriki do 1. maja 1928. V zaključnem članku, 1. maja 1928, so povedane sklepne misli ob treh predlogih za izhod iz krize strokovnega gibanja: ustvariti je treba močne strokovne organizacije, ki bodo lahko proletarcu branile njegov kruh; strokovne organizacije naj bodo neodvisne od institucij in klik, v njih mora vladati proletarska demokracija; iz strokovnih organizacij je treba odstraniti »razbijaško in protidelavsko reformistično politiko«.

²⁸ Dr. Metod Mikuž: Slovenci v stari Jugoslaviji, stran 368.

resničen zaščitnik in pobornik za njihove pravice in zahteve, isto velja tudi za občino. Naši poslanci po raznih parlamentih so delegati stranke in se morajo tudi tam neizprosno boriti in izkoriščati parlamentarno tribuno za agitacijo; ako tam molčimo, je največja napaka in zgrešeno delo.«²⁹

Toda to stališče vodstva KPJ v Sloveniji je bilo v teku dogodkov leta 1928 tudi močno osporavano.

Na občinskih volitvah v Ljubljani, 2. oktobra 1927, sta bila na listi DKRB izvoljena dva kandidata, dr. Milan Lemež in Marcel Žorga. Ker je Marcel Žorga pozneje odstopil, je njegov mandat prevzel ing. Dragotin Gustinčič.³⁰ Nastopanje obeh zastopnikov DKRB v ljubljanskem občinskem svetu je bilo posebnega pomena, saj sta v svojih izjavah izražala stališča partije ob vprašanih, ki so marsikdaj presejala lokalni pomen.

Sorazmerja političnih sil so bila tedaj v ljubljanskem občinskem svetu zelo zaostrena. SDS je imela v njej 23 mandatov, a SLS samo 19. Radikal Ravnihar je razpolagal z dvema mandatoma, dr. Vinko Gregorič z enim mandatom, DKRB in SSJ pa vsaka s po dvema mandatoma. V tem sorazmerju sil so lahko štirje delavski mandati odigrali pomembno vlogo.

Na prvi seji občinskega sveta je potem ob volitvah župana (izvoljen je bil demokrat dr. Puc) ing. Gustinčič prebral deklaracijo, da bo zastopstvo DKRB vodilo borbo proti obema strankama, ki sta se potegovali za župana, proti SDS in SLS, ker smatra, da ni nobenih bistvenih razlik med njunima režimoma in sta obe stranki pomočnici reakcije, da obe podpirata režim izjemnih zakonov proti proletariatu, centralizem, diktaturo in sistem »glavnjače«.

Klerikalci so pri izvolitvi župana doživeli poraz. Ko je bil potem za podžupana tudi izvoljen demokrat, so v znak protesta zapustili zbornico in Enotnost je 2. decembra 1927 to odločitev klerikalcev komentirala kot potezo, ki naj bi pripeljala do razveljavitve izvolitve župana in bi povzročila, da bi veliki župan zopet uvedel komisariat, ki bi bil seveda v klerikalnih rokah. To se potem sicer ni zgodilo, toda nevarnost klerikalnega komisariata je kot grožnja obvisela v zraku. Na tretji seji ljubljanskega občinskega sveta 24. februarja 1928 je potem ta grožnja odločilno vplivala na odločitev delacije DKRB, da je pri volitvah za načelnike občinskih odsekov opustila svoje pricipielno stališče nesodelovanja z buržoaznimi strankami in glasovala z demokrati proti klerikalcem. Kot vse kaže, je pokrajinski sekretariat stranke dan pred zasedanjem občinskega sveta takšno glasovanje celo odobrila.³¹ Na samem zasedanju je potem ing. Gustinčič prebral deklaracijo — za katero se je pozneje ugotavljalo v okviru PS, da je bila zgrešena — da glasuje delegacija »dekalistov«^{31a} z demokrati zato, ker je to glasovanje odločilno (mišljeno je za usodo ljubljanskega občinskega sveta) in je SDS kot prva sprejela predlog delegacije »dekalistov«, da naj bo v odsekih zastopana tudi delavska manjšina.

²⁹ Dopis z naslovom »Vzhodu I«, »Dragi sodrugič«, dokument uvrščen med corpora delicti, vzet iz sodnega spisa Deželnega sodišča v Ljubljani, Vr. IX/866, v arhivu CK ZKJ, podpisan To. (verjetno Tone — Franc Wankmüller).

³⁰ Enotnost, 20. januarja 1928, članek »Živela republika delavcev in kmetov«.

³¹ Ing. Dragotin Gustinčič je na seji pokrajinskega sekretariata KPJ za Slovenijo (verjetno 4. marca 1928) navedel kot razlog za takšno glasovanje v pismenem Pojasnilu privolitev P. S. Med drugim je zapisal: »P. S. je na svoji seji dne . . . določil da ima naša frakcija glasovati za demokratske predsednike odsekov. To iz razlogov, ki so nam vsem znani, to je da ne damo klerikalcem povoda, da oni na tem vprašanju razpuste občinski svet kot dela nezmožen. Na občinski seji dne 24. februarja 1928 naša frakcija je v smislu sklepa seje P. S. od . . . tudi volila oziroma glasovala za dem. predsednike odsekov. Zakaj? To je utemeljila v eni deklaraciji.« Gradivo o zasedanjih PS, 4. in 5. marca 1928, KI 1928/26, Arhiv CK ZKJ.

^{31a} »Dekalisti«, imenovani po »Delavsko-kmečkem listu«, ki je bil predhodnik Enotnosti. V tem času so seveda »dekalisti« bili člani DKRB (Delavsko kmečkega republikanskega bloka).

To glasovanje v ljubljanskem občinskem svetu je potem v vodstvu KPJ v Sloveniji sprožilo silovito razburjenje in nasprotovanje.³² Ponovno so prišla do izraza vsa nesoglasja, na katera je ing. Gustinčič že opozoril julija 1927 na V. pokrajinski konferenci.

Štiri dni konec februarja 1928³³ in potem še 4. in 5. marca je pokrajinski sekretariat dolgočasno zasedal. V skrajno zaostrenem besednem boju so kritiki očitali delegaciji v občinskem svetu in zlasti osebno ing. Gustinčiču kršenje osnovnih načel stranke in neupoštevanje linije stranke, začrtane v resolucijah zadnjih dveh pokrajinskih konferenc (razkrinkavanje SDS, SLS in tudi SSJ, ter boj proti njim).³⁴

Zelo ostra polemika je segla tudi v preteklost, vse nazaj do leta 1922, do volilnega bloka Zveze delovnega ljudstva, proti kateremu je takrat najostreje nastopal prav ing. Gustinčič. Med ihtivo razpravo je 29. februarja 1928 celo odstopil Albert Hlebec kot tajnik Pokrajinskega komiteja KPJ in kot urednik Enotnosti, a si potem premislil, uredil številko Enotnosti, ki je izšla 2. marca 1928 in ki je prinesla dva članka z obsodbo Gustinčičevih stališč, preuranjeno, ne da bi se počakalo na mnenje politbiroja CK KPJ, kateremu je bil spor predložen. Stališče politbiroja pa je bilo izraženo v pismu od 3. marca 1928,³⁵ katerega je verjetno Jaka Žorga prinesel iz Zagreba, in je bilo sledeče: PB je ugotavljal, da nosi odgovornost za nastop v mestnem zastopstvu celotni pokrajinski sekretariat in da se dogaja v domačem in mednarodnem merilu, da zastopniki partije glasujejo v buržoaznih samoupravnih telesih s kakšno buržoazno skupino, da pa je to odvisno od ocene konkretne situacije. Če je obstojala v Ljubljani dejanska nevarnost razpusta mestnega zastopstva in uvedbe klerikalnega komisariata v slučaju, da bi se zastopniki partije vzdržali glasovanja, je bila njihova odločitev pravilna.

Politbiro je bil tudi proti slehernemu odstopu in tudi proti vsaki spremembi v uredništvu in v lastništvu lista brez izrecnega njegovega sklepa. Zahteval je, da je razpravo o glasovanju v ljubljanskem občinskem svetu treba končati z objavo članka v naslednji številki Enotnosti, ki bi ga sestavil pokrajinski sekretariat skupno z delegatom P. B. in bi ga podpisalo uredništvo. Ta članek je potem v Enotnosti res izšel 9. marca 1928 pod naslovom »Politični položaj in naloge dekalistov.« Izzvenel je v ugotovitvi, da bodo zastopnik DKRB v občinskem svetu onemogočali s svojim nastopanjem, da bi SDS in SLS sipali delovnim množicam pesek v oči in da »bodo s tem pripomogli, da se bo delovno ljudstvo osvobodilo pogubnega vpliva meščanskih strank ter se postavilo v bojovno proletarsko fronto, ki se edina bori za njegove interese«.

To je bil torej konec bitke, v kateri pa v resnici do odločitve ni prišlo, kajti niti pismo P. B. niti delegat P. B., ki je prisostvoval zasedanju pokra-

³² V vodstvu pokrajinske organizacije so bili kot člani pokrajinskega sekretariata: tajnik PS Prizma — Albert Hlebec, člani PS — ing. Dragotin Gustinčič, T. (Tone) — Franc Wankmüller, Plamen —?, Edit —?, Rudolf —?. Ta imena so razvidna iz zapisnikov o razpravi, ki je potekala na zasedanjih PS med 25. februarjem in 5. marcem 1928. Na teh zasedanjih PS je sodeloval tudi Dane — Dušan Kermavner, ki se ga označuje kot člana RK (rajonskega komiteja?), a je bil tudi član PS, in Bon — Jaka Žorga kot zastopnik politbiroja. V teku razprave je ponovno omenjeno tudi ime Jožefin, verjetno člana PS. Ing. Gustinčič je bil v tem času tudi član CK KPJ.

³³ Gradivo o zasedanjih PS, 4. in 5. marca 1928 obsega Pojasnilo (ing. Gustinčiča), Protokol obeh sej, 4. III. in 5. III. 1928, Resolucija s. Ana (ing. Gustinčiča), Mnenje P. in D. k resoluciji Ana (Prizme in Daneta) — (Alberta Hlebca in Dušana Kermavnerja), Material k resoluciji Prizme in Daneta, Resolucija M. K., Direktivno pismo politbiroja CK KPJ (Rogića in Valića (Jaka Žorga, Đuro Salaj) — KI 1928/25 —, vse ostalo KI 1928/26, Arhiv CK ZKJ.

³⁴ Mišljeni sta V. pokrajinska konferenca 31. julija 1927 in VI. pokrajinska konferenca 7. in 8. januarja 1928.

³⁵ Pismo politbiroja CK KPJ pokrajinskemu sekretariatu »Dragi drugovi«, podpisana Rogić in Valić (Jaka Žorga in Đuro Salaj). KI 1928/25. Arhiv CK ZKJ.

jinskega sekretariata 4. in 5. marca 1928,³⁶ nista mogla do kraja razrešiti spora, kajti obe stranki sta vztrajali vsaka pri svoji oceni nevarnosti razpusta ljubljanskega občinskega sveta in možnosti uvedbe klerikalnega komisariata.

Vzroki za spopad v pokrajinskem sekretariatu so bili seveda mnogo globlji kakor samo razhajanje mnenj o trenutni parlamentarni taktiki v mestnem zastopstvu. V bistvu se je vsiljevala verifikacija odnosov slovenskih komunistov do celotnega družbenega sistema, ki je v zaostrujoči se gospodarski in politični krizi pokal na vseh koncih in krajih, kar je vzpodbujalo najekstremnejša stališča o vlogi partije nasploh v parlamentarnem sistemu. Resolucija ljubljanskega mestnega komiteja KPJ je ugotavljala ob vlogi partije v občinskem svetu da »KP ne gre v te institucije, da bi tam vršila organsko delo, temveč da iz parlamenta ven pomaga masam z akcijo razbiti državni aparat in parlament sam«.³⁷

Za razumevanje vehemence spopada pa si je nujno predočiti še nekaj neposrednih zgodovinskih okoliščin, v okviru katerih je potekal.

Vstop dr. Antona Korošca kot notranjega ministra v novo Vukičevičevo vlado februarja 1928 je napovedoval stopnjevanje režimskega nasilja, zlasti proti komunistom. Enotnost je že 10. februarja 1928 v uvodniku ugotavljala, da je režim Vukičevič-Korošec samo prehodna etapa k uvedbi »vojaško-fašistične diktature«.³⁸ Potek sodnega procesa proti skupini komunistov v Beogradu z obsodbo, izrečeno 16. februarja 1928,³⁹ je razkril grozljive podrobnosti o razmerah v jugoslovanskih zaporih, zlasti v Glavnjači. V psihozi negotovosti, izigranosti in ogorčenja ob ciničnih izjavah predstavnikov režima, tako, na primer opravičevanja razmer v Glavnjači v govoru notranjega ministra dr. Antona Korošca v parlamentu,⁴⁰ in ob osuplosti ter prizadetosti ob podatkih, ki jih je proces v Beogradu razkril o smrti Franja Vulča, nekdanjega organizatorja PAČ v Sloveniji,⁴¹ je pač med komunisti v Sloveniji vse bolj prevladovalo mnenje, da je ob parlamentarizmu, ki je postajal v Jugoslaviji vedno bolj samo še skrivalnica za potuhnjeno igro buržoaznih strank, sleherno glasovanje z buržoaznimi strankami absurdno.

Najbolj bistven pri tem sporu v vrhu pokrajinske organizacije KPJ v Sloveniji pa je v osnovi vendar bil problem odnosov KPJ do drugih političnih grupacij. Vodstvo KPJ v Sloveniji je v vseh svojih deklaracijah in sklepih opozarjalo na potrebo dela z množicami, skušalo je doseči vpliv na množice, katerim je bilo namenjeno vse delovanje komunistov. Resnica pa je bila ta, da se je KPJ v Sloveniji tedaj, tako zaradi silovitega nasilja, ki je

³⁶ Bon — Jaka Zorga.

³⁷ Resolucija M. K., sestavni del gradiva o zasedanju P. S.

³⁸ Enotnost, 10. februarja 1928, uvodnik »K vladni krizi«.

³⁹ Enotnost je o procesu obširno poročala 17. februarja 1928 v članku »Proces proti komunistom v Beogradu«. V svoji številki 24. februarja 1928 pa je Enotnost objavila obsodbo in mnoge podrobnosti o izjavah posameznih obtožencev v zagovoru, predvsem izjave Sime Markovića, Otokarja Keršovanića, Josipa Cazića, Nikole Koturja, Pavla Kovačevića in Lazarja Stefanovića; članek z naslovom »Komunistični proces v Beogradu« sodi med najbolj prizadeto napisane prispevke v listu v vsem času njegovega izhajanja.

⁴⁰ Enotnost je prinesla 9. marca 1928 v članku »Vlada brani Glavnjačo!« poročilo o podrobnostih poteka diskusije v parlamentu o razmerah v beograjski Glavnjači, med drugim trditve notranjega ministra dr. Antona Korošca, da za položaj v Glavnjači, kjer »res ni vse v redu« ne nosijo krivde uradniki in žandarji, temveč »staro premajhno poslopje, katerega je treba povečati, da ne bo drenja kakor doslej«. Korošec je tudi odločno zavrnil predlog, da bi posebna komisija parlamenta preiskala stanje v Glavnjači.

⁴¹ Že ob podatkih o Franju Vulču in njegovi usodi, ki jih je odkrival v podrobnostih proces proti Simi Markoviću in ostalim obtoženim komunistom, je Enotnost objavila 24. februarja 1928 članek z naslovom »Kdo je Stanko?« v spomin Franju Vulču. Nato je Daneu (Dušan Kermavner?) 2. marca 1928 objavil v Enotnosti članek »Sodrugiu Vladu«, France Klopčič je v Enotnosti 9. marca 1928 objavil podlistek »Spomini na s. Vlada, F. Vulča« pod psevdonimom »Kivešlob«, 16. marca 1928 je Mile Klopčič pod psevdonimom »Veno Venomer« objavil v Enotnosti podlistek z enakim naslovom »Spomini na s. Vlada, F. Vulča«, Anton Habe je 30. marca 1928 objavil v Enotnosti članek »Beseda dobrovoljca ob smrti s. Franja Vulča«, v prvomajski številki Enotnosti istega leta pa je Matija Gorenc objavil članek »Zadnji sestanek s sodrugom Vulčem, pred njegovim odhodom v Rusijo«.

omejevalo možnosti njenega širšega delovanja med množicami, kot tudi zaradi nekaterih svojih ozkih principielnih stališč, ki so sicer prevladovala tudi v mednarodnem komunističnem gibanju, znašla v nezavidljivem položaju, da so jo združene sile buržoaznih strank in obeh reformističnih skupin odrivale na rob dogajanja in na čistino, na kateri naj bi jo režim s svojimi drastičnimi ukrepi dotolkel.

Čeprav je v kmečkih množicah bilo veskozi živo močno ljudsko demokratično gibanje, je bilo dejstvo, da je slovenski buržoaziji uspelo izolirati demokratično gibanje slovenskih kmečkih množic od delavskega gibanja.⁴² Delavski razred je bil razcepljen in neenoten, med proletariatom sta mnogokje vladala mrtvilo in ravnodušnost, kot je to Enotnost ponovno ugotavljala.⁴³ V tem položaju partije v Sloveniji, ki je bil otežkočen še zaradi ilegale, se je moralo v delovanju komunistov v najkrajšem času zgoditi nekaj prelomnega, nekaj odločilnega, nekaj, kar bi partijo pripeljalo iz izoliranosti, da bi se lahko uveljavljala kot odločujoča moč na politični pozornici. Ni slučajno, da se je silovita razprava v vrhu pokrajinske organizacije v Sloveniji razplamtela prav v istih dneh, ko je potekala VIII. konferenca zagrebških komunistov (25.—26. februarja 1928) na Pantovčaku. V Zagrebu se je podobno tisto odločilno izrazilo v nastopu Josipa Broza in tovarišev, ki so ga podprli na konferenci,⁴⁴ v Ljubljani pa se je samo nakazovalo v vsebinsko sicer razvejanem obsegu spopada, ki pa se je vendar odvijal le v ozkem, izoliranem krogu, na način, ki je kaj kmalu ob obravnavi Odprtega pisma IKKI jugoslovanskim komunistom doživel med članstvom KPJ v Sloveniji hudo obsodbo. Čeprav so se slovenski komunisti v tem času dosledno ograževali od frakcijskih sporov v vrhovih partije, pa je v Sloveniji, enako kot drugod v državi, obstojala nevarnost, da bi se notranje doktrinarni spori ali neenotnost pogledov na taktične oblike in metode boja spreminjale v centralne probleme partije.⁴⁵

Kot centralni problem partije v Sloveniji pa je nedvomno bil in ostajal organizacijskopolični, kar se je že izpričalo na IV. plenumu CK KPJ in se je potrjevalo na obeh pokrajinskih konferencah. Dogodki tega nemirnega leta 1928 so se prehiteli. Za naraščajočo napetostjo med vladnim taborom in opozicijskim blokom je bilo čutiti pritisk množic, ki so si želele izhoda iz zaskrbljujočih razmer naznanjujoče se gospodarske krize. V starih, tradicionalnih političnih taborih na Slovenskem je prihajalo do diferenciacij, v Enotnosti lahko v teku leta 1928 najdemo poročila, analize in poglobljena razmišljanja o socialno progresivnih silnicah, ki so se prožile v krščansko-socialnem krogu, zlasti med sodelavci revije »Ogenj« in revije »Križ«, pa tudi v liberalnem taboru,⁴⁶ kar dokazuje, da so slovenski komunisti vse bolj dojemali smer in vsebino premikov v političnih grupacijah nemarksističnih smeri, bistvo procesa, ki je odkrival poglobljajoča se razredna nasprot-

⁴² Edvard Kardelj: Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, stran 352 in 353.

⁴³ Tako med drugim v članku »Odkod mrtvilo in ravnodušnost v proletariatu?«, v rubriki »Za konsolidacijo delavskega gibanja«, Enotnost, 6. april 1928.

⁴⁴ Prof. Mane Trbojevič v publikaciji »VIII. mjesna konferenca zagrebške organizacije KPJ«: »Rezultati VIII. mestne konference (...) so koristili komunistom povsod v državi, ker se je na tej konferenci govorilo o najbolj tipičnih pojavih frakcijskega in dana so bila stališča o enotnosti KPJ, o vodenju uspešnejšega in bolj organiziranega boja proti razrednemu sovražniku« (stran 19). Pero Damjanović v monografiji »Tito pred nalogami zgodovine«, navaja (stran 16) Titovo oceno konference... »To so bili nepozabni časi za nas, ki smo takrat dosegli zmago, zmago za enotnost partije v Zagrebu, ki je veljala za najmočnejšo mestno organizacijo v državi. Bili smo nepopisno srečni, ker smo globoko verovali, da bo to blagodejno vplivalo na druge partijske organizacije v Jugoslaviji — in tako je res bilo« (povzeto iz Josip Broz Tito, Govori in članki, Naprijed, Zagreb, 1959, VIII. knjiga, stran 117).

⁴⁵ Edvard Kardelj: »Po petindvajsetih letih«, stran 6.

⁴⁶ Enotnost, 16. marca 1928, članek »Vrenje med krščanskimi in narodnimi socialisti«, Enotnost, 15. junija 1928 in 22. junija 1928, članek »Razredni boj in krščanski socializem«.

ja v njih in vse večjo vznemirjenost ljudskih množic, ki so jih buržoazne stranke izigravale v svojem medsebojnem boju.

Ob stopnjujoči se agrarni krizi, ki je zaostrevala položaj kmečkega življa, je v gradivu Enotnosti opaziti vse več zanimanja slovenskih komunistov za probleme kmečkih množic, čeprav v bistvu samo deklarativno, ob geslih o razdelitvi veleposestev, črtanju davkov in dolgov revnim kmetom, itd.⁴⁷

Ob raznih poročilih v Enotnosti letnika 1928 si je mogoče ustvariti tudi dokaj določeno sodbo o delovanju slovenskih komunistov v tem obdobju na kulturnem področju. V pomembni meri se je usmerjala njihova dejavnost med društva Delavske telovadne in kulturne zveze »Svoboda«, kar je očitno tudi iz redne rubrike v Enotnosti »Vestnik Svobode«, publicistika v Enotnosti pa se je lotevala tudi perečih načelnih vprašanj proletarske kulture na splošno in še posebej proletarske književnosti.⁴⁸ Ob Enotnosti pa seveda ne smemo v tem času prezreti pomembnega ustvarjalnega deleža slovenskih komunistov pri oblikovanju prvega letnika Svobodne mladine.⁴⁹

Toda vse to obširno delovanje slovenskih komunistov se zaradi organizacijskih slabosti stranke (kot je to ugotavljala Resolucija k poročilu VI. pokrajinske konference) ni moglo tudi v letu 1928 pomembneje odražati v vključevanju novih članov v organizacijo, pa tudi ne v možnosti, da bi lahko stranka s svojim povečanim vplivom usmerjala živi tok različnih pro-

⁴⁷ Tako v Enotnosti, 13. julija 1928, v članku »Nevtralna vlada?« gesla »Za razdelitev veleposestniške zemlje tistim, ki jo obdelujejo!«, »Za oprostitev malih posestnikov od plačevanja davkov!«, podobno v Enotnosti 20. julija 1928 v uvodniku »Po enem mesecu«. Enotnost je 26. oktobra 1928 v članku »Kmetško pismo«, avtorja Antona Zalarja obširneje spregovorila o kmetem vprašanju, o modernizaciji kmetijstva, o problemu proletarizacije na kmetih, o zavezništvu med delavci in kmeti v boju proti kapitalizmu. — Politbiro CK KPJ je v juniju ali v začetku julija 1928 razposlal pokrajinskim sekretariatom okrožnico z navodili za organizacijo kmečkih komisij, ugotavljajoč aktualnost agrarno-kmečkega vprašanja. V tej isti okrožnici je izražena tudi Stalinova formulacija, da je kmečko vprašanje jedro nacionalnega vprašanja v Jugoslaviji. Prav v tej okrožnici so nanizana gesla, ki pridejo v teku julija meseca do izraza v Enotnosti. (Dokument v Zgodovinskem arhivu CK ZKS, fond KI, številka posnetka 2449 in 2450). Dr. Branislav Grigoričev v monografiji »Demokratska stranka i politički odnosi u kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca« na strani 511 piše: »V zahtevah političnih strank prihajajo vse bolj do izraza ekonomsko-gospodarska vprašanja: zahteve po črtanju kmečkih dolgov in dodeljevanju kreditov vaščanom, po izenačenju davkov, saniranju gospodarskih prilik itd.« Te Grigoričeve ugotovitve se nanašajo na širše obdobje po letu 1925 in 1926, ko ima agrarna kriza v državi vse večji vpliv na politične odnose.

⁴⁸ Enotnost: 27. januarja 1928 in 3. februarja 1928, Bratko Krefc: Seipelmarsch, 27. februarja 1928 G.: Župančičeva petdesetletnica rojstva, 23. marca 1928, Bratko Krefc: Maksim Gorki (ob njegovi šestdesetletnici), 6. april 1928, Bratko Krefc: Mali komunard, 20. april 1928: Nastop delavskega odra »Svoboda« v Narodnem gledališču v Ljubljani. Krstna proslava izvirne slovenske socialne drame »Križa«, spisal Rudolf Golouh, 4. maj 1928, France Kozar: Majniški pozdrav 1928, v isti številki pod naslovom Prvi nastop delavskega odra v Ljubljani, 30. aprila 1928, dva članka, članek uredništva in članek ing. Dragotina Gustinčiča. 11. maj 1928, France Kozar: V spomin črnih dob, 1. junija 1928, France Kozar: 1. junij 1924 v Trbovljah — slike iz prvonojske tragedije v Trbovljah 1924, 20. julij 1928, France Kozar: Evropa v smodnikovem dimu, 14. september 1928, Bratko Krefc: Tolstoj, 5. oktober 1928, Bratko Krefc: Upton Sinclair, 26. oktober 1928, v rubriki Vestnik Svobode, oklic »Umetniške Matices«, 9. november 1928, Ludvik Mrzel »Umetniška Matica«, 23. novembra 1928 naznanja Vestnik Svobode začetek izhajanja lista »Svoboda« (s 1. januarjem 1929), prinaša navodila za proslavo 10-letnice Cankarjeve smrti in 50-letnico njegovega rojstva in s tem v zvezi sporoča: »Zveza Svoboda pa proslavi spomin velikega Cankarja s tem, da ustanovi skupno z razrednimi strokovnimi organizacijami društvo »Cankarjeva družba« ... ki bo vsako leto izdala 4 knjige.« V isti številki objavlja Tone Cufar pesem »Za nas«, 7. december in 14. december 1928: V. U.: Ivan Cankar. V Svobodni mladini, letnik 1928, srečamo med avtorji Bratka Krefca, Dušana Kermavnerja, Iva Grahorja, Alfonza Gspana. — Članek ob Župančičevi petdesetletnici je napisal ing. Dragotin Gustinčič, o pesniku je napisal, da je njegova poezija »izraz dekadence kapitalistične revolucije! Svobodna Mladina je v svoji prvi (dvojni) številki letnika 1928 prinesla članek »Poslanica Otonu Župančiču za njegovo petdesetletnico«. Ob siceršnjem priznanju njegovi umetnosti, ki se ji »Svobodna mladina« odkritosrčno priklanja, ker da je izrasla iz domačih tal, se ogrela ob evropski umetnosti in se spet neomadeževana povrnila k duši naroda, je bil v poslanici zapisan tudi hud očitek, češ da pesnik v najtežjih trenutkih narodovega življenja in njegovega trpljenja ni našel izraza v protest proti krivicam in ponižanju ... Dr. Bratko Krefc je v Sodobnosti št. 1, letnik 1928 k omenjeni poslanici napisal: »Naša poslanica je seveda zbudila pri marsikom ogorčenje, zlasti pa pri vladajočih krogih, ki so Župančičevo proslavo vzeli v zakup in jo po svoje izkoriščali tudi zoper napredno gibanje«. Med osrednje kulturne dogodke v delavskem gibanju, pa tudi v slovenski kulturi nasploh, sodi v letu 1928 začetek delovanja Delavskega odra, zlasti krstna uprizoritev Golouhove »Križe«, katero je zrežiral ustanovitelj Delavskega odra Bratko Krefc.

⁴⁹ Okrožnica velikega župana ljubljanske oblasti, Pov. U. br. 372/1, 22. junija 1928, fond sresko načelstvo Brežice, preslikava iz AS v Zgodovinskem arhivu CK ZKS. Okrožnica velikega župana mariborske oblasti, Pov. U. br. 368/1, 23. junij 1928, fond Sresko načelstvo Murska Sobota v Zgodovinskem arhivu CK ZKS.

gresivnih stremljenj v skupno gibanje, ki bi se, naslonjeno na množice, uspešneje uveljavljalo na politični pozornici.

K težkemu položaju stranke pa je po svoje prispevalo tudi dejstvo, da se je neenotnost v njenem pokrajinskem vrhu nadaljevala tudi po februar-skem glasovanju v ljubljanskem občinskem svetu in obširni razpravi v P. S. o tem glasovanju; ugotoviti je mogoče, da je ta neenotnost pripeljala do novih razhajanj v političnih ocenah dogodkov in položaja ob strelih v skupščini, 20. junija 1928.

Po atentatu v skupščini se je Enotnost v članku s sicer obetavnim naslovom »Proti vojaško-fašistični diktaturi za svobodo zatiranih narodov« v številki, ki je izšla 22. junija 1928 omejila zgolj na registracijo usodnih dogodkov, na opis poboja v parlamentu, na vesti o krvavih demonstracijah v Zagrebu in o odhodu voditeljev KDK iz Beograda. To je bila prva neposredna reakcija pokrajinske organizacije KPJ, ki sicer ni podvzela ničesar revolucionarnega, ki ni natisnila niti enega ilegalnega letaka, da bi v njem sporočila množicam tista svoja stališča z ozirom na revolucionarno akcijo, ki bi jo bilo mogoče pričakovati (kot v Zagrebu), ki jih ni mogla, zaradi pritiska cenzure, objaviti v listu. Stranka v Sloveniji tudi ni organizirala nobene protestne manifestacije, ko je celo notranje ministrstvo 22. junija 1928 v svoji okrožnici velikima županoma ljubljanske in mariborske oblasti predvidevalo to možnost!⁴⁹ Nasprotno! Enotnost se je 29. junija 1928 v pismu iz Zagreba⁵⁰ na vse kriplje trudila, da bi zavrnila obdolžitve, ki so prihajale iz vladnih krogov, češ da so komunisti odgovorni za demonstracije v Zagrebu in Beogradu. V času, ko je bil položaj najbolj napet, ko je že od 13. junija 1928 tekla stavka v tovarni Titan v Kamniku in se je pripravljala splošna stavka steklarskih delavcev v Hrastniku, Zagorju in Rogaški Slatini,⁵¹ v javnosti pa so se vrstili protesti proti ratifikaciji nettunskih sporazumov,⁵² je 27. junija 1928 tajnik pokrajinskega komiteja KPJ Albert Hlebec odpotoval iz Ljubljane v Moskvo, kjer naj bi se udeležil VI. kongresa Komunistične internacionale, posle tajnika stranke in urednika strankinega glasila Enotnosti pa je prepustil Francu Wankmüllerju.⁵³

Nato je 29. junija 1928 v Enotnosti izšel uvodnik »Po atentatu v parlamentu«. Članek je ugotavljal, da je atentat samo etapa v boju jugoslovanske buržoazije za stabilizacijo njenega »razdrapanega in kaotičnega gospodarstva«, da so strelji v beograjski skupščini razbili zadnje tradicije meščanskega parlamentarizma v Jugoslaviji ter zadnje ostanke meščanske demokracije, in da so ouvertura diktature in poostrenih gospodarskih in nacionalnih bojov v državi. Umik KDK iz parlamenta pa je članek komentiral, češ da se je s tem hrvaški narod izselil iz beograjske skupščine in da je tako s strelji v skupščini stopilo vprašanje federacije ponovno na dnevni red. Zadnji dve trditvi v članku sta bili vsekakor problematični. Dne 18. julija 1928 se je oglasil iz Moskve Albert Hlebec⁵⁴ z ostro kritiko celotne številke Enotnosti od 29. junija 1928, češ da je »zapustila našo linijo« in vse sklepe plenumov in kongresov«. Za članek »Po atentatu v parlamentu« je bil

⁴⁹ Članek z naslovom »Nečedna igra«.

⁵¹ Enotnost, 15. junij 1928, članek »Štrajk pri »Titanu« v Kamniku«, Enotnost, 6. julija 1928, članek »Delavec ne more in noče več stradati«.

⁵² Enotnost, 22. junija 1928, članek »DKRB in nettunske konvencije«. Protestno zborovanje ljubljanskih študentov 31. maja 1928 zaradi krvavega nasilja nad beograjskimi študenti in proti ratifikaciji nettunskih konvencij in razglas tridnevne stavke. Spopad med študenti in policijo, ki je vdrla na univerzitetna tla. Slavko Kremenšek: Slovensko študentsko gibanje 1919—1941, stran 80.

⁵³ Tiskovna tožba proti Alojzu Kusoldu, Deželno sodišče, Ljubljana, kazenski spis Pr. 48/28, Zgodovinski arhiv, CK ZKS.

⁵⁴ Pismi Alberta Hlebca iz Moskve, 9. julij 1928 in 18. julij 1928. Deželno sodišče v Ljubljani, Vr. IX, 866/28, fond nižestopenjskih sodišč, Arhiv CK ZKJ.

mnenja, da so v njem poleg »intelektualističnih konfuzij« globoke »Abweichunge« (odmiki) od strankine politike.

Še hujšo obsodbo pa je potem doživel uvodnik »Kaj in kako?«, ki ga je Enotnost objavila 6. julija 1938. Avtor (Ivan Regent)⁵⁵ je v njem razmišljal o nadaljnjem razvoju dogodkov po strelih v skupščini, ki da so dokaz, da »vladajoča meščanska kamarila« ne bo izpustila oblasti iz rok.

V to razmišljanje je vpletel avtor izjavo podpredsednika HSS dr. Vladimirja Mačka, da si ni mogoče predstavljati bodoče ureditve države brez revizije ustave. Po avtorjevem mnenju je bila ta izjava »podpredsednika velike hrvatske kmečke stranke« zelo pomembna in da bi bilo nujno, da bi kmetje in delavci posameznih narodov ob reviziji ustave dobili možnost »da spravijo v ustavi sami na varno svoje potrebe«. Jedro avtorjevih razmišljanj pa je bilo sledeče formulirano: »Zahteva po reviziji ustave je pri delavcih stara. Staro je tudi delavsko stališče proti centralizmu in za federalizem. Zato delavstvo sprejme parolo o reviziji ustave in pravi še, naj nova ustava zagotovi vsem v Jugoslaviji živečim narodom docela avtonomno življenje v federativni zvezi«. Med zaključnimi sekvencami članka je tudi stavek: »Proletariat naj bo za vsak slučaj pripravljen, da podpre zahtevo Hrvatov in Slovencev po reviziji ustave in po avtonomiji. Obenem naj tudi pazi, da se pri eventuelni reviziji ne bo pozabilo nanj«.

Albert Hlebec je zapisal v Moskvi o članku: »To je stara Simina skozi napačna teza, že večkrat obsojena. V Klasni borbi bo izšel članek o tem in tudi se bo poslalo uredništvu popravek«.⁵⁶

Od vojakov, ki jih je služil tedaj v Ljubljani, pa se je 9. julija 1928 pokrajinskemu sekretariatu oglasil z ogorčeno kritiko članka France Klopčič,⁵⁷ ugotavljajoč, da članek vsebuje nevaren reformizem in da imajo sedanje izjave za revizijo ustave v prvi vrsti namen nezadovoljstvu ljudskih množic v »prečanskih« krajih odvzeti bojovno ost in gibanje speljati na pot parlamentarizma in kompromisov.

Poziv, izražen v članku, da naj proletariat težnjo po reviziji ustave podpre in poskrbi, »da se ne bo pozabilo nanj«, France Klopčič zavrača, češ da v takšnem pojmovanju prihaja do izraza reformistična špekulacija, »da bi buržoazija vrgla proletariatu par drobtinic«, in da takšno pojmovanje problemov absolutno nasprotuje boljševiškim stališčem v nacionalnem vprašanju. Po Klopčičevem mnenju je članek izločal nacionalno vprašanje iz okvira revolucije, odvzemal proletariatu vodstvo nacionalno-revolucionarnega boja in ga prepuščal buržoaziji ter nacionalno vprašanje spreminjal v ustavno vprašanje. V članku se je — po Klopčičevem mnenju — omejevala rešitev nacionalnega vprašanja na okvir Jugoslavije, ki bi jo bilo treba federalizirati; parola delavsko-kmečkih republik posameznih narodov na Balkanu, spojenih v federativno zvezo se je torej umaknila paroli po federativni ustavi Jugoslavije. V zaključnem delu pisma je France Klopčič opozoril še na dejstvo, da je članek z zagovarjanjem revizije ustave in reševanja državne krize v tem smislu, prišel v najožji dotik s stališčem SSJ, ki je po strelih v parlamentu izdala deklaracijo za ozdravljenje in preporod parlamentarizma ter našla par fraz o federalizmu »in da so v članku navzoče stare koncepcije Sime Markovića, že davno obsojene od IKKI«.

H Klopčičevemu pismu pa je pokrajinski sekretar Franc Wankmüller z roko pripisal: »Pretreseno na seji PS 1. avgusta in odbito v celoti«.

⁵⁵ Avtor ugotovljen po izjavi Franceta Klopčiča.

⁵⁶ Enako kot opomba 54.

⁵⁷ Pismo je vzeto iz sodnega spisa Deželnega sodišča v Ljubljani, Vr. 866/28 in uvrščeno med corpora delicti v Arhivu CK ZKJ.

Toda pisanje Enotnosti je bilo v tem obdobju deležno kritične ocene še s tretje strani; oglasil se je namreč član CK KPJ Kosta Novaković. V obširni informaciji, ki je bila namenjena centralnemu komiteju, je 20. julija 1928^{57a} opozoril na nevzdržna stališča, izražena v zvezi z revizijo ustave v že obravnavanih člankih »Po atentatu v parlamentu« ter »Kaj in kako?«, kakor tudi o zmotni presoji organizacije »Orjune«, kot je prišla do izraza v Enotnosti 29. junija 1928 v članku »Narodno in proletarsko gibanje«. Ob tem članku, ki je bil pravzaprav odgovor na pisanje glasila »Orjuna« 26. junija 1928 o vlogi in ciljnih orjunaške organizacije, je Novaković ugotavljal dvoje: da ni mogoče obravnavati narodnega in proletarskega gibanja v nasprotju, kot da je proletarsko gibanje anacionalno, in da je Enotnost vsakakor v zmoti, če ocenjuje »Orjuno« kot narodnorevolucionarno organizacijo in pozablja pri tem, da je to v resnici fašistična in centralistična organizacija, ki je vsa leta, podpirana od oblasti, v vseh jugoslovanskih pokrajinah in še posebej v Sloveniji strahovala delavsko gibanje in med drugim tudi izvršila znani pobjo v Trbovljah. Novakovićev načelni ugovor k pisanju Enotnosti, ki je v bistvu dopolnil Hlebčevo in Klopčičevo presojo, je naposled izzvenel v zelo strogo oblikovani zaključni ugotovitvi: »To, kar nam govori Enotnost, nam daje sliko, kako globoko so v naši stranki zakoreninjeni oportunistični in reformistični odkloni in kako naši sodrugi v slehernem pomembnem političnem trenutku povsem pozabljajo na staro, temeljna vprašanja obsegajočo taktično in načelno usmeritev stranke«.

Dne 10. julija 1928 je dr. Lemež na seji ljubljanskega občinskega sveta prebral v imenu DKRB posebno resolucijo,⁵⁸ v kateri je obžaloval, da ljubljanski občinski svet ni takoj odločno protestiral proti »pripravljenemu atentatu velesrbske oligarhije«. Dr. Lemež je zdaj takšen protest izrekel v imenu DKRB in ob ugotovitvi, da so dogodki v skupščini bili »fašistični naskok na zadnje preostanke meščanske svobode v Jugoslaviji, strnil svojo izjavo v sledečo programsko formulacijo:

»Mi se zavedamo, da je usoda slovenskega naroda ozko združena z usodo hrvatskega naroda. Vsled tega se izrekamo popolnoma solidarnim s hrvatskimi delavci in kmeti, ki so pokazali svojo pripravljenost, da branijo svojo narodno svobodo celo na barikadah. Obenem se obračamo na bratske srbske delavce in kmete, do katerih goji slovenski narod iskrene simpatije in ki bodo sami nosili in že nosijo sedaj ravno tako kakor mi, vse težke posledice reakcije, s pozivom za skupni boj proti velesrbski fašistično militaristični oligarhiji. Obenem obžalujemo, da se je napravil uvod v to diktaturo pod ministrovanjem notranjega ministra Slovenca, načelnika SLS dr. Korošca in smatramo soodgovorne za vse dogodke v Belgradu in na zagrebških ulicah vse vrhove SLS.«

Deklaracija zastopnikov DKRB v ljubljanskem občinskem svetu je že nakazovala znaten preobrat z ozirom na stališča k poteku dogodkov po krvavem obračunu v skupščini, kot so bila doslej publicirana v Enotnosti.

Tudi v Enotnosti od 20. julija 1928 so bila v uvodniku »Po enem mesecu« osnovna stališča do poteka dogodkov po atentatu v skupščini drugačna kot v kritiziranih člankih. Obiti, da bi KDK lahko s svojimi predlogi bistveno pripomogla k rešitvi skrajno zaostrene družbene krize, so se razblinili. Članek je osnovno smer strankine politike sledeče formuliral: »Danes je bolj kot kdaj jasno, da so vsi problemi, ki zadevajo kmetско-delavske množice

^{57a} Usmeritev tiska delavskega in kmečkega bloka ter revolucionarnih strokovnih organizacij. KI 1928/157, arhiv CK ZKJ.

⁵⁸ Enotnost, 13. julija 1928, članek »Deklaracija delavsko-kmečkega republikanskega bloka«.

in zatirane narode, v rokah proletariata, v rokah proletarskega gibanja. Rešitev vseh pereh vprašanj, ki so nastala kot posledica kapitalističnega režima, je v proletariatu, in moti se vsakdo, ki take rešitve izroča v roke neproletarskim političnim skupinam. In proletariati prevzame, ker je to njegova zgodovinska naloga, vodstvo v boju za vse pravice delavsko-kmetjskih množic in zatiranih narodov.«

Medtem ko se je pisanje Enotnosti ob usodnih dogodkih tistega časa prebijalo skozi ožino pojmovanj, ki so bila kritično ocenjena kot nasprotna osnovnim stališčem programa KPJ, je stekla v Sloveniji med člani KPJ razprava o Odrptem pismu IKKI jugoslovanskim komunistom. Ob navodilih, ki jih je politbiro CK KPJ z datumom 20. maj 1928⁵⁹ razposlal vsem pokrajinskim sekretariatom in mestnim komitejem, »da naj se vsi člani partije seznanijo z vsebino Odrprtega pisma in (...) da se začne na osnovi Odrprtega pisma diskusija z namenom mobilizacije celokupnega partijskega članstva,« lahko sklepamo, da je v Sloveniji razpravljanje o tem osrednjem dokumentu tega obdobja v zgodovini KPJ začelo v prvi polovici junija 1928. Politbiro CK KPJ je poslal v Slovenijo partijskega inštruktorja »Iviča« ali »Franiča« (Ivana Farkovića),⁶⁰ ki naj bi bil aktivu slovenskih komunistov v pomoč pri izvajanju sklepov Odrprtega pisma. V Sloveniji se je mudil kot ilegalec in njegovo delovanje je bilo zelo oteženo, ker se je medtem pritisk policijskega nasilja že ob študentskem zborovanju v protest proti ratifikaciji nettunskih konvencij konec maja v Ljubljani,⁶¹ nato ob dogodkih v skupščini 20. junija 1928 in naposled po 27. juliju 1928, ko je dr. Anton Korošec sestavil novo vlado,⁶² močno povečal.⁶³ Junija 1928 so v biltenu CK KPJ in SKOJ objavljene »Instrukcije za izvedbo diskusije v partiji in skoju«,⁶⁴ ki obsegajo tudi navodila za organizacijo mestnih in okrožnih konferenc, ter pokrajinske konference, na kateri naj bi naposled bili izvoljeni delegati za partijski kongres. Isti bilten je že tudi prinesel resolucije raznih partijskih forumov in organizacij ob Odrptem pismu iz raznih krajev države, toda šele bilten CK KPJ za julij 1928 je objavil »Resolucijo aktiva strankinih organizacij v Ljubljani«.⁶⁵

Iz gradiva o obravnavanju Odrprtega pisma v Sloveniji⁶⁶ ni mogoče v celoti dognati, do kolikšne mere se je razprava razširila na organizacije zunaj Ljubljane. Vsekakor se Zinka Vajnberger spominja, da se je, verjetno v začetku julija 1928, zbralo nad Zagorjem na Ocepkovi gmajni kakšnih šest članov KPJ, poleg nje Jože Bauer, Jurij Debeljak, Anton Okrogar, pa še kdo, pa da jim je nekdo v srbohrvaščini razlagal pomen Odrprtega pisma; po mnenju Vajnbergerjeve je bil to inštruktor Ivić. Vajnbergerjeva se tudi spominja, da so ta sestanek zastražili mladinci.⁶⁷ Iz zaslišanja Josipa Polanca, dolgoletnega člana KPJ v Velenju, ki je bil na IV. kongresu KPJ v Dresdenu tudi izvoljen v CK KPJ in bil 26. marca 1931 obsojen pred sodiščem za zaščito države v Beogradu,⁶⁸ je razvidno, da se je v jeseni 1928

⁵⁹ »Svima PS in MK«, fond KI, mikrofilm LXXX/2447, Zgodovinski arhiv CK ZKS.

⁶⁰ Ubavka Vujošević: Tri nepoznata spisa Đure Đakovića o frakcijskim borbama u KPJ (prilog za biografiju Đure Đakovića). Historijski institut Slavonije i Baranje, Zbornik 12/1975.

⁶¹ Glej opombo 52.

⁶² Metod Mikuž: Slovenci v stari Jugoslaviji, stran 375.

⁶³ Odredba notranjega ministrstva od 24. avgusta 1928, Pov. Br. 12060 o prepovedi delovanja komunističnih organizacij in preiskavi prostorov teh organizacij. AJ, fond Ministrstva pravosodja 19—58—28, navedeno po elaboratu Nadežda Jovanović: Aretacije in sojenja komunistov v Srbiji 1926—1928, Zbornik istorijskih radova (Tokovi revolucije, Beograd, 1970).

⁶⁴ Bilten CK KPJ — SKOJ, junij 1928, arhiv Muzeja narodne osvoboditve, Maribor.

⁶⁵ Bilten CK KPJ, julij 1928, Zgodovinski arhiv CK ZKS.

⁶⁶ Gradivo, vzeto iz sodnega spisa Deželnega sodišča v Ljubljani, Vr. 866/28, uvrščeno med corpora delicti v Arhivu CK ZKJ.

⁶⁷ Ustna izjava Zinke Vajnberger, 2. september 1978.

⁶⁸ Deželno sodišče v Ljubljani, Kzp. XI. 1184/30 Zgodovinski arhiv CK ZKS in Državno sodišče za zaščito države, D. S. br. 2241/29, arhiv CK ZKJ.

inštruktor Ivić mudil na sestankih tako v Guštanju (Ravne) kot v Velenju. Podrobnosti o tem sestanku v Guštanju so razvidne iz zaslišanja Franca Mesnerja iz Guštanja, ki je bil skupaj s Polancem obsojen pred državnim sodiščem za zaščito države. Po Mesnerjevi izjavi naj bi bil sestanek potekal v začetku septembra 1928 v neposredni bližini »Turških šanc« v bližini Guštanja, pod vodstvom Lovra Kuharja in ob navzočnosti Ignaca Terška, Josipa Soreja, Franca Mesnerja in inštruktorja »Franiča« (Ivića). Po končani razpravi o Odrptem pismu naj bi bil — po podatkih Franca Mesnerja — Lovro Kuhar v sklepni besedi izjavil, da se guštanjski komunisti vsekakor priključujejo stališču zagrebških sodrugov in da obsojajo razdore v stranki. Vsekakor je ta podatek izjemnega pomena, saj osvetljuje programatski vpliv VIII. konference zagrebških komunistov, kakor je prihajal do izraza ob sprejemanju stališč, izraženih v Odrptem pismu v razpravi članov KPJ v Sloveniji. V sami Ljubljani je razprava zajela celice Pristan I, Pristan II, Zvezno, Siemens, Zoro, Mitnico, Almo in Albus, tako na ločenih sestankih celic kot skupaj v okviru Mestnega komiteja. Posebej je razpravljal o Odrptem pismu tudi pokrajinski sekretariat, sestavil resolucijo in jo potem predložil aktivu strankinih organizacij v Ljubljani, ki jo je sprejel kot svojo.

Posamezni aktivni komunistov ljubljanskih organizacij so se v celoti in brez pridržka izrekli za ocene in predloge Odrptega pisma. Z ostro kritiko, z ogorčenostjo, ki je vrela na dan v posameznih resolucijah, so predvsem obsojali frakcijsko dejavnost v centrali partije in pogubni vpliv tega delovanja tudi na organizacije po pokrajinah. Tako je zapisano v resoluciji aktiva strankinih organizacij v Ljubljani: »Kaotične razmere v strankini centrali, ki so bile naravna posledica oportunizma, tako »desnice« kakor »levice«, so v veliki meri škodovala razvoju in boljše viziranju stranke v Sloveniji. Četudi v Sloveniji nismo imeli v stranki delitev na »levico« in »desnico« po oficelnih frakcijah, so frakcijski boji centrale metali močne reflekse (odseve) tudi v Sloveniji in ustvarjali v pokrajinskem vodstvu veliko zmede in spravljali na dan mnogo onih oportunističnih tendenc (Labour Party), ki so se pojavljale v centrali sami.«

Ista resolucija je tudi opozarjala na ostanke socialdemokratske miselnosti v stranki, ki da so se pojavljali v Sloveniji v tendenci legaliziranja stranke v razmerah takratne politične situacije, v brezplodnih manevrističnih diskusijah v P. S., nihajočih od ultralevičarstva do skrajnega oportunizma, v revoltu proti strankini disciplini itd. Za ureditev razmer v stranki je resolucija zahtevala iskreno, složno in požrtvovalno delo, trdno, stvari predano in ekspeditivno centralno vodstvo, železno disciplino v vsej stranki in medsebojno spoštovanje med sodrugi, strnitev partijskih vrst, boj frakcijski dejavnosti in izgraditev prave, boljše viške KSJ.

Toda s to resolucijo aktiva strankinih organizacij v Ljubljani se, kljub temu, da je bila sprejeta na sestanku aktiva, del ljubljanskih komunistov ni strinjal. Ponovna izjava celice Mitnica je jedko ugotavljala »Glede frakcijskih bojov na jugu se ne moremo izraziti, ker jih ne poznamo. Moramo pa reči, da sicer ne vemo, ali je naše pokrajinsko vodstvo levičarsko ali desničarsko, pač pa vemo, da ni nič vredno, ker ni v desetih letih ničesar naredilo, pač pa vsak poizkus aktivizacije bremzalo. Zato izražamo popolno nezaupanje celemu pokrajinskemu vodstvu. Istotako zavračamo predlog resolucije, poslan od P. S. in ga smatramo kot nepošten poizkus zvaliti krivdo na lastno nedelo in na strankine razmere na jugu.«

V nadaljevanju je ponovna izjava celice Mitnica med drugim predlagala kot »edino garancijo za dvignjenje proletarskega pokreta« osnovanje

obratnih celic, »da bi bila preko njih dana možnost revolucionarnemu delavstvu stopiti v stik z množicami« in hkrati tudi izvajati kontrolo nad vodstvom.

Celotna zasnova izjave je bila ostra, skorajda nestrpna. Tako je sleherno delovanje članov partije v Svobodah, v strokovnem gibanju, v delavskem športu, pri delavskem tisku in pri delavskem odru obsojala kot skrajni oportunistem, v kolikor prvenstveni cilj tega delovanja ne bi bil osnova nje boljševiške stranke.

Ob ozkih in sektaških stališčih, ki jim je podlegala, pa je ponovna izjava celice Mitnica v bistvu vendar izražala strah nekaterih članov KPJ, da bo ob mnogih lepih besedah, izrečenih ob obravnavi Odprtega pisma, ostalo vse pri starem. »Delavstvo je mnenja, da je resolucij že več kot zadosti in zahteva praktično delo«, so člani celice Mitnica opozarjali v svoji izjavi in njihova bojazen ni bila povsem neupravičena. Četrta leta pozneje, oktobra 1928, je pokrajinska konferenca, na kateri se je volilo delegate za kongres KPJ v Dresdenu, ugotavljala še vedno iste nedostatke v delovanju stranke v Sloveniji, kot jih je odkrivala razprava ob Odprtem pismu.

V začetku septembra 1928 je Korošček režim z aretacijami in hišnimi preiskavami udaril po KPJ v Sloveniji.⁶⁹ Po odhodu Alberta Hlebca v Moskvo sta v juliju in v avgustu dejansko delovala v pokrajinskem sekretariatu KPJ samo še Franc Wankmüller in ing. Dragotin Gustinčič. Ko so v Sloveniji 1. in 2. septembra 1928 aretacije preko 30 oseb, osumljenih komunizma, spravile za zapahe, je pokrajinski sekretariat tako rekoč prenehal delovati. V tem položaju se je ponovno aktiviral Dušan Kermavner, prevzel uredništvo Enotnosti in poslovanje pokrajinskega sekretariata, ter skupaj s partijskim inštruktorjem Ivičem pripravil VII. pokrajinsko konferenco. Položaj je bil tem težji, ker je policija 2. septembra 1928 v Delavskem domu, v prostorih uredništva Enotnosti, izvršila preiskavo in pri tem našla precej dokumentov v zvezi z delovanjem KPJ, okrožnice in dopise in, med drugim, tudi dve Hlebčevi pismi iz Moskve.⁷⁰ Tako je 6. septembra 1928 policijska direkcija v Ljubljani na osnovi zaplenjenega materiala ovadila državnemu pravdnictvu v Ljubljani šest oseb, osumljenih komunističnega delovanja, med njimi ing. Gustinčiča, Franca Wankmüllerja in Pavlo Kastrin, ki je vodila v tistem času upravne posle časopisa Enotnost, ter Alberta Hlebca, ki je bil še vedno v tujini. Wankmüller in Kastrinova sta bila pozneje postavljena pred sodišče, toda na sodni razpravi, 20. novembra 1928, oproščena.⁷¹ Udarec režima je najhujše zadel Alberta Hlebca, ki mu je bila s tem, da so se njegovi moskovski pismi znašli v rokah policije, onemogočena vrnitev v domovino. Sicer se je še ilegalno vrnil na pokrajinsko konferenco 13. oktobra 1928, vendar je spet odšel iz Jugoslavije.⁷² Ing. Gustinčič je bil s tremi tovariši izpuščen iz preiskovalnega zavora šele 29. oktobra 1928,⁷³ tako da na VII. pokrajinski konferenci, 13. oktobra 1928, ni bil navzoč.

Gradivo o tej konferenci⁷⁴ nam izpričuje zelo težaven položaj pokrajinske organizacije KPJ v Sloveniji. Ne samo da je konferenca, kot smo že omenili, ugotavljala v delovanju stranke nedostatke, ki so že vseskozi hromili njeno delo (pasivnost, pomanjkanje akcij, organizacijske slabosti, socialdemokratsko miselnost, nizek politično ideološki nivo), temveč so se v

⁶⁹ Sodni spis Deželnega sodišča v Ljubljani, Vr. 866/28. Fond nižestopenjskih sodišč, arhiv CK ZKJ. Enotnost, 7. september 1928, članek »Pogrom policije na komuniste po vsej državi in po vsej Sloveniji«. Članek je sporočal podatke o aretacijah komunistov v Beogradu, Zagrebu, Splitu, Nišu in Ljubljani.

⁷⁰ Prav tam.

⁷¹ Prav tam.

⁷² Izjava dr. Dušana Kermavnerja, pri avtorju.

⁷³ Enotnost, 2. novembra 1928, članek »Štirje ljubljanski sodrugi izpuščeni iz zaporov«.

njeni resoluciji o politiki in delovanju stranke uveljavile ocene, ki so jo zapirale v zožujoči se krog. Predvsem se je to pokazalo v zaostrenosti odnosov do socialne demokracije, na kar so nedvomno vplivala stališča, ki jih je o tem vprašanju oblikoval mesec in pol pred tem VI. kongres Komunistične internacionale.⁷⁵ Skoraj nerazumljivo je, da se je resolucija stranke, ki je v devetih mesecih leta 1928 bila, kljub vsem svojim pomanjkljivostim ustvarjalno navzoča na slovenski politični pozornici, z največjo težavo prebijala skozi goščavo fraz k izvirnejši presoji položaja. In tudi resolucija pokrajinske konference o Odprtem pismu je dokaj neizvirno ponovila samo nekaj stališč, ki so se izoblikovala v razpravi aktiva strankinih organizacij v Ljubljani.

Najsvetlejša točka pokrajinske konference je morda bila, poleg ugotovitve, da je treba poskrbeti za komunistično literaturo v slovenskem jeziku, njeno priznanje mladinskemu gibanju v Sloveniji, ki se je v tem času močno okrepilo in doseglo, kot je konferenca poudarila, nekaj lepih uspehov.

Partijska organizacija v Sloveniji je v času VII. pokrajinske konference štela 196 članov, 36 kandidatov in 96 mladincev. Organizacijsko je obsegala 4 okrožne komiteje, 6 mestnih komitejev in 29 celic. Kot delegata za IV. kongres KPJ sta bila izvoljena na pokrajinski konferenci partijski inštruktor Ivič — Ivan Farković in Joško — Jože Bauer, kot njegov namestnik pa šuster — Dušan Kermavner.⁷⁶ Kongresa v Dresdenu se je potem udeležil samo Ivič, Jože Bauer je bil v tem času v vodstvu slovenske (in jugoslovanske) steklarske stavke, Dušan Kermavner pa je opravljal posle pokrajinskega sekretarja KPJ in urednika Enotnosti.

Proti koncu septembra ali v začetku oktobra 1928 je prišel v Ljubljano kot mladinski inštruktor član CK SKOJ Pero Popović-Aga.⁷⁷ To je bilo v času, ko se je mladinsko gibanje v Sloveniji, kot je to tudi ugotovila pokrajinska konferenca, vse bolj razmahnilo. Moč mlade skojevske organizacije se je pokazala v javnosti prvič v večjem obsegu ob uličnih demonstracijah 13. novembra 1928, ki so potekale v znamenju proslave Oktobrske revolucije. Podrobnosti tega revolucionarnega podviga, ki je napovedoval začetek novega obdobja v revolucionarnem delavskem gibanju v Sloveniji, so znane.⁷⁸ Omenimo naj, da je pred tem že zjutraj istega dne bil na Golovcu ilegalen zbor komunistov, posvečen 11. obletnici Oktobrske revolucije in da sta na tem zboru govorila Josip Šenica in Ivan Zver.⁷⁹

Med 6. in 16. novembrom 1928 je potekal v Dresdenu IV. kongres KPJ. Potekal je seveda predvsem pod vplivom programskih stališč, sprejetih na VI. kongresu Komunistične internacionale, zlasti glede sindikalnega vprašanja, ocene socialne demokracije in splošne ocene mednarodnega položaja.⁸⁰ Tako je IV. kongres prepovedal vključevanje komunistov v reformistične sindikate in zahteval ustanavljanje ilegalnih sindikatov, poglobil je sek-

⁷⁴ Glej opombo 66.

⁷⁵ VI. kongres Komunistične internacionale v Moskvi od 17. avgusta do 1. septembra 1928.

⁷⁶ Iz gradiva IV. kongresa KPJ, KI 1928/82, arhiv CK ZKJ. Razrešitev ilegalnih imen po izjavi dr. Dušana Kermavnerja, pri avtorju.

⁷⁷ Slobodan Petrović: Sedam sekretara SKOJ-a, stran 449 do 465.

⁷⁸ Prav tam. Alenka Nedog: Tone Tomšič, stran 35 in 36.

⁷⁹ Enako kot pripomba 77 in 78. Alenka Nedog in Milica Kacin Wohinz: Kronološki pregled dogodkov iz zgodovine delavskega gibanja na Slovenskem v Prispevkih za zgodovino delavskega gibanja, letnik 1965, št. 1—2. Ob tej priliki sta Mestni komite KPJ in Mestni komite SKOJ izdala tudi ilegalen letak z naslovom »Delavstvu Ljubljane«, v katerem sta ugotavljala, da »Kapitalistični režim ravno sedaj proslavlja desetletnico obstoja Eshaezije, 10 let nacionalnega zatiranja, vedno hujšega izkoriščanja delavcev in kmetov, 10 let korupcije, brezobzirnega srbskega militarizma«, medtem ko proletariat proslavlja 11. obletnico »velike zmage proletariata, zmage komunistične revolucije v Rusiji«. Ob tem je letak opozarjal, da imperializem pripravlja vojni pohod na Sovjetsko Rusijo in da naj bi v njeno obrambo slovenski delavci in kmetje »obrnilli orožje proti pravemu sovražniku, proti monarhiji in buržoaziji«. Letak iz kazenskega spisa, Deželno sodišče v Ljubljani, Vr. VII. 1157/28, Zgodovinski arhiv CK ZKS.

⁸⁰ Pregled zgodovine ZKJ, stran 116 do 119.

taški odnos komunistov do socialne demokracije in drugih političnih grupacij, ki so vendar objektivno bile proti velikosrbski hegemoniji.⁸¹ Ocena IV. kongresa KPJ, da je Jugoslavija na pragu buržoazno-demokratske revolucije, ki naj bi se naglo razvila v proletarsko, pa je dejansko že pripravljala pot geslu o oboroženi vstaji.

V dnevih 25. in 26. decembra 1928 je zasedala VIII. pokrajinska konferenca KPJ v Ljubljani. Neposredne dokumentacije o njenem poteku ni, pač pa nekaj izjav udeležencev (dr. Dušana Kermavnerja in Franceta Klopčiča) ter podatki v preiskovalnih spisih sodnega postopka proti skupini slovenskih in drugih komunistov, ki so bili marca 1931 obsojeni v Beogradu pred državnim sodiščem za zaščito države.⁸² Konferenco je organizacijsko in vsebinsko pripravil Dušan Kermavner, ki je bil na položaju tajnika pokrajinskega komiteja vse od Wankmüllerjeve aretacije. Wankmüller se po izpustu iz zavora ni več udeleževal partijskega življenja v Ljubljani. Pokrajinska konferenca 13. oktobra 1928 mu je naložila kazen enoletne izključitve iz stranke, postavljajoč se na stališče, da je nosil levji delež krivde, da so politiki 2. septembra 1928 pri njenem vdoru v Delavski dom prišli dokumenti o delovanju KPJ v roke. Wankmüller se VIII. pokrajinske partijske konference ni udeležil, že prej se je napolil na delo v jeklarno v Guštanj (Ravne) in odtod v teku leta 1929 emigriral v Sovjetsko zvezo. Pač pa je v njegovi odsotnosti VIII. pokrajinska konferenca sprejela sklep, da je treba slučaj njegove izključitve ponovno preučiti.⁸³

Po svojem izpustu iz preiskovalnega zavora je v novembru 1928 ponovno prišel v opreko s pokrajinskim sekretariatom ing. Gustinčič. Ob dejstvu, da ni bil izvoljen kot delegat za IV. kongres KPJ v Dresdenu, je zavrnil vse zadržitve v pokrajinskem sekretariatu in se tudi decembrske pokrajinske konference ni udeležil.⁸⁴

Decembrska pokrajinska konferenca naj bi bila prelomnica v delovanju KPJ v Sloveniji. Kolikšen pomen ji je pripisoval centralni komite je mogoče razvideti že iz dejstva, da je bil na njej navzoč tudi politični sekretar CK KPJ Jovan Mališić-Martinović. Jaka Žorga, ki zdaj ni bil več član centralnega komiteja, je konferenci predsedoval in potem tudi bil izvoljen kot tajnik pokrajinskega komiteja. Z določeno zanesljivostjo je mogoče ugotoviti, da je konferenca v pokrajinsko vodstvo izvolila še ing. Gustinčiča, ki je nato prevzel uredništvo Enotnosti, Franceta Klopčiča, ki se je tik pred tem vrnil od vojakov, poleg teh pa še Ivana Zvera, Josipa Šenice, Alojza Kusolda ter Lazarja Nešiča, kot zastopnika SKOJ pa Vinka Prežlja ali Maksa Stermeckega.⁸⁵

Po podatkih Josipa Polanca v sodni preiskavi⁸⁶ je predsedoval konferenci Jaka Žorga, Dušan Kermavner pa je imel več kot enouren uvodni referat, v katerem je razčlenil delovanje pokrajinskega sekretariata v daljšem obdobju. To delovanje je potem menda bilo podvrženo hudi kritiki, enako tudi pisanje partijskega glasila Enotnosti, ki se mu je baje očitalo, da je nekomunistično in doktrinarno. Med diskusijo je, ob kritičnih izvajanjih Jakoba Žorge, Franceta Klopčiča in sekretarja CK KPJ Milana Ma-

⁸¹ Prav tam.

⁸² Glej opombo 68.

⁸³ Prav tam.

⁸⁴ Pismo Bora, 15. XI. 1928, KI 1928/83, Arhiv CK ZKJ.

⁸⁵ Po dosedaj zbranih podatkih naj bi bili na VIII. pokrajinski konferenci navzoči: Dušan Kermavner, France Klopčič, Milan Mališić-Martinović, Vister Valentin, Polanec Josip, Debelak Jurij, Mesner Franc, Zorga Jakob, Breznik Albin, Senica Josip, Zver Ivan, Nešić Lazar, Kusold Alojz, Zane Saje, Stermecki Maks, morda tudi Pera Popović — Aga in inštruktor Ivič — Farković.

⁸⁶ Glej opombo 68.

lišča-Martinovića, prišla do izraza tudi potreba po pospešenem organiziranju strankinih celic v delavskih središčih in nujnost formiranja ilegalnih komunističnih strokovnih organizacij.⁸⁷

VIII. pokrajinska konferenca je bila zadnji zbor slovenskih komunistov pred začetkom šestojanuarske diktature, z njo pa se je končavalo tudi leto pomembnih dogodkov v delovanju KPJ v Sloveniji. Škoda, da o tej konferenci ni avtentičnega zapisa, saj bi bilo vendar zanimivo ugotovljati stališča, ki so jih zavzeli udeleženci z ozirom na zahtevano spremembo v strokovni organiziranosti, ob tem, ko so kritično ocenili urejanja Enotnosti itd. Kljub temu, da je bilo delovanje pokrajinskega vodstva na konferenci podvrženo kritiki, pa je vendar mogoče slediti postopoma vedno bolj intenzivni dejavnosti slovenskih komunistov, zlasti v zadnjih dveh mesecih leta 1928. Tako v tem času seveda izstopajo demonstracije 13. novembra 1928, o katerih je že bilo govora, omenimo pa naj tudi, da so v tem času študentje na univerzi, večinoma komunisti na sestanku neodvisnih akademikov 25. novembra 1928 izvolili pripravljalni odbor, ki naj bi izdelal pravila za Klub svobodnih akademikov.⁸⁸ Po vsej Sloveniji je partija v tem času razširila veliko število ilegalnih letakov, preko katerih je množicam spregovorila o socialnih zahtevah, ki jih je postavljala, protestirala v njih proti stopnjujočemu se nasilju Koroškeve vlade, opozarjala na približevanje »vojaško-fašistične« diktature in v duhu smernic VI. kongresa Kominterne in IV. kongresa KPJ pozivala delavce in kmete k ustanavljanju delavsko-kmečkih bojnih enot. V posebnem letaku je 1. decembra 1928 ob deseti obletnici zedinjenja razkrivala resnično podobo desetih let politične brezpravnosti, izkoriščanja in vladanja v senci bajonetov.⁸⁹ V Enotnosti najdemo v tem času vse več vesti o sodnih procesih, ki potekajo proti komunistom v Sloveniji in drugod, tako 23. novembra 1928 o procesu proti Francu Wankmüllerju in Pavlu Kastrin v Ljubljani, 30. novembra 1928 proti Josipu Brozu in tovarišem v Zagrebu, 14. decembra 1928 proti Aleksandru Kropiču, Albinu Brezniku in Mariji Breznik v Mariboru, 21. decembra 1928 proti skupini slovenskih profitašistov v Rimu. In kot že večkrat v tem letu je tudi zdaj Enotnost objavljala podatke o obupnem položaju slovenskega naroda pod fašistično oblastjo v Italiji.⁹⁰

Vsekakor je v celotni politični usmerjenosti pokrajinske organizacije KPJ v Sloveniji prihajalo do vse ostrejše averzije napram socialni demokraciji, ki jo Enotnost obravnava 9. novembra 1928 kot »repek buržoazije« in potem v nizu člankov načenja problematiko delavskih zbornic ob dejstvu, da so socialni demokrati imeli v njih vso oblast v rokah.

Ne samo preko ilegalnih letakov, temveč tudi preko svojega legalnega tiska je KPJ v Sloveniji proti koncu leta, kot tolikokrat že prej ponovno opozarjala tako na vojno nevarnost in na približajočo se diktaturo. Tako je Enotnost zapisala 14. decembra 1928: »Generalski škorenj prihaja namesto ustave in zakonov. Belgrajski hegemonisti ne morejo več vladati na drug način kot z režimom batin, svinčenk in glavnjače. Oni uvajajo odkrito vojno diktaturo.«⁹¹

Tri tedne pozneje se je napoved Enotnosti uresničila, KPJ v Sloveniji pa je morala nadaljevati svoje delovanje v še mnogo trših pogojih ilegale kot doslej. Zanj se je pričevalo novo obdobje.

⁸⁷ Prav tam.

⁸⁸ Alenka Nedog — Milica Kacin Wohinz: Kronološki pregled iz zgodovine delavskega gibanja na Slovenskem 1918—1929.

⁸⁹ Fond letakov, Zgodovinski arhiv CK ZKS.

⁹⁰ Enotnost, 10. novembra 1928, članek »Obupen položaj slovenskega ljudstva v Italiji«.

⁹¹ »Vojaška diktatura«.

Tako so pred nami obrisi delovanja KPJ v Sloveniji od njene V. pokrajinske konference 31. julija 1927, na kateri so se v ostri konfrontaciji uveljavila tista spoznanja o temeljnih usmeritvah revolucionarnega boja slovenskih komunistov, ki sem jih na začetku razprave navedel kot sestavni del zgodovinskega sporočila VIII. konference zagrebških komunistov. Naloga razprave je bila te temeljne usmeritve podrobneje razčleniti, osvetliti njihovo intenzivnost in določati njihovo vlogo v revolucionarni praksi slovenskih komunistov. Celotna raziskava je lahko ugotavljala, kako so ta temeljna spoznanja bila v delovanju slovenskih komunistov vseskozi navzoča, kdaj sicer bolj ali manj prekrita od naplavin idejnih in organizacijskih slabosti partije, včasih tudi bolj odmaknjena v labirintih doktrinarstva, vendar pa delujoča kot ustvarjalna substanca, iz katere je izviral ves napredek.

Zusammenfassung

DIE KPJ IN SLOWENIEN IN DER ZEIT DER VIII. KONFERENZ DER ZAGREBER KOMMUNISTEN

Die Abhandlung erleuchtet die Lage und Tätigkeit der KPJ in Slowenien von Mitte 1927 bis Anfang 1929, bis zur Kundgebung der Diktatur vom 6. Januar. Es werden vor allem die Merkmale der politischen und organisatorischen Lage der KPJ in Slowenien behandelt, unter den Umständen äußerster Zuspitzung von Auseinandersetzungen zwischen den einzelnen Fraktionen in den Gipfeln der KPJ und anlässlich ihrer Lösung in Verbindung mit der Veröffentlichung des Offenen Briefes des Vollzugsausschusses der Kommunistischen Internationale an die jugoslawischen Kommunisten. So wird in der Abhandlung festgestellt, wie in der Tätigkeit slowenischer Kommunisten in dem obenerwähnten Zeitabschnitt jene inhaltlichen Elemente zum Ausdruck kamen, die auf der Konferenz der Zagreber Kommunisten im Februar 1928 mit besonderer Betonung erörtert worden sind. Diese inhaltlichen Elemente waren: die Stärkung der Einheitlichkeit der Partei und der kompromißlose Kampf gegen die Bildung von Fraktionen und Sekten innerhalb der Partei, die Notwendigkeit der organisatorischen Festigung von Parteiorganisationen und der ideologischen Erziehung und Stärkung ihrer Mitglieder, die Notwendigkeit der Einbeziehung des Industrieproletariats in die Reihen der KPJ und die Bildung von Parteizellen in Industrieunternehmen, die Notwendigkeit der Wirkung der Kommunisten in den Volksmassen sowie die Mobilisierung der Volksmassen für den Kampf gegen die Ausbeutung und Hintergehung der sozialen Gesetzgebung, die Notwendigkeit des Bolschewisierens der Partei. Im ganzen deckt die Abhandlung in der Verquickung der geschichtlichen Ereignisse im Zeitabschnitt vor der Bekanntgebung der Diktatur vom 6. Januar in Jugoslawien viele Einzelheiten auf über die Tätigkeit der Kommunisten in Slowenien, vor allem, was die Durchsetzung ihrer Einstellungen zur Nationalfrage betrifft, zu Problemen der fachlichen Organisation und dem einheitlichen Auftreten der gesamten organisierten Arbeiterschaft auf der politischen Szene und zum Problem der politischen Tätigkeit von Kommunisten überhaupt im Rahmen des jugoslawischen Parlamentarsystems. Die Abhandlung stellt weiter fest, wie die slowenischen Kommunisten in der Zeit, wo sich die ersten Zeichen der Weltwirtschaftskrise schon bemerkbar machen und sich die politische Lage sowohl in Jugoslawien als auch international äußerst zuspitzt, durch ihre Tätigkeit in die slowenische Gesellschaft eingreifen und vor allem, in welchem Maße ihre Bemühungen, bei ihrer Tätigkeit einen Weg aus der politischen Isolation und sektiererischer Verschlossenheit zu den Volksmassen zu finden, erfolgreich waren.

Inštitut za narodnostna vprašanja, YU-61000 Ljubljana, Cankarjeva 5/II,
tel.: (061) 25-204 in 21-631 izdaja revijo

RAZPRAVE IN GRADIVO

Doslej je izšlo osem številc RiG v šestih zvezkih. Prispevki v reviji obravnavajo novejšo zgodovino in sodobno problematiko položaja slovenskih manjšin v sosednjih državah, kakor tudi razvoj mednarodnih odnosov doma in v svetu. V tisku sta dve novi številki revije.

Poleg revije izdaja inštitut tudi samostojne publikacije, ki prinašajo obsežnejše prikaze in prevode v tuje jezike.

Naročila in informacije na inštitutskem naslovu.

Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, YU-41000 Zagreb,
Opatička 10, izdaja že deseto leto

ČASOPIS ZA SUVREMENU POVIJEST

Časopis v tematsko zaokroženih številkah obravnava izbrana poglavja iz novejše hrvaške in jugoslovanske zgodovine.

Za slovenske bralce sta med zadnjimi številkami še posebej zanimivi I/1975 in I/1977, ki objavljata razprave, dokumente in bibliografiji o zahodni oziroma severni jugoslovanski meji, o odnosih Jugoslavije z Italijo oziroma Avstrijo ter o položaju naših manjšin v teh dveh državah.

Dušan Nečak

VOLITVE V KOROŠKO KMETIJSKO ZBORNICO 21. NOVEMBRA 1976

I.

Za slovensko manjšino na avstrijskem Koroškem so volitve v kmetijske zbornice izredno pomembne.* Kmetijska zbornica je namreč edini koroški deželni organ, kjer imajo Slovenci v času po drugi svetovni vojni svojega izvoljenega zastopnika. Prav volitve z dne 21. novembra 1976 in predvsem nova zakonodaja o kmetijski zbornici pa so prinesle toliko novega, da se je položaj kmetijske zbornice bistveno spremenil, kar bo gotovo vplivalo tudi na položaj slovenskega kmeta.

Šeste povojne kmetijskozborske volitve na Koroškem so značilne predvsem po dveh prelomnih novostih. Koroški deželni zbor je dne 16. julija 1976 sprejel zakon, s katerim spreminja volilni red za kmetijsko zbornico (Gesetz vom 16. Juli 1976, mit dem die Landwirtschaftskammerwahlordnung geändert wird),¹ z drugim zakonom, s »koroškim zakonom o kmetijstvu« (Gesetz vom 16. Juli 1976 über die Förderung der Land — und Forstwirtschaft in Kärnten /Landwirtschaftsförderungsgesetz/) pa je omejil pristojnosti kmetijske zbornice na zgolj poklicno zastopstvo kmetov, področja pospeševanja kmetijstva pa je prisodil deželni vladi. Z drugimi besedami povedano, kmetijski zbornici je vzel pravico razpolagati s finančnimi sredstvi.

Z uzakonitvijo takoimenovanega »sosveta« za pospeševanje kmetijstva (Landwirtschaftsförderungsbeirat, 2. poglavje zakona, členi 7—10) je bila vloga kmetijske zbornice zminizirana na posvetovalni organ deželne vlade brez možnosti odločanja. Prvi odstavek 6. člena zakona o koroškem kmetijstvu to vlogo natančno določa. »Deželna vlada lahko z odredbo zadolži kmetijsko zbornico, da sprovaja pospeševalne ukrepe po tem zakonu, če da deželni zbor na razpolago potrebna sredstva. Pred izdajo take odredbe je treba zaslišati kmetijsko zbornico.«^{1a}

Istega dne (16. julija 1976) je koroški deželni zbor sprejel tudi spremembo zakona o kmetijski zbornici iz leta 1959, v kateri so v glavnem upoštevane novosti, nastale s spremembo volilnega reda za volitve v kmetijsko zbornico (Gesetz vom 16. Juli 1976, mit dem das Landwirtschaftskammergesetz 1959, das Jagdgesetz 1961, die allgemeine Gemeindeordnung und das Tierzuchtförderungsgesetz 1975 /Landwirtschaftskammergesetz-Novelle 1976/, geändert wird).^{1b}

Tudi v spremembi zakona o kmetijski zbornici najdemo določila, ki zmanjšujejo vlogo kmetijske zbornice. Prvi in drugi odstavek novega člena 6 govori: »(1) Kmetijska zbornica je pod nadzorom deželne vlade; deželna vlada skrbi, da kmetijska zbornica pri izpolnjevanju svojih nalog ne krši zakonov in odredb, še posebej, da ne prekorači svojega delokroga in da

* Razprava je nadaljevanje in dopolnitev prispevka istega avtorja »Volitve v kmetijske zbornice po drugi svetovni vojni« ZČ, 1974/XXVIII, št. 2, str. 95—116.

¹ LGBl, 1976, št. 70.

^{1a} LGBl, 1976, št. 72.

^{1b} LGBl, 1976, št. 71.

izpolnjuje naloge, ki so ji določene z zakonom. (2) Deželna vlada ima pravico poslati na seje skupščine in strokovnih odborov kmetijske zbornice svojega zastopnika. Kmetijska zbornica pa je dolžna obveščati deželno vlado o takih sejah in ji dostaviti dnevne rede.« Šesti odstavek istega člena je še bolj jasen. Določa, da »je deželna vlada upravičena biti preko predsednika poučena o vseh zadevah kmetijske zbornice«. Sprememba volilnega reda za volitve v koroško kmetijsko zbornico iz leta 1976, ki je spremenila volilni red za volitve v kmetijske zbornice iz leta 1961² v obliki iz leta 1966³, je bistveno spremenila dosednji volilni red.⁴ Poglejmo nekatere spremembe, ki so najbolj pomembne. Po novem volilnem redu se na podlagi enake, neposredne, tajne in osebne, proporcne volilne pravice volijo le člani skupščine kmetijske zbornice (Vollversammlung, čl. 1). Za razliko od dosednjega volilnega reda se ne voli več okrajnih in občinskih kmetijskih zastopstev, kar ob upoštevanju dejstva, da kmetijska zbornica ne razpolaga več s finančnimi sredstvi, pomeni, da kmetje o svojih lokalnih problemih ne morejo več odločati na stanovski osnovi. Te podorganizacije deželne kmetijske zbornice bodo namreč odslej nadomestili s sveti oz. odbori, ki bodo imenovani po proporcju strank na osnovi zadnjih občinskih volitev in volitev v deželni zbor.⁵

Skupščino kmetijske zbornice sestavlja 36 članov (čl. 3), kar je za 11 več kot po prejšnji zakonodaji, med njimi pa ni več virilista, delegata Deželne zveze kmetijskih zadrug. Volitve še vedno razpisuje deželna vlada, pomembnejša razlika je le ta, da se posamezne večje volilne občine lahko razdelijo v manjše volilne okoliše (Wahlsprengel) kot doslej. Volilni okoliš mora biti namreč tak, da lahko v eni uri povprečno voli 30 volilcev (doslej 70). Glavna novost pri sestavljanju volilnih komisij (občinskih, okrajnih in deželne) je ta, da tako občinske kot okrajne volilne komisije sestavlja natančno določeno število prisednikov (9), prej pa je bilo to število raztegljivo, za občinske od 3 do 12, za okrajne 6 do 12. Določbe za sestavo deželne volilne komisije so ostale enake.

Novi zakon je prinesel več sprememb na področju volilne pravice oziroma članstva v kmetijski zbornici, ki je podlaga za volilno pravico. Doslej so imele, grobo rečeno, volilno pravico tiste osebe, ki so bile lastnik, uživalec ali najemnik zemljišča v izmeri najmanj 1 ha.⁶ Po 1. točki 18. člena volilnega reda za volitve v kmetijsko zbornico iz leta 1976 pa imajo aktivno volilno pravico sledeče fizične osebe ne glede na državljanstvo, ki so pred 1. januarjem volilnega leta dopolnile 19 let in niso izključene od volilne pravice za koroški deželni zbor:

a) lastniki na Koroškem ležečih kmetijskih in gozdnih obratov, če merijo najmanj 1 ha. Taka zemljišča je treba razumeti v smislu 1. člena zakona o zemljarini (Grundsteuergesetz) iz leta 1955.

b) lastniki na Koroškem ležečih zemljišč — v smislu 1. člena zakona o zemljarini iz leta 1955 — ki se jih trajno uporablja za kmetijstvo in gozdarstvo in za katere zato plačujejo davek predviden za kmetijske in gozdarske obrate v smislu zveznega zakona o davkih kmetijskih in gozdarskih obratov, BGBL Nr. 166/1960, v besedilu zakona BGBL, Nr. 159/1968, če meri

² LGBl, 1961, št. 16.

³ LGBl, 1966, št. 40 in 47.

⁴ Več o volilnem redu za volitve kmetijske zbornice iz leta 1966 in o načinu volitev po drugi svetovni vojni glej: Dušan Nečak, Volitve v kmetijske zbornice na Koroškem po drugi svetovni vojni, ZC, 1974/XXVIII, št. 1–2, str. 95–116.

⁵ Naš tednik, št. 40, 30. septembra 1976, str. 2.

⁶ Natančneje o tem glej citirano razpravo pod opombo 4, na strani 99/100.

posamezno zemljišče najmanj 1 ha in če lastnik obdeluje ta zemljišča na svoj račun.

c) Najemniki (uživalci) v točki a) naštetih kmetijskih in gozdnih obratov in v točki b) naštetih zemljišč, če na svoj račun obdelujejo ta zemljišča in znaša njihova površina več kot 2 ha.

d) Osebe, ki se na Koroškem na svoj račun ukvarjajo s samostojno kmetijsko in gozdarsko dejavnostjo kot glavnim poklicem in niso zajeti že v točkah a) do c), kot na primer mlekarji, perutninarji, čebelarji in drugi.

e) Zakonski partnerji v točki a) navedenih oseb.

f) Vodilni uslužbenci, ki so upravičeni samostojno voditi na Koroškem ležeče kmetijske in gozdarske obrate in jih zastopati na zunaj.

Zakon iz leta 1976 je v primerjavi z prejšnjimi določili (novela k volilnemu redu v kmetijsko zbornico iz leta 1958/59) ponovno uvedel natančna določila, s katerimi daje volilno pravico pravnim osebam. Posebna določila o volilni pravici za pravne osebe je namreč prej omenjena novela k volilnemu redu iz leta 1958/1959 izvrgla, čeprav jih je zakon o kmetijski zbornici iz leta 1951 še imel. Druga točka 18. člena novega volilnega reda v kmetijsko zbornico, ki govori o volilni pravici za pravne osebe, je z majhnimi razlikami dobesedno prevzela prve štiri odstavke od a) do d) 1. točke 18. člena, ki govorijo o volilni pravici za fizične osebe. Razlike so v glavnem le stilistične narave.

Novi zakon je prinesel v glavnem naslednje novosti za pridobitev volilne pravice v kmetijsko zbornico. Znižal je starostni cenz za eno leto (od 20 na 19 let), povečal izmero zahtevanega zemljišča pri najemnikih in uživalcih od 1 na 2 ha, izključil od volilne pravice osebe, ki so se najmanj 10 let ukvarjale s kmetijstvom in bistveno spremenil volilno pravico za zakonce. Dolej je imel zakonec volilno pravico le v primeru, če je bil solastnik kmetijske ali gozdne površine, odslej pa so imeli volilno pravico vsi zakonci, ne glede na to ali so bili solastniki imenovanega zemljišča. Prava kategorija volilcev je pomenila najštevilnejše povečanje števila volilnih upravičencev.

Ostala določila, pomembna za izid volitev oziroma za volitve same, se niso veliko spremenila. Volilna pravica je ostala še naprej osebna in vsak volilni upravičenec ima še naprej en glas. Tudi pasivna volilna pravica se ni spremenila. Pasivno volilno pravico za volitve v skupščino kmetijske zbornice imajo vsi tisti, ki imajo aktivno volilno pravico, so avstrijski državljani, so pred 1. januarjem volilnega leta prekoračili 24. let starosti in imajo redno prebivališče na Koroškem (člen 31).

Popolnoma na novo uvaja volilni red za volitve v kmetijsko zbornico 1976 člene 30 a, 30 b in 30 c, ki govorijo o volilnih pravicah. S temi določili se je volilni red prilagodil volilnemu redu za volitve v deželni zbor in volilnemu redu za parlamentarne volitve. Člen 30 a vsebuje določbe o tem, kdo lahko dobi volilno izkaznico: »Volilec, ki se bo predvidoma na volilni dan zadrževal v drugem kraju (občini, volilnem okolišu) kot v tistem, kjer je vpisan v volilni imenik, in zaradi tega ne bo mogel izpolniti svoje volilne pravice, lahko zahteva volilno izkaznico.« Tako kot pri drugih volitvah so se tudi pri volitvah za skupščino kmetijske zbornice odločili za izstavljanje volilnih izkaznic na najširši osnovi — dobi jo lahko vsak, ki jo zahteva. Velikost in oblika volilne izkaznice sta v volilnem redu določena (priloga 2), duplikatov za izgubljeno ali drugače neuporabno volilno izkaznico pa občina, kjer je volilec vpisan v volilni imenik, ne izdaja (člen 30 b). Vsako izstavitev volilne izkaznice, je treba označiti v volilnem imeniku (člen 30 c).

Ukinitve občinskih in okrajnih kmetijskih organizacij je bila vzrok, da so iz členov starega volilnega reda, ki so govorili o volilnih predlogih, izpadle vse tiste določbe, ki so predpisovale volilni predlog za volitve v omejene kmetijske organizacije. Določila o volilnem predlogu za skupščino kmetijske zbornice pa se niso veliko spremenile. Novi so le roki za predložitev volilnega predloga — prej enainvajset dni, sedaj triindvajset dni pred volilnim dnevom; volilni predlog mora imeti tudi oznako opolnomočenega zastopnika za sprejemanje pošte (zustellungsbevollmächtigter Vertreter); denarni prispevek, ki ga mora plačati vsaka volilna stranka, če hoče nastopati na volitvah, se je od 1000 povečal na 2000 šillingov (člen 32).

Izračunavanje števila mandatov posameznim strankam po proporcionalnem volilnem sistemu (D'Hondtov sistem) je ostalo enako, prav tako so ostale v bistvu nespremenjene določbe o uradnih glasovnicah, le da se vrstni red na volitvah nastopajočih strank po novem določa po času vložitve volilnega predloga in ne več po rezultatih prejšnjih kmetijskozborskih volitev (člen 56, odstavek 2). Tudi ostale določbe volilnega postopka se niso pomembneje spremenile.

Novemu volilnemu redu za volitve v koroško kmetijsko zbornico sta bila dodana še dva oddelka, ki predpisujeta nekatere postopke pri prvih volitvah po novem volilnem redu. Oddelek II (Artikel II) govori o določitvi predsednikov in namestnikov občinskih in okoliških volilnih komisij (Sprengelwahlbehörde), ki niso v sodnijskem poklicu (te določa člen 14, odstavek 3 novega volilnega reda). Po določbah oddelka II je treba take prisednike in namestnike za občinske in okoliške volilne komisije pri prvih volitvah po novem volilnem redu določiti glede na volilne predloge posameznih volilnih strank, sorazmerno z njihovo močjo pri zadnjih volitvah v deželno kmetijsko zbornico na področju okrajne volilne komisije.

Oddelek III (Artikel III) govori o razlogih za izključitev od volilne pravice: zaradi sodne obsodbe in zaradi pomanjkljive opravilne sposobnosti (mangelnder Handlungsfähigkeit) ali zaradi odvzema roditeljskih pravic in dolžnosti. Grobo rečeno so od volilne pravice zaradi sodne obsodbe izključene tiste osebe, ki jih je domače sodišče zaradi naklepne kaznivega dejanja obsodilo na zaporno kazen več kot enega leta. Izključitev od volilne pravice velja pet let po polnomočnosti sodbe. Niso pa izključene od volilne pravice tiste osebe, ki so bile obsojene pogojno ali pa so jih po drugih zakonskih določilih oprostili takih pravnih posledic. Zaradi pomanjkljive opravilne sposobnosti ali zaradi odvzema roditeljskih pravic in dolžnosti so od volilne pravice izključene osebe, ki so popolnoma ali delno postavljene pod skrbstvo in osebe, ki so jim bile s sodno odločitvijo odvzete vse čisto osebne pravice in dolžnosti, ki izhajajo iz družinskopravnih odnosov med starši in mladoletnimi otroki. Določila o vzrokih za izključitev od volilne pravice doslej v volilni zakonodaji za volitve v kmetijsko zbornico niso bila uporabljana.

II.

Tako kot za vse povojne volitve v kmetijske zbornice na Koroškem tudi za volitve 21. novembra 1976 ni bila izdana nobena uradna statistična publikacija. Zato smo se morali spet nasloniti na nepopolne in včasih ne čisto enake volilne rezultate, ki jih je objavilo dnevno časopisje in najpomembnejše »kmečko« glasilo na Koroškem, ki je obenem tudi organ kmečke orga-

nizacije ÖVP, »Allgemeine Bauernzeitung«. ⁷ To dejstvo je narekovalo tudi način obdelave volilnih rezultatov. Popolne podatke imamo namreč le za vso deželo, medtem ko so podatki za posamezne politične okraje nepopolni, saj so objavljeni le podatki o številu glasov za posamezne volilne stranke, iz katerih smo izračunali število veljavnih glasov. Tabele so sestavljene tako, da nam nudijo možnost primerjave z vsemi dosedanjimi povojnimi volitvami in zadnjimi demokratičnimi volitvami v prvi avstrijski republiki leta 1932.

Na zadnjih volitvah v koroško kmetijsko zbornico je nastopilo istih pet strank kot na volitvah od leta 1966 naprej. Te stranke so: Kärntner Bauernbund (KBB), stranka, ki izhaja iz avstrijske ljudske stranke (ÖVP), Kärntner Arbeitsbauernbund KABB, stranka, povezana s avstrijsko socialistično stranko (SPÖ); Freiheitliche Bauernschaft (FB), ki je naslonjena na avstrijsko svobodnjaško stranko (FPÖ); Allgemeiner Bauernverband (ABV), ki je po usmerjenosti podobna Freiheitliche Bauernschaft, in Skupnost južnokoroških kmetov (SJK), ki jo podpirata obe osrednji slovenski organizaciji na Koroškem. ⁸ Že takoj na začetku analize volilnih rezultatov naj povemo, da do bistvenih premikov v politični strukturi koroške kmetijske zbornice ni prišlo. Še vedno je najmočnejša stranka v njej Kärntner Bauernbund (z absolutno večino veljavnih glasov), sledijo pa ji Kärntner Arbeitsbauernbund, Freiheitliche Bauernschaft, Allgemeiner Bauernverband in Skupnost južnokoroških kmetov.

Sprememba volilne zakonodaje za volitve v kmetijsko zbornico pa je vendarle vplivala na razmerje sil v skupščini kmetijske zbornice. Število volilnih upravičencev se je v primerjavi z volitvami 1971 dvignilo za 6411 ali za 16,5 odstotkov, od 38.741 na 45.152. Za skoraj enak odstotek se je povečalo število oddanih glasov, za 16,6 % ali za 5250, kar pa obenem pomeni, da je bila volilna udeležba pri obeh volitvah do desetinke odstotka enaka: 81,8. Za podoben odstotek se je povečalo tudi število veljavnih glasov, ki je od leta 1971 do leta 1976 porastlo za 5826 ali za 18,9 odstotkov. Zanimivo pa je, da je bilo število neveljavnih glasov pri volitvah 1971 bistveno večje (862 ali 2,7 % oddanih glasov) kot pri volitvah 1976 (286 ali 0,8 %). Iz tega lahko razberemo, da se nezadovoljstvo nad zmanjšano vlogo kmetijske zbornice v deželi ni odražalo na volilnih rezultatih, kar nam potrjuje tudi enaka volilna udeležba.

V absolutnih številkah in glede na dejstvo, da se je število volilnih upravičencev močno dvignilo, zaznamo pri vseh na volitvah nastopajočih strankah dvig števila glasov. Najmočnejša stranka Kärntner Bauernbund je pridobila 2667 glasov, Kärntner Arbeitsbauernbund 1399 glasov, Freiheitliche Bauernschaft 721 glasov, Allgemeiner Bauernverband 961 glasov in Skupnost južnokoroških kmetov 78 glasov. Relativna razmerja nam pokažejo nekoliko drugačno sliko. Iz 16,5 odstotnega dviga števila volilnih upravičencev v deželi je največ pridobil Allgemeiner Bauernverband. Napredoval je kar za 39,3 odstotkov ali za več kot dvakratni porast volilnih upravičencev. Drugi relativno največji dvig najdemo pri Freiheitliche Bauernschaft za 25,5 odstotkov in tretjega pri socialistični Kärntner Arbeitsbauernbund za 20,8 odstotkov. Podpovprečno relativno povečanje števila glasov (če za povpreček vzamemo dvig števila volilnih upravičencev v deželi) sta zabeležili le najmočnejša in najšibkejša stranka v kmetijski zbor-

⁷ Podatki za obe tabeli, ki sta osnova analizi volilnih rezultatov, so povzeti po: Kleine Zeitung, 22. novembra 1976, št. 2171 a, str. 2—3; Naš Tednik, 25. novembra 1976, št. 270, str. 4; Allgemeine Bauern — Zeitung, 27. novembra 1976, št. 47, str. 1—3.

⁸ Več o teh strankah glej v razpravi citirani pod opombo 4, na strani 105/106.

nici, Kärntner Bauernbund in Skupnost južnokoroških kmetov. Prvi se je število glasov zvečalo samo za 15,2 odstotka, drugi pa za 5,8 odstotkov.

KBB je sicer ostala najmočnejša stranka in je še vedno zadržala absolutno večino, vendar se je le-ta nekoliko znižala. Po volitvah 1971 je Kärntner Bauernbund predstavljala 56,8 odstotkov vseh veljavnih glasov, pri volitvah leta 1976 pa je zbrala samo še 55 odstotkov. Svoj delež moči v kmetijski zbornici je zmanjšala tudi Skupnost južnokoroških kmetov, ki je dobila le 3,9 odstotkov veljavnih glasov, leta 1971 pa še 4,3. Allgemeiner Bauernverband je porasel od 7,9 % pri volitvah 1971 na 9,3 % pri volitvah 1976, Freiheitliche Bauernschaft od 9,2 % na 9,7 %, KABB pa od 21,8 % na 22,2 %. Rezultate nam kaže tabela, ki je sestavljena tako, da nam nudi možnost primerjave z vsemi dosedanjimi povojnimi volitvami in zadnjimi demokratičnimi volitvami v prvi avstrijski republiki leta 1932. Zaradi lažje preglednosti smo poleg glasov za posamezne stranke v rubriki *Nemci* seštelili glasove za vse tri nemške meščanske stranke (KBB, FB, ABV); za leto 1932 so v tej rubriki glasovi Landbunda, krščanskih socialcev in nacistov. Komunistični glasovi iz leta 1932 so prišteti rubriki *socialisti*.

Koroška deželna kmetijska zbornica

Leto	Volilni upravičenci	Veljavni glasovi	Slovenci	Socialisti	Nemci	KBB	FB	ABV
1932	25.319	19.006	2.572	1.262	15.172			
1951	31.593	24.974	1.931	5.010	18.033	11.347	6.686	
1956	32.638	25.591	1.581	4.371	19.629	14.834	4.795	
1961	38.002	29.068	1.821	5.674	21.591	15.602	5.989	
1966	38.362	29.145	1.289	6.270	21.586	15.453	4.497	1.636
1971	38.741	30.836	1.335	6.723	22.778	17.508	2.826	2.444
1976	45.152	36.661	1.413	8.120	27.128	20.175	3.546	3.407

Volilna zakonodaja je povečala število mandatov za skupščino kmetijske zbornice od 25 na 36, kar je skupaj z drugimi elementi (npr. povečanje števila volilnih upravičencev) povzročilo znižanje števila glasov potrebnih za en mandat. Leta 1971 je bilo za en mandat potrebnih 1167 glasov, pri zadnjih volitvah pa samo še 960 glasov. Sprememba števila mandatov pomeni 44 odstotno povečanje. Struktura deželne zbornice se ni spremenila. Razporeditev mandatov po strankah nam kaže naslednja preglednica. Pripomniti je, da je bilo doslej razdeljenih med stranke samo 24 mest, 25. mesto v zbornici je pripadlo virilistu — delegatu Deželne zveze kmetijskih združenj.

Leto	Slovenci	KABB	KBB	FB	ABV	Skupaj
1951	2	5	11	6		24
1956	1	4	15	4		24
1961	1	5	13	5		24
1966	1	5	13	4	1	24
1971	1	5	14	2	2	24
1976	1	8	21	3	3	36

Čeprav je najnovejša zakonodaja o kmečkem stanovskem zastopstvu na Koroškem ukinila občinska in okrajna kmečka zastopstva, smo se odločili, da iz rezultatov, ki so nam na voljo, primerjamo, kakor smo to napravili pred leti, razvoj za dosedanje ozemlje okrajnih kmetijskih zbornic Celovec, Velikovec in Beljak, v katere po večini sodi takoimenovano dvojezično ozemlje po zakonu o obveznem dvojezičnem osnovnem šolstvu iz leta 1945 in kjer je slovenska lista pri vseh volitvah dobila upoštevanja vredno število glasov. Primerjavo bomo naslonili na gibanje števila veljavnih glasov, ki nam je edino dostopno.

V celovškem okraju se je število veljavnih glasov dvignilo za 766 ali za 18,1 odstotkov. SJK je povečala število glasov za 24. Relativno sta povečali svojo moč le Freiheitliche Bauernschaft in Allgemeiner Bauernverband. V razliko od deželnega razvoja je v okraju Celovec relativno padel tudi Kärntner Arbeitsbauernbund.

Okrajna kmetijska zbornica Celovec

Leto	Volilni upravičenci	Veljavni glasovi	Slovenci	Socialisti	Nemci	KBB	FB	ABV
1932	3745	2715	721	261	1733			
1951	4493	3486	566	876	2044	1444	600	
1956	4477	3627	366	733	2428	2062	366	
1961	5305	4087	441	890	2756	2302	454	
1966	5379	4087	325	1006	2756	2226	308	222
1971	5336	4226	306	946	2974	2582	150	242
1976		4992	330	1095	3567	2998	189	380

Politični okraj Velikovec je edini od naših treh okrajev, kjer se je število veljavnih glasov zmanjšalo (za 15). Med strankami sta glasove izgubili le KBB in KABB. Glede na take rezultate so povečale svojo relativno moč FB od 3 odstotkov na 3,6 odstotke, ABV od 4,2 na 5,4 odstotkov in SKJ od 14,3 odstotkov na 15,6 odstotkov.

Okrajna kmetijska zbornica Velikovec

Leto	Volilni upravičenci	Veljavni glasovi	Slovenci	Socialisti	Nemci	KBB	FB	ABV
1932	3406	2607	1161	242	1204			
1951	4517	3455	915	650	1890	1397	493	
1956	4762	3627	732	629	2266	1994	272	
1961	5493	4231	831	906	2494	2124	370	285
1966	5675	4316	625	1038	2653	2104	264	285
1971	5995	4880	700	1115	3065	2714	145	206
1976		4865	760	1069	3036	2598	174	284

Volilci beljaškega političnega okraja so oddali 953 veljavnih glasov več kot pri prejšnjih volitvah ali za 20,9 odstotkov več. Zato so tudi vse stranke povečale absolutno število glasov. Razvoj je bil le pri FB različen od deželnega. KBB je po relativni moči padla od 48 odstotkov leta 1971 na 46,8, KABB jo je dvignila od 27,4 na 29,1, FB je padla od 12,6 na 12 odstotkov, ABV se je dvignila od 5,7 na 6,7 odstotkov in SJK padla od 6,3 na 5,4 odstotkov.

Okrajna kmetijska zbornica Beljak

Leto	Volilni upravičenci	Veljavni glasovi	Slovenci	Socialisti	Nemci	KBB	FB	ABV
1932	4017	3034	656	283	2095			
1951	5008	3963	447	1108	2408	1253	1155	
1956	5074	3959	376	963	2620	1771	849	
1961	5892	4612	384	1319	2909	1853	1056	
1966	6050	4614	269	1444	2801	1951	785	165
1971	5881	4559	286	1248	3025	2189	576	260
1976		5512	298	1603	3611	2582	661	368

Če primerjamo ozemlje vseh treh okrajnih kmetijskih zbornic Celovec, Velikovec in Beljak skupaj, se nam glede slovenskih glasov pokaže predvsem, da v zadnjih desetih letih (od volitev leta 1966) ne upadajo več. Absolutni dvig pri zadnjih volitvah sicer pomeni relativen padec (v odnosu na število veljavnih glasov) v celovškem in beljaškem okraju, vendar pa tudi relativen dvig v velikovškem.

Področja okrajnih kmetijskih zbornic Velikovec, Celovec in Beljak

Leto	Volilni upravičenci	Veljavni glasovi	Slovenci	Socialisti	Nemci	KBB	FB	ABV
1932	12.103	8.606	2.537	572	5.097			
1951	14.018	10.487	1.928	2.634	6.342	4.094	2.248	
1956	14.313	11.223	1.474	2.325	7.314	5.827	1.487	
1961	16.690	12.873	1.656	3.115	8.159	6.279	1.880	
1966	17.104	12.864	1.219	3.488	8.310	6.281	1.357	710
1971	17.212	13.665	1.292	3.309	9.064	7.485	871	708
1976	15.369	15.369	1.388	3.767	10.214	8.178	1.024	1.012

III.

V zadnjem delu našega razpravljanja se na kratko ustavimo še pri volilni propagandi in volilnih programih slovenske stranke. Ton predvolilni kampanji je prav gotovo dala spremenjena volilna zakonodaja in drugačna vloga kmetijske zbornice v življenju kmečkega prebivalstva na Koroškem. Predvsem KBB in Slovenci so bili ostri nasprotniki spremenjene zakonodaje in so jo označevali kot vsiljeno in kot samovoljo socialistične in svobodnjaške stranke.⁹ Predsednik koroške kmetijske zbornice Stefan Sodati je na občnem zboru zbornice 22. septembra 1976 ostro napadel deželno vlado, predvsem zaradi tistih določil nove zakonodaje, ki dajejo deželni vladi v roke pravico deljenja sredstev v kmetijske namene.¹⁰

Slovenci so kritizirali novo zakonodajo v glavnem zaradi dveh novosti: ukinitve občinskih in okrajnih kmečkih zastopstev in zaradi odvzema pravice razpolaganja s finančnimi sredstvi. Mnenja so bili, da bodo namesto dosedanjih podorganizacij kmetijske zbornice odslej odločali organi, »ki bodo sestavljeni na osnovi proporca med političnimi strankami, v kateri pa bodo kmetje kot gospodarsko socialna manjšina slabo zastopani.«¹¹ Z na-

⁹ Slovenski vestnik, 1. oktobra 1976, št. 40, str. 4 in Allgemeine Bauern-Zeitung, 27. novembra 1976, št. 47, str. 3.

¹⁰ Slovenski vestnik, 1. oktobra 1976, št. 40, str. 4.

¹¹ Naš tednik, 30. septembra 1976, št. 40, str. 2.

rodnostnega stališča pa je bil njihov pomislek ob ukinitvi podorganizacij kmetijske zbornice še bolj utemeljen, njihov volilni cilj pa še bolj jasen: »Gledano z očmi naše narodne skupnosti je zaenkrat jasno samo eno: v občinskih in okrajnih zadevah bo odločal krog ljudi, zbranih na osnovi porpca med strankami. Zaradi diferenciranega zadržanja pri zadnjih deželnozborskih volitvah v okrajnih kmečkih svetih Slovenci ne bodo zastopani. Zato gre sedaj za to, da bodo zastopani vsaj v občnem zboru Kmetijske zbornice...«, je zapisal »Naš tednik«.¹² Vprašanje deljenja finančnih sredstev je bilo takega pomena, da so se spraševali celo o smislu nadaljnje obstoja Kmetijske zbornice. »Kakšen pomen bo v prihodnje kmečko poklicno zastopstvo še imelo, če mu bo odvzeta finančna baza dežele?«,¹³ se je vprašal komentator osrednjega glasila Narodnega sveta koroških Slovencev. Odgovor na to vprašanje se je zdel težak predvsem zaradi tega »ker še nikakor ni jasno, kdo bo lokalne interese na področju kmetijstva pred zbornico in deželno vlado v resnici tolmačil, pa tudi zastopal«.¹⁴

Na usmerjenost volilne propagande Skupnosti južnokoroških kmetov, zlasti pa na njeno intenzivnost je v veliki meri vplivalo preštevanje slovenske manjšine na Koroškem ali, kot so ga uradno imenovali, »ugotavljanje materinega jezika«, ki je bilo izvedeno 14. novembra 1976. Zanimivo pa je, da to dejstvo ni vplivalo na volilno udeležbo (ta je bila, kot vemo, leta 1976 enaka kot leta 1971), čeprav so morali volilci za kmetijsko zbornico dve nedelji zapored pred volilne skrinjice.

Nameravano preštevanje slovenske manjšine in boj proti njemu je Skupnost južnokoroških kmetov uporabila, da je odločno pozvala svoje volilce k enotnosti. V enem izmed predvolilnih člankov so zapisali: »Če Slovenci dnevno doživljamo, kakšno protimanjšinsko politiko uganjajo avstrijske parlamentarne stranke, pa tega dejstva prav ob volitvah v Kmetijsko zbornico ne bi smeli pozabiti, zlonamernega početja teh strank ne bi smeli še honorirati z našimi volilnimi glasovi. Le-te namreč moremo dati edinole Skupnosti — če smo dosledni«.¹⁵

Poziv na enotnost je obrodil sadove. Skupnost južnokoroških kmetov je dosegla predvolilni cilj — mandat v skupščini deželne kmetijske zbornice. Kljub dosegu cilja pa so bili Slovenci tudi kritični do svojega uspeha na volitvah. Po volitvah so v članku, v katerem so analizirali svoj rezultat, med drugim zapisali: »So bili ljudje, ki so dvomili ali bo Skupnost dobila mandat, in tudi taki, ki so pričakovali več glasov. Vsekakor pa je treba videti rezultat kmečkozborskih volitev v zvezi z našim bojem za narodnostne pravice. Preštevanje smo sicer zelo uspešno bojkotirali, a bojkot je zahteval od nas poleg časa vse razpoložljive sile, skozi mesece. Zato je propaganda za kmečkozborske volitve stekla šele tik pred 21. novembrom in primanjkovalo je delovnih moči.«¹⁶ Tudi v tej luči in pa ob dejstvu, da kmetje niso več volili občinskih in okrajnih kmetijskih organizacij, kar je pomenilo manjšo angažiranost volilcev, je treba ocenjevati volilni uspeh Skupnosti južnokoroških kmetov.

Predvolilni program Skupnosti južnokoroških kmetov je bil v skladu s splošno usmerjenostjo teh volitev. Nič več niso prevladovali lokalni problemi, temveč so zahteve Slovencev postale bolj načelne, splošne, veljavne za vso deželo, séveda s posebnim ozirom na položaj slovenskega kmeta. Kot

¹² Prav tam.

¹³ Prav tam.

¹⁴ Prav tam.

¹⁵ Naš tednik, 7. oktobra 1976, št. 41, str. 3.

¹⁶ Naš tednik, 25. novembra 1976, št. 48, str. 8.

prvi problem, ki naj ga rešuje nova kmetijska zbornica, so označili odnos med kmetom in trgovino. »Kot drobni zasebni proizvajalci prihajajo kmetje vedno bolj v klešče trgovine, ki njihovo blago odkupuje in posreduje drugim; prav na tem področju, ko gre za težko in z velikim rizikom pridelan šiling, bo morala Kmetijska zbornica napraviti več kot doslej«. ¹⁷ Že na drugo mesto so postavili zahtevo po bolj pozornem obravnavanju problematike urejanja človekovega okolja in ohranitve kulturne podobe podeželja in nadaljevali z zahtevami po razbremenitvi kmetov od vzdrževanja cest in poti med podeželskimi naselji, ker jih vse bolj uporabljajo »avtomobili mestnih ljudi in tovornjaki industrijskih in gradbenih podjetij«; in po preprečevanju industrializacije na področjih, »ki so s ponudbo delovne sile že itak prenasočena. Zahtevali so nova industrijska podjetja v tistih področjih, »kjer jih je premalo in od koder se morajo ljudje dnevno do 30 km ali več voziti na delo«. ¹⁸

Zusammenfassung

DIE KÄRNTNER LANDWIRTSCHAFTSKAMMERWAHLEN VOM 21. NOVEMBER 1976

Die Abhandlung »Die Kärntner Landwirtschaftskammerwahlen vom 21. November 1976« ist eine Fortsetzung und Ergänzung zum Beitrag desselben Verfassers »Die Landwirtschaftskammerwahlen in Kärnten nach dem 2. Weltkrieg«, ZČ, 1974/XXVIII, Nr. 2, S. 95—116. Die Landwirtschaftskammerwahlen in Kärnten im Jahr 1976 wären an und für sich nicht von solcher Bedeutung, wenn nicht die neue Gesetzgebung über die Landwirtschaftskammer so viel Neues gebracht hätte, daß dadurch die Lage und Tätigkeit dieser Standesorganisation der Kärntner Bauern wesentlich verändert wurde, was sich bestimmt auch auf die Lage des slowenischen Bauern auswirken sollte.

Mit der im Kärntner Landtag am 16. Juli 1976 verabschiedeten Veränderung der Landwirtschaftskammerwahlordnung wurde die Kompetenz der Landwirtschaftskammer auf die bloße berufliche Vertretung von Bauern eingeschränkt, während die Gebiete der Förderung der Landwirtschaft der Landesregierung vorbehalten blieben. Konkret bedeutet das, daß die Landwirtschaftskammer über keinerlei Finanzmittel mehr verfügen konnte.

An demselben Tag hat der Landtag auch eine Novelle zum Landwirtschaftskammergesetz aus dem Jahr 1959 verabschiedet, in der vor allem die durch die Abänderung der Landwirtschaftskammerwahlordnung bedingten Neuheiten berücksichtigt werden. Die Landwirtschaftskammer wird unmittelbar der Landesregierung untergeordnet, am wichtigsten ist aber jene Änderung der Wahlordnung, in der die Aufhebung von landwirtschaftlichen Bezirks- und Gemeindevertretungen gesetzlich festgelegt wird. Diese werden durch Räte bzw. Ausschüsse ersetzt, die nach dem Verhältnis der Parteien auf Grund der letzten Gemeinde- und Landtagwahlen genannt werden.

Die wichtigste inhaltliche Veränderung der neuen Wahlordnung für die Landwirtschaftskammer ist eine engere Verbindung zwischen dem Wahlrecht und dem Besitz an landwirtschaftlichem Boden und Waldboden, weiter die Verleihung des Wahlrechts für den Ehepartner und eine Teilvergrößerung des Wahlzensus (bei Nutznießern und Pächtern muß das Grundstück über 2 ha messen).

Bei den Wahlen in die Kärntner Landwirtschaftskammer am 21. November 1976 treten dieselben fünf Parteien wie bei den Wahlen seit dem Jahr 1966 auf, die Analyse der Wahlergebnisse hat jedoch ergeben, daß es zu keiner wesentlichen Verschiebung in der politischen Struktur der Kärntner Landwirtschaftskammer gekommen ist. Der Kärntner Bauernbund (KBB) ist noch weiterhin die stärkste Partei in der Kammer geblieben, obwohl seine Macht nachgelassen hat. Ebenso ist auch der Anteil der slowenischen Südkärntner Bauerngemeinschaft in der

¹⁷ Naš tednik, 4. novembra 1976, št. 45, str. 8.

¹⁸ Prav tam.

Allgemeine Bauernverband (ABV) am meisten wieder an Macht gewonnen hat. Die Analyse der Wahlergebnisse wurde auf der Ebene des Landes und der politischen Bezirke vorgenommen, noch besonders eingehend aber wurde das sogenannte »slovenische Gebiet« im Vergleich mit dem gesamten Land analysiert.

Im letzten Teil der Abhandlung wird der Versuch unternommen, die Grundzüge der Wahlpropaganda aller an den Wahlen beteiligten Parteien zu geben, es werden noch vier Vergleichstabellen der Wahlergebnisse beigegeben, der Macht von einzelnen Parteien und des Verhältnisses von Mandaten bei allen Wahlen in die Kärntner Landwirtschaftskammer, die nach dem zweiten Weltkrieg durchgeführt wurden.

JUGOSLOVENSKI ISTORIJSKI ČASOPIS

Glasilo Zveze društev zgodovinarjev Jugoslavije

Osrednja jugoslovanska historična revija izhaja v štirih številkah letno in objavlja prispevke v vseh jugoslovanskih jezikih.

Naročila: Karnedžijeva 2, Poštanski fah 545, YU-11001 Beograd.

Na istem naslovu sprejemajo tudi naročila za vse tri tujejezične jugoslovanske povojne zgodovinske bibliografije (1945-55, 1955-65, 1965-75).

Komisija za ekonomsko zgodovino Jugoslavije pri Zvezi društev zgodovinarjev Jugoslavije je doslej izdala tri številke specializirane revije

ACTA HISTORICO-OECONOMICA IUGOSLAVIAE

Interesente vabimo, da jo naročijo pri Školski knjigi, 41000 Zagreb, Masarykova 28.

V kratkem izide prihodnja številka revije, ki bo posvečena zgodovini prometa v jugoslovanskih pokrajinah in bo objavila gradivo ljubljanske okrogle mize jugoslovanskih ekonomskih zgodovinarjev.

Komisija za ekonomsko zgodovino Jugoslavije ZDZJ in redakcija revije »Acta historico-oeconomica Iugoslaviae« sta za svetovni kongres gospodarskih zgodovinarjev leta 1978 v Edinburgu izdali publikacijo

BIBLIOGRAPHIA HISTORICO-OECONOMICA IUGOSLAVIAE

Bibliografija je prvo tovrstno delo pri nas in so pri njeni izdelavi sodelovali gospodarski zgodovinarji vseh naših republik in pokrajin. Obsega 232 strani in prinaša tudi prevode naslovov člankov v angleščino. Naklada je omejena, za ceno 200 dinarjev pa je knjigo moč naročiti na sedežu Zgodovinskega društva za Slovenijo, 61000 Ljubljana, Aškerčeva 12, tel.: (061)22-121 int. 209.

Recenzijo publikacije bomo objavili v eni izmed prihodnjih številkk »Zgodovinskega časopisa«.

Darja Mihelič

**REZULTATI ANKETE MED PROFESORJI SREDNJIH ŠOL SR SLOVENIJE
V LETU 1978**

Kot smo napovedali že ob analizi ankete, ki je skušala prikazati stanje in potrebe učiteljev zgodovine na osnovnih šolah SR Slovenije (prim. Darja Mihelič, Rezultati ankete med učitelji zgodovine na osnovnih šolah SR Slovenije v letu 1977, objavljeno v: Zgodovinski časopis 32/1978, št. 1—2, str. 139—141), se je Zgodovinsko društvo za Slovenijo že v mesecu juniju 1978 odločilo razposlati podobne vprašalnike tudi vsem srednjim šolam naše ožje domovine. Ker Zavod SR Slovenije za šolstvo zaradi preobremenjenosti pedagogov v zadnjem mesecu šolskega leta ni želel uradno podpreti take ankete, se je Zgodovinsko društvo za Slovenijo lotilo te akcije na lastno pest. Menimo namreč, da je zlasti v času, ko se izdelujejo načrti za prvo in drugo fazo usmerjenega izobraževanja, ki obeta v marsičem spremeniti značaj predmeta »zgodovina« v srednji šoli, za nas zelo važno poznavanje strukture srednješolskih profesorjev zgodovine. Ta bo namreč predvidoma postala splošnejši, globalnejši in zahtevnejši predmet tako za učenca kot za profesorja.

Odziv na poslane vprašalnike je bil pri srednjih šolah občutno slabši kot pri osnovnih. Na 214 poslanih anketnih listov (od tega 36 ali 17 % gimnazijam) smo dobili 73 (malo nad 34 %) odgovorov. Trije od njih so le sporočili, da na šoli nimajo posebnega, stalno nastavljenega profesorja za zgodovino, tako da smo dejansko prejeli izpolnjene vprašalnike le od 70 šol (od tega so jih 14, t. j. 20 % izpolnile gimnazije). Pravici na ljubo naj priznamo, da je dobra tretjina prejetih izpolnjenih anketnih listov precej manj, kot smo se nadejali. Prepričani pa smo, da je vsak začetek težak, pa bodo morda zato naslednje ankete, ki jih bomo skušali izvajati v rednih časovnih razmakih, naletele na večji odmev. Če bi si s tem zagotovili razmeroma številno, redno sodelovanje pedagogov, bi seveda lahko vprašalnike tematsko razširili in skušali iz njih poizvedeti tudi za konkretne težave in probleme, s katerimi se srečujejo profesorji zgodovine na srednjih šolah pri vsakodnevnem delu.

Odstotek prejetih izpolnjenih vprašalnikov je sicer res prenizek za sploševanje, vendar pa bomo skušali iz odgovorov potegniti nekaj splošnejših zaključkov. Število odgovorov, ki smo jih prejeli na različna vprašanja, malenkostno niha, ker nekatere šole oz. profesorji niso odgovorili na prav vsa zastavljena vprašanja. Pogosto so predstavljali problem tudi vprašalniki, kjer je po več profesorjev vzlic naši prošnji odgovarjalo na vprašanja skupno na enem samem listu.

Vprašalnik so izpolnjevale različne šole: od gimnazij, najrazličnejših poklicnih šol, srednjetehtniških, gostinskih, zdravstvenih ipd. do pedagoških in vzgojiteljskih. Na vprašanje o tem, ali deluje na šoli aktiv zgodovinarjev, je pozitivno odgovorila dobra tretjina šol (24 šol ali 34 %), medtem ko ima zgodovinski krožek 21 (30 %) šol, ki so nam vrnile izpolnjene vprašalnike. Aktivni in krožki bodo po reformi predmeta »zgodovina« pot, po kateri bomo lahko poskušali vzbujati zanimanje dijakov in popestriti njihovo znanje. Da bi izvedeli, kakšne so možnosti pedagogov, da se na delavnem mestu seznanijo s strokovno periodično literaturo, smo šole povprašali po strokovnih revijah s področja zgodovine, na katere so naročene. Odgovori na to vprašanje so pokazali, da kar dobra tretjina šol (24 šol ali 34 %) nima naročene niti ene od historičnih revij, ki smo jih našli v vprašalniku (Zgodovinski časopis, Kronika, Časopis za zgodovino in narodopisje, Prisp evki za zgodovino delavskega gibanja, Jugoslov enski istorijski časopis, Pouk zgodovine). Opozorimo naj, da je odstotek naročnikov na zgodovinsko strokovno periodiko med srednjimi šolami, sodeč po prejetih odgovorih, bistveno slabši kot pri osnovnih šolah. Da pa bi se dalo število naročnikov med srednjimi šolami povečati, kažejo dopisi nekaterih šol, ki so nas v zvezi z odgovori na vprašalnik prosile za informacije, kje in kako bi se lahko naročile na našete revije. Med 46 šolami, ki imajo naročeno vsaj po eno historično revijo, ima največ naročnikov Zgodovinski časopis (32 ali 70 %), sledita pa mu Kronika in Pouk zgodovine s po 21 (46 %) naročniki. Prisp evke za zgodovino delavskega gibanja ima naročene 14 (30 %) šol, Jugoslov enski istorijski časopis 8 (17 %), Časopis za zgodovino in narodopisje pa le 5 (11 %) šol.

Na nadaljnja vprašanja, ki so zadevala pedagoge srednjih šol SR Slovenije, smo prejeli odgovore 121 profesorjev zgodovine. Medtem ko je med osnovnošolskimi učitelji zgodovine nad dve tretjini žensk, je med profesorji zgodovine na srednjih šolah žensk le nekaj nad polovico (64 ali 53 %), moških pa je 57 ali 47 %. Na vprašanje o letnici rojstva, ki smo ga zastavili v anketi, smo prejeli 117 odgovorov. Slika starostne strukture, ki jo kažejo izpolnjeni anketni listi, je naslednja: 3 profesorji (3 %) imajo 60 do 70 let (najstarejši od njih 67 let), od 50 do 60 let ima 21 (18 %) srednješolskih profesorjev zgodovine, od 40 do 50 let ima 29 (25 %), od 30 do 40 let pa 28 (24 %) pedagogov; tudi na srednjih (kot na osnovnih) šolah je izredno visok odstotek profesorjev iz najmlajše skupine od 20 do 30 let starosti. Takih je pri srednjih šolah 36, kar znaša 31 %. Ker je najmlajši profesor star 24 let, to pomeni, da ta odstotek pedagogov zajema le sedem letnikov rojstva od 1948 do 1954. Glede izobrazbene strukture lahko po izpolnjenih odgovorih na to vprašanje (120) ugotovimo, da ima velika večina profesorjev zgodovine na srednjih šolah (108 ali 90 %) visoko izobrazbo, 10 profesorjev (8 %) ima višjo, 2 (2 %) pa le srednjo izobrazbo. Profesorji iz najmlajše starostne skupine imajo razen enega z višjo, vsi visoko izobrazbo. Da pa ta izobrazbena stopnja ni nujno dosežena na področju zgodovine, kažejo odgovori o smeri študija profesorjev zgodovine. Kot samostojno skupino omenja zgodovino slaba četrtina (28 ali 24 %) anketiranih, ki so odgovorili na to vprašanje (115). Kot predmet vpisan pod A se zgodovina pojavlja v 44 (38 %) primerih, in sicer 19-krat (17 %) v zvezi s sociologijo, 16-krat (14 %) z geografijo, 4-krat (3 %) v zvezi z umetnostno zgodovino, po 1-krat pa s slovenščino oz. nemščino; v treh primerih (3 %) predmet, vpisan pod B ni omejen. Kot drugi predmet nastopa zgodovina v študijskih skupinah v 25 (22 %) primerih: največkrat, 20-krat (17 %) v povezavi z geografijo, 2-krat (2 %) z umetnostno zgodovino, po 1-krat pa z arheologijo, etnologijo in slovenščino. V treh primerih (3 %) srečamo zgodovino vpisano na tretjem mestu, dvakrat ob zemljepisju in etnologiji, enkrat pa ob zemljepisju in sociologiji. Kar v 15 (13 %) slučajih — pri čemer gre v petih primerih za pedagoge mlajše od 30 let — učijo zgodovino profesorji, usposobljeni za druge stroke: v treh (3 %) diplomirani sociologi, v štirih (3 %) izvedenci za skupine, kombinirane s sociologijo (ta nastopa 2-krat v zvezi z geografijo, po 1-krat pa s filozofijo oz. nemščino). V enem primeru uči zgodovino diplomiran arheolog, v štirih (3 %) diplomiran geograf, v treh (3 %) pa celo diplomiran ekonomist (!). 101 profesor je navedel ustanovo, kjer je dobil kvalifikacijo za pouk zgodovine na srednji šoli. V 92 (91 %) primerih je to filozofska fakulteta, v 7 (7 %) pedagoška akademija, v 2 (2 %) pa Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo. Dva (2 %) od teh anketiranih profesorjev sta to usposobljenost dosegla že med 1930 in 1940. (prvi 1937), 6 (6 %) med 1940 in 1950, 24 (24 %) med 1950 in 1960, 21 (21 %) pedagogov je kvalifikacijo za poučevanje pridobilo med 1960 in 1970, medtem ko je kar 48 (48 %) profesorjev končalo študij v letih med 1970 in 1978. Strokovni izpit je opravilo 85 (70 %) profesorjev zgodovine, od tega 4 (5 %) med 1940 in 1950 (prvi 1947), 22 (26 %) med 1950 in 1960, 23 (27 %) med 1960 in 1970, največ, 30 (35 %) profesorjev, pa je naredilo strokovni izpit med 1970 in 1978. Pripomnimo naj, da je med profesorji z opravljenim strokovnim izpitom le 9 mlajših od 30 let. Vprašanje po stažu poučevanja zgodovine na srednji šoli je razkrilo naslednjo sliko: pred 1940 je začel poučevati le en pedagog (1939), 8 (7 %) od 113 prejetih odgovorov) jih je nastopilo profesorski poklic med 1940 in 1950, 23 (20 %) med 1950 in 1960, 29 (26 %) med 1960 in 1970, največ, 52 (46 %), pa spet v letih od 1970 do 1978. Obremenjenost profesorjev zgodovine nam kaže število oddelkov, v katerih poučuje posameznik zgodovino, oz. število tedenskih ur zgodovine, ki odpadejo na profesorja. Na ti dve vprašanji smo prejeli odgovore 111 pedagogov. Od teh učijo 4 (4 %) zgodovino v enem, 18 (16 %) v dveh oddelkih, v treh oddelkih poučuje 11 (10 %) profesorjev, v štirih oz. petih 12 (11 %) profesorjev, v šestih 9 (8 %) pedagogov, v sedmih oz. osmih oddelkih poučuje zgodovino po 8 (7 %) zgodovinarjev, v devetih 5 (5 %), v desetih 14 (13 %), v enajstih 6 (5 %), v dvanajstih oddelkih poučuje zgodovino en sam profesor, v štirinajstih 2 (2 %), eden pa poučuje zgodovino celo v šestnajstih oddelkih. V povprečju uči posameznik zgodovino v 5,9 (pri profesorjih najmlajše starostne skupine znaša ta povpreček 6,4) oddelka. Slika zaposlenosti zgodovinarjev glede števila učnih ur je naslednja: dve uri tedensko učijo zgodovino 3 (3 %) profesorji, tri ure le eden, štiri ure 5 (5 %) profesorjev, pet ur 6 (5 %), šest ur 9 (8 %) profesorjev, sedem ur tedensko poučuje zgodovino en sam pedagog, osem ur 4 (4 %), devet ur 5 (5 %), deset ur 6 (5 %), 4 (4 %) profesorji poučujejo zgodovino enajst, 5 (5 %) dvanajst ur tedensko, po 3 (3 %) trinajst oz. štirinajst ur, petnajst ur na teden učijo zgodovino 4 (4 %) profesorji, šestnajst oz. sedemnajst ur 3 (3 %), osemnajst ur 6

(5 %), 5 (5 %) profesorjev uči zgodovino dvajset, po 6 (5 %) enaindvajset oz. dva-
indvajset ur na teden, 7 (6 %) jih uči triindvajset ur, 4 (4 %) štiriindvajset ur,
2 (2 %) petindvajset ur, šestindvajset ur tedensko poučuje zgodovino 6 (5 %) profes-
sorjev, osemindvajset ur eden, devetindvajset ur 2 (2 %), en profesor pa poučuje
zgodovino celo dvaintrideset ur tedensko. V povprečju torej uči posameznik 14,8 ur
na teden, medtem ko znaša ta povpreček pri profesorjih pod 30 let 14,6 ur. Anketa
je zastavila tudi vprašanje, kateri predmet poučujejo profesorji poleg zgodovine.
V 25 (21 % od 121 prejetih odgovorov) primerih (11-krat gre tu za profesorje, ki
še niso izpolnili 30 let) je edini predmet, ki ga anketirani učijo, zgodovina. Kot
drugi učni predmet pa se od 96 primerov, ki omenjajo različne kombinacije zgo-
dovine z ostalimi predmeti, v zvezi z njo največkrat pojavlja samoupravljanje
s temelji marksizma (61-krat ali 64 %, v 19 primerih gre tu za profesorje pod 30
let starosti), zemljepis (37-krat ali 39 %, od tega 6-krat pri najmlajši skupini profes-
sorjev), sledi zgodovina umetnosti (4 primeri ali 4 %, od teh profesorjev je eden
mlajši od 30 let), v po 3 slučajih (3 %), od katerih je spet eden iz najmlajše sku-
pine pedagogov, filozofija oz. organizacija, po 2-krat (2 %) poučuje zgodovinar še
sociologijo, slovenščino, obrambo in zaščito, korespondenco oz. strojepisje (tudi pri
teh skupinah srečamo 2-krat profesorja pod 30 leti), po 1-krat pa etiko, politično
ekonomijo, nemščino oz. zdravstveno vzgojo. Med anketiranimi, ki so odgovorili
na anketo, je 60 (50 %) članov Zgodovinskega društva za Slovenijo, 18 od teh jih
še ni dopolnilo 30 let. 74 profesorjev (61 %) se je vsaj enkrat udeležilo seminarjev
za dopolnilno izobraževanje profesorjev (od teh je le 14 pedagogov mlajših od 30
let): 5 (7 %) jih je takim seminarjem prisostvovalo enkrat, 8 (11 %) dvakrat, 5
(7 %) trikrat, 6 (8 %) štirikrat, 4 (5 %) profesorji so bili na seminarjih petkrat,
eden sedemkrat, 2 (3 %) osemkrat, po eden enajstkrat oz. štirinajstkrat, 2 (3 %) profesorja sta se seminarjev udeležila dvajsetkrat, 39 (53 %) pedagogov pa se je
seminarjev udeležilo, niso pa navedli, kolikokrat. Zborovanjem slovenskih zgo-
dovinarjev je vsaj enkrat prisostvovalo 71 (59 %) anketiranih profesorjev, ki so
vrnili izpolnjene vprašalnike. V 16 primerih gre tu za profesorje, ki še niso stari
30 let. Največ pedagogov se je udeležilo le enega zborovanja (19 ali 27 %), 13
(18 %) dveh zborovanj, 9 (13 %) treh, štirih zborovanj slovenskih zgodovinarjev
se je udeležilo 5 (7 %) profesorjev zgodovine, petih 4 (6 %), desetih oz. šestnajstih
pa po eden. 19 (27 %) profesorjev se je zborovanj udeležilo, niso pa navedli, koli-
kokrat. Predzadnje in zadnje vprašanje ankete sta imeli za cilj ugotovitev, v koliki
meri so profesorji zgodovine na srednji šoli seznanjeni s strokovno zgodovinsko
periodiko in koliko si lahko z njo pomagajo pri svojem delu v šoli. Tri četrtine
profesorjev (92 ali 76 %) je omenilo, da spremlja vsaj po eno od že prej omenje-
nih strokovnih revij (najmlajša skupina profesorjev je tu zastopana v 29 primerih).
Od teh jih največ (73 ali 79 %) pozna Zgodovinski časopis (25 od teh profesorjev
je mlajših od 30 let), 42 (46 %) Kroniko, 36 (39 %) profesorjev spremlja Prispevke
za zgodovino delavskega gibanja, 32 (35 %) Pouk zgodovine, Časopis za zgodovino
in narodopisje redno bere 23 (25 %) pedagogov, Jugoslovanski istorijski časopis
pa pozna 18 (20 %) anketiranih. Da jim pri rednem delu pomaga katerakoli od zgo-
raj omenjenih revij, je omenila le polovica (62 ali 51 %) profesorjev, med katerimi
jih je le 18 iz najmlajše starostne skupine. Kot revije, na katere se lahko pri
pouku opro, so največkrat omenili Zgodovinski časopis (37 takih odgovorov ali
60 %, v 14 primerih gre za učitelje pod 30 leti), sledi Pouk zgodovine, ki nudi
pomoč pri delu 23 (37 %) profesorjem, na Prispevke za zgodovino delavskega gi-
banja se pri poučevanju opira 13 (21 %) anketiranih, na Kroniko 9 (15 %), na
Jugoslovanski istorijski časopis 5 (8 %) srednješolskih profesorjev, na Časopis za
zgodovino in narodopisje pa le 2 (3 %).

Pri vprašanih, ki zadevajo profesorje zgodovine, je kakor že pri osnovnih
šolah, tudi pri srednjih opazno, da so v tem poklicu v veliki meri zastopani raz-
meroma mladi kadri. Na mestih profesorjev v srednjih šolah še vedno najdemo
precej ljudi, ki za to delo niso usposobljeni, ampak so strokovnjaki za druge stro-
ke. Čeprav je slika obremenjenosti srednješolskih profesorjev s poučevanjem so-
rodna tisti na osnovnih šolah, pa je vprašalnik pokazal, da so pedagogi srednjih
šol po povprečnem številu oddelkov in po povprečnem številu učnih ur zgodovine
celo nekoliko bolj obremenjeni kot tisti na osnovnih šolah. To gre morda tudi na
račun dejstva, da osnovnošolski učitelji razmeroma večkrat poučujejo ob zgodovini
še vrsto drugih predmetov. Tudi ta anketa je (kot že osnovnošolska) razkrila
skromen obisk na seminarjih za dopolnilno izobraževanje in na zborovanjih slo-
venskih zgodovinarjev, ki se jih več kot tretjina profesorjev sploh ne udeležuje.
Pereč problem je tudi majhno zanimanje profesorjev za periodična strokovna

glasila. Odstotek tistih pedagogov, ki spremljajo vsaj po eno zgodovinsko revijo, je pri srednjih šolah celo nižji kot pri osnovnih, saj skoraj četrtina profesorjev na srednjih šolah ne zasleduje tekočega strokovnega tiska. S historičnimi revijami si pri delu v šoli pomaga samo polovica pedagogov, ki so izpolnili vprašalnike. To morda kaže na eni strani na preobremenjenost profesorjev na srednjih šolah, na drugi strani pa je problem gotovo tudi v tem, da so revije zaenkrat premalo prilagojene potrebam srednješolskih profesorjev. Anketa je pokazala, da je med profesorji najbolj poznana, prebirana in uporabljana revija *Zgodovinski časopis*. Vsekakor bo potrebno približati šoli tudi druge revije in prilagoditi nekatere članke njenim zahtevam; vse to pa bi bilo mogoče izvesti le ob sodelovanju samih šol in pedagogov.

Pri pretresu vprašalnikov nas je zanimalo, ali skupina profesorjev, ki so mlajši od 30 let in opravljajo ta poklic šele razmeroma kratek čas, v kakem vprašanju bistveno odstopa od slike, ki jo daje pretres vprašalnikov za vse pedagoge naših srednjih šol. Profesorji v tej skupini predstavljajo skoraj tretjino celotnega števila pedagogov, od katerih smo prejeli izpolnjene vprašalnike. Kot smo že ugotovili, imajo razen enega vsi visoko izobrazbo. Podatek, da jih je tako malo opravilo strokovni izpit, gre razlagati z dejstvom, da so šele pred kratkim nastopili ta poklic, medtem ko je za izpit potrebna določena doba prakse. Število oddelkov je pri njih nekoliko nad povprečjem, medtem ko se število učnih ur zgodovine pri njih ujema s povprečnim. Pedagogi iz te starostne skupine predstavljajo skoraj polovico tistih profesorjev, ki poleg zgodovine ne poučujejo nobenega drugega predmeta. Njihovo članstvo v Zgodovinskem društvu za Slovenijo je v skladu s povprečjem. Razmeroma nizka udeležba na seminarjih za dopolnilno izobraževanje, kakor tudi na zborovanjih slovenskih zgodovinarjev, gre gotovo tudi na račun kratke dobe poučevanja, ki jo ima ta skupina pedagogov za seboj. Nadpovprečno pogosto so omenjeni pri spremljanju strokovnih glasil, pač pa jih nekaj manj ta glasila uporablja pri rednem delu. Razkorak med zadnjima vprašanjema opozarja, da revije profesorjem ne nudijo potrebne pomoči pri delu; ta problem bo v bodoče nujno potrebno rešiti ob aktivnem sodelovanju pedagogov.

PRIMERJAVA NEKATERIH PROCENTUALNIH PODATKOV OSNOVNIH IN SREDNJIH ŠOL

	Osnovne šole %	Srednje šole %	Profesorji srednjih šol do 30 let %
Prejeti odgovori na vprašalnike	70	34	
Šola ima aktiv zgodovinarjev	18	34	
Šola ima zgodovinski krožek	48	30	
Šola naroča strokovno literaturo	80	66	
Struktura zaposlenih: moški	30	47	47
ženske	70	53	53
pod 30 let	32	31	
Isobrazba: visoka	8	90	97
višja	74	8	3
srednja	18	2	—
Pridobitev izobrazbe na fakulteti	18	93	97
na pedagoški akademiji	82	7	3
Pedagogi, usposobljeni po 1970	50	48	
Opravili strokovni izpit	71	70	25
Strokovni izpit, opravljen po 1970	37	46	
Povprečno število oddelkov na pedagoga	5,7odd.	5,9odd.	6,4odd.
Povprečno število učnih ur na pedagoga	11,7ur	14,8ur	14,6ur
Članstvo v Zgodovinskem društvu	27	50	50
Obiskovalci seminarjev za dopolnilno izobraževanje	62	61	39
Obiskovalci zborovanj zgodovinarjev	42	59	44
Bralci strokovnih revij	80	76	81
Revije uporabljajo pri delu v šoli	59	51	50

KONGRESI IN SIMPOZIJI

VI. JUGOSLOVANSKI SIMPOZIJI O POUKU ZGODOVINE

V dneh od 1. do 3. septembra 1978 je bil v Banja Luki VI. simpozij o pouku zgodovine v šoli. Kot temo je obravnaval uporabo virov pri pouku zgodovine. Njegov organizator je bila Stalna komisija za pouk zgodovine pri Zvezi društev zgodovinarjev Jugoslavije, gostitelj pa je bilo Društvo zgodovinarjev Bosne in Hercegovine.

Delovni del simpozija se je odvijal v veliki dvorani Doma kulture v Banja Luki. K prijetnemu razpoloženju in popestritvi vzdušja v sami zgradbi je prispevala skrbno pripravljena razstava slikovitih narodnih noš Bosanske krajine, ki je bila prav tedaj postavljena v prostorih Doma kulture.

Srečanje pedagogov je v imenu Društva zgodovinarjev Bosne in Hercegovine pozdravil predsednik tega društva Ibrahim Karabegović. Brana Trivić, predsednica občinske organizacije Socialistične zveze delovnega ljudstva Banja Luke, je prisotnim posredovala nekaj podatkov iz zgodovine in vloge ter položaja tega kraja. Po pozdravu podpredsednika Zveze društev zgodovinarjev Jugoslavije in predsednika Stalne komisije za pouk zgodovine Ignacija Vojeta se je začelo delo simpozija. Rade Petrović, delovni predsednik dopoldanskega dela zasedanja, je za uvod v prvi referat Boga Grafenauerja »Problematika izdelave programa zgodovine kot obveznega predmeta skupne osnove srednjega usmerjenega izobraževanja v reformirani šoli« povzel nekaj sklepov in načrtov, sprejetih na VII. kongresu zgodovinarjev Jugoslavije v zvezi z reformiranjem šole in usmerjenim izobraževanjem. Opozoril je, da stoji pred zgodovinarji naloga razbremenitve učnih načrtov in programov v predmetih družbeno-ekonomske skupine.

Referat Boga Grafenauerja je predstavil konstruktivno, hkrati pa revolucionarno novo ponudbo zgodovinarjev za oblikovanje učnih načrtov v usmerjenem izobraževanju. Pri svojem predlogu je imel referent pred očmi dejstvo, da mora novi učni program, ki predvideva na prvi stopnji usmerjenega izobraževanja za vse srednje šole enako število učnih ur zgodovine (150 ur v dveh letih), v novem časovnem okviru obenem vzgojiti delovnega človeka — samoupravljalca, sposobnega razumeti dogajanja v današnjem svetu, in nuditi hkrati predstopnjo znanja zgodovine za tiste srednje šole, ki imajo uvrščeno zgodovino v svoj program tudi nadaljnji dve leti. Opozoril je, da je v osnovni šoli težišče zgodovine na nacionalni in politični zgodovini, zato bi bilo racionalno in potrebno v srednji šoli ta poudarek prenesti na zgodovino vsega sveta, medtem ko bi se obravnavanje zgodovine narodov Jugoslavije omejilo le na kratek povzetek. Podrobnejša analiza dogajanj iz nacionalne zgodovine bi bila umestna le tam, kjer naša zgodovina pomeni nekaj novega, posebnega ali značilnega v svetovnem merilu. Prav tako naj bi se v srednji šoli težišče iz politične preneslo na celovito zgodovino. Referent je v tem smislu predlagal različne aspekte, ki naj bi jih po raznih epohah obravnaval pouk zgodovine: težišče populacije, migracije, odnos med razvitim in nerazvitim svetom, gospodarsko-družbeno delitev sveta, integracijske faktorje v človekovem življenju, povezovanje družbe, razredne boje in politične sisteme (tu bi prišla v poštev še zgodovina dogodkov). Omenil je tudi pripomočke, ki za tako obravnavo zgodovine v svetu že obstajajo in jih ne bi bilo težko prilagoditi za potrebe naših šol. Opozoril je tudi na spremembe in težave, ki bi bile nujno potrebne ob tovrstnem oblikovanju učnega načrta.

V diskusiji na ta prikaz in predlog so sodelovali Hrvoje Matković, Avdo Sučeska, Milutin Perović, Dragutin Pavličević, Joško Jelaska, Rade Petrović in Ignacij Voje. Vsi diskutanti so referat sprejeli pozitivno. Strinjali so se, naj to predavanje predstavlja podlago za nadaljnje delo — izdelavo konkretnega učnega načrta in razporeda snovi po posameznih letih, tako da se bo navezovala na znanje, pridobljeno v osnovni šoli. To delo naj bi prevzela Stalna komisija za pouk zgodovine in poiskala rešitev v celotnem sklopu družbenih predmetov v jugoslovanskem merilu. Diskutanti so se zavedali težav, ki jih predstavlja različni tempo uvajanja reforme po republikah in pokrajinah, pa tudi tega, da se bodo pojavile težave tako pri učencih zaradi zahtevnosti novega predmeta, pri potrebi po učiteljih drugačnega profila, ki jih bodo morale vzgojiti fakultete, pri težavnosti takega

pouka, kakor tudi pri izdelavi novih učbenikov in priročnikov. Vsem je bila prezentna teža preloma, ki bi ga tak program pomenil v tradiciji. K sodelovanju bi bilo treba pritegniti jugoslovansko znanost, fakultete, pa tudi šolske sekcije pri društvih zgodovinarjev, predvsem pa bo tak prelom zahteval svoj čas.

Popoldanski del prvega dne simpozija je prisotnim predstavil konkretne objave virov, zgodovinskih čitank in hrestomatij v slovenščini in makedonščini ter njihovo uporabnost pri pouku zgodovine v šoli (taki referati so bili: »Objavljeni viri v slovenščini in možnosti njihove uporabe pri pouku nacionalne zgodovine« Štefana Trojarja, »Zgodovinske čitanke in hrestomatije v slovenščini, njihova znanstvena, idejna in metodična vrednost« Tomaža Webra, »Zgodovinske čitanke in hrestomatije v makedonščini, njihova znanstvena, idejna in metodična vrednost« Nauma Dimovski). Splošnejše narave sta bila referata Blagote Draškovića o znanstvenih, idejnih in metodičnih zahtevah za zasnovanje moderne zgodovinske čitanke in Hranislava Živkovića, ki je v svojem izvajanju obravnaval posebne uporabe virov v I. fazi srednje šole.

Ugotovitev diskusije, v kateri sta sodelovala Štefan Trojar in Blagota Drašković, je bila, da je znanstvena analiza virov za osnovno in srednjo šolo prezahtevna in predstavlja neracionalno porabo časa. Zgodovinski pouk bi moral naučiti dijakke razumevanja določenih vrst virov, ki jih je srečati v družbenih vedah.

Drugi dan posvetovanja je najprej Petar Strčić prisotne seznanil z možnostmi uporabe tekstov iz memoarjev, dnevnikov in kronik pri pouku zgodovine. Po kvaliteti in bogatih izkušnjah, ki jih je posredovalo poslušalcem, se odlikovalo predavanje Đerđa Gala »Značilnosti uporabe virov v osnovni šoli«. Sledila so izvajanja Miomira Dašića o možnosti uporabe romana v osnovni šoli, Milutina Perovića o možnosti uporabe tekstov klasikov maksizma pri pouku zgodovine, medtem ko sta referata Milorada Kesića in Miralema Arslanagića obravnavala uporabnost tekstov iz dela Josipa Broza Tita pri pouku zgodovine narodnoosvobodilne vojne oz. obdobja po njej. Diskusija o referatih tega dne je bila zaradi časovne stiske preložena na naslednji dan. Za popoldanski del tega dne posvetovanja je namreč gostitelj predvidel ekskurzijo na Kozaro, kjer so se udeleženci poklonili spominu vojnih žrtev, ki jim je posvečen tudi veličastni spomenik znanega hrvaškega kiparja Dušana Džamonje, postavljen na Kozari.

Zadnji dan so navzoči prisluhnili referatoma Stanka Perazića, ki je v jedrnatem, hkrati pa nazornem predavanju prikazal možnosti uporabe tekstov iz sodobne esejistike (ob besedilih Miroslava Krleže) pri pouku zgodovine in Zefa Miridite z naslovom »Specifičnosti uporabe vira iz zgodovine starega veka«.

Diskusija Lazarja Lakića, Joška Jelase in Dragice Lukić je opozorila na to, da je bil na tem simpoziju opazen razkorak med znanstvenikom in praktikom. Težava je v tem, da preobremenjeni učitelji ne uspejo prebrati preobilja virov in literature, ki bi jih lahko uporabljali pri pouku. Morda bi tu delno lahko pomagala interdisciplinarnost in izkoriščanje poznavanja čtiva, s katerim so se dijaki seznanili pri drugih predmetih. Diskutanti so poudarili tudi to, da je navzočnost učiteljev številčno preskromna. Razumevanje referatov, ki niso prebrani v srbohrvaščini, bi bilo treba olajšati s simultanim prevajanjem ali pa s predhodno razmnožitvijo gradiva.

Ignacij Voje je v nekaj besedah povzel delo simpozija in se zahvalil organizatorjem in udeležencem. Na željo nekaterih prisotnih je bil zainteresiranim omogočen še ogled mesta pod strokovnim vodstvom.

Če na koncu skušamo v kratkem povzeti uspeh in raven posvetovanja, lahko ugotovimo, da je bilo težišče zanimanja in diskusije posvečeno uvodnemu referatu, ki je tudi obravnaval najbolj zgočo temo. Ostali referati so se po kvaliteti zelo razlikovali. Izredno redki (Đerđ Gal, Stanko Perazić) so po kakovosti izstopali in pokazali globoko praktično poznavanje snovi in njenega podajanja ter nazorno predstavili probleme, pomen in uporabnost virov za pouk. Večina referatov se je namreč zadovoljila le z bibliografskim naštevanjem virov in njihove vsebine, kolikor ni obtičala (pri referatih o uporabnosti najnovejših virov) kar pri opisovanju zgodovine in okoliščin, v katerih so ti viri nastajali; zanemarila je praktični aspekt operativne uporabnosti virov pri pouku, ki bi moral biti bistven sestavni del takih predavanj. Če prihaja do takih simpozijev vsako leto, kar je razmeroma pogosto, bi bilo treba s selekcijo preprečiti, da se to odraža v upadanju kvalitete referatov. Drug problem, na katerega je opozorila že diskusija, je bil razkorak med teorijo in prakso, med obiljem uporabnega gradiva in preobremenjenostjo učiteljev. Morda je prav tu delno iskati vzrok za razmeroma pasivno sprejemanje referatov s strani navzočih učiteljev, saj so bili le redki pripravljeni izraziti svoje mišljenje v diskusiji. Navzočnost pedagogov, ki je sicer prvi dan res znašala skoraj 400 po-

slušalcev, je rapidno padala iz dneva v dan, tako da se je nazadnje skrčila le na tretjino prvotnega števila.

Na koncu omenimo še, da bodo referati simpozija objavljeni v Pouku zgodovine. Stalna komisija za pouk zgodovine je sklenila, da bo naslednji, VII. simpozij, ki bo obravnaval umetniška dela iz narodnoosvobodilne vojne in revolucije in njihovo uporabnost pri pouku zgodovine, leta 1979 v Srbiji.

Darja Mihelič

MEDNARODNI KULTURNOZGODOVINSKI SIMPOZIJ MODINCI 1978

(Osijek, 3. do 7. julija 1978)

Le tisti, ki se je redno udeleževal modinških simpozijev od prvega sestanka dalje, more dati splošno sodbo o koristnosti in kvaliteti vsakoletnih zborovanj avstrijskih, madžarskih in jugoslovanskih (slovenskih in hrvaških) zgodovinarjev, zborovanj, ki imajo skupni naslov Mednarodni kulturnozgodovinski simpozij Modinci ali tudi Mogersdorf. Tudi o kvaliteti slovenskega deleža pri tem more spregovoriti samo zgodovinar, ki redno prebira publikacije, izšle po vsakem simpoziju; le-te namreč objavljajo vse referate po vrsti. Ne prvo ne drugo ni naloga mojega poročila. Želim namreč spregovoriti le o poslednjem simpoziju, ki je bil letos v Osijeku. Njegova generalna tema se je glasila »Družbene, ekonomske in kulturne posledice industrializacije v panonskem prostoru med obema velikima krizama 1873—1929«. Organizatorja simpozija sta tokrat bila Zveza zgodovinskih društev Hrvatske in pa Zgodovinsko društvo Osijek. Simpozij je bil dobro pripravljen in izpeljan; udeleženci so bili gotovo zadovoljni z njim.

Po pozdravnih nagovorih predstavnikov iz istih dežel, županij in republik, ki so se simpozija udeležile, je imel uvodno predavanje domačin *Dušan Plečaš*; orisal je zgodovino Osijeka in okolice od antike do najnovejših časov.

Naslednjega dne je kot prvi predavatelj nastopil *György Ránki*, profesor iz Budimpešte, z referatom »Prispevek k primerjanju industrijskega razvoja v panonski regiji«. Njegovo razpravljanje je posegalo v metodološko sfero, potemtakaem v področje teorije, kar se na modinških simpozijih gotovo redko dogaja. — Instrukтивен je bil tekst »Pravni aspekti industrializacije v avstroogrski monarhiji 1873—1918«, ki ga je prebral *Herbert Hofmeister* z Dunaja. Izmed vseh družbeno-ekonomskih procesov nove dobe je bila prav industrializacija tisti fenomen, ki je najtemeljiteje spremenil pravni sistem. Sprememb ni občutilo samo privatno pravo, temveč tudi trgovsko, obrtno, delovno, patentno in druga prava. Avtor je obsežno obravnaval še celotne odnose med avstrijsko in ogrsko polovico monarhije v luči pravnih določil in potrdil, da sta se obe polovici od leta 1867 dalje vse bolj odtujevali druga drugi. Prišlo je celo tako daleč, da je glede zaščite firme in vzorcev predlagala Ogrska leta 1907, naj na njenem ozemlju tretirajo Avstrijce kot tujce. Avstrija je takšno zahtevo odklonila. — Mirjana Gros je sicer prijavila referat »Spremembe v družbeni strukturi severne Hrvaške po veliki krizi 1873«, vendar je od aktivne udeležbe odstopila. — *Jože Šorn* iz Ljubljane je v »Karakterističnih premikih v industrializaciji slovenskega prostora 1873—1929« opozoril na dinamiko šestih vzorčnih panog in specifičnosti, ki jih ta dinamika kaže (promet, bančništvo, železo, premog, papir, tekstil) v citiranem času, vključujoč zlasti spremembe po prevratu 1918. Ker je bil razvoj elektrifikacije komaj nakazan, je vrzel spopolnil s koreferatom *Stefan Karner* iz Gradca, ki se je osredotočil predvsem na gradnjo elektrarne Fala na Dravi.

Druga dne predavanj se je *Paul W. Roth* iz Gradca lotil zanimivega in aktualnega vprašanja, kako je vplival ekonomski razvoj na narodnostno problematiko v času konjunktura na začetku 20. stoletja. Izvajanja je naslovil »Gospodarski napredek in problem narodnosti okoli 1900 na primeru kronovne Štajerske«.

Tretjega dne so nastopili trije udeleženci simpozija. Najprej je *Klara Mérey* iz Pécsa referirala »O razvoju kapitalistične industrije pred prvo svetovno vojno v južni Transdanubiji« (Zadonavju). Omejila se je na ozemlje južno od Blatnega jezera, ki so ga zajemale štiri županije (Zala, Samogy, Baranya, Tolna). Nazorno je opozorila na dinamiko in ritem industrializacije v tem obmejnem delu Madžarske. — Sledil ji je *Antoša Leskovec* iz Maribora, ki je z referatom »Industrializacija v severovzhodni Sloveniji med 1873 in 1929« dobro in veštno orisal gospodarski napredek mariborske makroregije. Njegov sintetični tekst moremo imeti za izhodišče nadaljnjega tovrstnega znanstvenega dela, saj so bile dosedanje študije

omejene ali na posamezne gospodarske panoge ali le na nekatere manjše teritorije. — Z geslom »Osnovne značilnosti industrijskega razvoja na področju severne Hrvaške od 1918 do 1929« je nasloвила svoj spis *Mira Kolar-Dimitrijević* iz Zagreba. Njen pregled bi pridobil še večjo vrednost, če bi avtorica posegla še za kakšno desetletje nazaj v predvojni čas. Tako bi namreč bolj plastično zaznali, kaj pomeni prevrat za gospodarski razmah tega dela Hrvaške.

Zadnjega dne je nastopil *Franz Baltzarek* z Dunaja s sintetičnim ekspozicijem »Socialno-ekonomski pogoji in dosežki industrializacije v panonskem prostoru med 1873 in 1929.«

Vmesni prosti čas je bil že po tradiciji izpolnjen s kulturnimi prireditvami in poučnimi ekskurzijami. Udeleženci so si najprej ogledali znamenitosti Osijek, obiskali potem Vukovar in njegove posebnosti iz novejših zgodovine, se zadržali v znamenitem Vučedolu in Iloku, izpustili tudi niso Đakova in okolice.

Organizatorja bosta simpozijско gradivo objavila; le-to bo gotovo zelo koristilo vsem, ki se iz katerega koli zornega kota ukvarjajo z industrializacijsko problematiko Podonavja in njegovega obrobja.

Jože Šorn

III. MEDNARODNI KONGRES O POVEZAVAH MED OBEMA JADRANSKIMA OBALAMA: I RAPPORTI POPOLATIVI E DEMOGRAFICI

Foggia in Gargano (Vieste), od 5. do 8. okt. 1978

Kongres, nadaljevanje prejšnjih dveh kongresov leta 1971 in 1976, ki sta obravnavala splošna vprašanja oziroma verske in cerkveno-pravne povezave v zgodovinskem razvoju obeh obal Jadranskega morja (glej ZČ 26 /1972/, str. 143 sl. in ZČ 31 /1977/, str. 226 sl.), je bil posvečen demografski problematiki. Temo je organizator kongresov in direktor izdaje »Codice diplomatico delle relazioni tra le due Sponde adriatiche« profesor P. F. Palumbo sprejel na pobudo jugoslovanskih udeležencev II. kongresa. Poudariti je pri tem načrtnost, s katero na italijanski strani izvajajo priprave za izdajo omenjene zbirke virov, kateri naj služijo kot priprava tudi vsi ti kongresi. Odtod izbire osnovnih tem za vsakega izmed teh kongresov pa tudi krajev kongresov, ki se iz južnih italijanskih dežel pomikajo proti severu.

Tudi temu kongresu so organizatorji, ki so se povezali s političnimi, znanstvenimi in kulturnimi faktorji v pokrajini Capitanata, dali močan zunanji poudarek. Kongres je bil pod pokroviteljstvom predsednika republike Italije in pod varstvom Nacionalnega znanstvenega sveta Italije, a v častnem odboru 32 članov so bili vidnejši predstavniki državnih in provincialnih političnih in znanstvenih institucij (npr. predsednik poslanske zbornice P. Ingrao, predsednik senata A. Fanfani, predsednik ministrskega sveta G. Andreotti in drugi, me dnjimi tudi eden najvidnejših italijanskih zgodovinarjev moderne dobe F. Valsecchi, ki je bil vrsto let tudi predsednik italijanskega dela jugoslovansko-italijanske komisije za zgodovino). Izvršilni odbor kongresa je vodil predsednik uprave za provinco Capitanata F. Kuntze, ki je s pomočjo tajnice kongresa A. M. Zampino organizacijsko brez večjih spodrslljavev privedel delo kongresa k uspešnemu zaključku. Tudi krajevni javni mediji obveščanja so z vso pozornostjo spremljali delo kongresa in poročali o znanstvenih rezultatih referentov.

Kongres je bil po številu referatov in po mednarodni udeležbi doslej navečji — trajal je polne štiri dni — kar med drugim kaže na vedno večje zanimanje za to problematiko v mednarodnem znanstvenem svetu. Med 22 referenti je bilo deset italijanskih kolegov (Rim, Perugia, Urbino, Ancona, Ascoli Piceno), med njimi kar pet iz Mark, kjer je pod vodstvom profesorja S. Anselmija interes za proučevanje te materije močno porasel, dalje osem jugoslovanskih strokovnjakov (Beograd, Zagreb, Ljubljana, Dubrovnik, Split), od tega štirje, ki so sodelovali že na prejšnjem kongresu, nato trije francoski profesorji (Paris, Strasbourg, Lille) in nemški specialist za albansko zgodovino (München). Referati so zajeli čas od prazgodovine do najnovejše dobe, čeprav niso bili vsi neposredno vkomponirani v tematsko celoto kongresa. Dva referata sta obravnavala problematiko kulturno-religijskih vplivov med prazgodovinskimi ljudstvi na obeh straneh Jadranskega morja. Večji del referatov (9) je obravnaval problematiko, povezano s priseljevanjem Slovanov v italijanske dežele, pri čemer so imeli večji delež zgodovinarji iz Mark (škoda, da je odpadlo predavanje M. Capaldo o Slovanih v Južni Italiji od 6. do 16. stoletja), a trije so prikazovali vlogo italijanskih doseljencev v vzhodnojadransko-

skih deželah. Preostali referati (8) so zajeli različno tematiko iz široke palete vprašanj zgodovinskega razvoja povezav obeh jadranskih obal.

Po uvodnem predavanju — ob svečani otvoritvi kongresa — *P. F. Palumba*, v katerem je na njemu lasten način strnil osnovno problematiko obravnavane teme, so sledili v naslednjem zasedanju kongresa referati po določenem programu. *A. Stipčević* (Zagreb) je v zanimivem referatu orisal skupne elemente religioznega simbolizma med prazgodovinskimi ljudstvi v jadranskem bazenu. *J. M. Martin* (Paris — Sorbonne) je z novimi podatki dopolnil in še posebej akcentuiral nekatere probleme v zvezi s suženjstvom, zlasti Slovanov, v Apuliji od 10. do 13. stoletja, kar so doslej proučevali *Ch. Verlinden* in zlasti mnogi naši zgodovinarji. Znani gospodarski zgodovinar *E. Thiriet* (Strasbourg) je sintetično prikazal pomorske poti na Jadranskem morju od 9. do 16. stoletja in podčrtal njihovo vlogo in pomen v medsebojnih povezavah jadranskih dežel. Naslednji dan — ko je bil po spremenjenem programu na vrsti ogled Monte Gargano, ki smo ga v celoti obvozili, in ki naj bi dal udeležencem kongresa bežni vpogled geografske sredine, v katero so se Slovani doseljevali že od srede 7. stoletja dalje in verjetno nanje še danes spominjajo posamezni toponimi (Peschici, Varano /Lago di Varano/, Lesina /Lago di Lesina/) — sta bila na vrsti le dva referata. *C. Capizzi* (Rim), sicer strokovnjak za bizantinsko zgodovino, je na podlagi v Carigradu najdenega kodeksa prikazal slovanske in albanske vojake v beneški službi v letih 1460/1462 v Grčiji, a *M. Spremić* (Beograd) je ob dobrem poznavanju virov in literature orisal migracije Slovanov v Apulijo v 14. in 15. stoletju.

Tretji dan kongresa je bilo na programu kar 12 referatov in se je delovni dan temu primerno podaljšal. *V. Foretić* je s številnimi podrobnostmi ilustriral splošni tok povezav med Korčulo in italijanskimi deželami v srednjem veku in 16. stoletju, *G. Schiro* (Rim), najvidnejši italijanski bizantolog, je spregovoril o dveh italijanskih kondotjerih iz Apulije v Epiru, a *C. Desimone* (Perugia), znani glotolog, pa je z veliko erudicijo posegel v problem kulta Damadire — Damatre (Demetre) na podlagi epigrafa, najdenega v Vieste na Monte Gargano; ob jezikovni analizi je postavil tezo, da pomeni to kult matere zemlje, ki je prišel z vzhodne obale na to področje. *I. Voje* (Ljubljana) je iz virov bogatega dubrovniškega arhiva izluščil vlogo italijanskih trgovcev v kreditnem poslovanju v Dubrovniku 14. in 15. stoletja in prikazal delno njihovo vključevanje v dubrovniško sredino, ki je že v drugi generaciji slavizirala del stalnih italijanskih doseeljencev v mestu. Referat *F. Gestrina* o doseljevanju Slovanov v Fano — s težiščem v 15. stoletju — je posegel na kvantifikacijsko, poselitveno in družbeno problematiko slovanskih migracij v Italijo (glej ZČ 32/1978, 233—242). *J. C. Hocquet* (Lille), ki je dober poznavalec proizvodnje soli in trgovine z njo, je v obsežnem referatu prikazal medsebojne menjave in vplive tehnike dela na tem področju od 13. do 16. stoletja. Tem referatom je na popoldanskem zasedanju kongresa, ki mu je podpisani predsedoval, sledilo šest referatov, ki so jih prebrali zgodovinarji iz *Mark. S. Anselmi* (Urbino), ki se že vrsto let ukvarja z agrarno proizvodnjo v Markah in je pri tem nujno začel slediti tudi slovanskim migracijam v Italijo, je dal strnjeno gospodarsko analizo migracij iz balkanskih dežel v vzhodno osrednje dežele Italije v 15. stoletju. *B. C. Zenobi* (Urbino) je posegel na družbeno strukturo slovanskih doseeljencev v Anconi od 15. do 17. stoletja; njegovi rezultati se v veliki meri krijejo s podobo slovanske poselitve v Fanu. Doslej še ne začetega problema vloge slovanske žene v Markah se je na podlagi poročnih pogodb oziroma pogodb o doti lotila *E. Insabato* (Ancona). *C. Verducci* (Ascoli Piceno) je v svojem referatu strnil proučevanje o ilirskih kolegijih v Loretu in Fermu ter označil poglavitne smeri odnosov katoliške cerkve do balkanskih pokrajin. *M. P. Nicolli* (Ancona) pa je prikazala delovanje dubrovniške trgovske kolonije v Anconi in njen vpliv na družbeni in gospodarski razvoj v mestu v 16. in 17. stoletju. *J. Lussu* (Ancona) pa je z vso prizadetostjo predstavila delež Italijanov iz Mark v diviziji Gramsci v odporu proti fašizmu v Albaniji v letih 1943/1945.

Zadnji dan kongresa so bili na programu še štirje referati in diskusija o referatih zadnjih dveh dni kongresa. *R. Samardžić* (Beograd) je z vso njemu lastno akribijo podal zapletenost položaja doseljenih pravoslavnih Srbov v Dalmaciji in cerkveno politiko Benečanov do njih v 16. in 17. stoletju. *J. Peršič* (Ljubljana) je na podlagi šele dobro začetega proučevanja rimskih arhivov posredoval svoje rezultate o doseljevanju Slovanov v Rim v poznem srednjem veku. *B. Božić-Božančić* (Split) pa je podrobno analizirala gospodarsko, družbeno in kulturno vlogo beneške rodbine Garagnin, ki je ostala italijanska, v Trogiru v 17. in 18. stoletju. V zadnjem referatu kongresa je *P. Bartl* (München) zelo koncizno prikazal alban-

ske migracije v Italijo, ki so zajemale zlasti čas od 15. do 17. stoletja; poudarek referata je bil zlasti na oblikah in fazah teh migracij.

Diskusija je bila ob mnogih referatih zelo živahna in plodna, toda prevelika natrpanost kongresa z referati je preprečila, da bi z njo prišli do kraja. Toda dejstvo je, da organizatorji teh kongresov dajejo vedno večji poudarek prav diskusiji. Referati kongresa bodo seveda, tako kakor tudi že iz predhodnih kongresov, tiskani v posebni publikaciji in dani s tem na razpolago širšemu znanstvenemu krogu.

Prihodnji kongres, četrti po vrsti, bo v soglasju z jugoslovanskimi udeleženci obravnaval gospodarske, politične in kulturne povezave dežel na obeh straneh Jadranskega morja; bo pa v pokrajinah Molise in Abruci v letu 1980.

Ferdo Gestrin

OCENE IN POROČILA

Zbornik za historiju školstva i prosvjete 11, Zagreb 1977, 355 strani.

Izšla je nova številka te revije, ki jo skupaj izdajajo Slovenski šolski muzej v Ljubljani, Hrvaški šolski muzej v Zagrebu in Pedagoški muzej v Beogradu. Zbornik počasi prerašča v pravo jugoslovansko publikacijo, saj so v uredniškem odboru zastopani tudi predstavniki drugih republik, ki pa na žalost še ne prevzemajo svojega dela bremen tako pri prispevkih kot pri izdajanju revije in seveda tudi pri njenem finansiranju.

Kot v vseh prejšnjih je tudi v tej številki znaten prispevek slovenskih sodelavcev. France Ostanek je napisal pregled razvoja školstva na območju občin Šentjur pri Celju in Šmarje pri Jelšah do leta 1941. Po uvodu, kjer strnjeno prikaže razvoj školstva na Slovenskem, oriše avtor razvoj 32 šol na tem področju. Slavica Pavlič je prikazala nastanek in razvoj partizanskega školstva na Slovenskem. Iz razprave so lepo vidne posebnosti posameznih slovenskih pokrajin pri nastajanju in razširjenosti partizanskih šol ter organizacijskih oblikah tega školstva.

Dragutin Franković je orisal pomen naprednega gibanja prosvetnih delavcev na Hrvaškem med obema vojnoma, Mihajlo Ogrizović pa razvoj školstva in prosvete v socialistični Jugoslaviji do 1965. Pregled razdeli na dve obdobji, ki jima za ločnico postavi leto 1950 — pojav samoupravljanja. Rade Delibašić je prispeval razpravo o upravljanju šol v Črni gori v obdobju 1830—1918, Filip Potrebić pa prikazal nemire dijakov požeške gimnazije, do katerih je prišlo leta 1848 in so bili posledica revolucionarnih vrenj tistega časa. Milenko Karanović posega v obdobje vlade ustavobraniteljev v Srbiji. Ti so posvečali precej pozornosti prosveti. Da bi izboljšali kvaliteto pouka, so poklicali iz Rusije upokojenega profesorja dr. Platona A. Simonovića, po rodu iz Sremske Kamenice. Ta je postal od 1853 do 1855 glavni inšpektor srbskih šol. Avtor prikazuje njegovo delovanje.

Prispevek Mateja Zaninovića »Škole u Šibeniku i okolici do 1921« v resnici sega od začetkov do konca francoske uprave leta 1813. Iz razprave ni jasno, kam je »izginil« njen zadnji del. Rade Vuković je priobčil razpravo o življenju in delu Mihajla M. Jovanovića-Mika Brade, srbskega učitelja in sekretarja organizacije učiteljev komunistov Jugoslavije leta 1920. Zelo obsežen je prispevek Đurđa Smiljanica o gimnazijskem izobraževanju in vzgoji v SR Srbiji od 1946 do 1976. V uvodu avtor prikazuje vso predzgodovino gimnazij na ozemlju današnje SR Srbije, potem pa natančno razčleni razvoj te vrste šol. Rubriko razprav in člankov zaključuje Emil Paravina s pregledom del iz zgodovine pedagogike v tridesetih letnikih revije »Pedagoški rad« (1946—1976) iz Zagreba.

Zelo pester je izbor krajših razprav in gradiva. Jovan Vlahović piše o prvih ženskih šolah na Kosovu za časa Turkov, Nikodije Trujić o spremembah v sistemu plačevanja učiteljev v Srbiji v 19. stoletju, Tatjana Hojan pa o šolskem hranilništvu na Slovenskem. Mitar Papić prikazuje začetke šolskih inšpekcij v Bosni in Hercegovini, Nikola Kirić podaja nekatere podatke iz zgodovine državne mešane meščanske šole »Svetozar Miletić« v Titelu v Vojvodini, Radomir Kostadinović pa o nižji gimnaziji v Crni Travi pri Leskovcu, ustanovljeni 1927. Božo Jakovljević je prikazal še neznano istrsko začetnico iz leta 1944. Prikaz Dragutina Frankovića o proslavi 40-letnice ustanovitve zadruga »Ivan Filipović« in naprednega učiteljskega gibanja na Hrvaškem se povezuje z razpravo istega avtorja, ki smo jo omenili na začetku prikaza Zbornika.

V rubriki Iz dela šolsko-pedagoških muzejev prednjači Slovenski šolski muzej, ki je prispeval kar tri prikaze svojih razstav: prekmurskega školstva, slovenskega mladinskega tiska ter gimnazij na Slovenskem do srede 19. stoletja. Poleg teh je prikazana tudi razstava o pionirjih v NOB in socialistični domovini, ki so jo postavili v beograjskem muzeju. Sledijo knjižne ocene, Zbornik pa zaključuje bibliografija Tatjane Hojan, ki prikazuje dela iz slovenske zgodovine školstva v obdobju 1971—1976.

Gre torej za revijo z nedvomno bogato vsebino. Še posebej je razveseljivo, da precej prispevkov posega na področje po letu 1945 in tako marsikje orje ledino.

Andrej Vovko

Reallexikon der Assyriologie (= RIA) und vorderasiatischen Archäologie. V. Band, 3./4. Lieferung. 1977, str. 161—320. Ustanovila sta ga E. Ebeling in B. Meissner; nadaljevala sta ga E. Weidner in W. v. Soden s sodelavci: P. Calmeyer — A. Moortgat — H. Otten — W. Röllig — W. v. Soden — D. J. Wiseman. Sedanji izdajatelj: D. O. Edzard. Založnik: Walter de Gruyter. Berlin—New York.

Nova dva sešitka RIA prinašata na 160 straneh marsikaj zanimivega od gesla Ir(ē)buni do Kalhu. Ker zadnje geslo Kalhu v tem sešitku (str. 303—320) še ni dokončano, bomo o njem poročali v zvezi z naslednjim sešitkom.

Izmed drugih gesel je posebno zanimivo geslo Isin (prvotno Insin, oz. Issin) (str. 181—192), ki je ime mesta, ki je v Mezopotamiji imelo dvakrat vodilno vlogo. Prvič je to bilo takrat, ko se je Išbi-Erra (2017—1985) izneveril Ibbi-Sinu, zdajnjemu vladarju tretje dinastije iz Ura, in je za 223 let napravil Isin za prestolico vodilne države. Drugič pa je po koncu kasitskega gospostva nastopila druga dinastija iz Isina kot četrta babilonska dinastija (1137—1026). Med njenimi vladarji je bil najbolj znan Nebukadnezar I. (1125—1104). On je namreč rešil Babilonijo elamskega gospostva in je iz Elama pripeljal nazaj Mardukov kip, kar je veljalo kot obnova babilonske neodvisnosti.

Geslo Isin obravnavajo trije avtorji: D. O. Edzard (181—183, nemško) do konca stare babilonske dobe; J. A. Brinkman (183—189, angl.) drugo dinastijo iz Isina; B. Hrouda (189—192, nemško) pa arheološko stran.

Dandanes se kraj imenuje Išān al-Bahrījāt. Od Bagdada je oddaljen okoli 200 km, od Nippurja 35 km. Mestni grič (1,5 km × 1 km) se vzpenja le 9 metrov nad ravnino, ki se je od časa Ura III zaradi poplav dvignila za 5 metrov. Okolica je na severu in severovzhodu obdelana, drugod pa stepa in puščava.

Isin je prvič preiskoval za tri ure (!) St. Langdon v marcu 1924, nato R. P. Dougherty leta 1926, v letih 1973 do 1975/1976 pa je univerza v Münchnu organizirala štiri kampanje, ki jih je vodil B. Hrouda. Uspehi izkopavanja so sedaj obravnavani v publikaciji Isin-Išān-Bahrījāt I (Razprave Bavarske akademije znanosti. Fil.-hist. razred. Nova serija (N. F.) št. 79), München 1977.

Najstarejši sledovi o naselitvi Isina segajo nazaj v Ubaidsko-Uruško dobo. Isin se omenja že v preddinastični sumerski, nato še v akadski dobi. Takratni najvišji mestni funkcionar je bil vrhovni tempeljski svečenik (s a n g a IN^{ki}). Pri njem so prisegali tako kakor pri kralju.

Išbi-Erra je v svoji novi državi ohranil mnogo sumerskih tradicij (vladarski naslov, oboževanje kralja in upravni sistem). Še Lipit-Ištar (1934—1924), peti in zadnji vladar te dinastije, je izdal svoj zakonik v sumerskem jeziku. (Ohranjene drobce zakonika je izdal F. Rue Steele leta 1948. Prim. Zakonik mesta Ešnunne in Lipit-Ištarjev zakonik. Slov. akademija znanosti in umetnosti. Razprave I. razreda, zv. II, 1953, str. 74 ss.). Državo v Isinu je l. 1793 uničil Rim-Sin, vladar mesta Lar-se. Ko je Hammurabi (1792—1750) leta 1763 premagal Rim-Sina, je Isin z Larso vred postal del njegove Babilonije. Hammurabijev sin Samsuiluna (1749—1712) se je moral v svojem 10. vladarskem letu boriti z upornimi mesti, med katerimi je bil tudi Isin; v svojem 15. vladarskem letu je porušil njegovo mestno obzidje. Iz 19. leta so zadnje datirane listine iz starega Isina. Potlej o prvem Isinu ni nobenih poročil več.

Zanimivo vzporedje se kaže v tem, da sta se obe dinastiji iz Isina pojavili takorekoč na razvalinah prejšnjih velikih držav. Prva dinastija iz Isina je nastajala iz razpadajoče zadnje sumerske države Ura III (2111—2003), druga se je pojavila po koncu skoro poltisočletne kasitske vladavine (ok. 1594—1160) v Babiloniji. Pri tem J. A. Brinkman najbrž upravičeno trdi, da za tradicionalno povezavo druge dinastije z mestom Isinom ni nobenih jasnih dokazov. On je tudi rekonstruiral ter datiral imena in čas vladanja 11 vladarjev druge dinastije, podobno kakor je to storil D. O. Edzard za 15 vladarjev prve dinastije. Od zgodovinskih virov je ohranjenih 75 napisov, med njimi je okoli 35 kraljevskih. Več jih je v sumerskem jeziku kakor v babilonščini; trije so dvojezični. Ohranjeno je tudi kraljevo pismo, poslano z babilonskega dvora v Asirijo. Dalje je iz tega časa dober ducat kudurov, podelitvenih listin; vsaka od njih je vklesana na posebnem črnem kamnu določene oblike. Od osmih pravnih listin jih je šest napisanih na kamnitih ploščicah. Med kraljevskimi listinami je nekaj asirskih in elamskih napisov, ki govore o vojaških spopadih.

Po kronologiji (184 s) sledi zgoščen očrt (185—189) politične zgodovine, politične in družbene organizacije ter kulturne zgodovine. Podobno kakor so se v starem Isinu ohranili močni sumerski vplivi, so se v drugem Isinu nadaljevale kasitske tradicije. Za vladarja, ki je imel vrhovno politično, vojaško in sodno oblast, so deželo upravljali okrožni načelniki (*šaknu* ali *šakin mati*), ki so nadzirali kra-

jevne funkcionarje. Najvažnejše zadeve so bile: namakanje zemlje, gradnje in vzdrževanje svetišč, cest, mostov in utrdb ter pobiranje precej visokih davkov. V verstvu se opaža, da se je širil Mardukov kult, nazadoval pa Enlilov. Kot vojskovodja je Nebukadnezar I. premagal Elamce, manj sreče pa je imel v vojni z Asirci. Na Babilonijo so hudo pritiskali Aramejci s svojimi vpadi. Vkljub tem težavam je precej cvetela literatura, tudi znanosti niso zanemarjali. Malo pa je znanega o umetnosti; nobenih poročil ni o trgovini. Tudi nobeni večji spomeniki iz te dobe niso ohranjeni. Čeprav ta dinastija ni dosegla posebnih uspehov, je njena zasluga, da je ohranila državo združeno (Brinkman).

V svojem arheološkem prispevku B. Hrouda navaja najvažnejše uspehe svojih izkopavanj. V posloju iz stare babilonske dobe so našli med drobci glinastih plošč šolske ploščice. To kaže na to, da je bila v Isinu za časa Samsuilunove vlade najbrž pisarska šola. — Najbolj pomembno pa je odkritje Egalmah-a, svetišča Gule, boginje zdravilstva. Kot graditelji templja se omenjajo: Enlil-bani (1861—1838) v stari dobi, največ so pozneje zgradili štirje kasitski vladarji, zadnji graditelj pa je bil Nebukadnezar II. (604—562). Ker so pod templjem odkrili zidovje iz plankonveksnih opek, sklepa B. Hrouda, da so to ostanki templja iz preddinastične ali iz akadške dobe; verjetno je bila tam že zgodaj pomembna naselbina. Nobenih poročil ni o tem, kako se je končala druga dinastija.

Izmed vladarjev prve dinastije ima svoje geslo (174 s) predvsem njen ustanovitelj Išbi-Erra (2017—1985). D. O. Edzard našteva kot vire: predvsem letna datiranja po važnih dogodkih; skupno jih je 28 od pričakovanih 33. Zanimivo je Išbi-Errovo 23. leto, ko je 13 let po padcu mesta Ura pregnal iz njega elamsko posadko. Nadaljnji viri so štiri himne, med njimi sta dve o Isinu. Dalje ima posebno geslo Išme-Dagan, četrti vladar prve dinastije (1953—1935). D. O. Edzard našteva 17 pesnitev, nastalih za časa njegove vlade. Največja ima 300 vrstic, druge so povsečini le delno ohranjene. V žalostinkah se rahlo oglašajo težnja po socialnih reformah. — Samo po datiranju je znan (str. 216) kralj Iter-piša (1833—1831), sodobnik Varad-Sina iz Larse. — Iz druge dinastije ima posebno geslo njen drugi vladar Itti-Marduk-balatu (1139—1132).

Geslo »Kaldu (Kaldejci)« obravnava D. O. Edzard (291—296). V asirskih kraljevskih napisih (kronikah, pismih, vprašanih proročiščem) v času od Assur-nasir-pala II. (883—859) do Asarhaddona (680—669) se omenjata izraza »Kaldeja« (^{kur}Kal-du) ali Kaldejec (^{ku}Kal-dā-a-a). Senaherib (704—681) jim pripisuje 88 obzidanih in 820 navadnih mest (293). Delili so se na pet rodovnih skupnosti in mesto Larak. Posamezno so označevali kot »hiša (= bitu) N. N.«, npr. bit-Jakin. Biblija uporablja za Kaldejce izraz *Kašdīm*, tako npr. *Ur Kašdīm*. Novobabilonske vladarje od Nabopolassarja (625—605) naprej imenujejo tudi kaldejsko dinastijo. Besedi Kaldeja in Kaldejci uporabljajo grški pisatelji, zlasti Berossos, kot značilna izraza, enakovredna z Babilonijo in Babilonci. Po Edzardu (291) gre za semitsko prebivalstvo v južni Babiloniji. Negotovo je, ali so bili Kaldejci samo sorodni z Aramejci ali z njimi istovetni. Čudno je, da se noben vladar sam ne označuje za Kaldeja. Popolna razjasnitev ni mogoča, ker razen nekaj osebnih in krajevnih imen drugih virov ni.

Zgodovinar, ki se bavi s sumerskimi ali akadskimi teksti, bo zelo pozdravil geslo »koledar«, ki ga je obdelal H. Hunger (297—303). Uvodoma pove, da je v Mezopotamiji zaradi računanja z luninimi meseci bilo treba občasno vrivati nov prestopni mesec. Nato podrobno našteva poimenovanje mesecev, in sicer najprej v dobi pred tretjo dinastijo iz Ura (za mesta Lagaš, Adab, Nippur); nato za čas Ura III (za mesta Ur, Umma, Lagaš, Nippur); potem v dobi gospostva mest Isina in Larse ter za staro babilonsko dobo (za Babilonijo, Ešnunno, Nerebtum, Šaduppum, Mari, Čagar Bazar) in za Asirijo. Nato dodaja še imena mesecev v obrobni ozemljih (Ebla, Elam, Nuzi, Alalah).

Itinerarje za sumerske, babilonske in asirske tekste je obdelal D. O. Edzard (216—220), kratek dostavek glede hetitskih je dodala Gabrijela Frantz-Szabó (220). Edzard razlikuje med potopisi, ki hočejo poučiti interesente o nekem potu, njegovih vmesnih postajah, časovnih in krajevnih razdaljah; za drugo skupino pa je značilno, da so med drugačno vsebino uvrščeni tudi kaki potopisni podatki. V rahli zvezi s tem so spisi, ki naštevajo mesta, templje ipd. tako, da je mogoče iz njih povzeti pot ali smer. — Pri Hetitih samostojnih itinerarjev še niso našli. Posredno pa so nekateri taki podatki v vprašanih, naslovljenih na proročišča ali v popisu praznikov.

Geslo o Pasjem potoku (*Nahr al-Kalb*) je prispeval B. Hrouda (290 s.). Ta rečica je bila dolgo vrsto let mejna reka med Hetitsko državo in Egiptom. V Sre-

dozemsko morje se izliva 12 km severno od Beirutu. Južno od reke so na vzporedni cesti ovekovečili z 8 reliefi ali z 11 napisi različni vladarji svoje vojaške uspehe. Tri reliefe je dal postaviti faraon Ramzes II., šest napisov so dali napraviti asirski kralji, med njimi enega Asarhaddon. Dva napisa sta Nebukadnezarjeva II. Po troje je grških in rimskih napisov. Končno so tam arabski napisi in francoski iz leta 1861.

Zaradi pogostne povezave asirske in babilonske zgodovine z ozemljem Palestine v zadnjem tisočletju pred n. št. so uvrščena posebna gesla »Izrael in Juda« (200—208), »Jahve« (246—253) in Jerusalemu (278—281). Geslo Izrael in Juda je prispeval M. Weippert. Pričenja z obema imenoma, ki spočetka označujeta »rodovni zvezi nomadskega izvora«. Imeni sta se ohranili, ko so v začetku prvega tisočletja iz rodov nastale monarhično vladane države. Ime Izrael se kot *Ysr'rl* prvič pojavlja na steli egiptovskega faraona Merneptaha iz leta 1219. Na steli moabitskega kralja Meša (iz 9. stoletja) najdemo *Ysr'l*. Od tretjega stoletja pred n. št. je izgovorjava hebrejskega imena *Jisra'el*, grško in latinsko *Isra(h)el*. Asirci označujejo deželo (kmalu po letu 853/2) edinkrat kot *kurSir-i-la-a*. Etimologija in pomen imena še nista dognana, kakor tudi nista za ime Juda, hebrejsko *Jehuda*, babilonsko *Ia-ú-du*, odtod gentilicij *Ia-a-hu-da-a-a* ali *Ia-hu-du*.

Zgodovina obeh državno-političnih tvorb s tema imenoma je zgoščeno očitana po šestih obdobjih (§ 2 a-f). Izraelci, skupni predniki, so se v pozni bronasti dobi ločili od nomadskih skupin. Kot rodovi so prepregli kanaansko deželo na obeh straneh Jordana z mrežo pretežno vaških naselij. Posamezni vojaški in politični podvigi so bili spočetka delo posameznih rodov, še ne večjih zvez. Izraelski rodovi so se začeli združevati zlasti zaradi pritiska Filistejcev, ki so se v prvi polovici naseljevali v Palestini. Okoli leta 1010 je nastalo Davlovo kraljestvo, ki je združevalo severne rodove. Največji obseg je zavzelo Davidovo (ok. 1006—966) kraljestvo: razen južnih in severnih rodov je obvladovalo tudi sosednje dežele (Ammon, Moab in Edom). Čeprav je o Davidovem vladanju ohranjenih precej poročil, ni mogoče dognati točne kronologije. Gotovo pa je bilo njegovo kraljestvo večje, kakor se navadno misli. — Njegov sin Salomon (ok. 966—928) je novo glavno mesto Jeruzalem olepšal s palačo in templjem. S Feničani (Hiramom iz Tira) in z Egiptom je s trgovino in z ženitvami razširil svoje stike. Vendar so sirske aramejske države polagoma odpadle od njega. Še hušji neuspeh je doživel njegov sin Rehabeam. Deset severnih rodov si je (okoli 926) izbralo za vladarja Jerobeam I., glavno mesto novega izraelskega kraljestva je postala Samarija. Znatno manjši, politično pa pomembnejši južni del z Jeruzalemom je ostal Salomonovim potomcem kot Judovsko kraljestvo. V Izraelskem kraljestvu se je zvrstilo deset dinastij. Leta 722 so ga po triletnem obleganju Samarije uničili Asirci (Sargon II.). Del prebivalstva so preselili, v deželi pa so naselili tuje prebivalce in so jo razdelili na štiri province. — Judovsko kraljestvo, ki so ga tudi bili ogrožali Asirci, je uničil Nebukadnezar II., ko je l. 586 razdejal Jeruzalem in vodilno plast prebivalstva odpeljal v Babilonijo ter jih naselil predvsem v okolici Nippurja. Ozemlje judovskega kraljestva so Babilonci najbrž pripojili k samarijski provinci *Same-ri-na*. — Leta 538 je perzijski kralj Kir II. dovolil Judom, da so se smeli vrniti v svojo domovino in znova pozidati Jeruzalem in tempelj; obenem jim je tudi vrnil dragocene tempeljske posode.

M. Weippert je prispeval tudi geslo »Jahve«, ki je za primerjalno veroslovje posebno pomembno. Beseda redno označuje nacionalno božanstvo Izraelcev. W. navaja oblike imena najprej po severnozpadni semitski pisavi, nato v klinopisnih tekstih (247—249). Potem obravnava precej zapletene probleme vokalizacije (249 s). Za tem govori o etimologiji in pomenu besede (250—252) ter končuje z zgodovinskim pregledom (252 s).

Geslo o Jeruzalemu (278—281) je obdelal pokojni egiptolog Eberhard Otto. V prvem delu obravnava ime, v drugem podaja zelo zgoščen ocrtni mestne zgodovine do začetka perzijskega gospostva. Ime najdemo kot *rušlmm* najprej v egiptovskih prekletstvih, ki so izrečena nad določenimi mesti (Ächtungstexte) (prim. W. Helck, Die Beziehungen Ägyptens zu Vorderasien, 2. izd., 1971, str. 48). — V klinopisni pisavi naletimo na ime ^[uru]ú-ru-sa-lim v treh elamarnskih pismih, ^{uru}ur-sa-li-im-mu/ma pa v Senaheribovem poročilu. — Hebrejsko epigrafsko ime je *jr(w)šlm*, predmasoretsko: *j^erušalem*, masoretsko pa *j^erušalaim/lajim*. Za predizraelsko mesto je bila hebrejska beseda *j^ebús* (»suh prostor«) ali *šijjôn* (prostor zunaj obzidja?) (279).

Sledove predzgodovinske nasebine, zapadno od arabskega starega mesta, so izkopali v letih 1933 in 1962. — Iz zgodnje bronaste dobe (v zgodnjem III. tisoč-

letju) je ohranjen samo nekaj keramike; od srednje bronaste dobe pa je ostal del mestnega obzidja. V pozni bronasti dobi se je mestni obseg tako razširil, da po zmogljivosti Gihonovega studenca E. Otto sklepa, da je bilo kakih 2500 mestnih prebivalcev. Nova doba se je začela, ko je kralj David mesto osvojil. Napravil ga je za svoje glavno mesto, obenem pa za versko središče, ko je tja dal prepeljati takratni najvišji verski simbol: skrinjo zaveze. Njegov naslednik Salomon je s pozidanjem templja in dvorne palače dopolnil očetovo zamisel. Mesto je takrat imelo najbrž kakih 5000, pozneje kakih 10.000 prebivalcev (280). Po ločitvi Izraelskega in Judovskega kraljestva je faraon Šešonk (hebr. Šušač) okoli 930 oplenil mesto in tempelj. Asirski kralj Senaherib je leta 701 Jeruzalem oblegal, ni ga pa mogel zavzeti. Pač pa je to uspelo Nebukadnezarju II. leta 586, ko je odpeljal večino prebivalcev v Babilonijo. Ko so se Judje po letu 538 s Kirovim dovoljenjem smeli vračati v svojo domovino, so z zidavo templja pričeli šele leta 520 (v tretjem letu Darijeve vlade), ko je bil tam perzijski namestnik Zorobabel (Zêr-Babili). Tempelj je bil dograjen leta 515. Mestno obzidje pa je obnovil šele Nehemija, ki ga je perzijski kralj Artakserks I. leta 445 postavil za svojega namestnika (*paeha*). On je v 12-letni dejavnosti dosegel, da je Jeruzalem postal središče nove perzijske province Juda.

V zvezi s Palestino je zanimivo francosko pisano geslo o mestu Jerihi. Prispeval ga je H. de Contenson. Ležalo je na površini blizu štirih hektarov ozemlja sedanjega tela al-Sultan. Prva izkopavanja je tu organiziral Palestine Exploration Fund leta 1869. Temeljitejša so bila nadaljnja tri: avstrijsko-nemško v letih 1908—1909 (vodila sta ga E. Sellin in C. Watzinger). Sledilo je dvoje angleških: prvo je vodil John Garstang (od 1930 do 1936), drugo pa Kathleen M. Kenyon (1952—1958). V glavnem avtor gesla prevzema po K. M. Kenyonovi podatke glede datiranja posameznih 14 obdobij od natufiana preko proto-neolitika do bronaste dobe, to je od leta ca. 9000—8000 do leta ca. 1400—1325. Pri tem ji je mnogo koristila uporaba radiokarbonske (C 14) metode. Keramika se pojavlja šele v peti plasti, ki obsega čas okoli 5000—4000. Podatki izkopavanj so pomembni zlasti za razvoj palestinskih naseljenih civilizacij od osmega do drugega tisočletja, tako zaključuje H. de C. svoj prispevek (278).

Poleg že omenjenih gesel utegnejo vzbuditi zanimanje arheologov še naslednja gesla o nekaterih novejših najdiščih, vobče manjšega pomena.

P. Calmeyer je prispeval troje gesel iz najdišč v Iranu. — V Isfahanu (str. 176) sta iz III. tisočletja le dva manjša predmeta, tretji pa je nekoliko mlajši. Ta teren še ni načrtno raziskan.

Ismaïlabad (193 s), kakih 75 km od Teherana, je v letih 1958 in 1959 izkopaval ing. Hakemi. Na griču Mušelán je našel neolitsko in halkolitsko keramiko. Ugotovil je tri razvojne stopnje z grobovi, v zadnji tudi z nakitom (biseri iz rdečih kamnov, lapisa in bakra).

Tepe Jahja, (240—244) 225 km južno od Kermána, je od 1967 naprej v sedmih kampanjah izkopaval C. C. Lamberg Karlovsky. Odkril je šest glavnih plasti s skupno 19 gradbenimi periodami. V primerjalni tabeli je prikazan 5000 letni razvoj od srede petega tisočletja do pozne partske dobe (242).

S. Mittmann obravnava tel al-Jahudija (244—246), ki pokriva nekdanje mesto Nathô = Leontopolis, na južnem robu Nilove vzhodne delte, okoli 31 km od Kaira. Odkrili so ga l. 1825. V letih 1880—1952 ga je izkopavalo pet slovečih egiptologov, toda po avtorjevem mnenju so tokrat ravnali neuskaljeno in metodično pomanjkljivo (245).

P. P. Vértessalji je napisal kratko geslo (258) o Janik Tepe (30 km vzhodno od Tábrisa). Angleži (C. A. Burney) so v letih 1961—1964 poleg malih predmetov iz pozne neolitske, halkolitske, zgodnje bronaste in železne dobe tam odkrili ostanke pravokotnih poslopij iz opeke ter okroglih stavb iz zgodnje bronaste dobe.

Tepe Jarim (261—266) sestavlja šest manjših gričev v Mosul Neinava (prej Liva) Sindžari. Po nalogu Akademije Nauk SSSR je Sovjetska arheološka ekspedicija v Iraku pod vodstvom R. M. Munčeva in Nikolaja Ja. Merperta v letih od 1969 do 1976 tu zelo uspešno izkopavala. Najdena keramika spada v obdobje Hasune in Halafa. Na prvem griču so ugotovili 12 ali 13 plasti, na drugem griču pa devet plasti. Pisec gesla P. P. Vértessalji sklepa, da so bili takratni prebivalci napredni poljedelci. Glavno skrb pa jim je povzročala živinoreja. Poleg koz, ovac in svinj so najbrž udomačili še kravo.

Kurt Bittel, zaslužni dolgoletni vodja izkopavanj nekdanje hetitske prestolnice, poroča v geslu Ivriz (224 s) o dveh skalnatih reliefih v tem kraju, ki leži na severnem pobočju Taurusa, 17 km od mesta Eregli. Eden je bil že leta 1732 objavljen v tisku. Predstavlja vegetacijsko božanstvo, pred njim je v adoracijski pozi

knez Varpalavas. — Drugi relief je slabši posnetek prvega. Poleg tega so pri gradnji prekopa našli dva fragmenta z luvijsko-hetitskim hieroglifskim napisom v dveh vrsticah.

Z mitološkega področja je geslo o Errovem (ali Irrovem) epu. Geslo je prišpeval D. O. Edzard (166—170), ki ta ep ocenjuje kot »mojstrovino akadške literature«. Ep je nastal najbrž po letu 1000 pred n. št. Od petih plošč besedila sta druga in tretja zelo poškodovani. V epu nastopata bogova Erra in Išum. Medtem ko je Erra »vojšček«, ki so v njem posebljeni »upor, vojna in vsakovrstno rušenje državnih, družbenih in družinskih povezanosti« (168), deluje Išum pomirjevalno. Erru se posreči pregovoriti Marduka, prvo babilonsko božanstvo, da mu začasno prepusti svetovno gospodstvo. Po Išumovem prizadevanju se napetost mirno konča z zmago Akadijca nad vsemi nasprotniki, zlasti nad močnim Sutejcem. — Išum ima v RIA svoje lastno geslo (213 s). Prav tako ima posebno geslo pesnik tega epa, ki se imenuje Katti-ili-Marduk (284). Sam se na zadnji plošči (V, 42) označuje kot »povezovalac besedila na svoji plošči« (*kašir kammišu*). Tudi ti gesli je napisal D. O. Edzard.

Lov je filološko obdelal W. Heimpel (234—236), arheološko pa L. Trumppelmann (236—238).

O poklicnih lovcih je malo poročil. Presenetljivo je, da imajo viri za lovca in ribiča isto besedo (*ba'iru*). Avtor gesla opozarja, da v iraški arabščini še danes beseda *šed* pomeni lov in ribolov (235, § 2). Precej poročil je o uspešnih kraljevskih lovih. Himna o sumerskem kralju Šulgiju iz Ura III slavi njegov pogum in spretnost pri lovu na leve, bivole, divje osle in divje prašiče. Leve so ubijali s sulicami. Hetitski kralj Hattušili III. pozdravlja vest, da mladi babilonski kralj že hodi na lov, da je torej pokazal, da je dorasel mož. — Tudi asirski kralji se hvalijo z velikimi lovskimi uspehi, ki so tudi olajševali prehrano njihovih vojsk. Assurnasirpal II. (883—859) je dovršitev svoje palače v Kalahu proslavil s pojedinami, pri katerih je 70.000 gostov pogostil med drugim tudi s 500 jeleni in 500 gazelami.

O lovskem orožju pričajo upodobitve na pečatnikih in reliefi na stenah palač v Ninivah. Na njih spoznavamo takratno lovsko orožje. Že od začetka Uruka so to bili: lok in sulica, meč ali bodalo, pozneje zlasti kopje.

Slovesni kraljevi lov je imel nekak obredni značaj. Živali za tak lov so gojili v posebnih parkih. Lov so končali včasih s posebno daritvijo, najbrž lovskemu bogu Sumuqanu.

Geslo o razpisu obravnava filološko D. O. Edzard (*jašpu*) (269 s), arheološko pa (angleško) M. Tosi (270). Le-tà navaja, da so ga dobivali iz Egipta, Omana ali Irana. Medtem ko so ga v Egiptu zelo zgodaj uporabljali, so ga v Mezopotamiji redkeje; kajti treba ga je bilo uvažati.

Da se to knjižno poročilo preveč ne razvleče, bomo glede množičnih krajsih gesel samo naznačili večje skupine ter le izjemno opozorili na kake značilne posebnosti. — Tako je za imena božanstev uvrščenih 54 gesel. Zanimivo je, da je hetitsko ime za sončnega boga *Ištanu*, kar prihaja od (proto)hatijskega *eštan* (209). — Skupina imen vladarjev obsega 59 gesel. Precej podrobno so obravnavani vladarji iz države mesta Mari (avtor J. R. Kupper), prav tako izraelski kralji Jehoram, Jehu in Joas ter judovska kralja Jehoahaz in Jehojakin (274 ss, 281) (M. Weipert; D. J. Wiseman). Od treh asirskih kraljev z imenom *Irišum* so ohranjeni napisi samo od prvega (ok. 1939—1900) (162 ss). Trije gutejski kralji imajo v svojih imenih element *Jarla* (266). Olajšano bo poslej razlikovanje med istoimenskimi vladarji: Kadašman-Enlil I. in II., Kadašman-Harbe I. in II. — Imen rodov, po večini aramejskih, je 12. — Kratkih gesel o raznih visokih funkcionarjih (med njimi je več *en si-jev*, mestnih poglavarjev, vojaških poveljnikov, en mestni župan) najdemo 20. — Deželnih imen je 23. Zgodovinarja zanimajo zlasti dežele: Išmirika (197 s), Išuva (214 ss), Jahan (239), ožja domovina Mati'ila, ki je sklenil eno vazalno pogodbo z Asirci, pozneje drugo s KTK (najbrž z Urartejci). Vplivni sta bli deželi Jamutbal (257) in Jamhad (okrog Aleppa) (255 s). — Mesta so obravnavana v 28 geslih. O mestu Irrite govore ploščice, najdene v mestih Alalahu, Hattuši in Mariju. — Žal so redka gesla, ki bi dajala vpogled v takratne gospodarske razmere. Omeniti moremo predvsem dva prekopa: Išim-Jahdun-Lim (179) in Iturungal. O slednjem pravi D. O. Edzard, da je bila to najvažnejša vodna pot v Babiloniji (223).

Po lepi navadi se RIA kratko spominja zaslužnih že pokojnih asiriologov. Tako pridejo v tem dvojnem sešitku na vrsto: Morris Jastrow, semitist in asiriolog, rojen 1861 v Varšavi, umrl 1921 v Filadelfiji; Charles Jean, asiriolog, semitist in hebraist, rojen v Sautey-rargues 1874, umrl v Parizu 1955; Peter Jensen, asiriolog

in semitist, rojen v Bordeaux-u 1861, umrl v Marburgu (ob Lahni) 1936; Alfred Jeremias, asiriolog in semitist, rojen v Markersdorfu pri Chemnitzu 1864, umrl 1935 v Leipzigu; Claude H. W. Johns, asiriolog, rojen v Banwellu, Somerset 1857, umrl 1920 v Winchestru; Julius Jordan, arhitekt, izkopavalec, rojen 1877 v Kasselu, umrl 1945 v Berlinu.

Viktor Korošec

Tomislav Raukar, Zadar u XV stoljeću. Ekonomski razvoj i društveni odnosi. Sveučilište u Zagrebu — Institut za hrvatsku povijest, monografije 6, Zagreb 1977, 325 strani.

Med pomembnejša dela jugoslovanske historiografije, ki so v zadnjih letih obravnavala zgodovino Dalmacije in mest v njej, sodi vsekakor tudi zgoraj omenjena knjiga. V veliki meri na gospodarsko in družbeno zgodovino usmerjena znanstvena dejavnost je avtorja pripeljala tudi do obravnavane problematike. Besedilo knjige je gradil prvestveno na virih, ki jih hrani Historijski arhiv v Zadru (zlasti na notarskih spisih, katastriku zadrške komune, dukalnih in odlokih zadrskih knezov in spisih samostana sv. Kuzme in Damjana), čeprav je uporabil tudi vse drugo objavljeno gradivo in številno, domačo in tujo literaturo. Prav naslonitev na doslej še ne uporabljene vire je avtorju omogočila, da je mogel prikazati gospodarski razvoj in družbene odnose v Zadru v 15. stoletju tako kompleksno in, rekli bi, tako izčrpno, kakor ni storil doslej še noben avtor v sorazmerno obsežni historiografiji o tem pomembnem dalmatinskem mestu. Pri tem je bil pisec izredno kritičen ne samo pri analizi virov in njihovih podatkov marveč tudi do trditev in mnenj dosedanje literature. To velja tako za neposredno dogajanje v Zadru samem kakor tudi na sploh za širši, beneškopolični in jadranski prostor. Naj tu dva taka vsekakor pomembnejša primera posebej podčrtamo. V veliki meri gre npr. pritrditi avtorjevi oceni položaja Zadra po prihodu pod beneško oblast (1409). Ne gre pri tem, kakor pravi pisec, niti za izrazito poslabšanje gospodarskega položaja mesta neposredno po tem dogodku, čeprav so Benečani novo posest v Dalmaciji z Zadrom seveda vključili v svoj trgovski in pomorski sistem, niti za to, da je povezovati upad mestnega gospodarstva v drugi polovici stoletja neposredno z beneško oblastjo. Zadru je pomenil prihod pod beneško oblast predvsem le konec tiste gospodarske rasti, ki jo je doživljalo mesto, ko je bilo državopolitično neposredno povezano s širšim zaledjem. Poznejše upadanje pa je vezati s prodorom Turkov v Bosno, z ločitvijo Zadra od zaledja in turško-beneškimi sovražnostmi ter vojnamu zavoljo česar so se spremenili dotedanji trgovski in sploh gospodarski tokovi. To dogajanje se kaže tudi v italijanskih virih v zvezi z migracijami prebivalstva s področja Zadra v italijanske dežele. Do leta 1420 teh migracij skoraj ne zasledimo, po tem letu začno primeri počasi rasti, a v drugi polovici 15. stoletja se v odnosu na prejšnje obdobje zelo pomnože. Na drugi strani je točna tudi širša avtorjeva kritična ugotovitev, namreč, da beneški pomorski monopol v odnosu do Zadra (in na celotnem Jadranu) nikakor ni bil tolikšen, kakor na splošno sodi dosedanja naša in tuja historiografija.

Avtor je obsežno monografijo, ki jo je opremil s prikazom in oceno uporabljenih neobjavljenih in objavljenih virov, z dodatnim pregledom mer in denarnega sistema v Zadru ter kazalom važnejših imen, razdelil na dve poglavji. V prvem je zajel prikaz gospodarskega, družbenega in političnega razvoja v Zadru v obravnavanem obdobju in dal v njem zaokroženo podobo naravnih pogojev, sliko mestne topografije, demografski razvoj, politično in upravno sliko razvoja, strukturo zadrške družbe in družbenih odnosov ter etnično podobo prebivalstva in njegovih migracij. V zvezi s slednjim zgodovinskim procesom pa bi poudarili, da bi bilo nujno upoštevati — kar seveda avtorju ni bilo mogoče storiti brez poznavanja italijanskih virov — tudi migracije prebivalstva Zadra in njegovega distrikta v Italijo, ki so bile tem bolj intenzivne čim bolj gremo h koncu 15. stoletja. Tudi ta del migracij je namreč vplival na spreminjanje etnične strukture v mestu in njegovemu ozemlju.

Jedro knjige je njen drugi del (str. 71—281), v katerem je pisec predvsem na virih opisal gospodarsko dejavnost zadrške družbe v 15. stoletju; vsem panogam gospodarstva je dal njihovi važnosti odgovarjajoči poudarek. Pri agrarni proizvodnji, ki ji gre v zadrskem gospodarstvu pomembno mesto, je plastično prikazal razvoj zemljiških odnosov in njihove specifičnosti, ki so se izoblikovale kot rezultat posebnih gospodarskih in družbenih pogojev na vzhodnojadranski obali (emfitevza, zakup, kmetstvo na različno dolg rok /vilicus sedens/, kolonat ali arenda /težastina/). Analiziral je dalje posestno strukturo in njen razvoj od 12. do 15. sto-

letja — pri čemer je s prikazom posesti posameznih patricijskih rodbin ugotovil, da je bila zemljiška posest njihova pglavitna gospodarska podlaga in da je zemljiška posest pučanov le počasi rasla, predvsem z vlaganjem sredstev vanjo — še posebej posest distriktualnega prebivalstva, ki je bilo v trojnem odnosu do zemlje (1. kot kolon ali kmet je mogel obdelovati zgolj tujo zemljo, 2. mogel je poleg tega imeti še del svoje lastne zemlje in 3. mogel je biti lastnik celotne posesti). Posebej je dal pisec sliko gospodarskega pomena zemljiških odnosov v Zadru v 15. stoletju, vrste zemljišč in njih velikosti, sliko kultur in njihovega plodoreda, razmerja med posameznimi kulturami, agrarne tehnike in oblik obdelovanja zemlje, oblik naselij, vprašanje delovne sile, vrst in oblik kmečkih rent in obveznosti ter produktivnosti agrarne proizvodnje glede na vrednost zakupnin in glede na višino konkretnega doprinosa. Živnorojeja je bila v srednjem veku ena izmed pglavitnih osnov gospodarskega razvoja Zadra in njegovega distrikta. Pri opisu solinarstva — do prihoda Benečanov je bila zelo pomembna gospodarska dejavnost, nato pa je zavoljo beneškega monopola in solne politike začelo solinarstvo hitro izgubljati svojo važnost v zadrskem gospodarstvu — je pisec posegel na posesne odnose, na organizacijo proizvodnje v solinah in njihov propad v 15. stoletju. Obrt v Zadru je bila že pred to knjigo precej obdelana in je T. Raukar ob uporabi dodatnih virov dal v poglavju o tej dejavnosti predvsem le sintezo dosedanjih raziskav. Trgovini in pomorstvu je pisec s pritegnitvijo številnih novih virov in na osnovi tudi svojih predhodnih študij posvetil vso pozornost, ki gre tem dvema panogama po pomenu v zadrskem gospodarstvu.

Obseg zadrške trgovine in njeno gibanje po posameznih desetletjih je avtor pokazal zlasti na osnovi zakupov tridesetnine (datium trentesimi) in zakupa daca na promet z mesom in živino (datium becharie). Pglavitni dve smeri zadrške trgovine, ki je imela zgolj jadransko obeležje in je, kakor pravi avtor, zapolnjevala prazen prostor, ki ga nista pokrila beneški in dubrovniški trgovec, sta šli vzdolž jadranske obale na eni in prek morja v italijanska pristanišča na drugi strani, s čemer je bilo seveda najtesneje povezano tudi pomorstvo. Le v majhni meri pa je segla zadrška trgovina v zaledje, to obvladujejo trgovci iz notranjosti. O pomorstvu v 15. stoletju imajo zadrski notarski spisi veliko podatkov, vendar jih je pisec le sintetično izkoristil in si s tem pustil prosto možnost za podroben prikaz zgodovine pomorstva v srednjeveškem Zadru, kar bi bila izredno zanimiva in koristna naloga. S pomočjo izračuna v trgovske družbe vložnega kapitala, ki je v posameznih fazah 15. stoletja s tendenco počasnega padanja proti koncu stoletja dosegel višino od 153 do 141 tisoč liber, je avtor ugotovil vlogo patricijata in pučanov v trgovini. Do leta 1409 so v teh naložbah prek 50 % sodelovali člani patricijskih družin, pučani z nad 30 %, a tujci s pod 20 %; v prvi polovici stoletja so patriciji zdrknili že na pod 13 %, tujci na pod 5 % vso ostalo tovrstno trgovino pa so že obvladali pučani; v drugi polovici stoletja se je odstotek v korist pučanov še povečal. Poslovnemu profilu zadrškega trgovca in vrstam oziroma oblikam trgovskih družb (societas oz. compagnia in koleganca, pri čemer je šlo večinoma za kometendo), pri katerih se je praviloma uveljavljala delitev dobička in izgube na enake deleže, je avtor posvetil posebno pozornost. Ob problematiki družb se je ustaviti vsaj pri dveh vprašanjih. Prvo je nedvomno to: ali moremo in smemo partnerja, ki je vložil kapital v koleganco (komendo) poimenovati kot kreditorja. Tudi če bi to stranko trgovske družbe kot kreditorja označevalo samo besedilo vira, termin nikakor ne bi odgovaljal dejanskemu njegovemu stanju. V medsebojnih odnosih med partnerji trgovskih srednjeveških družb ne gre vendar za kredit (dolg) ampak za investicijo denarnih sredstev (kapitala) v trgovsko poslovanje celo pri tistih partnerjih, ki se sami niso poklicno ukvarjali s trgovino, kaj šele pri partnerjih trgovcih. Mislimo, da zavoljo jasnosti vsebine, vloge in pomena trgovskih družb v tem obdobju termina kreditor za stansa ne moremo uporabljati. Dalje se postavlja vprašanje ali trgovec, ki je vložil denarna sredstva v societas in v koleganco približno istočasno (tako, da so tekli posli vsaj del časa vzporedno), izérpa celotni svoj kapital trgovskemu poslovanju. Trdili bi, seveda ne na podlagi zadrškega gradiva, da nikakor ne. Zato je jasno, da so trgovcu, četudi je v societas vložil del kapitala in delo, a v koleganco drug del kapitala, še vedno ostajale praktične možnosti, da je trgoval s preostalim kapitalom v lastni režiji (celo sam, vsekakor pa s pomočjo faktorja, res gestorja itd.). Torej je tudi to obliko družbe (societas) ocenjevati kot investicijo odvisnega ali bolje prostega trgovskega kapitala v trgovsko poslovanje. Vse oblike srednjeveških trgovskih družb je oceniti kot tehniko poslovanja, s katero je posamezen trgovec, ki je že akumuliral trgovski kapital, razširil svoje tržišče do stopnje, ki mu jo je ta kapital dopuščal na stopnji potujoče trgovine. Zdi se, da bi bilo treba ne glede na vse specifičnosti, ki se kažejo po po-

sameznih področjih v vsebinah trgovskih družb v tem obdobju, v historiografiji priti do enotnih pogledov o vlogi in pomenu teh družb.

Knjigo zaključuje zelo skrbno napisan zaključek (str. 281–297), v katerem je avtor strnil poglobitve rezultate svojih raziskav in razvojne tendence zadrškega gospodarstva in družbe v 15. stoletju. T. Raukarju gre za izredno uspelo monografijo iskreno čestitati. Zeleti bi bilo, da bi za večino primorskih mest že imeli podobna dela; brez njih namreč ne bo mogoče priti do popolnejšega, resnici bliže ležečega prikaza zgodovinskega dogajanja v jadranskem prostoru v tem in drugih obdobjih, kakor pa ga poznamo danes.

Ferdo Gestrin

Veselin Kostić, Kulturne veze između jugoslovenskih zemalja i Engleske do 1700 godine. Srpska akademija nauka i umetnosti, odeljenje jezika i književnosti, knjiga 22, Beograd 1972, 565 strani.

Obširna knjiga Veselina Kostića, profesorja angleške književnosti na Filološki fakulteti v Beogradu, želi podati celovito sliko kulturnih stikov med Anglijo in jugoslovanskimi pokrajinami od najstarejših dob pa do konca XVII. stoletja. Avtor pri tem razume kulturne stike v najširšem možnem smislu besede: to niso le problemski, ki pridejo do izraza v bolj ali manj pomembnih literarnih delih kot so gledališke igre, potopisi ter sodobna zgodovinska in geografska dela. Sem spadajo tudi biografije dubrovniških trgovcev, ki so živeli v Londonu, dejavnost posameznikov, ki so se zaradi simpatiziranja z reformacijo zatekli v Anglijo, kulturne dobrine kot so knjige, umetniški predmeti in celo kovanci, ki so najbolj pogosto na nerazjasnjen način prišli iz ene dežele v drugo. In končno zelo zanimivi prvi angleški poskusi, da se seznanijo s srbo-hrvaščino, in prvi Jugoslovani, za katere je izpričano, da so znali angleški.

Ta zelo pestra in v marsičem heterogena slika je polna zanimivih podrobnosti. Zaradi tega je nemogoče zajeti v recenziji vse v knjigi zbrano gradivo. Pač pa moramo izluščiti tiste temeljne smernice, ki so primarno vodile avtorja pri njegovem znanstvenem raziskovanju.

Osrednje obdobje, obdelano v Kostićevi knjigi, je pravzaprav nekako od srede XVI. stoletja pa do 1700. Srednjemu veku posveča avtor znatno manj pozornosti. Srednjeveški stiki so prikazani prvenstveno v razmeroma kratkem poglavju, nekateri zanimivi problemi iz tega obdobja (povratak Riharda Levjesrčnega iz Palestine preko naših krajev, legenda o ustanovitvi prvotne katedrale v Dubrovniku) pa se javljajo šele v kasnejših delih knjige. Problemska področja, pri katerih je avtor vložil veliko napora, da zbere novo gradivo, pa so zlasti tri.

Predvsem so tu Dubrovničani in Dalmatinci, ki so v XVI in XVII. stoletju živeli v Angliji. Med njimi je bilo več uspešnih trgovcev, ob koncu XVI. stoletja pa se je v Angliji mudil tudi matematik Dubrovničan Marin Galdalić. Kulturno-zgodovinsko pa sta nedvomno najpomembnejša dva verska emigranta, ki sta se zatekla v Anglijo zaradi svojega simpatiziranja z reformacijo, Ivan Franjo Bjundović ter Markantun de Dominis. O obeh je bilo že doslej pisanega, tako v Angliji kot pri nas. Profesor Kostić dopolnjuje njuno biografijo z novimi podatki, novo gradivo, predvsem korepondenco Bjundovića in Dominisa, pa objavlja kot dodatek k svoji knjigi.

Bjundović, po rodu s Hvara, je delal najprej v beneški diplomatski službi. Povezal se je s Paolom Sarpijem in njegovim krogom kot tudi z angleškim ambasadorjem v Benetkah, kateremu je dajal zaupna poročila. Leta 1609 se je umaknil v Anglijo, kjer mu je Jakob I. ponovno zaupal pomembne diplomatske naloge. Napisal je tri romane v italijansčini (*Eromena, La donzella desterrada, Il Coralbo*), sodobniki pa so visoko cenili njegovo zgodovinsko delo *L'Istoria delle guerre civili D'Inghilterra*.

Markantun de Dominis je bil leta 1596 škof v Senju (Šenoa ga omenja v svojem romanu *Čuvaj se senjske ruke*) in leta 1602 nadškof v Splitu. Prišel je v spor z Rimom, zato se je zatekel v Anglijo, kjer je bil sprejet z najvišjimi častmi. Tu je objavil knjigo *De republica ecclesiastica*, ki je vzbudila veliko pozornosti po celi Evropi. Ko pa se je sprl tudi z Angleži, se je dal zvabiti v Rim, kjer je umrl v ječi. Dominisove spletke v Angliji je uporabil znani angleški dramatik Thomas Middleton kot osnovo za svojo igr *A Game at Chess* (1624).

Drugo osrednje področje v Kostićevi knjigi so boji Srbov s Turki, še posebej pa bitka na Kosovem polju. O turških vojnah na Balkanu so pisali številni angleški zgodovinarji XVII. stoletja, vesti o njih pa so se širile v Angliji tudi s pomoč-

jo tiskanih lističev (broadsides, fliegende Blätter), predhodnikov današnjih časopisov. Thomas Goffe (Gough) je za svojo tragedijo *The Courageous Turke*, ki je bila prvič igrana v Oxfordu leta 1619, vzel snov iz kosovske bitke.

Tretje centralno področje v Kostičevi knjigi so angleški potopisi. Večina obravnavanih del poroča o potovanjih ob dalmatinski obali ali pa skozi osrednjo Bosno in Srbijo v Carigrad. Profesor Kostić skuša na temelju teh prikazov rekonstruirati materialno in socialno stanje srbskega prebivalstva pod Turki, kot so ga videli Angleži, ki so se seznanili s temi kraji.

Glavna zasluga Kostičeve knjige je, da je avtor zbral zelo obširno literaturo, ki je že bila doslej objavljena o najstarejših kulturnih stikih med našimi pokrajinami in Anglijo. K temu je dodal mnogo novega materiala, ki ga je odkril v raznih arhivih in knjižnicah v Jugoslaviji, Italiji in Angliji. Pri spornih problemih, kot na primer pri mestu v Shakespearovi Iliriji (*The Twelfth Night*), ki so ga znanstveniki že doslej skušali razrešiti na razne načine, tako da so predlagali, da je tu mišljen bodisi Zadar ali Split ali Dubrovnik, poda Kostić dober pregled dosežanih študij in interpretacij, vendar se pri tem ne opredeljuje za katero izmed navedenih razlag, pač pa domneva, da je Shakespeare črpal vesti o Iliriji poleg literarnih virov eventuelno le še od naših ljudi, ki so takrat živeli v Londonu. Pri tem zbere avtor mnogo dragocenega gradiva o rabi imena Ilirija v takratni angleški literaturi, kar bi lahko služilo kot izhodišče za nadaljne študije rabe tega imena v starejši literaturi.

Največja hiba Kostičeve knjige pa je ta, da se kljub naslovu, ki napoveduje študijo o stikih vseh jugoslovanskih ozemelj z Anglijo, omeji le na stike Dalmacije in Srbije ter deloma še Bosne z Anglijo. Ostali deli Jugoslavije so zelo slabo zastopani ali pa sploh ne. To velja tudi za obravnavo slovensko-angleških kulturnih stikov v navedenem obdobju. Obširneje govori le o obisku Walterja Popa v Idriji leta 1664. Omenja tudi potovanje Edwarda Browna po Sloveniji. Pri problemih kot so Hermannus de Carinthia — avtor dosledno uporablja naziv Hermannus Dalmata — ter potovanje Riharda Levjescrčnega preko našega ozemlja, ima slovenska problematika v Kostičevi knjigi zelo podrejeno vlogo.

V resnici pa so slovensko-angleški kulturni stiki v starejši dobi tako mnogovrstni in številni, da je resnična škoda za knjigo, da jim avtor ni posvečal pozornosti. Ti stiki segajo v najstarejšo zgodovino Slovencev (Alkuin). Slovensko ozemlje je ponovno prisotno v delih srednjeveških angleških enciklopedistov in kronikov (Bartholomaeus Anglicus), pa tudi v delih poznejših angleških potopiscev. V XVII. stoletju so nedvomno zelo pomembni stiki Valvasorja z angleško Royal Society.

Profesor Kostić navaja med prvimi primerki angleških knjig, ki so prišle k nam, Bedov komentar k Lukovemu evngeliju, ki je izpričan v Dubrovniku v XVI. stoletju. V Sloveniji je Beda kontinuirano prisoten od srednjega veka dalje, najprej v številnih rokopisih, ki so jih hranile srednjeveške knjižnice v Sloveniji, nato v inkunabulah. Valvasor je imel v svoji knjižnici znamenito Bedovo knjigo *Historia ecclesiastica gentis Anglorum*. Ze v srednjem veku so bili v Sloveniji znani tudi drugi angleški avtorji (Anselm of Canterbury). Ob ustanovitvi Žičkega samostana pri Konjicah je prišel v Slovenijo latinski rokopis (prevod psalmov), ki je nastal v Angliji v XII. stoletju na področju Yorka. Rokopis sedaj hrani dunajska Nacionalka. Pa tudi slovenske knjige so že zgodaj prišle v Anglijo, kot to pričajo nekateri protestantski tiski, shranjeni v angleških knjižnicah.

Res je, da je v Sloveniji razmeroma malo znanstvene literature, ki bi obravnavala poedine probleme iz zgodovine angleško-slovenskih kulturnih stikov. Kljub temu pa nekaj takšne literature vendarle obstoji. Kostičeva knjiga nam lahko služi za opozorilo, da bi tudi mi morali več storiti pri proučevanju tega pomembnega problemskega področja.

Janez Stanonik

Jan Šořta, *Abriss der sorbischen Geschichte*. Bautzen 1976, 270 strani + slik. priloge.

Knjiga J. Šořte sodi med tista dela, ki skušajo na strokoven ter istočasno popularen način približati preteklost svojega naroda širšemu krogu čitalcev. To je vzrok, da avtor v knjigi opuřca nadrobno navajanje kritičnega aparata ter zahtevnejšega bralca usmerja na obsežno kolektivno delo *Geschichte der Sorben* (o zvezku 3 te zbirke je poročal *Zgodovinski časopis* 1977, zv. 1/2).

Za Slovence je knjiga zanimiva ne le radi prikaza zdajšnjega položaja lužiško-srbske manjšine v Demokratični republiki Nemčiji, ampak tudi radi preteklosti tega najmanjšega slovanskega naroda (tudi na prostoru, ki ga je prekrila germanizacija). Med opozorili knjige je tudi poudarek, da so na danes germaniziranih področjih ostajali lužiskosrbski (slovanski) otoki še dolgo potem, ko so ta področja izgubila svoj slovanski značaj. Šofta poudarja, da so bili tu, kot na strnjemem lužiskosrbskem prostoru (podobno kot na Slovenskem), višji socialni sloji (vključno z meščanstvom) nemški, medtem ko je bilo podeželje večinsko slovansko. V nadaljnjem razvoju se je slovanski naselitveni prostor na vzhodni nemški narodni meji zožil vsega na dve obmejni marki, na Zgornjo in Spodnjo Lužico, ki sta v začetku pripadali češki kroni ter se šele kasneje s prehodom v pruske in saške roke od nje odcepili. Ponovne teritorialne spremembe so nato nastopile še med napoleonskimi vojnami (oziroma po njih). Nekdanja pripadnost Zgornje in Spodnje Lužice češki kroni je bila nedvomno vzrok, da se je po letu 1918 Češkoslovaška prizadevala vključiti v svoj državni prostor tudi območje Lužičkih Srbov; po zmagi nad nacizmom so Čehi to svojo zahtevo ponovili.

Tako kot na Slovenskem, so bili tudi v Lužicah pobudniki reformacije tamkajšnji stanoviti. To je po Šofti tudi vzrok, da je po zmagi reformacije lužiskosrbski jezik ostal jezik bogoslužja. Značilno je dejstvo, da je bil že leta 1548 pripravljen prevod dela Lutrove biblije (novi testament) v jezik Lužičkih Srbov, ali drugače povedano: šlo je za prvi njen prevod v kak drugi jezik. Pač pa je bilo proti koncu 17. stoletja opaziti na Pruskem prizadevanje po germanizaciji Lužičkih Srbov, dejstvo, ki je kasneje vplivalo tudi na protisrbsko meščansko nacionalistično politiko vse tja v 19. stoletje. Poleg tega je bilo proti koncu 18. stoletja opaziti germanizacijske procese v šoli in v cerkvi tudi na tistem delu Lužic, ki je pripadal Saški.

19. stoletje pomeni tudi za Lužice čas okrepljenega nemškega nacionalizma. Tako se že v prvi polovici preteklega stoletja pojavljajo težnje po germanizaciji tamkajšnjega slovanskega življa. Po drugi strani pa je bilo prav tedaj opaziti živahno kulturno dejavnost Lužičkih Srbov (leta 1847 je bila na primer ustanovljena Mačica Serbska, tedaj osrednja lužiskosrbska kulturna ustanova; leta 1848 je bilo opaziti samostojen lužiskosrbski nastop).

Šofta opozarja, da je bila protipoljska politika sedemdesetih let na Pruskem usodna tudi za Lužičke Srbe, saj so bile sedaj opravljene tiste jezikovne pravice, ki so jih ti uživali v šoli in v cerkvi. Značilno je, da pričenjajo sedaj učitelji dobivati za svoje »germanizacijske uspehe« posebne nagrade. Leta 1873 so na Saškem sprejeli celo zakon, po katerem je nemščina postala izključen jezik pouka celo na tistih šolah, na katerih je bil delež nemških otrok zdaleč pod pet odstotkov in to ne glede na to, ali srbski otroci znajo ali ne znajo nemški. Poleg tega je tudi značilno, da najdemo v tem času protisrbske ter protislovanske nastope tudi v takratni nemški politični publicistiki. Ob tem Šofta poudarja, da je bila protisrbska politika tudi v prihodnje tesno povezana s protipoljsko politiko takratnega nemškega rajha. Tako se je sedaj geslu o »poljski nevarnosti« pridružilo še geslo o »vendski« (lužiskosrbski) nevarnosti. O odnosu oblasti do te slovanske manjšine priča na primer že dejstvo, da so v Spodnji Lužici policijske oblasti registrirale celo petje lužiskosrbskih pesmi, ki so jih prepevali študentje. Šofta poudarja, da je bilo »izbrisanje Lužičkih Srbov kot slovanske narodnosti« dogovorjeno »že dolgo« pred tem. Dalje poudarja, da je narodno tlačjenje tega slovanskega naroda doseglo svoj vrh prav v letih pred prvo svetovno vojno.

Ne glede na to so Lužički Srbi prav v tem času (leta 1912) uspeli ustanoviti svojo osrednjo organizacijo, imenovano Domowina (gre za organizacijo, ki v spremenjenih družbenih odnosih in razmerah deluje še danes). Ob koncu prve svetovne vojne je 13. novembra 1918 sledila ustanovitev posebnega Lužiskosrbskega (Vendskega) narodnega sveta, v okviru katerega so Lužički Srbi zahtevali agrarno reformo, narodnostno enakopravnost ter teritorialno avtonomijo. Prihodnje leto je bilo opaziti še druge zamisli kot lužiskosrbsko državo v okviru nemške republike, samostojnost ali pa priključitev ČSR. Novembra 1919 je bila nato ustanovljena Lužička ljudska stranka kot politično zastopstvo manjšine.

Kot vemo, so tudi v času weimarske Nemčine ostale narodnostne težnje Lužičkih Srbov neizpolnjene. Še zlasti se je okrepila protimanjšinska politika nemške države po Hitlerjevem nastopu. Za nas je iz tega časa še posebej zanimivo opozorilo, po katerem je prišlo radi nacistične protisrbske politike do širokega protestnega gibanja na Češkoslovaškem, njegov organizator pa je bilo tamkajšnje Društvo prijateljev Lužice, ki je imelo »oporišča« po vsej državi. Društvo je s sestrskimi organizacijami v Varšavi, Poznanju, Beogradu, Zagrebu, Ljubljani in v Parizu tudi izdalo poseben oklic namenjen »rešitvi kulture lužiskosrbskega naroda«.

Val protestnih zborovanj je po Šolti segal preko Češkoslovaške meje na Poljsko, v Jugoslavijo, Francijo ter v druge dežele.

Posebno mesto ima v Šolti knjigi prikaz povojnega razvoja lužiškosrbskega naroda in njegovega mesta v Nemški demokratični republiki. Za čas takoj po koncu vojne ni značilna le obnova lužiškosrbskega narodnostnega gibanja, ampak tudi njegova vključitev v napredne tovoke novonastajajoče družbe, iz katere je v nekaj letih izšla Nemška demokratična republika. Opozarja tudi, da so v tem času našla prizadevanja po priključitvi Lužic CSR oporo med lužiškosrbskimi konservativci, vendar pa ta poskus češkoslovaških krogov ni prodr. Nadalje bi iz problematike, ki jo ta del knjige zajema, omenili genezo tistih pogledov na lužiškosrbsko vprašanje, ki so našli svojo današnjo podobo v vrsti pravnih aktov, ki omogočajo Lužiškemu Srbom narodno enakopravnost z večinskim nemškim življenjem (prvi tak akt je sprejel saški deželni zbor že 23. marca 1948). Poleg tega naj še omenimo, da v zaključnem delu knjige Šolta govori o vprašanju takoimenovane nemške socialistične nacije in o mestu Lužiških Srbov v njej.

Tone Zorn

Karl Dinklage, *Geschichte der Kärntner Arbeiterschaft*. Klagenfurt 1976, 392 strani.

Delo o zgodovini koroškega delavstva predstavlja nadaljevanje dosedanjega avtorjevega proučevanja koroške gospodarske in socialne zgodovine. S tega področja je namreč že objavil (sam ali s sodelavci) dve podobni knjigi: *Kärntens gewerbliche Wirtschaft von der Vorzeit bis zu Gegenwart*, 1951 ter *Geschichte der Kärntner Landwirtschaft*, 1966. Po Dinklagejevih besedah zadnja knjiga predstavlja zaključni zvezek te historične »trilogije«.

Obdelano tematico pojmuje Dinklage dokaj široko, saj sega njegovo opisovanje koroškega delavstva vse tja v antiko. Seveda pa je iz razumljivih vzrokov poudarek zadnje knjige predvsem na drugi polovici preteklega stoletja (vse tja do razpada monarhije ter deloma še preko). Žal pa je ostalo v knjigi marsikaj nedorečenega ter na ravni splošnega opisa, tako da mestoma le težko najdemo poglobljena zaključna stališča te historične »trilogije«.

Nas gotovo utegne zanimati, kaj pove Dinklagejeva knjiga o delavskem gibanju na slovenskem etničnem področju Koroške ter na njegovem obrobju. Tako na primer izvemo o ustanovitvi delavskega podpornega društva v Borovljah marca 1873. Ob ustanovitvi tega društva je bilo značilno, da so slovenskim delavcem prevajali besede navzočih govornikov. Videti pa je, da že v sedemdesetih letih najdemo tudi v socialnodemokratskem tisku trditve o stoletnem sožitju obeh narodnosti na Koroškem, nemške in slovenske, trditve, ki so v času razpada habsburške monarhije dokončno zašle v »zakladnico« pogledov nemškega nacionalizma na slovensko vprašanje ter kot take obstajajo še danes. Dalje izvemo, da je imelo leta 1892 boroveljsko delavsko društvo Rosenthal 81 članov, medtem ko je imelo podobno društvo v Velikovcu dva člana več. Videti je dalje, da so se na zborovanih socialnodemokratske stranke posluževali slovenskega jezika tudi drugod, ne le v Borovljah (na primer v Beljaku leta 1899). Nadalje najdemo v Dinklagejevi knjigi vrsto podatkov o delavskem gibanju na tistem delu Koroške, ki je po prvi vojni pripadlo Jugoslaviji (Prevalje!).

Dinklage opozarja, da ob prelomu stoletja najdemo pri socialnih demokratih misel o izdajanju slovenskega tiska, vendar — kar je za Koroško še posebej značilno — v narečni obliki, češ, da na južnem Koroškem slovenski demokratični tisk »težko ali pa sploh ne razumejo«. Prizadevanju po uveljavitvi slovenskega pismenega jezika je leta 1903 koroški socialnodemokratski tisk na primer pripisal težnjo po motenju »dobrega sporazumevanja« ter »zasnovanje narodnega prepira« v deželi. S šovinizmom je socialnodemokratski tisk tudi označil poskus uveljavitve pismene slovensčine na sodišču. Iz Dinklagejeve knjige je videti, da se je socialnodemokratski tisk ob tem vprašanju postavil na stran koroškega nemškega nacionalizma. V tem okviru najdemo trditve, da je »novoslovenski jezik Slovencem nepoznan«, samo nastopanje v pismeni slovensčini pa po tej trditvi pomeni »motenje narodnega miru v deželi«. — Na tako stališče koroške socialne demokracije je nedvomno vplivalo dejstvo, da so prihajala podobna jezikovna prizadevanja s strani slovenskega klerikalnega tabora (konkretno dr. J. Brejca).

In vsaj še dva drobca moremo razbrati iz Dinklagejeve knjige. Prvi je nasprotnost slovenskemu klerikalnemu taboru ter njegovim narodnostnim zahtevam, po drugi strani pa zagovarjanje teze o »enotni« Koroški tudi na strani takratne

avstrijske delavske stranke. Gre za tezo, s katero se je koroška socialna demokracija (čeprav iz drugačnih idejnih in tudi siceršnjih izhodišč) objektivno priključevala nekaterim pogledom koroškega meščanskega tabora na slovensko vprašanje v deželi.

Tone Zorn

Radomír Luža, Österreich und die grossdeutsche Idee in der NS-Zeit.
Wien—Köln—Graz 1977, 368 strani.

Prevod ameriške knjige o Avstriji in velikonemški ideji za nacizma pomeni enega bistvenih prispevkov k problematiki znanega anšlusa pred štiridesetimi leti in njegovih posledic. Avtor sam pravi, da je skušal s knjigo dati prispevek k zgodovini odnosov med Avstrijo in Nemčijo v obdobju po izvršenem anšlusu. Vprašanja, ki se jih dotika, so v grobem prikaz avstrijskega priključitvenega gibanja, tamkajšnji nacizem, vprašanja avstrijske »nacionalne« (velikonemške) opozicije (še zlasti pred letom 1938), osrednja vprašanja, ki jih Luža obdeluje pa so: vključevanje Avstrije v tretji rajh (skupaj s posledicami), nacistična strankina prevlada na območju nekdanje Avstrije, pa tudi prikaz nekaterih aspektov nacistične politike in režima na območju takratne Ostmarke.

Odlika Lužovega dela ni le široko zajeta dokumentacija, ampak tudi prevrednotenje vrste sicer znanih dejstev, ki najdejo v njegovi knjigi večkrat nove ali pa jasnejše osvetlitve. Ko Luža razpravlja o avstrijskem nacizmu, opozarja, da najdemo v stranki avstrijskih nacistov tja do leta 1938 ob rajhovskem vplivu tudi domačo, lokalno vkoreninjenost. Za nas bo še posebej zanimivo, kaj pravi avtor o Koroški, o kateri beremo, da je bila »reven, toda zelo discipliniran ... nacistični gau«. Izvemo tudi, da je imel poznejši koroški gaulajter dr. Friedrich Rainer, pred letom 1938 eden vodilnih avstrijskih nacistov, v tem času močno podporo Nemškega telovadnega društva (Deutscher Turnverein), organizacije, ki je bila v tridesetih letih pod močnim vplivom nacizma. Po literaturi je v knjigo povzet podatek, da je bila NSDAP na Koroškem v tistih letih v ozkih in rednih stikih z rajhovsko SS in SD, pa tudi to, da je že leta 1934 prevzel eden vodilnih SS-ovcev in poznejši vojni zločinec R. Heydrich takoimenovano »posebno službo« koroškega deželnega nacističnega vodstva. Po v knjigi objavljenih podatkih je štela nacistična stranka na Koroškem leta 1942 250 krajevnih skupin s 44.992 člani, medtem ko je po koncu vojne (november 1947) znašalo število nekdanjih »registriranih« nacistov 43.818 (od tega 3595 »obteženih« ter 40.223 »manj obteženih«) ali 9,1 % vsega koroškega prebivalstva.

Ko Luža razpravlja o nacističnem sistemu na območju dotedanje Avstrije, omenja tudi politiko rjavega režima do manjšin (narodnosti) na ozemlju Ostmarke. Ob židovskem vprašanju ter njegovem »reševanju« kratko omenja tudi koroško, gradišćansko in češko vprašanje ter odnosa nacistov do vseh treh slovenskih manjšin. Pri tem opozarja, da je bila narodnostna politika nemške države do posamezne manjšine v konkretnih primerih neposredno pogojena z odnosom nemškega rajha z matično državo prizadete manjšine (v našem primeru Jugoslavije). Videti je tudi, da so vojaški uspehi leta 1940 pogojili Hitlerjev tajni ukaz o uničenju dunajskega češtva z asimilacijo, izselitvijo ter »izbrisanjem«, kar vse naj bi se zgodilo po zmagovito končani vojni. Tja do začetka leta 1942 je bilo tudi uničeno kulturno življenje češke manjšine ter 4. maja 1942 razpuščen češki manjšinski svet na Dunaju. Znan je dalje podatek, da se je dunajski gaulajter B. v. Schirach leta 1942 ukvarjal z mislijo o izselitvi dunajskih Čehov.

Vsekakor pa so nacisti (v primerjavi s Čehi in gradišćanskimi Hrvati) najbolj udarili po koroških (ter ostalih) Slovencih. Za območje okupiranega dela Slovenije (Gorenjska in Štajerska) Luža pravi, da so predlogi o usodi Slovencev, ki so jih v dneh napada na Jugoslavijo pripravili štajerski in koroški nacisti celo presegli Hitlerjeve namere. Za koroške Slovence pa pravi, da so bile nacistične namere z njimi v začetku »nekaj manj brezobzirne« (opomba se je očitno nanašala na stanje pred napadom na Jugoslavijo). Značilna pa je ugotovitev, da so imeli avstrijski nacisti pri svojem protislovenskem nastopanju »skoro popolno Hitlerjevo opolnomočje«. Za problematiko ljudskih štetij na območju današnje Avstrije velja opozoriti na podatek, da so (podobno kot na Koroškem) nacisti leta 1939 naštel na Dunaju več meščanov češkega jezika, kot pa Avstrijci pet let pred tem, čeprav tudi ugotovljeno število ni dajalo prave jezikovne podobe takratnega Dunaja.

Še zlasti pa more Lužova knjiga služiti pri študiju vključevanja Avstrije v tretji rajh ter za vprašanja, ki so se pri tem pojavljala. Tu se avtor posebej dotika

dejavnosti takratnega državnega komisarja ter Hitlerjevega pooblaščenca za dokončno vključitev Avstrije v širši državni sistem J. Bürckla, njegovih prijemov in posledic. Kot je znano, je Bürckel z brezobzirno politiko v najkrajšem času izvedel »izenačitev« Avstrije z ostalim rajhom. »Izenačevanje« je šlo celo tako daleč, da so v njegovem okviru kmalu odpravili označevanje Avstrije z njenim dotedanjim imenom ter ga nadomestili z Vzhodno marko (Ostmark). Ob tem Luža opozarja na trenja med posameznimi nacističnimi veljaki ter na odmevnost teh ukrepov pri avstrijskem prebivalstvu. Posebno mesto je v knjigi namenjeno uveljavljanju nove upravne razdelitve na območju Ostmarke. Ob vsem tem Luža (med drugim) ugotavlja, da je Hitlerjeva velikonemška usmeritev ravnala z Avstrijo kot s provinco drugega ranga. Ko govori o politični usmeritvi Avstrijcev po marcu 1938, ugotavlja, da je (kljub vsemu) stala v letih 1938—1942 večina Avstrijcev za Hitlerjem in njegovo politiko, da pa se je pričel po tem času njihov odnos do Nemčije in nacizma lomiti. — Ob koncu Luža na kratko omenja tudi vprašanje povojne denacifikacije v Avstriji.

Tone Zorn

S. Reisp, R. Traven, A. Vidovič-Miklavčič, Š. Zadnik, **Bibliografija člankov o delavskem gibanju na Slovenskem 1917—1941. Zv. 1: 1917.** Ljubljana, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, 1974. 100 strani.

Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani je že leta 1974 izdal 1. zvezek »Bibliografije člankov o delavskem gibanju na Slovenskem v slovenskih časnikih in časopisih od 1. januarja 1917 do 26. marca 1941«, ki obsega leto 1917. Inštitut se namreč zaveda, da mora poleg raziskovalnega dela opravljati tudi širše dokumentacijske naloge, ki jim posameznik ni kos. Omenjena bibliografija upošteva poleg člankov o delavskem gibanju tudi druge članke, ki so zanimivi za zgodovino Slovencev v obdobju 1917—1941, kar je pomembno še zlasti zato, ker je arhivskega gradiva, posebej gradiva za zgodovino slovenskih političnih strank, razmeroma malo. V uvodu je poudarjeno, da bodo poleg člankov, ki posegajo v politično dejavnost delavcev, upoštevani tudi članki, ki obravnavajo sindikalno, izobraževalno, kulturno in športno dejavnost delavcev v organizacijah komunistične, socialnodemokratske, krščanskosocialne in narodnosocialistične smeri in tudi narodnoobrambno in ljudskofrontno gibanje. Zajeti so tudi kongresi, občni zbori, programi in resolucije posameznih meščanskih strank. Tako je bibliografija zastavljena širše kot bi mogli sklepati iz njenega naslova.

Posebej naj omenim, da pričujoča bibliografija prinaša članke, medtem ko smo pred leti že dobili tudi bibliografijo samostojnih tiskov s področja delavskega gibanja. 1962 so namreč Prispevki za zgodovino delavskega gibanja objavili Mundovo Bibliografijo delavskega socialističnega tiska na Slovenskem od 1868 do 11. aprila 1920, leta 1969 pa je Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v posebni publikaciji izdal Mundovo Bibliografijo slovenskega marksističnega tiska — 11. april 1920 — 26. marec 1941 (knjige, brošure in časopisje). Z izpolnitvijo zastavljenega programa bibliografije člankov 1917—1941 bomo dobili še popolnejšo sliko našega delavskega gibanja.

Prvi zvezek bibliografije člankov o delavskem gibanju je urejen po strokovnih skupinah, kot jih je narekovala vsebina člankov iz leta 1917, za prihodnja leta pa se bodo gotovo pojavile še druge skupine. Dodano je kazalo avtorjev, ki zajema pisce člankov, prevajalce in prireditelje ter predmetno imensko kazalo oseb in krajev. V celoti obsega delo 803 bibliografske enote. Avtorice so morale pregledati celo vrsto časnikov in časopisov, izmed številnih člankov so morale znati pravilno izbrati in evidentirati ter z bibliografsko opombo naznačiti vsebino članka, vse to pa ni enostavno delo, saj zahteva tudi poznavanje obdobja in problematike. Prepričana sem, da bo s to bibliografijo potem, ko bo delo v celoti opravljeno, marsikomu prihranjeno mnogo dragocenega časa in iskanja po časopisih. Zeleti je le, da bi se delo tudi res nadaljevalo tako uspešno kot se je pričelo.

Olga Janša-Zorn

Vodnik po partizanskih poteh. Založba Borec, Ljubljana 1978, 659 strani.

V počastitev 40-letnice ustanovitve Komunistične partije Slovenije je založba Borec izdala dolgo pričakovano in prepotrebno publikacijo **Vodnik po partizanskih poteh**. Inicijativo za izdajo tako pomembne edicije je dal republiški odbor zveze

združenj borcev NOV Slovenije, nalogo pa sta realizirala muzej ljudske revolucije Slovenije in zavod SRS za šolstvo, ki je še posebej hotel dati pedagoškim delavcem koristno publikacijo, ki so jo šole že nekaj let zelo pogrešale.

Že uvodoma moramo poudariti, da gre za edinstveno delo te vrste pri nas, zato je uredniški odbor moral orati ledino pri izdaji omenjene knjige. Pri pisanju je sodelovalo 28 avtorjev, od univerzitetnih profesorjev in drugih zgodovinarjev pa vse do delavcev, ki so sodelovali v ljudski revoluciji. Uredniški odbor je imel veliko in težko nalogo, saj je moral gradivo usklajevati, povedati pa moramo, da je to nalogo zelo dobro opravil. Trajalo je sedem polnih let, preden je bilo gradivo zbrano, urejeno in predstavljeno javnosti. Pripravljanje gradiva je zahtevalo veliko terenskega dela, nato pa je bilo treba vsak podatek primerjati z arhivskim gradivom, pri čemer sta bila potrebna velika natančnost in podrobno proučevanje.

V knjigi se dejansko zrcali celotna revolucija slovenskega ljudstva, predvojni revolucionarni dogodki so opisani le toliko, kolikor so bili izhodišča na narodno-osvobodilni boj. Vodnik vsebuje tako vse pomembnejše podatke iz ljudske revolucije na Slovenskem (o ustanovitvi partizanskih enot, delu ljudske oblasti, spopadih, partizanskih tiskarnah, bolnicah, zločinih okupatorja, kurirskih javkah, narodnih herojih ipd.).

Zaradi praktične uporabe obravnava delo dogodke po pokrajinah in občinah, v občinah pa si sledijo po abecednem zaporedju vasi in naselja in ulice. Izjema je mesto Ljubljana (mesto heroj), ki je obravnavana na prvem mestu.

Knjiga ima vsekakor velik praktičen pomen. Z njo bodo zelo zadovoljni še posebej učitelji razrednega in predmetnega pouka. Pri razrednem pouku jim bo rabila kot pripomoček pri poučevanju predmeta spoznavanje narave in družbe, v višjih razredih osnovne šole in v srednjih šolah pa bo koristen pripomoček pri proučevanju zgodovine (skupinski pouk, zgodovinski krožki), zlasti pa bo nepogrešljiv pri načrtovanju strokovnih ekskurzij v kraje, znane iz ljudske revolucije. Nedvomno bo Vodnik dragocen pripomoček turističnim agencijam, sindikalnim podjetnicam, organizacijam zveze socialistične mladine Slovenije in celo urbanistom, da bodo pri oblikovanju urbanističnih naselij znali planirati in ohraniti zgodovinske pomnike iz ljudske revolucije, krajevnim skupnostim, po njem pa bodo prav gotovo segali tudi borci, ki so bili neposredni udeleženci ljudske revolucije.

S tem smo Slovenci dobili tudi prvi seznam vseh spomenikov in spominskih plošč iz ljudske revolucije. Tako je bilo opravljeno veliko in neprecenljivo delo. V knjigi so nakazani tudi dogodki, ki bi jih bilo treba še obeležiti s pomniki.

Delu je priložen tudi zemljevid SR Slovenije, kar bo omogočilo bralcem lažjo orientacijo. Knjiga je bogato slikovno opremljena, saj vsebuje 150 fotografij, navaja številne vire in literaturo, seznam kratic ter seznam krajev.

Knjiga je tudi pomembno znanstveno delo in bo dragocen pripomoček raziskovalcem tega časa, v njej so odkriti tudi nekateri novejši izsledki. Tudi zato zasluži nedvomno vso pozornost. Slovensko zgodovinopisje je zopet obogateno z dragoceno publikacijo, hkrati pa je to bogata oddolžitev ljudski revoluciji, saj je bilo v knjigo vložena veliko truda in naporov.

Drago Novak

Ali ste že poravnali letošnjo članarino za Zgodovinsko društvo za Slovenijo in naročnino na »Zgodovinski časopis«? Storite to čimprej in olajšajte delo društvenemu odboru in upravi revije!

*
* *

Ali ste že izpopolnili svojo zbirko starejših letnikov »Zgodovinskega časopisa«? Potem ko je spomladi 1977 izšel ponatis prvega zvezka revije z letnico 1947, je bil septembra 1978 ponatisnjen tudi 17. letnik »Zgodovinskega časopisa« za leto 1963. Oba ponatisa in večina ostalih letnikov revije so na voljo pri upravi revije, na sedežu Zgodovinskega društva za Slovenijo, 61000 Ljubljana, Aškerčeva 12. Podrobne informacije o zalogi in cenah so objavljene v vsaki številki »Zgodovinskega časopisa«.

*
* *

Opozarjamo tudi na možnost prednaročila na ponatis vseh sedaj razprodanih starejših letnikov revije.

ZGODOVINSKE PUBLIKACIJE V LETU 1977

Zbral Miloš Rybář

Bibliografija, katalogi, priročniki

BEZEK, Vanda: Analitični inventar fonda občine Izola : d. 1 : obdobje od 1775—1848. — Koper : Pokrajinski arhiv, 1977. — 149 str. ; 21 cm. — (Viri za zgodovino ; I, 1)

BIBLIOGRAFIJA učiteljev in sodelavcev Univerze v Mariboru : za leta 1973—1975 / [redakcijo gradiva opravil Stanislav Kosl] — Maribor : Univerza, 1977. — 210 str. ; 24 cm. — (Bibliografija UM ; 3). — Ovojni naslov.

KATALOG rokopisov Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani : Ms 400—699 / [priređil Branko Berčić]. — Ljubljana : NUK, 1977. — 111 str. ; 21 cm.

MAURI, Božena: Seznam zaselkov v SR Sloveniji : (stanje 1. I. 1977). — Ljubljana : Zavod SR Slovenije za 321 str. ; 20 cm. — (Metodološko gradivo ; 1977, št. 21).

VODNIK po župnijskih arhivih na območju SR Slovenije : 1. — V Ljubljani : Skupnost arhivov Slovenije, 1975 (tiskano 1977). — XII, 395 str. ; 23 cm. — (Vodniki ; 2).

VODNIK po župnijskih arhivih na območju SR Slovenije : 2. — V Ljubljani : Skupnost arhivov Slovenije, 1975 (tiskano 1977). — Str. 397—750 ; 23 cm. — (Vodniki ; 2).

VUK, Marko: Goriški muzej : vodnik po zbirkah / [prevoda Stanko Murovec, Aleš Komavec]. — Nova Gorica : Goriški muzej, 1977. — 30 str. : ilustr. ; 17 cm.

Obća zgodovina, kulturna zgodovina

COSTELLE, Daniel: Ujetniki / [prevredla Alenka Moder-Saje]. — Ljubljana : Borec, 1977. — 206 str., [16] str. pril. ; 19 cm. — Prevod dela: Les prisonniers.

DEVETNAJSTO stoletje : 1775—1905 : zv. 3 : četrti in peti del, sklep / [prevredel Janez Gradišnik]. — Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1977. — XI, 583 str. ; 25 cm. — (Zgodovina človeštva ; 5). — Prevod dela: The Nineteenth century.

HERM, Gerhard: Feničani : škrlatni imperij antike / [prevredla Polona

Terčelj]. — V Ljubljani : Cankarjeva založba, 1977. — 270 str., [16] str. pril. : ilustr. ; 24 cm. — Prevod dela: Die Phönizier.

KI-ZERBO, Joseph: Zgodovina Črne Afrike / [prevredla iz francoščine Marjeta Ciglencečki]. — Ljubljana : Borec, 1977. — 703 str., XXXII str. pril. : ilustr. ; 25 cm. — Prevod dela: Histoire de l'Afrique Noire.

OSIMSKI sporazumi / [odgovorni urednik Črtomir Kolenc]. — Koper : Lipa, 1977. — 515 str., [9] f. pril. ; 20 cm.

PETRIČ, Ernest: Mednarodnopravno varstvo narodnih manjšin. — Maribor : Obzorja, 1977. — 426 str. ; 21 cm. — (Sociološka in politološka knjižnica ; 7).

PIEKALKIEWICZ, Janusz: Agenti, vojniki, vojaki : za kulisami druge svetovne vojne / [prevredel Branko Perko]. — V Ljubljani : Cankarjeva založba, 1977. — 297 str. ; 18 cm. — (Žepna knjiga). — Prevod dela: Spione, Agenten, Soldaten.

RAZVOJ prometnih zvez v panonskem prostoru do 1918. leta = Razvoj prometnih veza u panonskom prostoru do 1918 godine = Die Entwicklung des Verkehrswesens im panonischen Raum bis 1918 = A közlekedési összeköttetések fejlődése Pannonia terségében 1918-IG / Mednarodni kulturnozgodovinski simpozij Modinci 1977 = Međunarodni kulturnopovijesni simpozij Modinci 1977 = Internationales Kulturhistorisches Symposium Mogersdorf 1977 = Nemzetközi kultúrtörténeti Szimpozion Mogersdorf 1977 ; [gradivo zbrala in uredila Vanek Šifter in Janko Kuster]. — Maribor : Univerza, 1977. — 271 str. : ilustr. ; 22 cm + corr. — Besedilo slov., srbohrv., nem. ali mađarsko.

RODE, Franc: Knjiga o verstvih. — Celje : Mohorjeva družba, 1977. — 157 str. ; 20 cm. — Ovojni naslov: Živa verstva.

STINGL, Miroslav: Za zakladi majevskih mest / [prevredla Bilka Matè]. — Ljubljana : Mladinska knjiga, 1977. — 243 str., [8] str. pril. ; 21 cm. — (Potopisi).

- ŠTAJNER, Karlo: Sedem tisoč dni v Sibiriji / [prevedla Majda Jeglič]. — 2. izd. — Zagreb : Globus, 1977. — 470 str. — (Plava biblioteka).
- TREPPER, Leopold: Velika igra / [prevedel France Šušteršič]. — Ljubljana : Borec, 1977. — 487 str., [12] str. pril. : ilustr. ; 21 cm. — Prevod dela: Le grand jeu. — Podnaslov na ovoj: Spomini vodje rdečega orkestra.
- VERA Cerkev : dokumenti cerkvenega učiteljstva / [zbril in prevedel] Anton Strle. — Celje : Mohorjeva družba, 1977. — 531 str. ; 20 cm. — (Teološki priročniki ; 2). — Vsebuje dokumente cerkvenih zborov.
- VERSTVA sveta : enciklopedija verstev v zgodovini človeštva / [izvirno izdajo so pripravili Charles J. Adams... et al. ; prevod Nuša Bulatovič ; izvirno poglavje o religijah Južnih Slovanov Oleg Mandić ; uredila Stanka Rendla]. — V Ljubljani : Cankarjeva založba, 1977. — 466 str. : ilustr. ; 30 cm. — Prevod dela: Man and his Gods.
- ZGODOVINA v slikah : 9 : 950—1200. — Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1977. — Stolp. 3857—4312 : ilustr. ; 25 cm.
- ZGODOVINA v slikah : 10 : 1200—1454. — Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1977. — Stolp. 4337—4794 ; 25 cm.
- ZGODOVINA v slikah : 11 : 1454—1600. — Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1977. — Stolp. 4817—5274 ; 25 cm.
- ZGODOVINA v slikah : 12 : 1600—1714. — Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1977. — Stolp. 5293—5758 ; 25 cm.
- Zemljepis, domoznanstvo**
- GÖÖCK, Roland: Glavna mesta Evrope / [prevedla Ljuba Budimirovič]. — Ljubljana : Mladinska knjiga, 1977. — 239 str. : ilustr. ; 30 cm. — Prevod dela: Die Hauptstädte Europas.
- GÖÖCK, Roland: Vsa čuda sveta : velike znamenitosti sveta od piramid do vesoljskega vzletišča / [prevedel Boris Verbič]. — 5. izd. — Ljubljana : Mladinska knjiga, 1977. — 250 str. : ilustr. ; 31 cm. — Prevod dela: Alle Wunder dieser Welt.
- NOVI svet / [prevedel Branko Gradišnik, podpise k slikam prevedla Breda Kontel]. — Ljubljana : Mladinska knjiga, 1977. — 487 str. : ilustr. ; 27 cm. — (Odkritja in raziskovanja ; 2). — Prevod dela: The New World.
- OGLEJMO si svet : srednja Evropa in ZSSR / [redakcija Smilja Amon... et al. ; ilustracije Jože Ciuha... et al. ; zemljevidi Costantino Ferenzi, Vincenzo Pasquero ; fotografije Agencija Diamante, Milano... et al.]. — Ljubljana : Mladinska knjiga, 1977. — 232 str. : ilustr. ; 31 cm + snopič prilog (XVI f.).
- SKRIVNOSTNI celini / [prevedla Zdenka Jerman]. — Ljubljana : Mladinska knjiga, 1977. — 487 str. : ilustr. ; 27 cm. — (Odkritja in raziskovanja ; 4). — Prevod dela: Africa and Asia, mapping two continents.
- Slovenija in Slovenci**
- BORISOV, Peter: Od ranocelnštva do začetkov znanstvene kirurgije na Slovenskem = From war surgery to the beginnings of scientific surgery in Slovenia. — Ljubljana : Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1977. — 339 str., [1] f. pril. : ilustr. ; 24 cm. — (Dela : razred za medicinske vede / Slovenska akademija znanosti in umetnosti = Opera : Classis VI / Academia scientiarum et artium Slovenica ; 1).
- KARDELJ, Edvard: Razvoj slovenskega narodnega vprašanja. — 4. izd. — Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1977. — 496 str. ; 20 cm.
- KLOPČIČ, France: Kritično o slovenskem zgodovinopisju. — Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1977. — 518 str. ; 24 cm.
- LUKOVIČ, Petko: Stališče Slovencev do vstaje v Hercegovini in Bosni in do bosansko-hercegovaškega vprašanja v letih 1875—1878 = Die Stellungnahme der Slowenen zu dem Aufstand in der Herzegowina und in Bosnien und zu der Frage von Bosnien und Herzegowina in den Jahren von 1875 bis 1878 / [srbohrvatski rokopis prevedel Janez Marolt]. — Ljubljana : Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1977. — 416 str. ; 25 cm. — (Dela : razred za zgodovinske in družbene vede / Slovenska akademija znanosti in umetnosti = Opera : Classis I / Academia scientiarum et artium Slovenica ; 19. Zgodovinski inštitut Milka Kosa = Institutum historicum nominis Milko Kos ; 6).
- PRUNK, Janko: Pot krščanskih socialistov v Osvobodilno fronto slovenskega naroda. — V Ljubljani : Cankarjeva založba, 1977. — 239 str. ; 21 cm. — (Misel in čas).

RAJHMAN, Jože: Prva slovenska knjiga v luči teoloških, literarno-zgodovinskih, jezikovnih in zgodovinskih raziskav. — Ljubljana : Partizanska knjiga, 1977. — 175 str. ; 25 cm.

STABEJ, Jože: Kruh ubogih : kulturnozgodovinski in jezikovni začet zgodovine krompirja na Slovenskem = Brot der Armen : Aufriss der kulturhistorischen und sprachlichen Kartoffelgeschichte in Slowenien. — Ljubljana : Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1977. — 94 str. : [1] sl. ; 24 cm. — (Dela : razred za filološke in literarne vede / Slovenska akademija znanosti in umetnosti = Opera : Classis II / Academia scientiarum et artium Slovenica ; 33).

ZEČEVIČ, Momčilo: Slovenska ljudska stranka in jugoslovansko zedinjenje 1917—1921 : od majniške deklaracije do vidovdanske ustave / [prevedel Branko Avsenak]. — Maribor : Obzorja, 1977. — 425 str. : ilustr. ; 21 cm. — Prevod dela: Slovenska ljudska stranka i jugoslovansko ujedinjenje 1917—1921.

Arheologija

ARHEOLOGIJA v Ptujju : izbor najdb v zadnjih letih izkopavanj : Razstavni paviljon Dušana Kvedra v Ptujju od 24. novembra do 31. decembra 1977 / [ureditev in redakcija kataloga Nataša Belšak, Štefka Cobelj, Drago Šuligoj ; likovna ureditev Štefka Cobelj ; fotografije Ivo Ciani]. — V Ptujju : Pokrajinski muzej, [1977]. — 23 str. : ilustr. ; 22 cm.

ARHEOLOŠKI vestnik = Acta archaeologica : 27 : 1976. — Ljubljana : Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1977. — 625 str., C str. tab., [6] f. pril. : ilustr. ; 24 cm.

ARHEOLOŠKI vestnik = Acta archaeologica : 28 : 1977. — Ljubljana : Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1977. — 476 str., [12] f. pril., [46] str. pril. : ilustr. ; 24 cm.

CURK, Iva: Poetovio I / [prevod avtor ; risba, vinjete Tone Bitenc]. — Ljubljana : Narodni muzej, 1976 (tiskano 1977). — 103 str., XXXII str. pril. ; 33 cm. — (Katalogi in monografije = Catalogi et monographiae ; 13).

KELTSKE študije / [uredil Mitja Guštin ; risbe Darja Grosman in Marija Lubšina]. — Brežice : Posavski muzej, 1977. — 125 str., [2] str. pril. : ilustr. ; 28 cm. — (Posavski muzej Brežice ; 4). — Besedilo slovensko, angleško in nemško.

KELTSKI novci v Sloveniji : razstava v Arkadah 1977 / [vodstvo Aleksander Jeločnik ; strokovna priprava razstave in kataloga Peter Kos ; oblikovalec razstave in kataloga Branko Simčič ; fotografije Srečko Habič]. — V Ljubljani : Narodni muzej, numizmatični kabinet, 1977. — [12] str. : ilustr. ; 21 cm.

KNEŽ, Tone: Keltske najdbe iz Novega mesta = Keltische Funde aus Novo mesto / [nemški prevod Tone Knez in Eckehart Schubert ; fotografije Srečko Habič]. — Novo mesto : Dolenjski muzej, 1977. — [36] str. : ilustr. ; 21 × 22 cm. — Vzporedno besedilo slovensko in nemško.

KOLŠEK, Vera: Vzhodni del antične nekropole v Šempetru / [prevod Adela Žgur ; risba, vinjete Tone Bitenc]. — Ljubljana : Narodni muzej, 1976 [i. e. 1977]. — 48 str., 49 str. pril., [1] f. pril. ; 34 cm. — (Katalogi in monografije = Catalogi et monographiae ; 14. Šempeter ; 3).

KOS, Peter: Keltski novci Slovenije = Keltische Münzen Sloweniens / [prevod Janko Golias ; fotografija Srečko Habič]. — Ljubljana : Narodni muzej, 1977. — 156 str., 42 str. tabel ; 24 cm. — (Situla ; 18).

PETRU, Peter: Neviodunum — Drnovo pri Krškem. — V Mariboru : Obzorja, 1977. — 30 str. : ilustr. ; 16 cm. — (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije ; 80).

PLESNIČAR-GEC, Ljudmila: Keramika emonskih nekropol / [prevajalec Franc Slivnik ; risbe Tanja Krasovsky]. — Ljubljana : Mestni muzej ; Beograd : Association des sociétés archéologiques de Yougoslavie, 1977. — 109 str. ; 28 cm + 12 prilog. — (Dissertationes et monographiae ; 20).

VALIČ, Andrej: Arheološki spomeniki Gorenjske. — V Mariboru : Obzorja, 1977. — 26 str. : ilustr. ; 17 cm. — (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije ; 76).

Filozofija

JANŽEKOVIČ, Janez: Misleci. — Celje : Mohorjeva družba, 1977. — 347 str. ; 21 cm. — (Znanstvena knjižnica. N. s. ; 9) (Izbrani spisi / Janez Janžekovič ; 3).

KOS, Janko: Temelji filozofije : za gimnazije. — Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1977. — 327 str. ; 20 cm.

RUSSELL, Bertrand: Modrost zahoda : zgodovinski pregled zahodne filozofije v njenem družbenem in političnem

- nem okviru / prevedel Boris Verbič. — 1. ponat. — Ljubljana : Mladinska knjiga ; Zagreb : Mladost ; Beograd : Vuk Karadžić, 1977. — 319 str. : ilustr. ; 28 cm. — Prevod dela: *Wisdom of the West*.
- VORLÄNDER, Karl: Zgodovina filozofije : knj. 1 / poslovenil Primož Simoniti. — Fotomehanični ponatis. — Ljubljana : Slovenska matica, 1977. — 303 str. ; 24 cm. — (Filozofska knjižnica ; 7). — Prevod dela: *Geschichte der Philosophie*.
- VORLÄNDER, Karl: Zgodovina filozofije : knj. 3, d. 1 / poslovenil Slavoj Žižek. — Ljubljana : Slovenska matica, 1977. — 180 str. ; 25 cm. — (Filozofska knjižnica ; 18). — Prevod dela: *Geschichte der Philosophie*.
- Slovstvo**
- HARTMAN, Bruno: Celjski grofje v slovenski dramatik. — V Ljubljani : Slovenska matica, 1977. — 155 str. ; 23 cm. — (Razprave in eseji ; 21). — Predelana in dopolnjena disertacija na filozofski fakulteti ljubljanske univerze.
- KOS, Janko: Pregled slovenskega slovstva. — 4. izd. — Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1977. — 440 str. ; 22 cm.
- SIMPOZIJ o Ivanu Cankarju 1976 / [uredili Josip Vidmar, Štefan Barbarič, Franc Zdravec]. — Ljubljana : Slovenska matica, 1977. — 307 str., [10] f. pril. ; 25 cm.
- Etnologija**
- TRADITIONES : zbornik Inštituta za slovensko narodopisje : *Acta Instituti ethnographiae Slovenorum* : 4 : 1975. — Ljubljana : Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1977. — 380 str., [3] str. pril. : ilustr. ; 25 cm.
- ŽENITOVANJSKE šege na Primorskem / [pripravila Naško Križnar in Branko Marušič]. — Nova Gorica : Goriški muzej, 1977. — 45 str. ; 29 cm. — (Berila ; 5). — Strojep. avtogr.
- Delavsko gibanje, komunistična partija**
- BROZ, Josip: Jugoslavija v boju za neodvisnost in neuvrščenost. — Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1977. — 483 str. ; 21 cm. — (Izbor iz del / Josip Broz Tito ; 5).
- DAMJANOVIČ, Pero: Tito pred nalogami zgodovine / [prevajalec Božidar Premrl]. — Ljubljana : Komunist, 1977. — 321 str. ; 20 cm.
- DESETLETJA bojev in zmag (ob štiridesetletnici ustanovnega kongresa KPS na Čebinah) : dokumenti, spomini, ocene / [zbral in uredil Ado Naglav]. — Ljubljana : Komunist, 1977. — 193 str. : ilustr. ; 24 cm.
- FAKSIMILE Titovega pisma in Manifesta. — Ljubljana : Komunist, 1977. — [16] str. ; 16 cm. — Končni naslov.
- KARDELJ, Edvard & Miroslav Krleža & Josip Vidmar: Tito : 1892—1937—1977 / [izbral Ivan Bratko ; prevedli Andrej Dolinšek, Franček Šafar, Janko Štajnbaher]. — Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1977. — 178 str. ; 21 cm.
- MATOŠEC, Milivoj: Heroj Tito / [avtorji fotografij Dragutin Grbič... et al.]. — 2., razširjena izd. — Zagreb : Zagreb film, 1977. — 167 str. : ilustr. ; 25 cm.
- MI smo Titovi, Tito je naš / [izbor, sestava, redakcija Drago Zdunič ; avtorji tekstov Gustav Krklec... et al. ; avtorji knjižnih prilog Mira Alečkovič... et al. ; prevod v slovenščino Slavko Drlje ; likovne priloge Marjan Detoni... et al. ; fotografije Milan Babič... et al.]. — Zagreb : Spektar ; Ljubljana : Univerzum, 1977. — [242] str. : ilustr. ; 24 cm.
- OSJAK, Ljudmila: Komunistična stranka Jugoslavije — Slovenije : 40 [let] : 1931—1941 od ustanavljanja partije v Sloveniji do ustanovitve protimperialistične fronte slovenskega naroda / [fotodokumentacija France Podnar, Zlata Sluga, Sonja Tomazič]. — Ljubljana : Muzej ljudske revolucije Slovenije, 1977. — [32] str. : ilustr. ; 18 × 19 cm.
- SLOVENSKI visokošolci v boju za narodno osvoboditev in socializem : ob 40-letnici Tita na čelu KPJ in ustanovitvenega kongresa KPS na Čebinah / [uredniški odbor Ludvik Čarni, Boris Dular, Janko Liška (odgovorni urednik), Marjan Šiftar, Iztok Winkler]. — Ljubljana : Univerzitetna konferenca ZKS, 1977. — 217 str. ; 24 cm. — (Dokumentacija UK ZKS ; 9).
- TITO : v počastitev štiridesete obletnice prihoda tovariša Tita na čelo KPJ / [pripravili Pero Damjanovič... et al.]. — V Ljubljani : Cankarjeva založba, 1977. — 462 str., [1] f. pril. ; 15 cm. — Podnaslov v kolofonu: izbor Titovih govorov in člankov o revoluciji, samoupravljanju in neuvrščenosti, misli njegovih sodelav-

- cev o njem ter ljudske in umetne pesmi o Titu.
- TITO** : življenje in delo / [katalog pripravila Nataša Urbanc ; izdelava fotografij Anton Klančnik, Draga Skorič]. — V Ljubljani : Muzej ljudske revolucije Slovenije, [1977]. — [31] str. : ilustr. ; 22 cm.
- TITO** štirideset let na čelu ZKJ : 1937—1977 / [avtorji Vladimir Bakarić... et al. ; glavni in odgovorni urednik Dušan Živkovič]. — 1. izd. — Ljubljana : Partizanska knjiga, 1977. — 748 str. : ilustr. ; 33 cm.
- UTRINKI** preteklosti in sedanosti / uredila redakcijska skupina: France Grivec, Milena Borovac, Janez Debeljak, Andrej Tomšič in Vinko Kersnič. — Ribnica : odbor za pripravo in izvedbo praznovanj ob jubilejih komunistične partije in tov. Tita pri občinski konferenci ZKS, 1977. — 24 str. ; 22 cm.
- ZBORNİK** ob štiridesetletnici ustanovnega kongresa KPS : (razprave in dokumenti) / [izdal Inštitut za zgodovino delavskega gibanja Ljubljana]. — Ljubljana : Komunist, 1977. — 300 str. ; 24 cm.
- ZGODOVINSKA** noč na Čebinah / [Janko Liška odgovorni urednik]. — Ljubljana : Komunist, 1977. — [36] str. : ilustr. ; 17 cm. — (Spomeniki revolucionarnega delavskega gibanja Slovenije ; 1).
- Antifašistični in narodnoosvobodilni boj**
- BOHOR** v borbi / [podatke zbral[i] Kozole Rado, Žmavc Miško, Ladislav Kiauta]. — Krško : Občinski odbor ZZB NOV, 1977. — 70 str. : ilustr. ; 20 cm.
- BRAJOVIĆ**, Petar S.: Konec druge svetovne vojne v Sloveniji / [iz rokopisa prevedel Stanko Janež]. — Ljubljana : Borec, 1977. — 201 str. : ilustr. ; 19 cm.
- DRAŽGOŠE** : 1942—1977 / [uredniški odbor in sodelavci Vinko Blatnik... et al.]. — [Ljubljana] : Zveza prijateljev mladine Slovenije, 1977. — 73 str. : ilustr. ; 20 cm.
- FERLEŽ**, Ivan: Vodič po poteh II. grupe odredov NOV in POS od Pugleđa do Dolomitov. — V Ljubljani : Odbor II. grupe odredov, 1977. — 47 str. : ilustr. ; 21 cm.
- GABROVICA** v boju za svobodo / [uredniški odbor Salvator Žitko... et al.]. — Koper : OK ZKS, 1977. — 119 str. : ilustr. ; 20 cm.
- GALA**, Aleksander: Ogenjca : tragedija partizanskih ranjencev / [skice in zemljevide izdelal Alojz Bartol]. — Ljubljana : Partizanska knjiga, 1977. — 155 str. : ilustr. ; 21 cm.
- JAN**, Ivan: Dražgoše in dražgoška bitka. — V Mariboru : Obzorja, 1977. — 30 str. : ilustr. ; 16 cm. — (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije ; 71). — Ovojni naslov: Dražgoše.
- JARC**, Janko: Partizanski Rog. — 2. dopolnjena izd. — Maribor : Obzorja, 1977. — 380 str., [56] str. pril. : ilustr. ; 23 cm + corr.
- KOMANDANT** Stane : zbornik / [izbrala in uredila Anton Bebler in Peter Stante-Skala]. — Ljubljana : Borec, 1977. — 429 str., [48] str. pril. ; 19 cm.
- KOS**, Peter: Slovenska partizanska plačilna sredstva = The Slovene partisan means of payment = Les moyens de paiements des partisans slovénes / [angleški prevod Martin Briški, francoski prevod Ciril F. Škerjanec]. — Ljubljana : Narodna banka Slovenije, 1977. — 183 str. : ilustr. ; 28 cm. — Besedilo slovensko, angleško in francosko.
- KS** [KRAJEVNA SKUPNOST] Tržišče v NOB. — Tržišče : ZZV NOV, 1977. — 39 str. ; 21 cm. — Ovojni naslov.
- KRANJC**, Cene: S poti do zmage. — Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1977. — 85 str. ; 18 cm.
- LASIČ**, Vida: 99 [Devetindevetdeset] d : radiotehnika v slovenskem osvobodilnem boju. — Ljubljana : Borec, 1977. — 381 str. : ilustr. ; 21 cm.
- LEOPOLD**, Josip Edgar: Kartuzija Pleterje in partizani : 1941—1945 : spomini. — Maribor : Obzorja, 1977. — 212 str. : z avtorj. sl. ; 19 cm.
- NARODNOOSVODILNA** vojna na Slovenskem : 1941—1945 / [avtorji Zdravko Klanjšček... et al. ; odgovorni urednik Zdravko Klanjšček ; skice izdelal Vladimir Štimac] ; [izdelal Vojaški zgodovinski inštitut Jugoslovanske ljudske armade in Inštitut za zgodovino delavskega gibanja. — 2. izd. — Ljubljana : Partizanska knjiga, 1977. — 1157 str. : ilustr. ; 25 cm. — (Knjižnica NOV in POS).
- OSVODODITEV** Slovenije 1945 : (referati z znanstvenega posvetovanja v Ljubljani 22. in 23. decembra 1975). — Ljubljana : Borec, 1977. — 365 str., [2] str. pril. ; 21 cm.
- PENIČ**, Lojze: Partizanska Pohorje : kratak oris narodnoosvobodilnega boja na Pohorju. — Maribor : Muzej narodne osvoboditve, 1977. — [40] str. : ilustr. ; 19 cm.

- RAVNIKAR-PODBEVŠEK, Štefanija: Urh. — 2. izd. — V Mariboru : Obzorja, 1977. — 30 str. : ilustr. ; 16 cm. — (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije ; 13).
- SOTLAR, Franci: Enotnost fronte in zaledja / [slike zbral Edo Svetek]. — Ljubljana : Odbor za proslavo bitke II. grupe odredov na Jančah, 1977. — 101 str. : ilustr. ; 22 cm. — Podnaslov na ovoju: ob 35-letnici bitke II. grupe odredov na Jančah.
- SPOMENICA o prvem zboru slovenskih pravnikov na osvobojenem ozemlju, dne 10. in 11. oktobra 1943. — [Ljubljana : Univerzum, 1977]. — 71, 6 str. ; 34 cm. — Ponovni natis.
- STRLE, Franci: Veliki finale na Koroskem / [skice narisala Sonja Butina]. — 2., dopolnjena izd. — Ljubljana : samozaložba, 1977 (v Ljubljani : Učne delavnice). — 510 str. : ilustr. ; 21 cm + zvd.
- ŠKRAP, Milko: Dnevnik in Spominska knjiga iz fašističnih zaporov. — Trst : Založništvo tržaškega tiska, 1977. — 47, [46] str., [1] f. pril. : faks. ; 25 × 33 cm.
- TEKAVEC, Jože: Dnevni preizkušnje : spomini 1941—1945. — Velenje : Občinski odbor ZZB NOV, 1977. — 387 str. : ilustr. ; 21 cm.
- ZAKONJŠEK, Rado: Velika preizkušnja : prispevek k zgodovini NOV v Savinjski dolini 1941—1945. — Ljubljana : Borec, 1977. — 548 str. : ilustr. ; 21 cm.
- ŽEVART, Milan: Narodnoosvobodilni boj v Šaleški dolini. — Ljubljana : Partizanska knjiga ; Velenje : Občinski odbor ZZB NOV, 1977. — 677 str. : ilustr. ; 21 cm. — (Knjižnica OF ; 5).
- Krajevna in pokrajinska zgodovina, krajevski in vodniki**
- BENEDIK, Metod: Brezje : kratka zgodovina in opis božje poti. — Ljubljana : Frančiškanska prokuratura, 1977. — [48] str. : ilustr. ; 16 cm.
- BEZEK, Vanda & Janez Kos & Milica Trebše-Stolfa: Ilirska Bistrica skozi stoletja : katalog k razstavi Pokrajinskega arhiva Koper / [oprema Vanda Bezek in Lucijan Andrioli]. — Koper : Pokrajinski arhiv, 1977. — 46 str. : ilustr. ; 20 cm. — (Publikacija Pokrajinskega arhiva Koper. Katalogi ; 3) (Sprehod skozi čas).
- BEZEK, Vanda & Maks Furlan & Miroslav Pahor: Piran v ohranjeni zapisani besedi : katalog k razstavi Pokrajinskega arhiva Koper. — Koper : Pokrajinski arhiv, 1977. — 24 str. ; 20 cm. — (Publikacija Pokrajinskega arhiva Koper : katalogi ; 4) (Sprehod skozi čas).
- BREČKO, Stane: Hrastnik. — V Mariboru : Obzorja, 1977. — 30 str. : ilustr. ; 16 cm. — (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije ; 77).
- BREGANT, Tatjana: Stari grad nad Celjem : raziskovanja v letih 1973 in 1974 : poizkus rekonstrukcije rasti grajskega jedra. — Ljubljana : Filozofska fakulteta, 1977. — 36 str., [42] str. pril. ; 30 cm.
- CELJSKI zbornik : 1975—1976. — Celje : Kulturna skupnost občine, 1977. — 574 str. : ilustr. ; 24 cm.
- CIGLAR, Milan & Ivan Žonta & Zvonko Stermšek: Ciglarjeva pot od Drave do Jadrana : popotna knjižica : kratak opis jugoslovenskega dela Evropske pešpoti 6 (Baltik—Wachau—Jadran) E6-YU = Putna knjižica : kratak opis jugoslovenskega dijela Evropskog pješačkog puta 6 (Baltik—Wachau—Jadran) E6-Yu. — (1. ponatis s popravki). — Ljubljana : Gozdarski vestnik, 1977. — 58 str. : zvd ; 16 cm + 5 zvd.
- CURK, Jože: Mestna prostirska cerkev v Ptuj. — V Mariboru : Obzorja, 1977. — 30 str. : ilustr. ; 17 cm. — (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije ; 78).
- ČANZEK, Janez: Notranjska planinska pot : vodnik in dnevnik / [zemljevid Mirko Zgonec ; fotografije Anton Rupnik, Ančka Tomšič, Emil Maraš]. — Logatec : Planinsko društvo, 1977. — 32 str. : ilustr. ; 14 cm + zvd.
- DOLNAR, France Martin: Das Jesuitenkolleg in Laibach und die Residenz Pleterje : 1597—1704 : dissertation. — Ljubljana : Theologische Fakultät, 1977. — 243 str. : ilustr. ; 24 cm. — Na vrhu naslovne strani: Pontificia Universitas Gregoriana, Roma.
- FICKO, Peter: Kamniške in Savinjske Alpe : planinski vodnik. — 2. izd. — Ljubljana : Planinska založba Slovenije, 1977. — 364 str., [16] str. pril. ; 17 cm.
- FISTER, Peter: Grad Kamen pri Begunjah. — V Mariboru : Obzorja, 1977. — 30 str. : ilustr. ; 16 cm. — (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije ; 79).
- GORIŠKI letnik : zbornik Goriškega muzeja : 3. — Nova Gorica : Goriški muzej, 1976, tiskano 1977. — 288 str. : ilustr. ; 24 cm.
- GRADNIK, Vladimir: Krvavo Posočje. — Trst : Založništvo tržaškega tiska

- ; Koper : Lipa, 1977. — 301 str. : ilustr. ; 21 cm.
- GREGORIČ, Jože:** Sveti Kozma in Damjan, Krka na Dolenjskem. — Ljubljana : avtor, 1977 ([Ljubljana] : Delo). — 64 str. : ilustr. ; 17 cm.
- KACIN-WOHINZ, Milica:** Narodno-obrambno gibanje primorskih Slovencev : 1921—1928. — [Koper] : Lipa ; [Trst] : Založništvo tržaškega tiska, 1977. — 2 zv. (560 str., [48] str. pril.) ; 21 cm. — (Zgodovina Slovencev 1918—1945).
- KRANJ.** — 2. popravljena izd. — V Mariboru : Obzorja, 1977. — 30 str. : ilustr. ; 16 cm. — (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije ; 19). — Ovojni naslov.
- KREČIČ, Peter:** Grad Kromberg. — V Mariboru : Obzorja, 1977. — 30 str. : ilustr. ; 16 cm. — (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije ; 75). — Ovojni naslov: Kromberg.
- KRŠKO skozi čas : 1477—1977 :** zbornik ob 500-letnici mesta / [zasnova in ureditev Lado Smrekar ; fotografije France Bučar... et al.]. — Krško : Skupščina občine, 1977. — XXIV, 872 str., [20] f. pril., [30] str. pril. : ilustr. ; 25 cm + zvd.
- KUMROVEC in Trebče v dolini Sotle** / [teksti Anka Aškerc... et al. ; prevajalci Miklavž Liška, Miha Štukelj, Boris Verbič ; fotografije Đuro Griesbach... et al.]. — Zagreb : Spominsko območje Kumrovec—Trebče : Turistkomerc, 1977. — 95 str., [1] f. zvd. : ilustr. ; 16 cm. — (Male turistične monografije ; 37).
- LJUBLJANSKA obrt od začetka 18. stoletja do srede 19. stoletja** / uredil Marjan Drnovšek. — Ljubljana : Zgodovinski arhiv, 1977. — 170 str. ; 29 cm. — (Publikacije Zgodovinskega arhiva Ljubljana : razprave ; 4).
- LOŠKI razgledi : 24** / [uredil Branko Berčič]. — V Škofji Loki : Muzejsko društvo, 1977. — 304 str., [4] str. pril. : ilustr. ; 24 cm.
- LUBNIK** / [uredil Anton Ramovš]. — V Škofji Loki : Muzejsko društvo, 1977. — 103 str. : ilustr. ; 17 cm. — (Vodniki po loškem ozemlju : 1).
- MARUŠIČ, Branko & Jaro Komac:** Vrsno in Simon Gregorčič. — 2. izd. — V Mariboru : Obzorja, 1977. — 30 str. : ilustr. ; 16 cm. — (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije ; 36). — Ovojni naslov: Vrsno.
- MLINARIČ, Jože:** Gradivo za zgodovino Maribora : zv. 3 : Listine 1310—1335. — Maribor : Pokrajinski arhiv, 1977. — 1 mapa (123 f.) ; 26 cm.
- NOTRANJSKI listi : 1** : posvečeno Loški dolini ob petstoletnici mesta Loža 1477—1977 / [glavni urednik Janez Šumrada.] — Stari trg pri Ložu : Epid-Paralele, 1977. — 240 str., [12] str. pril. : ilustr. ; 31 cm + zvd.
- OBČINA Nova Gorica : 1947—1977** / [uredniški odbor Boris Kovšca... et al.]. — Nova Gorica : Občinska konferenca SZDL, 1977. — 224 str. : ilustr. ; 31 cm + corr.
- OROŽEN, Janko:** Celje in slovensko hranilništvo. — Celje : Ljubljanska banka, podružnica Celje, 1977. — 102 str. : ilustr. ; 25 cm.
- PAHOR, Milan:** Dol skozi boj do svobode. — Dol pri Doberdolu : »Kras«, 1977. — 234 str. : ilustr. ; 22 cm. — Del besedila tudi v italijanščini.
- PLAHUTA, Slavica & Drago Sedmak:** Kronologija dogodkov na Primorskem : (maj 1945 — september 1947). — Nova Gorica : Goriški muzej, 1977. — 112 str. ; 29 cm. — (Berila ; 7). — Strojep. avtogr.
- RAMOVŠ, Anton & Marjan Ravbar:** Martuljek / (opisi rastlinstva Nada Praprotnik). — V Mariboru : Obzorja, 1977. — 28 str. : ilustr. ; 16 cm. — (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije ; 74).
- RAZVOJ poštne službe na Gorenjskem do prve svetovne vojne : razstava Gorenjskega muzeja Kranj 1977** / [strokovna priprava kataloga Majda Žontar ; fotografska dela Drago Holynski]. — V Kranju : Gorenjski muzej, 1977. — 60 str. : ilustr. ; 17 × 20 cm.
- REISP, Branko:** Predjama. — V Mariboru : Obzorja, 1977. — 30 str. : ilustr. ; 16 cm. — (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije ; 72).
- ROZMAN, Ksenija:** Breg pri Preddvoru. — V Mariboru : Obzorja, 1977. — 30 str. : ilustr. ; 16 cm. — (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije ; 81).
- SEDEJ, Ivan & Helena Menaše:** Prešernova hiša, cerkev sv. Marka, vas Vrba. Francé Prešeren. — 3. izd. — V Mariboru : Obzorja, 1977. — 30 str. : ilustr. ; 16 cm. — (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije ; 3). — Ovojni naslov: Vrba.
- SNEŽNIK** / [knjižico so uredili Vojko Čeligoj... et al. ; fotografije Rudolf Badjura... et al.]. — Ilirska Bistrica : [Planinsko društvo], 1977. — 114 str. : ilustr. ; 20 cm.
- STOPAR, Ivan:** Razvoj srednjeveške grajske arhitekture na Slovenskem Štajerskem. — Ljubljana : Slovenska matica, 1977. — 209 str., [1] f. zvd. : ilustr. ; 25 cm.

STOPAR, Ivan: Žalec in Novo Celje. — V Mariboru : Obzorja, 1977. — 22 str. : ilustr. ; 17 cm. — (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije ; 73).

SUŠNIK, Franc [1898/...]: Vorančeva pot / [fotografije Maks Dolinšek]. — Ravne : Kulturna skupnost : Študijska knjižnica, 1977. — 24 str. : ilustr. ; 21 cm. — Ovojni naslov.

SUMI, Nace: Ljubljana : zasnove mesta skozi zgodovino : vodnik. — 1. ponat. — Ljubljana : Delavska enotnost, 1977. — 32 str. : ilustr. ; 20 cm. — (Umetnost in kultura).

TRNAVA / [uredil Vili Vybihal]. — Žalec : Kulturna skupnost občine, 1977. — 159 str. : ilustr. ; 20 cm.

UDE, Lojze: Boj za severno slovensko mejo : 1918—1919. — Maribor : Obzorja, 1917. — 294 str., [28] str. pril. ; 21 cm.

VALANT, Milan: Ljubljana do potresa (1895). — Ljubljana : samozaložba, 1977 (Ljubljana : Minitipografija). — 43 str. : ilustr. ; 20 cm.

VALENCIČ, Vlado: Žitna trgovina na Kranjskem in ljubljanske žitne cene od srede 17. stoletja do prve svetovne vojne = Krains Getreidehandel und die Getreidepreise von Ljubljana von der Mitte des 17. Jahrhunderts bis zum ersten Weltkrieg. — Ljubljana : Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1977. — 213 str. ; 25 cm. — (Razprave : razred za zgodovinske in družbene vede / Slovenska akademija znanosti in umetnosti = Dissertationes : Classis I / Academia scientiarum et artium Slovenica ; X/4). — Ovojni naslov.

VALVASOR, Johann Weikhard Frhr von: Slava vojvodine Kranjske / [izbral, prevedel in razložil Mirko Rupel ; izdajo zasnoval in uredil Bogomil Gerlanec ; izvirno besedilo ilustriral Elko Justin]. — Ljubljana : Mladinska knjiga, 1977. — XV, 365 str., X f. pril. : ilustr. ; 29 cm. — (Kultura). — Prirejen ponatis knjige Valvasorjevo berilo, Ljubljana 1969. Izvirna izd. Die Ehre dess Hertzogthums Crain, Laybach, 1689.

ZUPANČIČ, Beno & Vlasto Kopač & Iva Čurk: Vrhnika prečuden kraj. — 2. izd. — V Mariboru : Obzorja, 1977. — 38 str. : ilustr. ; 16 cm. — (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije ; 63). — Ovojni naslov.

ZADNIKAR, Marijan: Stiški samostan. — 3. razširjena izd. — V Mariboru : Obzorja, 1977. — 38 str. : ilustr. ; 16 cm. — (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije ; 18).

ZADNIKAR, Marijan: Stična in zgodnja arhitektura cistercijanov =

Stična et l'architecture primitive des cisterciens = Stična (Sittich) und die frühe Baukunst der Zisterzienser. — Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1977. — 285 str., [3] f. pril. : ilustr. ; 26 cm.

ZBORNİK občine Grosuplje : gospodarska, kulturna in zgodovinska kronika : 9. — Grosuplje : uredniški odbor, 1977. — 330 str. : ilustr. ; 24 cm.

ZGONIK, Mavricij: Dravska dolina : novejši razvoj kulturne pokrajine. — Maribor : Obzorja, 1977. — 368 str., 20 str. pril., [3] f. pril. : ilustr. ; 21 cm.

Biografije, spomini

ADAMIČ, Louis: Orel in korenine / [prevodi Stanko Leben, Mira Mihelič ; izbrala, uredila Mira Mihelič]. — Ljubljana : Mladinska knjiga, 1977. — 159 str. : ilustr. ; 19 cm. — (Kondor ; 170).

BLUMENSON, Martin: Eisenhower / [prevedel Iztok Ilich]. — Ljubljana : Partizanska knjiga, 1977. — 166 str., [40] str. pril. ; 21 cm.

BUDKOVIČ, Cvetko: Sveto Maroltšpik : glasbenik in borec. — Ljubljana : Partizanska knjiga, 1977. — 55 str. : ilustr. ; 25 cm.

CHANEY, Otto Preston Jr.: Žukov, maršal Sovjetske zveze / [prevedla Danica Mlakar]. — Ljubljana : Partizanska knjiga, 1977. — 145 str., [36] str. pril. ; 21 cm.

COBELJ, Štefka: Janez Mežan : retrospektivna razstava : Razstavni paviljon Dušana Kvedra v Ptujju avgust-september 1977 / [prevodi Nada Kronja-Stanič, Vuka Kovačević, Janez Verden ; fotografije V. Berk... et al.]. — V Ptujju : Pokrajinski muzej, 1977. — 83 str. : ilustr. ; 23 cm.

CVETKO, Dragotin: Vloga Gojmira Kreka v razvoju novejšje slovenske glasbe = The impact of G. Krek's work on the more recent developments in Slovene music = Die Rolle G. Kreks in der Entwicklung der neueren slowenischen Musik. — Ljubljana : Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1977. — 173 str., [1] f. pril. ; 22 cm. — (Dela : razred za zgodovinske in družbene vede / Slovenska akademija znanosti in umetnosti = Opera : Classis I / Academia scientiarum et artium Slovenica ; 20).

DEUTSCHER, Isaac: Stalin : politična biografija / [prevod Bojan Samarin]. — Zagreb : Globus, 1977. — 575

- str., [28] str. pril.; 25 cm. — (Modra biblioteka).
- ETEROVIĆ, Ivo:** Njuni dnevi. — Beograd : Jugoslovenska revija ; Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1977. — 167 str. : ilustr. ; 31 cm. — Obravnava zasebno življenje Josipa in Jovanke Broz v slikah.
- ETEROVIĆ, Ivo:** Njuni dnevi / [prevedel Janko Moder]. — 2. izd. — Beograd : Jugoslovenska revija ; Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1977. — 167 str. : ilustr. ; 31 cm. — Obravnava zasebno življenje Josipa in Jovanke Broz v slikah.
- GORJUP, Mitja:** Kitajski dnevnik / [fotografije Mitja Gorjup]. — Ljubljana : Mladinska knjiga, 1977. — 318 str., [32] str. pril. ; 21 cm. (Poto-pisi).
- IGRALEC Arnold** Tovornik / [uredil Tone Partljič]. — Maribor : Borštnikovo srečanje, 1977. — 70 str. : ilustr. ; 24 cm. — Ovojni naslov.
- KOCIJAN, Gregor:** France Prešeren : v sliki in besedi. — Ljubljana : Mladinska knjiga, 1977. — 32 str. : ilustr. ; 31 cm. — (Obrazi). — Ovojni naslov: Dr. France Prešeren.
- KOLARIČ, Jakob:** Škof Rožman : duhovna podoba velike osebnosti na prelomnici časa : 3. — V Celovcu : Družba sv. Mohorja, 1977. — 904 str., 96 str. dokumentov, 32 f. slik ; 21 cm.
- KUGY, Julius:** Anton Ojzinger : življenje gorskega vodnika / [prevedel Marijan Lipovšek ; avtorji fotografij Gino Buscaini... et al.]. — Maribor : Obzorja, 1977. — 192 str., [4] f. pril., [12] str. pril. ; 22 cm. — (Domače in tuje gore ; 12). — Prevod dela: Anton Ojzinger.
- LENIČ, Stanislav & Lojze Šuštar & Jožef Pogačnik:** Ob zlati maši nadškofa Pogačnika. — V Ljubljani : Nadškofijski ordinariat, 1977. — 48 str. : ilustr. ; 20 × 21 cm. — Ovojni naslov.
- LIPOVŠEK, Marijan:** Ludwig van Beethoven : (1770—1827). — Ljubljana : Delavska enotnost, 1977. — 50 str. : [3] ilustr. ; 21 cm. — (Umetnost in kultura ; 107).
- LUDWIG, Emil:** Schliemann : zgodba o iskalcu zlata / [prevedel Franc Šrimpf]. — Maribor : Obzorja, 1977. — 342 str., [12] str. pril., [4] f. pril. ; 22 cm. — (Veliki možje ; 36).
- MAHNIČ, Mirko:** Spet upanje : dnevnik gledališkega lektorja. — Maribor : Obzorja, 1977. — 261 str. : ilustr. ; 21 cm.
- MASSON, Philippe:** De Gaulle / [prevedel Bojan Samarin]. — Ljubljana : Partizanska knjiga, 1977. — 135 str., [46] str. pril. ; 21 cm.
- MIKUŽ, Stane:** Maksim Gaspari : monografija / [bibliografija Mirko Juteršek ; barvni posnetki Egon Kašelj]. — Ljubljana : Mladinska knjiga, 1977. — 83 str., 50 str. pril. : ilustr. ; 30 cm.
- NERUDA, Pablo:** Priznam, da sem živel : spomini / [prevedel Jože Udovič]. — Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1977. — 2 zv. ; 23 cm. — (Biografije). — Prevod dela: Confieso que he vivido. — Pravo ime avtorja Neftalí Ricardo Reyes Bausalto.
- PETKOVSEK, Viktor:** J. A. Scopoli, njegovo življenje in delo v slovenskem prostoru = J. A. Scopoli, sein Leben und Werk im slowenischen Raum. — Ljubljana : Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1977. — 104 str. : ilustr. ; 25 cm + 3 geogr. skice. — (Razprave : razred za prirodoslovne vede / Slovenska akademija znanosti in umetnosti = Dissertationes : Classis IV / Academia scientiarum et artium Slovenica ; XX/2).
- POVH, Peter:** Zoran Didek : antologija njegove likovne ustvarjalnosti / [fotografije Miro Zdovc, Tone Rački]. — Kostanjevica na Krki : 22. dolenski kulturni festival, 1977. — [48] str. : ilustr. ; 19 × 27 cm.
- PRIMORSKI slovenski biografski leksikon :** sn. 4 : Čotar : Fogar. — Gorica : Goriška Mohorjeva družba, 1977. — Str. 249—376.
- PUPIN, Mihajlo:** Od pastirja do izumitelja / [prevedel Pavel Brežnik]. — Popravljen ponat. prve izd. iz leta 1932. — Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1977. — 277 str., [4] str. pril. ; 23 cm. — (Biografija). — Prevod dela: From immigrant to inventor.
- ROLLAND, Romain:** Michelangelo / [prevedel Vladimir Koch, pesmi prevedel[a] Janez Menart, Alojz Gradnik]. — Maribor : Obzorja, 1977. — 152 str., [12] str. pril., [4] f. pril. ; 22 cm. — (Veliki možje ; 35). — Prevod dela: Vie de Michel-Angé.
- ŠIBELJA, Franc & Mile Pavlin:** Kraški junak Stjenka. — Koper : Lipa, 1977. — 365 str., [3] str. pril. ; 20 cm.
- THOMPSON, Reginald William:** Montgomery / [prevedel Jernej Kosmač]. — Ljubljana : Partizanska knjiga, 1977. — 137 str., [52] str. pril. ; 21 cm.
- V spomin Dragotinu Ferd. Ripslu.** — Ljubljana : Sadržarsko društvo Slovenije, 1977. — 22, 39 str. : ilustr. ; 20 cm.

Šolstvo, prosveta, pedagogika in učbeniki

- BENEDETIČ, Ana: Univerza v Ljubljani in 40 let Komunistične partije Slovenije / [slike je izdelal Miha Pustoslavšek]. — Ljubljana : [Univerza], 1977. — [29] str. : ilustr. ; 22 cm.
- BOŽIČ, Branko & Tomaž Weber: Zgodovina : za osmi razred / [zemljevide izdelal Peter Svetik]. — Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1977. — 149 str. : ilustr. ; 22 cm. — Ovojni naslov: Zgodovina 8.
- DVAJSET let Višje upravne šole v Ljubljani : 1957—1977. — [Ljubljana : Višja upravna šola, 1977]. — 44 str. : ilustr. ; 26 cm.
- GROBELNIK, Ivan: Zgodovina 1 : od praskupnosti do kapitalizma. — Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1977. — 173 str. ; 24 cm. — (Srednje usmerjeno izobraževanje : zgodovina). — Podnaslov na hrbtini strani naslovnega lista: preizkusno gradivo za učence.
- GROSS, Mirjana: Zgodovina : za tretji razred gimnazije / [prevedla M. Mihelič ; slovensko izd. dopolnil Bogo Grafenauer]. — Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1977. — 349 str. : ilustr. ; 21 cm.
- HOJAN, Tatjana: Slovenski mladinski tisk : (ob 50-letnici Mladinske matice). — Ljubljana : Slovenski šolski muzej, 1977. — 40 str. : ilustr. ; 22 cm.
- MELIK, Vasilij & Ferdo Gestrin: Zgodovina : za sedmi razred. — Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1977. — 151 str. : ilustr. ; 22 cm.
- PETAUER, Leopold: Zgodovina : za gimnazije in sorodne srednje šole : I. — Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1977. — 198 str. : ilustr. ; 22 cm.
- 25 [PETINDVAJSET] let zavoda Matevža Langusa Kamna gorica / [uredila Marijan Pogačnik in Santina Bezjak ; fotografije Slavko Vengar]. — Kamna gorica : Zavod Matevža Langusa, [1977]. — 33 str. : ilustr. ; 22 cm.
- ŠOLA ob meji v soncu in viharjih : kronika šentiljske šole od ustanovitve do danes : 1787—1977 / [zbral in uredil Anton Šeško]. — Šentilj v Slovenskih goricah : Osnovna šola Rudolfa Maistra, 1977. — 89 str. : ilustr. ; 24 cm.
- 30 [TRIDESET] let Ekonomske fakultete Univerze v Ljubljani : od 8. 3. 1946 do 30. 9. 1976 / [Ivan Turk,

- glavni urednik]. — Ljubljana : Ekonomska fakulteta, 1977. — 482 str. ; 25 cm.
- 30 [TRIDESET] let goriške gimnazije : 1947—1977 / [Zorko Harej, glavni urednik]. — Nova Gorica : Gimnazija, 1977. — 78 str. : ilustr. ; 24 cm.
- VOVKO, Andrej: Prekmursko šolstvo skozi stoletja. — Ljubljana : Slovenski šolski muzej, 1977. — 29 str. : ilustr. ; 22 cm.
- WEBER, Tomaž: Praksa zgodovinskega pouka v osnovni šoli. — Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1977. — 71 str. : ilustr. ; 21 cm.
- WEBER, Tomaž: Zgodovina 8 : delovni zvezek za 8. razred osnovne šole / [kartografska obdelava Peter Svetik]. — Ljubljana : Delo, 1977. — 31 str. : ilustr. ; 29 cm.
- WEBER, Tomaž: Zgodovina 7 : delovni zvezek za 7. razred osnovne šole / [kartografska obdelava Peter Svetik]. — Ljubljana : Delo, 1977. — 30 str. : ilustr. ; 29 cm.
- WEBER, Tomaž: Zgodovina 6 : delovni zvezek za 6. razred osnovne šole / [kartografska obdelava Peter Svetik]. — Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1977. — 15 str. : ilustr. ; 29 cm.
- ZGODOVINSKA čitanka : za 8. razred osnovnih šol / [sestavila] Štefka Zadnik in Ivan Križnar. — Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1977. — 120 str. ; 22 cm.
- ZGODOVINSKA čitanka : za 7. razred osnovnih šol / Vasilij Melik, Ferdo Gestrin. — Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1977. — 118 str., [16] str. pril. ; 22 cm.
- ZGODOVINSKA čitanka : za 6. razred osnovnih šol / sestavili Milko Kos, Ferdo Gestrin in Vasilij Melik. — Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1977. — 71 str., [16] str. ; 23 cm.

Podjetja in društva

- BORDON, Rado: 25 [Petindvajset] let uspešnega razvoja / Autocommerce ; [povzetke prevedel Zdenko Knez ; fotografije Zvone Pelko in AC]. — Ljubljana : Autocommerce, 1977. — 129 str. : ilustr. ; 22 × 24 cm.
- OB petinsedemdesetletnici Kulturno umetniškega društva Stari trg / [uredili Anderlič Mira, Dreu Helena, Uršič Marica]. — Stari trg : Kulturno umetniško društvo, 1977. — [24] str. : ilustr. ; 21 cm.
- OB tridesetletnici delovne organizacije : 1947—1977 / Titovi zavodi Litostroj

- ; [uredila Estera Lampič ; fotografije Jaka Jeraša, Silvan Štokelj]. — Ljubljana : Litostroj, 1977. — 112 str. : ilustr. ; 30 cm.
- 25 [PETINDVAJSET] let / Intertrade Ljubljana ; [redakcija gradiva Janez Demšar... et al.]. — Ljubljana : Gospodarski vestnik, 1977. — [56] str. : ilustr. ; 21 cm.
- 30 [TRIDESET] : 1947—1977 / Slovenija avto ; [uredil in pripravil uredniški odbor Ljubo Stojanović... et al.]. — Ljubljana : Slovenija avto, 1977. — [60] str. : ilustr. ; 22 cm. — Ovojni naslov.
- 30 [TRIDESET] let / SGP Konstruktor Maribor ; [publikacijo so pripravili Ivo Šnajder, Adolf Derganc in Nada Škrobar]. — Maribor : Konstruktor, [1977]. — [96] str. : ilustr. ; 21 × 22 cm. — Ovojni naslov.
- 30 [TRIDESET] let slovenskega kulturno prosvetnega društva Bazovica Rijeka : 1947—1977 / [zbrala in uredila Zora Ausec]. — Rijeka : Bazovica, [1977]. — 40 str. : ilustr. ; 20 cm. — Ovojni naslov.
- 30 [TRIDESET] let tovarne obutve Žiri / [Viktor Žakelj, odgovorni urednik ; fotografija Brigita Grošelj, Franc Jesenko, Viktor Grošelj]. — Žiri : Alpina, 1977. — 158 str. : ilustr. ; 30 cm + corr.

Glasba

- KONCERTNA poslovalnica Maribor : 1946—1976 / [uredil in opremil Adrian Grizold]. — Maribor : Koncertna poslovalnica, 1977. — 65 str. : ilustr. ; 22 cm + oglasi.
- 5 [PET] let = [5] anni / Tržaški partizanski pevski zbor = Coro partigiano triestino ; [uredili Sergio Delmasso... et al. ; fotografije Sergio Delmasso... et al.]. — Trst : Tržaški partizanski pevski zbor, 1977. — 40 str. : ilustr. ; 24 cm. — Ovojni naslov. — Besedilo slovensko in italijansko.
- 50 [PETDESET] let Delavske godbe Kočevje. — Kočevje : [Delavska godba], 1977. — 28 str. : ilustr. ; 21 cm.
- VARL, Janez: Godba Gorje : 70 : 1907—1977. — [Gorje : Godba Gorje, 1977]. — [18] str. : ilustr. ; 17 × 22 cm. — Ovojni naslov.

Gasilstvo

- FERJAN, Franc & Franci Ferjan & Dušan Ferjan: Naših petinsedemde-

- set let / [Gasilsko društvo Ribno]. — [Ribno : Gasilsko društvo, 1977]. — [19] str. : ilustr. ; 20 cm. — Čelni naslov. — Ovojni naslov: 75 let Gasilskega društva Ribno : 1902—1977.
- MAROŠEK, Franjo: Sto let Gasilskega društva Vitanje : 1877—1977. — Vitanje : Gasilsko društvo, 1977. — 32 str., [1] f. pril. : ilustr. ; 21 cm.
- NOVAK, Stanko & Branimir Vodopivec: 50 [Petdeset] let Gasilskega društva Dolenja vas. — Dolenja vas : Gasilsko društvo, 1977. — 56 str. : ilustr. ; 17 cm.
- 80 [OSEMDESET] let gasilskega društva Koroška Bela. — [Koroška Bela : Gasilsko društvo, 1977]. — 26 str. : ilustr. ; 21 cm. — Ovojni naslov.
- 100 [STO] let gasilskega društva Vipava / [gradivo uredil Polde Verbovšek]. — Vipava : Gasilsko društvo, 1977. — 21 str. : ilustr. ; 22 cm.
- VRESNIK, Drago: 100 [Sto] let Gasilskega društva Lovrenc na Pohorju : 1877—1977. — Lovrenc na Pohorju : Gasilsko društvo, 1977. — 28 str. : ilustr. ; 21 cm. Ovojni naslov.

Šport, telovadba, planinstvo

- BUDIN, Peter: 55 [Petinpetdeset] let nogometa v Mirnu : 1922—1977. — Miren : Adria, 1977. — 38 str. : ilustr. ; 21 × 23 cm.
- KOMELJ, Bogo: Novomeški Sokol : 1887—1945 / [izdal Odbor za program ob 90-letnici telovadbe v Novem mestu]. — Novo mesto : Telesna interesna skupnost, 1977. — 63 str. + oglasi : ilustr. ; 24 cm. — (Devetdeset let telovadbe v Novem mestu ; 1).
- 25 [PETINDVAJSET] let : 1952—1977 / ŠD Invalid, Nova Gorica ; [uredil uredniški odbor Grasar Marjan-Justin, Jelerčič Jože, Rajer Albert]. — Nova Gorica : Invalid, 1977. — 32 str. : ilustr. ; 21 cm. — Ovojni naslov.
- 25 [PETINDVAJSET] let PD Mengeš / [zbral in uredil Uredniški odbor: Peter Lavrič... et al.]. — Mengeš : PD »Janez Trdina« ; Domžale : Kulturna skupnost, 1977. — 66 str. : ilustr. ; 24 cm + corr. — Ovojni naslov.
- RENČE : 1947—1977 : trideset let športa in telesne vzgoje, petindvajset let plavanja in vaterpola / [uredniški odbor Arčon Boris... et al.]. — Renče : [s. n.], 1977 (Nova Gorica : »Sočica«). — 60 str. : ilustr. ; 21 cm. — Ovojni naslov: 30 let športa in telesne vzgoje v Renčah.

Lovstvo

RAZVOJ lovstva na Gorenjskem /
zbral in uredil Kelih Miloš. —
[Kranj] : Zveza lovskih družin Go-
renjske, 1977. — 27 str. : ilustr. ; 18
cm.

70 [SEDEMDESET] let slovenskega
lovskega društva — 56 let lovstva v
Ptuj. — Ptuj : Zveza lovskih dru-
žin, 1977. — 25 str. : ilustr. ; 21 cm.
STRMCNIK, Berni & Milan Batistič:
30 [trideset] let lovstva na celjskem
območju. — Celje : ZLD, 1977. — 201
str. : ilustr. ; 20 cm.

OBVESTILA

1. Objavljamo finančni obračun izhajanja »Zgodovinskega časopisa« za 31. letnik v preteklem letu in za letnik 1976.

Dohodki	Letnik 1977 din	Letnik 1976 din
Dotacija komisije za znanstvene sestanke in tisk Raziskovalne skupnosti Slovenije	344.000	210.000
Dotacija področne raziskovalne skupnosti za zgodovinske in humanistične vede RSS	0	30.000
Dotacija Izobraževalne skupnosti Slovenije	35.000	25.000
Naročnina	140.760	97.920
Prodaja tekočih števil in stare zaloge	43.365	23.613
Skupaj	563.125	386.533
Izdatki		
Tiskarski stroški	329.670	196.988
Avtorski honorarji	183.109	114.068
Uredniški honorarji	18.311	11.407
Stroški uredništva in uprave	55.192	27.263
Stroški ponatisa	0	29.102
Skupaj	586.282	378.828

Nastali primanjkljaj 23.157 din bo potrebno kriti z nadaljnjo prodajo stare zaloge revije, nekaj tudi z izterjavo članarine in naročnine od nerednih naročnikov — društvenih članov.

2. Odbor Zgodovinskega društva za Slovenijo je imel v prejšnjem mandatnem obdobju svoje zadnje tri seje 20. 6., 21. 9. in 26. 9. 1978. Na prvi izmed teh sej je sprejel poročilo o zasedanju jugoslovansko-italijanske zgodovinske komisije (podrobno poročilo je bilo že objavljeno v prejšnjem zvezku Zgodovinskega časopisa) in o sestanku skupne komisije za pouk zgodovine pri Zvezi društev zgodovinarjev Jugoslavije, ki je bil prav tako spomladi 1978 v Ljubljani. Pedagoška sekcija je predložila načrt nadaljnjega vključevanja društva v pripravo usmerjenega izobraževanja in predlog sodelovanja slovenskih referentov na 6. simpoziju o pouku zgodovine (poročilo v tej številki ZČ) in na interkatederski konferenci 10. 10. 1978 v Sarajevu. Odbor je sprejel teme slovenskih referentov za jesenski sestanek češko-slovaško-jugoslovanske zgodovinske komisije v Skopju (podrobno poročilo v eni izmed prihodnjih števil ZČ). Odbor je poslušal tudi poročilo o pripravah na simpozij »Modinci 1978«, organiziran julija 1978 v Osijeku (poročilo v tej številki ZČ). V razpravi o društvenih glasilih je odbor sprejel predlog občenemu zboru, naj bi v prihodnjem letu glavno in odgovorno uredništvo »Kronike« prevzel dr. Peter Vodopivec, tehnično uredništvo pa Vasko Simoniti.

Septembrska sestanka odbora sta bila večinoma posvečena pripravam na mariborsko 19. zborovanje slovenskih zgodovinarjev (27. 9.—1. 10. 1978), sestankom sekcij in občenemu zboru. Poročilo o zborovanju in del gradiva z občnega zbora bo objavil »Zgodovinski časopis« v prihodnji številki. Tu naj opozorimo, da je ostal društveni odbor v glavnem nespremenjen, s tem da je bil za novega člana izvoljen Branko Marušič iz Nove Gorice.

3. Novi društveni odbor je imel prvi seji 24. 10. in 19. 12. 1978. Ocenil je potek mariborskega zborovanja in sprejel zahvalo organizatorjem. Razpravljal je o delu v novi mandatni dobi, o izdajanju društvenih glasil, ustanavljanju pokrajinskih društev in reorganizaciji osrednjega društva. Odbor je kot prvo večjo prireditev sprejel v program posvet ob štiridesetletnici izida Speransovega dela o razvoju slovenskega narodnega vprašanja; posvet je predviden za marec 1979.

Po ustanovitvi oziroma obnovitvi delovanja zgodovinskih društev v Mariboru, Kranju, Ptuju in Novi Gorici ter ob obstoječih muzejskih društvih v Škofji Loki in v Metliki so že jasneje vidni obrisi nove društvene organiziranosti. Pred odborom je sedaj naloga oživitve ljubljanskega, dolenijskega, posavskega in pomurskega društva ter sprejetje dogovora o delovanju zveze vseh regionalnih društev. Sekcije, ki tudi v novi organizacijski obliki ohranjajo dosedanje naloge, so začele z izvajanjem v Mariboru sprejetega programa. Posebej je treba omeniti prizadevanja pedagoške sekcije in sekcije za sodobno zgodovino; zadnja je v sodelovanju z Marksištičnim centrom pri CK ZKS pripravila posvet za mlade zgodovinarje, poskrbela pa je tudi za članski sestanek v Ljubljani, na katerem sta dr. Dušan Biber in prof. dr. Fran Zwitter referirala o poletnem sestanku jugoslovanskih in britanskih zgodovinarjev (del gradiva s tega posveta je že pripravljen za objavo v Zgodovinskem časopisu). V sodelovanju s PZE za zgodovino Filozofske fakultete ljubljanske univerze ali samostojno je osrednje društvo v zadnjem času pripravilo še predavanja prof. Rumplerja iz Celovca, prof. Skowroneka iz Varšave in Branka Marušiča iz Nove Gorice. Ker so vsi članski sestanki dobro obiskani, odbor načrtuje, da bo nadaljeval z njimi še pogosteje. Za pomladni čas načrtujemo tudi strokovni ekskurziji v Cerkno in v vzhodni del avstrijske Koroške.

Odbor je posvetil svojo pozornost tudi medrepubliškemu in mednarodnemu sodelovanju in sprejel vrsto zadevnih sklepov. Obravnaval je informacije o pripravah na svetovni zgodovinarski kongres leta 1980 v Bukarešti, na sestanek jugoslovansko-avstrijske historične komisije, ki bo predvidoma v letu 1979 v SR Srbiji, na VIII. kongres jugoslovanskih zgodovinarjev v Prištini leta 1981 (za kar smo predložili generalno temo »Prostor v zgodovini«), na sestanke s francoskimi in španskimi zgodovinarji itd. Odbor je imenoval predstavnike v posamezne zvezne in bilateralne komisije in sprejel predlog sarajevske interkatederske konference, naj bo za leto dni sedež interkatederske komisije v Ljubljani, kjer naj bi bil tudi prihodnji sestanek kateder za zgodovino jugoslovanskih univerz.

4. Odbor Zgodovinskega društva za Slovenijo je na svoji 2. seji 19. 12. 1978 sprejel soglasje k novim zneskom za članarino in naročnine v letu 1979. Tako znaša samo članarina za to leto 50 din, dodatno še naročnina na Zgodovinski časopis 170 din. Članarina z naročnino na Zgodovinski časopis je za študente polovična — 110 din, upokojenci, ki so že dlje časa člani društva pa imajo četrtninski popust in plačajo 165 din. Naročnina za domače ustanove bo 400 din za tuje pa 500. Naročnina za Kroniko bo 160 din, za študente 80 din in za ustanove 240 din.

5. Izid zaostale četrte številke Zgodovinskega časopisa 1978 pričakujemo v aprilu 1979. Med avtorji te številke naj omenimo prof. dr. Sergia Anselmija, prof. dr. Bandina, G. Zenobija, dr. Antona Svetino, dr. Iskro V. Čurkino, mag. Andreja Vovka in dr. Dušana Bibra. V tiskarni je že tudi gradivo za prvo številko letnika 1979, ki naj bi predvidoma izšla do poletja. Zbrana je večina rokopisov za drugi zvezek, ki bo prinesel del gradiva z mariborskega zborovanja.

Janez Stergar in Darja Mihelič

UDK 329.15 (45) "1921/1940":323.1 (45 = 862/= 863)

Kacin, Wöhinz Milica, dr., višji znanstveni sodelavec, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, YU-61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1

Nacionalno vprašanje Slovencev in Hrvatov v Italiji v politiki italijanske komunistične stranke (1921—1940)

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 32/1978, št. 3, s. 279—293, 25 cit.

slov. (ital., slov., angl.)

Avtorica opisuje na podlagi arhivskega gradiva razvoj odnosov KPI do nacionalnega vprašanja zatirane slovensko-hrvatske narodnosti v Julijski krajini pod fašizmom. Realizacijo povezovanja razrednega boja z bojem za nacionalne pravice in osvoboditev manjšine na osnovi feminističnega načela o pravici do samopodložbe in odceptive spremljajo devijacije in nerazumevanje vprašanja.

Avtorski povzetek

UDK 669.1 (497.12) "1760/1860"

Sorn Jože, dr., višji znanstveni sodelavec, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, YU-61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1

Pregled našega železarstva za stoletje od okoli 1760 do okoli 1860

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 32/1978, št. 3, s. 243—277, 55 cit.

slov. (nem., slov., angl.)

Na temelju kategorizacije fužin, ki ju vsebujeta rudarska reda za Štajersko (1748) in za Koroško (1759), ter na temelju pregleda koncesijskih listin je avtor ugotovil, da je v času 1700—1820 delovalo v slovenskem nacionalnem prostoru 21 plavžev; od tega je bilo 12 plavžev ustanovljenih že pred 1700. V vseh 43 fužinah tega prostora je ves čas teklo 79 kladiv raznih kategorij in presnalno 89 ognjev raznih kвалitet. Proizvodnja surovega železa je v času 1798—1809 nihala med 1600 in 2000 tonami. V predmarni dobi se je proizvodnja surovega železa podvojila. Okrog 1840 se je pričela modernizirati večina fužin, a zaradi pomanjkanja investicijskega kapitala je okrog 1860 pričela zaostajati za vodilnim dogajanjem v koroškem Hüttenbergu in štajerskem Eisenerzru.

Avtorski povzetek

UDK 325.252 (456.11 Fano) "14"

Gestrin Ferdö, dr., redni univerzitetni profesor, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, YU-61000 Ljubljana, Aškercjeva 12

Migracije Slovanov v Fano v 15. stoletju, njihova poselitev v mestu in družbena struktura

Zgodovinski časopis, Ljubljana 32/1978, št. 3, s. 233—242, 46 cit.

slov. (ital., slov., angl.)

Ob pritegnitvi zelo bogatega arhivskega gradiva iz Državnega arhiva v Fano avtor prikazuje tok migracij Slovanov v mesto, dalje njihovo poselitev po mestu in njihovo družbeno strukturo.

Avtorski povzetek

UDK 949.712 "04/08":930.26

Petru Peter, dr., višji znanstveni sodelavec, ravnatelj, Narodni muzej, YU-61000 Ljubljana, Prešernova c. 20

Kontinuiteta in diskontinuiteta naselitte v prehodnem obdobju iz kasne antike v zgodnji srednji vek

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 32/1978, št. 3, s. 221—232, 45 cit.

slov. (nem., slov., angl.)

Avtor obravnava arheološko šc ne dovolj proučeno obdobje preseljevanja narodov od kasne antike do naselitte Slovanov v vzhodnih Alpah, čas, ki mu spričo mnogih nedorečenosti pravimo v starinoslovju »dark ages«. Na podlagi že ovrednotenih pojavov in ob upoštevanju kasno rimske dediščine ugotavlja, da obstaja troje oblik in pokrajin kjer se je bolj ali manj ohranila antična dediščina v srednji vek. Najbolj intenzivna je ta povezava v obmorskih mestih z ohranjenimi oblikami rimske samouprave; območje zahodno od claustra Alpinum Juliarum ohranja langobardsko vojaško-službeno ureditev do 9. stoletja; najmanj direktnih vzroči pa je preživel antiko v Vzhodni Sloveniji. V materialni kulturi celotnega področja je opazna kontinuiteta stopnje omike romaniziranih iliro-keltskih starosecev.

Avtorski povzetek

UDC 669.1 (497.12) "1760/1860"

Sorn Jože, Dr., Senior Scientific Collaborator, Institute for the History of the Workers' Movement, YU-61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1
An Account of Iron Production in Forges for the Century
From about 1760 to about 1860

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 32/1978, No. 3,
pp. 243—271, 55 notes
slov. (germ., slov., engl.)

The author has found, on the basis of the categorization of forges included in the orders for Styria (1748) and for Carinthia (1759), and on the basis of the revision of the concession documents, that there were 21 furnaces working in the area mainly populated by Slovenes during the period from 1700 to 1820; of these, 12 furnaces had been founded even before 1700. In all 43 forges there were 79 sledge-hammers working and 89 fires of different qualities were used. The production of pig-iron averaged between 1600 and 1840 tons. It doubled before the March Revolution in 1848. About 1840 the majority of the forges had begun to modernize but because of lack of investment money the production gradually fell behind important developments at Hilttenberg in Carinthia and at Eisenerz in Styria.

Author's Abstract

UDC 949.712 "04/08":930.26

Petrn Peter, Dr., Senior Scientific Collaborator, Director, National Museum, YU-61000 Ljubljana, Prešernova c. 20

Continuity and Discontinuity of the Settlement in the Transitional Period from Late Antiquity until the Early Middle Ages

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 32/1978, No. 3,
pp. 221—232, 45 notes
slov. (germ., slov., engl.)

The author deals with the period of the migration of the nations from late antiquity until the settlement of the Slavs in the eastern Alps; the period has not been studied thoroughly enough and is, therefore, called *xdarak* ages by archaeologists. The author states, on the basis of phenomena already dealt with and considering late Roman tradition, the existence of three forms as well as three territories where antiquity tradition had been preserved unto the Middle Ages. This continuity between antiquity and the Middle Ages, with the forms of the Roman self-administration can be seen best in coastal towns; the territory west of *claustra Alpium Iuliarum* had preserved the military service system of the Langobard tribe until the 9th century, whereas in the eastern part of Slovenia the least of traditions are found that outlasted antiquity. The continuous degree of the Romanized Illyrian and Celtic settlers' culture can be seen in the physical culture of the whole territory.

Author's Abstract

UDC 329.15 (45) "1921/1940":323.1 (45 = 862/ = 863)

Kacin-Wohnz Milica, Dr., Senior Scientific Collaborator, The Institute for the History of Workers' Movement, YU-61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1

The National Question of the Slovenes and Croats in the Policy of the Italian Communist Party (1921—1940)

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 32/1978, No. 3,
pp. 279—293, 25 notes
slov. (ital., slov., engl.)

The author describes, on the basis of archives, the development of the relations of the Italian Communist Party towards the national question of the oppressed Slovene and Croat nationalities in the Julian region (*Juhljiska krajina*) at the time of fascism. The realization of combining the class struggle with the struggle for the national rights and with the liberation of the minority based on the Leninist principles of the right of self-determination as well as the right of separation are accompanied by deviations and incomprehension of the question.

Author's Abstract

UDC 325.252 (456.11 Fano) "14"

Geartin Ferdo, Dr., Professor of History, Faculty of Arts in Ljubljana, YU-61000 Ljubljana, Askercева 12

The Migrations of the Slavs at Fano in the 15th Century, Their Settlement in Town and Their Social Structure

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 32/1978, No. 3,
pp. 233—242, 46 notes
slov. (ital., slov., engl.)

The author presents, on the basis of very rich material belonging to the Fano State Archives, the course of the migrations of the Slavs to the town, and their settlement there as well as their social structure.

Author's Abstract

UDK 329.15 (497.12) "1978"

Filipič France, raziskovalec, Komite občinske konference ZKS,
YU-62000 Maribor, Prešernova 17

KPJ v Sloveniji v času VIII. konference zagrebških komunistov

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 32/1978, št. 3, s. 295—317, 91 cit.

slav. (nem., slov., angl.)

Razprava obravnava značilnosti političnega položaja in organizacijskega stanja KPJ v Sloveniji v 1978. letu, v času VIII. konference zagrebških komunistov, zaostribe frakcijskih bojev v vrhovih KPJ in objave Odprtega pisma Izvršnega komiteja Komunistične internacionale. Razprava ugotavlja, da so temeljne usmeritve revolucionarnega beja jugoslovanskih komunistov, tako, kakor so prišle do izraza na VIII. konferenci zagrebških komunistov, v tem času prisotne tudi v delovanju organizacije KPJ v Sloveniji, kdaž sicer bolj ali manj prekrete od napačnih idejnih in organizacijskih slabosti partije, vendar pa delujoče kot ustvarjalna substanca.

Avtorski povzetek

UDK 324:63 (436.6) (061.1) "1976"

Nečak Dušan, dr., raziskovalni sodelavec, Inštitut za narodnostna vprašanja,
YU-61000 Ljubljana, Camkarjeva 5

Volitve v koroško kmetijsko zbornico 21. novembra 1976

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 32/1978, št. 3, s. 319—329, 18 cit.

slav. (nem., slov., angl.)

Razprava je nadaljevanje in dopolnitev razprave istega avtorja v ZC, 1974/XXVIII, št. 2, str. 95—116. Analizira novo volilno zakonodajo za volitve v koroško kmetijsko zbornico, volilne rezultate na deželi in okrajni ravni, primerja volilni uspeh takimenovanega »slovenskega dela« dežele s celotno deželno in v grobih orisih prikazuje predvolilno propagando. Razpravi so dodane tabele, iz katerih je razvidna primerjava volilnih uspehov in moči posameznih strank za vse povojne volitve.

Avtorski povzetek

UDK 372.893:373.5 (497.12) "1978" (049.5)

Mihelič Darja, asistent, Slovenska akademija znanosti in umetnosti,
YU-61000 Ljubljana, Novi trg 3

Rezultati ankete med profesorji srednjih šol SR Slovenije v letu 1978

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 32/1978, št. 3, s. 331—334

slav. (slov., angl.)

Razčlenitev rezultatov izpolnjenih anketnih listov predstavlja starostno in izobrazbeno strukturo profesorjev srednjih šol v SR Sloveniji. Razkriva tudi nekatere probleme v zvezi s strokovno usposobljenostjo pedagogov, z njihovo obremenjenostjo v šoli, sodelovanjem pri strokovnih srečanjih in poznavanjem znanstvene in strokovne periodike.

Avtorski povzetek

UDK 016:930 (497.12) "1977"

Rybář Miloš, bibliotekarski svetovalec, Narodna in univerzitetna knjižnica,
YU-61000 Ljubljana, Turjaška 1, p. 259

Zgodovinske publikacije v letu 1977

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 32/1978, št. 3, 357—368

slav. (slov., angl.)

Bibliografija prinaša publikacije, ki so bile v letu 1977 natisnjene v slovenski štini tako na področju SR Slovenije kakor tudi v inozemstvu in obravnava zgodovino, biografije in memore, arheologijo, muzeologijo, arhivistiko, leksikologijo, etnologijo, slovitveno in umetnostno zgodovino. Bibliografski popis je sestavljen po pravilih Mednarodne bibliografske kontrole (ISBD), ki so prirejena za računalniško obdelavo in so podatki razdeljeni na posamezna območja, ki so med seboj ločena s posebnimi znaki oziroma ločili.

Avtorski povzetek

UDC 324.63 (436.6) (061.1) "1976"

Nečak Dušan, Dr., Research Collaborator. The Institute for Ethnic Problems, YU-61000 Ljubljana, Cankarjeva 5

The Elections to the Carinthian Board of Agriculture on the 21st November 1976

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 32/1978, No. 3, pp. 319—329, 18 notes

slav. (germ., slov., engl.)

The treatise continues and completes another treatise by the same author, published in the *Zgodovinski časopis* in 1974/XXVIII, No. 2, pp. 95—116. The treatise here analyses the new electoral legislation for the elections to the Carinthian Board of Agriculture and the results of elections on provincial and district level. A comparison is made between the results of elections of the so-called "Slovene part" of the country and the whole country, and a rough description of the electoral propaganda is given. Tables are also added showing the comparison of the results of elections as well as strength of separate parties between all post-war elections.

Author's Abstract

UDC 016:930 (497.12) "1977"

Rybač Miloš, Bibliographical Advisor. National and University Library, YU-61000 Ljubljana, Turjaška 1, P.O.B. 259

Historical Publications in 1977

Zgodovinski časopis (Historical Review), 32/1978, No. 3, pp. 357—368

slav. (slov., engl.)

The present bibliography lists publications, which were printed in Slovene language in Slovenia, as well as abroad in 1977 and which deal with history, biography, memoirs, archeology, museology, archive studies, bibliographies, lexicology, ethnology, history of literature and history of fine arts. The bibliography is prepared according to the regulations of the International Standard Bibliographic Description, which makes it ready for computer processing, and the data are divided into special fields, which are distinguished one from another by special signs or punctuations.

Author's Abstract

UDC 329.15 (497.12) "1978"

Filipič France, Explorer. The Community Committee of the League of the Communists, YU-62000 Maribor, Presenova 17

The Yugoslav Communist Party in Slovenia at the Time of the 8th Conference of the Communists of Zagreb

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 32/1978, No. 3, pp. 295—317, 91 notes

slav. (germ., slov., engl.)

The treatise deals with the characteristics of the political and organizational situation of the Yugoslav Communist Party in Slovenia in the year 1978 and at the time of the 8th Conference of the Communists of Zagreb. It also treats the faction fights in the leading part of the Yugoslav Communist Party becoming more and more tense, as well as the publication of the Open Letter from the Communist International Executive Committee. The treatise states that the basic directions of the Yugoslav communist revolutionary struggle, such as were formed at the 8th Conference of the Communist Party of Zagreb were also present in the activity of the Yugoslav Communist Party in Slovenia, and that they still had, inspite of some deficiencies in ideas and organization of the Party, a creative function.

Author's Abstract

UDC 372.893:373.5 (497.12) "1978" (049.5)

Mihelič Darja, Assistant. The Slovene Academy of Sciences and Arts, YU-61000 Ljubljana, Novi trg 3

The results of the Inquiry among Grammar-School Teachers of the Socialist Republic of Slovenia in the Year 1978

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 32/1978, No. 3, pp. 331—334

slav. (slov., engl.)

The analysis of the results of the inquiry shows the age structure and the educational structure of the grammar-school teachers in the Socialist Republic of Slovenia. It also reveals certain problems in connection with their professional qualification, their excessive work at school, their cooperation at professional meetings, and their knowledge of scientific and technical periodicals.

Author's Abstract

INSTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

R dp
ZGODOVINSKI čas. A
1978

941/949

120030139,3

COBISS •